Міністерство освіти і науки України

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

Кафедра практичної психології
Лабораторія методології практичної психології

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ТОМ 1

Суми
Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка
2015

УДК 159.9«312»(082)
ББК 88я43
А 43

Рекомендовано Вченою радою СумДПУ імені А. С. Макаренка
(протокол № 7 від 23 лютого 2015 р.)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Кузікова С. Б. – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка.

Заступник головного редактора:

Щербакова І. М. – кандидат філософських наук, доцент, завідувач лабораторії методології практичної психології кафедри практичної психології Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка.

Відповідальний секретар:

Пасічник Н. О. – викладач кафедри практичної психології Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка.

Члени редакційної колегії:

Щербак Т. І. – кандидат психологічних наук, доцент;
Пасько К. М. – кандидат філософських наук, доцент;
Вертель А. В. – викладач.

А 43 Актуальні питання сучасної психології : збірник наукових праць / [за ред : Кузікової С. Б., Щербакової І. М.]. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. – Т. 1. – 320 с.

ISBN 978-966-698-194-6 (повне зібрання)
ISBN 978-966-698-195-3 (том 1)

У збірнику подаються наукові праці студентів, аспірантів, викладачів, що висвітлюють актуальні приблеми психології, теоретико-методологічні та практичні результати наукових досліджень.

До збірника включено статті учасників ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів, молодих вчених та фахівців у галузі психології «Актуальні питання сучасної психології» (Суми, 23 квітня 2015 р.).

ISBN 978-966-698-194-6 (повне зібрання)
ISBN 978-966-698-195-3 (том 1)

УДК 159.9«312»(082)
ББК 88я43

© Колектив авторів, 2015
© Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІСТОРІЇ ТА МЕТОДОЛОГІЇ ПСИХОЛОГІЇ

Бабіна К. О. Історична ретроспектива формування предметного поля психотерапії 6
Васюхно Є. С. Сенс життя як психологічний об'єкт 10
Вертель А. В. Воображаемое как сознание (психоаналитический аспект) 14
Горбунова А. В. Історія розвитку юридичної психології 18
Горобченко І. О. Психологія реклами: історія і сучасність 22
Дмитрієва Л. Д. Історія розвитку клінічної психології 26
Дрижирук Ю. А. Історико-ретроспективний розгляд впливу дарвінізму на розвиток психології 29
Дуднік О. О. Психологія мас Г. Лебона: сучасний погляд 32
Завгородня О. В. Здоров'я дитини в контексті психологічних, педагогічних та соціокультурних чинників 38
Колоусенко Т. М. А. Маслоу: шлях самоактуалізації особистості 46
Корнійчук Р. С. Місце психоаналізу в історії психології 51
Король О. А. Психологія управління: історія розвитку 55
Кузікова С. Б., Зливков В. Л. Методологічні виміри суб'єктності в контексті автентичності та саморозвитку особистості 59
Куроп'ятник М. В. Проблема цілісності особистості у вимірі сучасних наукових студій 65
Лепешко А. В. Історія розвитку дитячої психології 71
Михайлюк І. В. Категорія компетентності як об'єкт досліджень сучасної психологічної науки 75
Пантюх М. Ю. Методологеми визначення детермінант успішності навчальної діяльності студентів 79
Пахненко Н. С. Історія конфліктології 83
Потрапелюк Є. А. Історія етнопсихології 88
Рудько Л. І. Психологія футуризму Марінетті 91
Уланова Т. В. Історія психосоматики: Вільгельм Райх 95
Хоминич О. Г. Історія фізіогноміки 98
Чіп Р. С. Ідентичність як предмет психологічного дослідження 102
Щербакова І. М. Парадигмальні орієнтації дослідження духовної кризи особистості 111

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Андрійчук І. П. Психологічні чинники спілкування студентської молоді в мережі Інтернет 117
Афанасьєв О. Г. Соціально-психологічна компетентність вчителя 124
Базілевська Л. С. Особистісний професіогенез майбутнього психолога 126
Бей А. О. Створення індивідуального іміджу як важлива складова самосвідомості особистості юнацького віку 134
Говорун Д. О. Психологічні особливості професійного образу Я майбутніх психологів 138
Головач І. А. Професійні інтереси та схильності старшокласників 143
Голуб Г. В. Результати емпіричного дослідження ціннісних орієнтацій молоді в умовах кризового сьогодення 147
Горячева М. О. Дослідження емоційного інтелекту як чинника схильності до лідерства військовослужбовців молодшого та старшого офіцерського складу 152
Демочка Ю. В. Особливості взаємин студентів вищих навчальних закладів 157
Євтушенко Н. І. Образ майбутнього партнера та чоловіка у дівчат юнацького віку: теоретичний аспект 161
Єльчанінова Т. М., Папка Я. Г. До проблеми девіації поведінки підлітків соціально-благополучної групи 165
Єрмакова Н. О. Дослідження особливостей прояву схильності використовувати емоції в цілях маніпулювання оточуючими в юнацькому віці 171
Заєць Т. О. Особливості протікання депресивних станів у підлітковому віці 175
Захарченко О. Ю. Психологічні особливості професійної мобільності осіб юнацького віку та молоді 179
Зрядна А. Л. Довіра рекламному персонажу: образ жінки і чоловіка, гідних довіри 185
Кравченко К. Ю. Булінг у ранньому юнацькому віці та його основні наслідки для сучасної школи 190
Лебєдіна Ю. І. Взаємозв'язок функціонально-рольової структури сім'ї з сумісністю партнерів 196
Мординська М. М. Психологічний аналіз особливостей самосвідомості та спілкування у юнацькому віці 201
Овчаренко А. М. Психологічні особливості конфліктів у молодих сім'ях 205

Перепелиця А. В. Професійне самовизначення на початку навчання в медичному коледжі, як основа майбутніх професійних планів 209
Петрова Л. В. Особливості прокрастинації у студентів 215
Пудайло Ю. В. Особливості прояву емпатії у процесі міжособистісного спілкування студентів 222
Резнік О. В. Психологічні особливості саморозвитку в юнацькому віці 226
Рempель Ж. О. Соціально-психологічні характеристики недержавної організації 235
Рокотянська А. С. Особливості взаємозв'язку мотивації вступу до шлюбу з психологічною готовністю до сімейного життя 242
Сивокозова І. В. Вплив позитивного атрибутивного стилю на копінг-стратегії поведінки у студентів 248
Соболєва К. В. Дослідження децентрації у ранньому юнацькому віці 252
Солонар А. С. Психологічні особливості творчого процесу у музикантів 259
Сорокіна К. О. Залежність в міжособистісних партнерських відносинах у різних вікових групах 264
Степаненко В. В. Психологічні особливості стресостійкості студентів 269
Стець В. І. Особливості формування етнічної толерантності у студентському віці 274
Тарасенко О. В. Програмування як один з показників саморегуляції підлітка 281
Турчак Є. С. Особливості психологічної сепарації в юнацькому віці 286
Чігрін В. В. Взаємозв'язок самооцінки і статусного положення в системі міжособистісного відношення у групі учнів молодшого підліткового віку 293
Черенщикова Д. В. Функціональні показники педагогічного спілкування (за результатами кореляційного аналізу) 297
Шимко К. В. Мотивація вибору професійної діяльності студентами ВНЗ 303
Шпот О. В. Вплив релігійності на розвиток духовності 307
Щербакова І. М., Іваненко Ю. О. Особливості соціалізації учнів 7-8 класів 311

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІСТОРІЇ ТА МЕТОДОЛОГІЇ ПСИХОЛОГІЇ

Бабіна К. О.

студентка Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми),
Науковий керівник – к. філос. н., доцент ***Щербакова І. М.***

ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТНОГО ПОЛЯ ПСИХОТЕРАПІЇ

У статті проаналізовано два основних періоди в історії становлення психотерапії. Визначено предметне поле психотерапії. Охарактеризовано основні контекстні фактори її розвитку.

Ключові слова: *психотерапія, міфологія, тваринний магнетизм, гіпноз, невроз, психоаналіз.*

Постановка проблеми. Загальновідомо, що розвиток науки є не лінійним, а складним, багатогранним процесом. Історія психотерапії не є винятком, адже простежує процес накопичення знань, еволюцію ідей, зміну теорій і отриманих результатів. Вона користується різними «вимірами», розглядаючи їх у контексті часу. При аналізі історії психотерапії, при постійній увазі до оцінки її досягнень і невдач на кожному історичному етапі, відкривається невичерпний ресурс «матеріалів» для нових теорій і концепцій. Виходячи з того, що на сучасну людину справляють потужний, а іноді, руйнівний вплив чинники різноманітного походження, зауважимо, що саме психотерапія як система впливу на психіку особистості з метою збереження і поліпшення не лише душевного стану, а й здоров'я організму, стає ефективним засобом поліпшення загальної якості життя. Саме тому, інтерес до психотерапії як науки і практичної діяльності в умовах соціально-економічної нестабільності постійно зростає.

Аналіз актуальних досліджень. Значний внесок у реконструкцію історії психотерапії зробили такі вітчизняні вчені, як: В. Роменець, І. Маноха, М. Вульф, Я. Коган, С. Балей, О. Халецький, Г. Маліс, Е. Берглер та ін. Серед зарубіжних науковців на увагу заслуговують праці З. Фрейда, Дж. Бреда, В. Джеймса, Ф. Перлза та ін.[1].

Виклад основного матеріалу. В історії психотерапії можна виділити два основних періоди. Перший – донауковий (до XIX ст.) і другий – науковий (XIX-XX ст.) період психотерапії. Історія вітчизняної психотерапії включена складовою частиною в розвиток світової психотерапії. Важливою закономірністю розвитку психотерапії як науки є її зв'язок з теорією лікування та філософією. На розвиток психотерапії вплинули ідеї психоаналізу, біхевіоризму, екзистенціалізму та ін. [1].

Донауковий період розвитку психотерапії пронизаний магічними практиками, що спираються на міфологію стародавніх культур, теологічними тлумаченнями, містеріями, вірою в існування надприродних сил. Саме ці містичні прагнення знайшли своє вираження в чисельних химерних обрядах: від простих до дуже складних, але завжди оточених ореолом таємничості. При всьому різноманітті містичних підходів, будь то лункі удари гонга в єгипетських храмах, шалений ритм бубна шамана, хорові співи і танці африканських чаклунів, запах і дим запашного кадила в індійських монастирях, нескінченний речитатив молитов, мерехтіння свічок і блиск церковного оздоблення, результати цих прийомів і засобів дуже схожі. За їх таємничістю часто стояло навіювання і самонавіювання, що розвивається на тлі наведеного трансу або гіпнотичного стану.

Теологічна медицина змінилася медициною метафізичної, в якій почали формуватися науково-реалістичні підходи. Захворювання, у тому числі і психічні, почали розглядатися як явища природного порядку, і з'явилися спроби відповідного їх лікування. Так, наприклад, у творах Сорана, який жив у Римі в період царювання Адріана (II ст. н. е.), описані наступні терапевтичні прийоми: «Слід уважно вивчати зміст неправильних думок хворого, у відповідності з чим користуватися корисною дією тих чи інших зовнішніх вражень, цікавих оповідань та новин; у період одужання треба вміти переконати хворого піти на прогулянку, зайнятися гімнастикою, вправляти свій голос, змушуючи читати вголос. Доцільно при цьому підбирати текст, що містить помилки, щоб таким чином знову пробудити критичну здатність... Надалі можна користуватися і театральними виставами, здатними розвіяти смуток, розігнати безглузді страхи» [1].

Зауважимо, що лише у XVIII ст., у часи Великої французької революції, яка стимулювала докорінні світоглядні зміни і прогрес цілого ряду наук, був нанесений нищівний удар по вікових забобонах, пов'язаних з психічними захворюваннями. Саме в цей період, завдяки діяльності Ф. Пінеля (1745-1826), закладаються істинно наукові передумови подальшого розвитку психіатрії та психотерапії. До осіб з психічними розладами стали ставитися як до звичайних хворих, які потребують лікування. Ф. Пінель заклав основи наукового лікувального режиму перебування та умов утримання душевнохворих, що в подальшому, через півтора століття стало основним підґрунтям для виникнення науково обґрунтованої терапії, соціотерапії, колективної психотерапії [3].

Початок наукового етапу розвитку психотерапії пов'язують з ім'ям Франца Месмера, який пропагував учення про існування та дію універсального флюїду. Згідно з його теорією, хвороба викликається нерівномірним розподіленням флюїдів в організмі. Діючи на хворого та викликаючи конвульсивні кризи, магнетизер досягає гармонійного розподілення флюїдів, що веде до одужання. Основним недоліком психотерапії Ф. А. Месмера можна вважати те, що він ігнорував взаємовідносини між лікарем і пацієнтом.

Середина XIX століття ознаменувалась у психотерапії важливим поворотом, пов'язаним зі зміною методики та появою нової теорії. Термін «тваринний магнетизм» шотландський лікар Дж. Бред замінив на «гіпнотизм» (від грецького hypnos – «сон») [4]. Нова назва більш тісно зв'язала гіпнотизм з медициною. Манчестерський хірург Дж. Бред вважав, що найбільш суттєва частина процесу відбувається «в самому суб'єкті» без впливу якої-небудь зовнішньої сили». Він висунув «психонейрофізіологічну теорію», яка базувалась на модній у той час «міфології мозку» [2].

У 1872 р. Д. Тюк вперше ввів у науковий обіг термін психотерапія. Апогеєм інтересу до гіпнозу став Перший Міжнародний конгрес «Гіпнотизм експериментальний і лікувальний», що проходив у Парижі в серпні 1889 р. [3]. У цей час на американському континенті поширились одразу дві концепції: біхевіоризм (учення про поведінку, яке стало основою біхевіористичної психотерапії) і започаткований американським філософом В. Джеймсом (1842-1910) прагматизм. Позиція В. Джеймса про «радикальний

емпіризм» (досвід як головний критерій пізнання) суттєво прислужилася в розвитку у ХХ ст. екзистенційної та гуманістичної психотерапії.

У Європі в ХІХ ст. розпочалися історико-культурні дослідження (Франція), які відтак стали опорою психології ментальності, тобто вивчення унікальних лінгво-культурних детермінант розвитку та функціонування особистості. У Німеччині активно розвивалася експериментальна психологія, а далі – гештальтпсихологія, засновником якої є Ф. Перлз [2]. Зауважимо, що виникнення психотерапії датують початком ХІХ ст., коли німецький учений Йоганн-Крістіан Хейнрот із Лейпцига був призначений на посаду професора психотерапії (1811 р.). Фактично психотерапією тоді вважали неврологію і психіатрію. У цих галузях фахівці розробили перші психотерапевтичні рекомендації. Так, неврологом був З. Фрейд, психіатрами – К. Г. Юнг, Л. Бінсвангер. Проте, лише у ХХ ст. психотерапія виокремилася в повноцінну наукову дисципліну.

Висновки. Отже, передісторія психотерапії починається з давніх часів, коли психічні розлади і психологічні проблеми трактували як хворобу душі або її враженість злими демонами. Храмове цілительство в античні часи, середньовічний екзорцизм і релігійна психотерапія оперували багатьма прийомами і процедурами, тобто психотерапевтичними техніками (тлумачення сновидінь, робота з метафорою, символічне і пряме реагування, асоціативні та імагінативні (образні) методи тощо).

Упродовж європейської історії починаючи з XVIII ст. психотерапевтична діяльність не могла виокремитись у самостійну практику, її здійснювали переважно в контексті релігійних обрядів. Наприкінці XVIII – початку ХІХ ст. виникли об’єктивні передумови для розвитку наукових основ психотерапії. Першою її фундаментальною школою став психоаналіз, від якого в середині ХХ ст. відокремилась глибинно-психологічна психологія. Водночас розвивалися когнітивні, біхевіористичні та гуманістичні парадигмальні підходи. Сучасне предметне поле психотерапії, яке утворюють кілька напрямів, класифікують за різними критеріями. За час розвитку психотерапії сформувалося багато теорій та практик психотерапевтичної допомоги, але тільки у ХХ ст. психотерапія змогла виокремитися в повноцінну наукову

дисципліну. Сьогодні інтерес до психотерапії різко зріс, адже за останні десятиліття відкрилися нові можливості вивчення всього спектра її теорій і методів, підвищилася якість підготовки фахівців. Проте, нагальною потребою лишається необхідність удосконалення організаційної моделі психотерапевтичної служби.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карвасарский Б. Д. Психотерапевтическая энциклопедия / Б. Д. Карвасарский. – СП. : Прогрес, 2006. – 973 с.

2. Калина Н. Ф. Основы психотерапии. Серия «Актуальная психология» / Н. Ф. Калина. – М. : Рефл-бук, 1997. – 264 с.

3. Каліна Н. Ф. Психотерапія. Підручник / Н. Ф. Каліна. – К. : Академвидав України, 2010. – 288 с.

4. Рудестам К. Групповая психотерапия. Психокоррекционные группы: теория и практика: Пер. с англ. / К. Рудестам. – М. : Прогресс, 1990. –368 с.

Васюхно Є. С.

студент Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми),
Науковий керівник – к. філос. н.,
доцент ***Щербакова І. М.***

СЕНС ЖИТТЯ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ОБ'ЄКТ

У статті проаналізовано питання сенсу життя людини. Розглянуто сенс людського життя як психологічну проблему. Визначено методологічні орієнтири дослідження сенсу життя у вітчизняній та зарубіжній психології.

Ключові слова: *сенс життя, феномен, ідея, свідомість, життєдіяльність, цінності, щастя.*

Постановка проблеми. Під сенсом життя ми розуміємо усвідомлення індивідом основного змісту свого життя і діяльності, як минулої і теперішньої, так і майбутньої, котра визначає його місце й значення в житті суспільства і надає впевненість у тім, що його індивідуальне життя потрібне і йому самому, і найближчому оточенню, і суспільству в цілому. Розуміння сенсу життя припускає існування стійких планів і програм на майбутнє, які, незважаючи на всі можливі тимчасові труднощі, неухильно будуть спрямовувати людину вперед.

Переломні епохи, сполучені із глибинними світоглядними кризами актуалізують проблему сенсу життя. І як у будь-яку перехідну епоху, проблема сенсу життя сьогодні стоїть особливо гостро. Зміни, що

відбуваються в суспільстві, створюють якісно нову, соціально-духовну атмосферу, її вирізняють відома суперечливість і боротьба поглядів, активні моральні пошуки, плюралізм думок, що, безсумнівно, позначається й на необхідності усвідомлення людиною змісту власного життя, активного пошуку свого місця й ролі в умовах мінливої дійсності.

Кожна людина завжди прагне до щастя, вкладаючи своє розуміння у це поняття, але що ж насправді персоніфікує поняття «щастя»: стан здійсненої мрії, безмірну радість або задоволеність життям?

Аналіз актуальних досліджень. Дослідженням сенсу життя займалися провідні філософи і психологи, серед яких на окрему увагу заслуговують Б. Ананьєв, Г. Балл, К. Карпінський, Р. Трач, Є. Трубецькой, В. Франкл, Ф. Лерш, Дж. Портер, З.Фройд, Ш. Шустер та ін.

Мета статті – визначити методологічні орієнтири дослідження сенсу життя у вітчизняній та зарубіжній психології.

Виклад основного матеріалу. Сенс життя – філософська та духовна проблема, що має відношення до визначення мети існування, призначення людства, людини як біологічного виду, одне з основних світоглядних понять, що має величезне значення для духовно-морального становлення особистості.

Феномен проблеми «сенсу життя» полягає, перш за все, в тому, що, з одного боку, пошуком сенсу життя займалася майже кожна людина на певному етапі свого життя, це духовне здоров’я людства, а, з іншого боку, ми не знаємо ні його суті, ні джерела, ні процесу його формування, ні законів його існування та зміни, не знаємо чи можна впливати на його зміст і як. Ми знаємо тільки те, що за всю його багатостраждальну історію було запропоновано практично незліченну кількість різних варіантів вирішення проблеми у вигляді відповідної кількості приватних варіантів конкретних формулювань сенсу життя, велика кількість різних обґрунтувань, доказів, рекомендацій і т. п.

Ідея сенсу життя є актуальною як ідея філософська (а разом і психологічна). У першій чверті ХХ століття не втрачаючи своєї актуальності, вона почала входити і у спеціальну психологічну проблематику, в рамках гуманістичної парадигмальної орієнтації психології. Зауважимо, що саме для гуманістичної психології пошук сенсу

життя став предметом наукового дослідження [2].

Пошук сенсу життя – це активність особистості, але психологічна сутність цієї активності не уточняється. Тим не менш, деякі дослідники визнають, що успіх розробки психологічної концепції сенсу життя, в першу чергу, залежить від адекватної операціоналізації поняття «пошук сенсу життя». Наприклад, канадський психолог Поль Вонг констатує, що дослідження сенсу життя гальмуються недоліком чітко визначених і широко прийнятих понять. Деякі з використовуваних понять, такі, як сенс життя, життєва мета, осмисленість, безглуздість вже достатньою мірою опрацьовані, але ще несуть на собі вантаж філософських інтерпретацій. Найбільш перспективним і евристичним є поняття пошуку сенсу життя., яке досліджується у декількох напрямках: 1) пошук сенсу життя є психічним процесом, який включає когнітивні, мотиваційні та поведінкові процеси; 2) пошук сенсу життя передбачає потребу в сенсі життя, яка активізує і спрямовує індивіда; 3) пошук сенсу життя переходить у практичну реалізацію, яка передбачає розмежування сенсу на життєві цілі, завдання, плани і програми; 4) пошук сенсу життя переважно є когнітивним процесом з реконструкції сенсу реального життєвого шляху; 5) пошук сенсу життя має зовнішні прояви і може бути психометрично виміряний.

Інакше кажучи, як стверджував П. Вонг, – поняття «пошук сенсу життя» передбачає можливість суворого наукового аналізу, на відміну від інших понять, обтяжених умоглядними інтерпретаціями» [1]. Питання про сенс людського життя ставилося незліченну кількість разів; але на це питання ніколи не було дано задовільної і вичерпної відповіді. Деякі люди відповідають так, що стає зрозумілим, що якби виявилося, що життя не має ніякого сенсу, то воно втратило б для них і всяку цінність.

Аналізуючи різні погляди на цінність життя, наявні на сьогоднішній день, можна згрупувати їх наступним чином:

1. Цінність життя полягає в житті для суспільства, а не в житті для себе, тобто ступінь цінності життя визначається ступенем відповідності життєдіяльності індивіда інтересам розвитку суспільства, ступенем сприяння реалізації назрілих потреб, поступального розвитку суспільства.

2. Індивідуальне життя виступає як цінність інстинктивно, несвідомо, без думки про це, але ще більшою мірою воно виступає як

цінність у самосвідомості, у рефлексії про життя. Іншими словами, життя є цінністю і само по собі, об'єктивно, і в думці про нього суб'єктивно.

3. Цінність життя обумовлена сенсом життя, тобто життя цінне при наявності в ньому сенсу.

4. Людина й людство, а, отже, і їхнє життя є вищими цінностями, тому що вони є вершиною космічної еволюції.

5. Час і погляд людини на саму себе змусили її цінувати життя й знаходити в ньому сенс. Для індивіда життя виступає як вища цінність, вище благо безвідносно до чого б то не було. Цінність життя є ніби фундаментом і вершиною для всіх інших цінностей.

Отже, у кожну історичну епоху умови життя людини і її відносини з іншими людьми мають конкретно історичний характер, і саме в цих умовах, а не в яких інших і буде усвідомлюватися цінність життя. Тому уявлення про цінності життя, так само мають конкретно історичний характер і можуть бути зрозумілими як деякий культурно історичний феномен. Несвідоме, інтуїтивне уявлення про цінності життя в рефлексії людини «втілюється» тільки в ті понятійні форми, у яких мислить й усвідомлює себе дана епоха. Отже, уява індивіда про цінність життя буде відбиттям уявлень його епохи про даний феномен. Вони знаходять своє втілення у тих цінностях життя, досягнення яких або прагнення до їх досягнення є свідченням цінності життя даного індивіда для суспільства.

Сенс життя – це самостійний, усвідомлений вибір тих цінностей, які орієнтують людину не на те, що б мати (установка на володіння), а на те, що б бути (установка на використання всіх людських потенцій). Сенс життя – у самореалізації особистості, у потребі людини творити, віддавати, ділитися з іншими. І чим більш значущою є особистість, тим більше вона впливає на навколишніх людей. Сенс життя полягає в тім, що б удосконалюючи себе, удосконалювати світ навколо себе. Ці загальні уявлення про сенс життя повинні трансформуватися в сенс життя кожної окремої людини, обумовлений об'єктивними обставинами і його індивідуальними якостями.

Висновки. Сенс життя виступає найбільш гнучкою характеристикою матеріальних і духовних потреб. В остаточному підсумку, сама система потреб визначається сенсом життя – якщо таким є множення особистого

багатства, то, природно, це веде до гіпертрофованого розвитку матеріальних потреб. І, навпаки, ставши метою життя, духовний розвиток панує в структурі відповідних духовних потреб особистості. В остаточному підсумку, сенс життя визначається об'єктивно, існуючою системою суспільних відносин. Питання про сенс життя – одне із основних філософських питань. Відповісти на нього однозначно важко. Людина міняється, іншими стають умови життя, її реалії. Але саме життя ніколи не втрачає своєї цінності для людини. Все живе, у тому числі й людина, прагне вижити.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. В. Карпінський. Психологія життєвого шляху особистості : навч. посібник. – Гродно: ГрГУ, 2002. – 167 с.

2. М. М. Рубинштейн. О смысле жизни / М. М. Рубинштейн. – М. : Издательский дом «Территория будущего»; 2008. – 480 с.

Вертель А. В.

преподаватель кафедры практической психологии Сумского государственного педагогического университета имени А. С. Макаренко

ВООБРАЖАЕМОЕ КАК СОЗНАНИЕ (ПСИХОАНАЛИТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

В статье проанализировано понятие Воображаемое в структурном психоанализе Ж Лакана. Описан генезис и развитие данного понятия, и его влияние на современную философию и психологию.

***Ключевые слова**: воображаемое, сознание, психоанализ.*

Постановка проблемы. Соотношение и взаимодействие реальности и фантазии – одна из ключевых проблем развития человека. В сознании личности существуют существенные ментальные построения, которые находятся на границе реальности и во многом формируют эту реальность. В современном психоанализе они носят название фантазмов. Следует отметить, что слово «фантазм» – это неологизм, который активно используется во французской психоаналитической и постструктуралистской литературе. Как и многие психоаналитические понятия, этот термин определяется через весьма сложную и неоднозначную связь с другими понятиями такого же рода.

Цель статьи – проанализировать генезис и развитие понятия Воображаемое в структурном психоанализе Ж. Лакана.

Воображаемое – это регистр психики, который образуется в «стадии зеркала». Впервые термин был озвучен Ж. Лаканом на XIV Международном психоаналитическом конгрессе в Мариенбаде который состоялся 3 августа 1936 г. Это был первый его первый аналитический доклад, текст которого к сожалению, не сохранился.

Но в докладе, «Стадия зеркала и ее роль в формировании функции Я в том виде, в котором она предстает нам в психоаналитическом опыте» прочитанном на XVI Международном конгрессе по психоанализу в Цюрихе 17 июля 1949 г. Ж. Лакан формирует основные положения данной стадии. Он в частности пишет: «Стадия зеркала […] представляет собой драму, чей внутренний импульс устремляет ее от несостоятельности к опережению – драму, которая фабрикует для субъекта, попавшегося на приманку пространственной идентификации, череду фантазмов, открывающуюся расчлененным образом тела, а завершающуюся формой его целостности, которую мы назовем ортопедической, и облачения, наконец, в ту броню отчуждающей идентичности, чья жесткая структура и предопределит собой все дальнейшее его умственное развитие» [2, с. 512].

Термин *Воображаемое* происходит от латинского imaginarius, которое может быть и существительным, и прилагательным. Как прилагательное оно обозначает идущее от образа, означая нечто обладающее качеством образа. Как существительное оно обозначает конкретного индивида, того, кто несет образ и обозначает, то, что существует в воображении. *Воображаемое* – это нечто, относящееся к воображению, именно в контексте отношения воображение и воображаемое зависят друг от друга. Без воображения невозможно *Воображаемое*, поскольку воображению свойственно воображать что-то из воображаемого. По мнению Ф. Федье, *Воображаемое* обозначает некий ноэматический коррелят. С позиций феноменологии Э. Гусерля, структура интенционального сознания, включает сознание восприятия с ноэматическим коррелятивом «реальное», сознание образа с ноэматическим коррелятивом «воображаемое» (= нереальное) и сознание памяти с ноэматическим корелятивом «реальное, переставшее быть реальным», т. е. «то, что было реальным» [4, с. 36–37].

По Э. Гуссерлю, интенциональность – это то, что характеризует

сознание в отчетливом смысле, то, что оправдывает характеристику всего потока переживания в целом как потока сознания и как единства одного сознания [1, с. 262]. После произведенной редукции в воспоминании обнаруживается вспоминаемое как таковое, в ожидании ожидаемое как таковое, в воображающей фантазии воображаемое как таковое. В каждом из этих переживаний находится ноэматический смысл. И, сколь бы близок ни был этот смысл различных переживаний, сколь бы существенно тождествен ни был он по своему основному составу, он, во всяком случае, различен в различных видах переживаний. Однако, ноэматические корреляты восприятия, фантазии, образного вызывания в памяти, воспоминания, тем не менее, будут сущностно различны. В одном случае являющееся характеризуется как «живая действительность». В другом случае – как фикция, затем – как вызывание в памяти. Это характеристики, которые обретаются как наличные в воспринимаемом, воображаемом, вспоминаемом. То есть, как таковые – как нечто, неотделимое от них, – в самом смысле восприятия, в самом смысле фантазии, в самом смысле воспоминания, как не обходимо принадлежащее в корреляции к соответствующим видам поэтических переживаний [1, с. 292-293].

Ж.-П. Сартр в работе «Воображаемое. Феноменологическая психология восприятия» излагает свою концепцию воображения. Концепция Воображаемого Ж.-П. Сартра как было отмечено роднит ее с позицией Э. Гуссерля. Как и Э. Гуссерль Ж.-П. Сартр считает, что достоверные знания о сознании можно получить только интроспективно. Поэтому единственным возможным методом, который применяет Ж.-П. Сартр это рефлексивное описание. В процессе рефлексивного исследования сознания он приходит к мнению, что сознание имеет интенциональное строение. А поскольку воображение – это тоже сознание, то и структура воображения также интенциональна.

По мнению Ж.-П. Сартра, воображение не является какой-то эмпирической и дополнительной способностью сознания, оно и есть само сознание в целом, потому что в нем реализуется свобода сознания. Любая конкретная и реальная ситуация сознания в мире наполнена воображаемым в той мере, в какой она всегда представляет собой выход за пределы реального. Из этого не следует, что всякое восприятие реального

должно превращаться в воображаемое. Но поскольку сознание всегда находится «в той или иной ситуации» и поскольку оно всегда свободно, постольку оно всегда и в каждый момент времени располагает конкретной возможностью для порождения ирреального. А будет ли сознание всего лишь реализующим или же оно начнет воображать, в каждый конкретный момент определяется особой мотивацией. Ирреальное порождается за пределами мира сознанием, которое остается в мире, и человек способен воображать именно потому, что он свободен в трансцендентальном смысле [3, с. 306].

Всякое воображаемое появляется «на фоне мира», и наоборот, всякое схватывание реального в качестве мира подразумевает скрытую возможность превзойти его в направлении к воображаемому. Всякое образное сознание удерживает мир как небытийный фон воображаемого, и наоборот, всякое сознание мира призывает и мотивирует образное сознание как схватывающее особый смысл той или иной ситуации. Схватывание небытия не может быть его непосредственным раскрытием, оно реализуется в свободном следовании сознаний друг за другом и посредством этого следования, небытие выступает в качестве материи превосхождения мира в направлении воображаемого. Это происходит в той мере, в какой оно переживается, хотя и никогда не полагается само по себе. Реализующее сознание не могло бы существовать здесь без образного сознания, и наоборот. Ж.-П. Сартр делает следующий вывод «… воображение, хотя оно вовсе не является какой бы то ни было характеристикой факта сознания, раскрывается как существенное и трансцендентальное условие сознания. Представлять себе сознание лишенным способности воображения столь же абсурдно, как и считать его неспособным осуществить процедуру cogito» [3, с. 308].

На уровне *Воображаемого* создаются все иллюзорно-синтезирующие, центрирующие и идентифицирующие *Я* представления. Таким образом, этот уровень является не центром регуляции и неким воплощением принципа реальности, а выступает как «функция заблуждения». *Я* (moi) которое конструируется воображением, в отличие от je – субъекта лингвистического высказывания (желания), не «действительное», а «страдательное», вторичное по отношению к трансцендирующей его сфере символического.

Исходя из этого, противостояние *Воображаемого* и *Символического*, по сути, есть противопоставление (сознания и бессознательного).

ЛИТЕРАТУРА

1. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии. Книга первая / Эдмунд Гуссерль; [пер. с нем. А. В. Михайлова; вступ. ст. В. А. Куренного]. – М.: Академический Проект, 2009. – 489 с. – (Философские технологии).

2. Лакан Ж. Стадия зеркала и ее роль в формировании функции Я в том виде, в котором она предстает нам в психоаналитическом опыте / Жак Лакан // «Я» в теории Фрейда и в технике психоанализа. – М.: Издательство «Гносис», Издательство «Логос». – С. 508–516.

3. Сартр Ж-П. Воображаемое. Феноменологическая психология воображения / Жан-Поль Сартр; [пер. с фр. М. Бекетовой]. – Санкт-Петербург: Наука, 2001. – 319. – (Серия «Французская библиотека»).

4. Федье Ф. Воображаемое / Франсуа Федье / Везен Ф. Философия французская и философия немецкая. Федье Ф. Воображаемое. Власть; [пер. с фр., общ. ред. и послесл. В. В. Бибихина]. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – С. 35–92.

Горбунова А. В.

студентка Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми),
Науковий керівник – к. філос. н.,
доцент ***Щербакова І. М.***

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

У статті визначено основні періоди становлення і розвитку юридичної психології. Проаналізовано конкретні фактори, що впливали на оформлення юридичної психології у самостійну галузь.

Ключові слова: *юридична психологія, кримінальне право, показання, свідок, злочинець, правосуддя.*

Постановка проблеми. Юридична психологія міжґалузева, адже в рівній мірі належить як психології, так і юриспруденції. В області суспільних відносин, регульованих нормами права, психічна діяльність людей набуває своєрідні риси, які обумовлені специфікою людської діяльності в сфері правового регулювання. Юристи фактично ніколи не відмовлялися від використання даних психології. Що стосується конкретної практичної діяльності, то майже кожен співробітник міліції, слідчий, прокурор або суддя в ході роботи, іноді й сам того не помічаючи, неминуче спирається на дані психології. Юридична психологія, вносить значний вклад у вирішення складних, багатопрофільних завдань зміцнення правової основи держави, посилення боротьби з правопорушеннями і злочинами.

Аналіз актуальних досліджень. Дослідженням історії юридичної психології займалися, як зарубіжні вчені (Г. Гросс, Ч. Ломброзо, В. Штерн,

А. Біне), так і вітчизняні (В. М. Бехтерев, А. Ф. Коні, С. С. Корсаков, В. П. Сербський).

Мета статті – визначити і охарактеризувати етапи становлення юридичної психології.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те, що юридична психологія – одна з порівняно молодих галузей психології, застосування психологічного знання з метою забезпечення правосуддя й інших напрямків правоохоронної діяльності, бере свій початок у далекій давнині.

В епоху Античності і Середньовіччя основним доказом скоєного злочину було особисте зізнання підозрюваного. Це зізнання, як основний доказ, добувалося будь-якими шляхами. Щоб змусити людину давати показання, спеціально створювалася шокова ситуація, яка провокувала до вираження певних почуттів та відношення до розслідуваної події [1]. На зміну феодально-середньовічному пошуковому процесу приходить буржуазний процес із властивою йому гласністю. Важливого значення набувають показання свідків і дані про особистість підсудного, потерпілого позивача й відповідача. Безумовно, і тут для правильної оцінки зацікавлених осіб з'являється потреба у використанні психологічного знання.

Про необхідність враховувати психологію злочинців у XVIII ст. висловлювався І. Т. Посошков, який пропонував різні способи допиту обвинувачуваних і свідків. Він пояснював, як деталізувати показання лжесвідків, щоб одержати певний матеріал для їхнього викриття, рекомендував класифікувати злочинців. М. М. Щербатов, одним з перших підняв питання про можливості дострокового звільнення злочинця і необхідність залучати осіб позбавлених волі до суспільно корисної роботи [3]. В. Ф. Ушаков у трактаті «Про право й мету покарання» розкривав психологічні умови впливу покарання на злочинця. Головним він вважав приведення злочинця до каяття.

Поширення ідеї виправлення й перевиховання злочинця призвело до застосування права у психології як наукового обґрунтування цих проблем, над якими на початку XIX ст. в Росії працювали Т. Д. Лодій, Г. С. Гордієнко, Х. Р. Штельцер та інші вчені. Однак, загальна психологія, яка носила в той час умоглядний характер, не могла навіть у союзі з кримінальним правом розробити наукові критерії й методи вивчення людської особистості. На

увагу заслуговують роботи І. С. Баршева «Погляд на науку кримінального законодавства», К. Я. Яневич-Яновського «Думки про кримінальну юстицію з погляду психології й фізіології», О. У. Фрезі «Нарис судової психології». У зазначених роботах висловлювалися ідеї чисто прагматичного дослідження психологічних знань у конкретній діяльності судових і слідчих органів. У зарубіжній юриспруденції першими монографічними роботами з юридичної психології традиційно вважають публікації німецьких вчених – К. Еккартегаузена «Про необхідність психологічних пізнань під час обговорення злочинів» (1792 р.) і І. Х. Шауманна «Думки про кримінальну психологію» (1792 р.).

Кінець XIX і початок XX ст. пов'язані з інтенсивним розвитком психології, психіатрії й юридичних дисциплін. Ряд вчених, які представляли ці науки в той період, займали передові, прогресивні позиції (І. М. Сєченов, В. М. Бехтерєв, С. С. Корсаков, В. П. Сербський, А. Ф. Коні та ін.) [5]. Розвиток психіатрії й права прискорили оформлення юридичної психології як самостійного наукового напряму. П. І. Ковалевський у 1899 р. порушив питання про розмежування психопатології й правової психології, а також введення цих наук у курс юридичної освіти.

На початку XX ст. у юридичній психології починають використовуватися експериментальні методи дослідження. Значна кількість робіт цього періоду присвячена психології свідків: І. Н. Холчова «Мрійлива неправда», Г. Португалова «Про показання свідків» (1903 р.), Є. М. Кулішера «Психологія показань свідків і судовий наслідок» (1904 р.). На цю же тему були зроблені доповіді М. М. Хом'яковим «До питання про психологію свідка» (1903), О. В. Завадським і О. І. Єлістратовим «Про вплив питань на вірогідність показань свідків» (1904 р.), О. Б. Гольдовським «Психологія показань свідків» (1904 р.).

У вивченні психології розслідування злочинів серйозним кроком було безпосереднє застосування експериментального методу психології. Французький психолог Альфред Біне першим став експериментально вивчати питання дитячих показань. Він був впевнений, що відповіді на запитання завжди містять помилки, а отже з метою правильної оцінки показань у протоколах судових засідань варто докладно викладати і питання, і відповіді на них [4]. У 1902 р. експерименти по визначенню ступеня вірогідності свідчих

показань робив німецький психолог Вільям Штерн. Він стверджував, що показання свідків принципово недостовірні, порочні, оскільки «забування є правило, а спогад – виключення». З 1903 р. В. Штерн став випускати журнал «Доповіді по психології показань».

Кінець XIX – початок XX ст. знаменні й тим, що з'явився ряд фундаментальних психолого-юридичних праць. Так, німецьким ученим Гансом Гроссом в 1898 р. була опублікована монографія «Кримінальна психологія». У ній автор знайомив юристів з досягненнями психології для поліпшення слідчої й криміналістичної діяльності. На початку 30-х років, через негативні політичні зміни і посилення комуністичного тоталітарного режиму дослідження з судової психології, так само, як і дослідження в царині трудової, соціальної, медичної психології, були призупинені. І лише починаючи з 60-х років стали знову обговорюватися проблеми юридичної психології. Так, у 1964 р. була прийнята постанова ЦК КПРС «Про заходи щодо подальшого розвитку юридичної науки і поліпшення юридичної освіти в країні», яка відновила юридичну психологію в усіх юридичних вищих навчальних закладах країни. Восени 1986 р. в м. Тарту (Естонія) пройшла Всесоюзна конференція з юридичної психології [2].

Висновки. Після розпаду СРСР юридична психологія поступово почала розвиватися на теренах новостворених суверенних держав. Юридична психологія є важливою складовою, як психології так і юриспруденції. В наш час важливо розуміти, які саме соціально-психологічні проблеми спонукають людей до скоєння злочину. Адже за вбивством, крадіжкою, чи махінаціями зі сторони злочинця, можуть критися глибокі психологічні проблеми, з якими він не впорався. Протягом всієї історії юридичної психології висувалися різні теорії стосовно того, що саме штовхає людину на скоєння злочину, а також розроблювалися методи покарання та виправлення злочинця. Всі вони були актуальними в свій час, та світ розвивається, не стоїть на місці, тому подальший розвиток юридичної психології є особливо важливим.

Актуальними питаннями юридичної психології є: загальні питання юридичної психології (методи, зв'язки з іншими науками); психологічні проблеми протиправної поведінки; психологія слідчого і слідчої тактики; психологічні особливості неповнолітніх правопорушників; психологія

організованої злочинності тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильев В. Л. Юридическая психология / В. Л. Васильев. – СПб. : Руфл-бук, 2000. – 230 с.
2. Ведь В. В. Юридична психологія: Навчальний посібник / В. В. Ведь. – Львів. : Світ, 2002. – 330 с.
3. Костицкий М. В. Введение в юридическую психологию: методологические и теоретические проблемы / М. В. Костицкий. – К. : Вища шк, 1999. – 105 с.
4. Пантелєєв В. А. Психологія судового розгляду у кримінальних справах / В. А Пантелєєв. – М. : Метро,1999. – 334 с.
5. Петруня О. Э. Юридическая психология: Учебное пособие. / О. Э. Петруня. – М.: Прогресс, 2007. – 171 с.

Горобченко І. О.

студентка Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми),
Науковий керівник – к. філос. н.,
доцент ***Щербакова І. М.***

ПСИХОЛОГІЯ РЕКЛАМИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

У статті проаналізовано етапи розвитку психології реклами. Розглянуто рекламу як засіб психологічного впливу на особистість. Визначено особливості психології маніпулювання в рекламі.

Ключові слова: *психологія, реклама, психологія реклами, психологічний вплив, імідж, маркетинг.*

Постановка проблеми. У процесі розвитку рекламної індустрії з’явився новий культурний напрям – «мистецтво реклами», до якого входить мистецтво створення рекламного послання, рекламного дизайну, рекламної режисури. Методи і способи створення реклами завжди індивідуальні і не вкладаються в шаблони або стереотипи, адже спираються на закони рекламного мистецтва, головним завданням якого є знаходження у кожному товарі такої «родзинки», яку будуть впізнавати люди. Адже саме це, дає змогу споживачу впізнати товар, виділити його серед інших. Реклама сприяє підвищенню ефективності виробництва за рахунок орієнтації його на потреби людей, стимулює підприємства до підвищення якості продукції та послуг, сприяє підвищенню інтенсивності товарообігу і зниженню витрат.

В сучасних умовах на ринку товарів існує конкуренція, що актуалізує значущість психології реклами. Щоб змусити людей зробити потрібну (з точки зору рекламодавця) покупку, необхідно докласти певних зусиль, які

будуть мати великий ефект, якщо спиратимуться на знання психологічних механізмів впливу. Разом з тим, мусимо визнати, що у цьому криється технологія маніпулювання, яка останнім часом занадто часто застосовується в рекламі. Отже, сьогодні знання психології реклами є важливим не тільки для рекламодавців, а насамперед для споживачів товарів.

Аналіз актуальних досліджень. Дослідженням психології реклами займалися провідні вітчизняні (О. Веригін, М. Мануйлов, П. Гуревич, В. Ценев, А. Лебедев-Любимов та ін.) та зарубіжні (Т. Кениг, М. Баух, К. Сэндидж, В. Фрайбургер и К. Ротцолл, Б. Витис та ін.) вчені.

Мета статті. Визначити психологічні особливості реклами. Проаналізувати історичні етапи розвитку психології реклами.

Виклад основного матеріалу. Слово «реклама» походить від латинського reclamare, що означає «кричати». Як наукова категорія, що визначає конкретний вид діяльності, а саме рекламну діяльність, поняття «реклами» з'явилося в другій половині XVIII ст.

Реклама – це платне, цілеспрямоване звернення, здійснюване через засоби масової інформації та інші види зв'язку, що агітує на користь будь-якого товару, марки, фірми [2, с. 8]. Реклама – це інформування різними способами для створення широкої популярності товару, залучення споживачів, глядачів [3, с. 674].

Зауважимо, що однозначно визначити природу реклами неможливо, адже реклама поєднує в собі застосування специфічних законів багатьох наук: психології, математики, статистики, логіки, соціології та інших. Досі поміж науковцями немає єдиної точки зору, що до визначення змісту поняття «реклама». Так, перше визначення належить Американській маркетинговій асоціації: «Реклама – це будь-яка платна форма презентації і просування ідей або послуг від імені відомого спонсора». На нашу думку, більш широким і вичерпним визначенням реклами є наступне: реклама – це спеціальна інформація про продукцію, що розповсюджується в будь-якій формі та в будь-який спосіб з метою прямого чи опосередкованого одержання прибутку. Саме заради прибутку психологія реклами займається оцінкою потреб або очікувань споживачів, створюючи попит на продукт, який підлягає збуту. Реклама сьогодні є найсильнішим методом впливу на людську свідомість, та психіку. Що дозволяє

стверджувати наявність тісного зв'язку між психологією і рекламою.

Головним завданням рекламодавця і метою психології реклами є спонукання споживачів зробити покупку рекламованого товару. На це спрямовані всі зусилля творців реклами. Суть психології реклами полягає у впливі на споживача. При цьому використовуються всі відомі психологічні технології впливу. Згідно психології реклами – будь-яка реклама повинна служити джерелом позитивних емоцій, бути сповненою радості, виблискувати усмішками, приносити емоційне задоволення. Для реалізації цих завдань у психології реклами розроблений багатий арсенал прийомів і засобів. Наприклад, одне з провідних правил таке: не стільки пропонувати публіці гарний товар, скільки створити за його допомогою гарний настрій, адже при позитивних емоціях увага покупця є позитивно цілеспрямованою, що дозволяє людям легше витрачати гроші, не шкодуючи їх.

Задля того, щоб зрозуміти природу реклами, необхідно поглянути на предтечії психології реклами. Так, прообрази реклами знаходимо у наскальних малюнках, в яких закодовано інформацію про місце полювання та його результати, про природу, звірів, тощо. Вчені вважають, що саме з наскальних малюнків почалася психологія реклами.

Як самостійна галузь прикладної науки психологія реклами виникла понад століття тому. Американці вважають засновником психології реклами психолога – функціоналіста Волтера Дилла Скотта (V. G. Scott), який у 1903 році опублікував роботу під назвою «Теорія і практика реклами», у якій розглядалися питання психології споживачів. У 1908 році цим самим автором було видано книгу «Психологія реклами», в якій описувалися результати психологічних експериментів, зокрема, розглядалися впливи розмірів рекламного оголошення в газетах і часописах на увагу і пам'ять покупців.

Реклама має різні цілі. Більшість науковців звертають увагу на той факт, що хоч і здається, що реклама переслідує лише одну мету, насправді це не так. Основні цілі реклами полягають в наступному: привернути увагу потенційного покупця; представити покупцю вигоди для нього від придбання товару; надати покупцю можливості для додаткового вивчення товару; формувати в споживача певний рівень знань про товар; створити сприятливий образ фірми-виробника; формувати потребу в даному товарі;

формувати позитивні думки про фірму виробника товару; спонукати потенційного покупця до придбання саме рекламованого товару; стимулювати збут товару; сприяти прискоренню товарообігу; зробити даного споживача постійним покупцем товару; формувати товаровиробнику образа надійного партнера; нагадувати споживачу про фірму і її товари [5, с. 10].

З цим твердженням ми згодні лише частково. Адже подібна точка зору розглядає мету реклами дуже докладно, але в результаті усе зводиться до одного: загальна мета реклами – сприяти покупці товару і поліпшувати імідж фірми. Вище перелічені цілі ми назвали б підцілями, необхідними для досягнення головної мети.

В психології реклами існують соціально-психологічні механізми маніпуляцій. У рекламних повідомленнях увага покупців акцентується на привабливих властивостях товарів – реальні чи символічні, – які стимулюють людину до покупки. Тому питання про межі ефективного впливу і маніпулювання є одним із принципових для аналізу реклами.

В умовах конкуренції, великого значення набуває проблема психічних впливів (або соціальних впливів) у ситуаціях, де рекламна діяльність здійснюється за безпосереднього контакту того, хто рекламує, і споживача реклами, тобто в процесі прямого впливу в умовах особистих продажів. Тут рекламні заходи істотно відрізняються від традиційних, і такі впливи часто порівнюють чи навіть ототожнюють з «чистими» маніпуляціями.

Висновки. На підставі вищесказаного можна зробити висновок, що реклама бере участь у формуванні споживчого попиту і тим самим впливає на життєдіяльність, формування цінностей і спосіб життя людини. Реклама, інформуючи нас про товари, стала невід'ємною частиною нашого життя, вона постійно змінюється і вдосконалюється.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуревич П. С. Психология рекламы: Учебник для студентов вузов / П. С. Гуревич. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 287 с.

2. Дейян А. Реклама / А. Дейан. – М. : Сирин, 2002. – 144 с.

3. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М. : 1991. – 736 с.

4. Лебедев-Любимов А. Н. Психология рекламы / А. Н. Лебедев-Любимов. – СПб. : Питер, 2002. – 368 с.

5. Мокшанцев Р. И. Психология рекламы / Р. И. Мокшанцев. – М. : Инфра-М,

Сибирское соглашение, 2009. – 282 с.

Дмитрієва Л. Д.
студентка Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми),
Науковий керівник – к. філос. н.,
доцент ***Щербакова І. М.***

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ КЛІНІЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

У статті проаналізовано етапи розвитку клінічної психології. Визначено особливості формування клінічної психології на кожному етапі її становлення.

Ключові слова*: клінічна психологія, патопсихологія, пацієнт, особистість, психопрофілактика, психопрофілактика.*

Постановка проблеми. Клінічна психологія як наука, що вивчає психологічні особливості людей, які страждають різними захворюваннями, продукує методи і способи діагностики психічних відхилень, та диференціює психологічні феномени і психопатологічні симптоми і синдроми. Клінічна психологія це психологія взаємин пацієнта і медичного працівника, це конкретні психопрофілактичні, психокорекційні та психотерапевтичні способи допомоги пацієнтам, а також теоретичні аспекти психосоматичних і соматопсихічних взаємовпливів [2].

Історія розвитку клінічної психології є довготривалим процесом її становленням і формуванням. Найбільш тісний зв'язок клінічна психологія має з медичною психологією. Проте, науковці досі не можуть знайти взаємної точки зору, щодо визначення місця клінічної психології у системі наук. Більшість психологів звертають увагу на міждисциплінарний характер клінічної психології, і визнають нагальну потребу в умовах кризового сьогодення клінічних психологів.

Сучасна клінічна психологія як дисципліна, яка за допомогою психологічних методів вивчає різні порушення психіки і поведінки, може застосовуватися не тільки в медицині, але і в різних виховних, соціальних закладах, які обслуговують людей з аномаліями розвитку і психологічними проблемами. У педагогічній практиці клініко-психологічні знання дозволяють вчасно розпізнати у дитини порушення психічного розвитку або відхилення в поведінці, що в свою чергу дає можливість ефективного застосування у відносинах з нею адекватних технологій виховання, психолого-педагогічної корекції і створення оптимальних умов для розвитку.

Аналіз актуальних досліджень. Значний внесок у розвиток клінічної психології зробили такі сучасні клінічні психологи, як: Є. Д. Хомська, Б. С. Братусь, Ю. Ф. Поляков, В. В. Ніколаєва, А. С. Співаковська, Є. Т. Соколова, Л. І. Московічюте та ін.

Мета статті – з'ясувати особливості становлення клінічної психології як самостійної психологічної ґалузі.

Виклад основного матеріалу. В історії розвитку клінічної психології умовно можна виділити п'ять етапів:

1. Психіатричний етап. Витоки клінічної психології знаходимо у роботах відомих психіатрів кінця XIX ст. (Е. Крепелін, Е. Кречмер, І. Брейер, З. Фрейд, Ж.-М. Шарко, П. Жане та ін.).

2. Експериментальний етап. На цьому етапі спостерігається проникнення експериментального методу в психіатрію і психологію (В. Вундт, Г. Еббінгауз, Е. Тітченер та ін.).

3. Тестологічний етап. Вивчення індивідуальних відмінностей Ф. Гальтоном, Дж. Кеттелом в Англії, А. Біне, Ф. Симоном у Франції – початок застосування тестів при дослідженні психічно хворих (розвиток тестології).

4. Гуманістичний етап. З 60-х років XX ст. відбувається проникнення гуманістичних ідей у область клінічної психології.

5. Практичний етап. Практичне прикладне значення клінічної психології базується на міцному фундаменті вітчизняних психологів-класиків (нейро- і патопсихологів) – В. М. Бехтерєва, Л. С. Виготського, Б. В. Зейгарник, А. Р. Лурія, В. М. Мясищева та інших.

Зародження наукової клінічної психології датується кінцем XIX ст., коли В. Вундт заснував Інститут експериментальної психології в Лейпцизі [2]. У цьому інституті поряд з іншими навчалися і працювали ті психологи, які сьогодні по праву вважаються засновниками клінічної психології (М. Крепелін, Г. Мюнстерберг, О. Кюльпе, А. Кіршман, К. Марбе, Т. Ліппс, Ф. Крюгер (Німеччина), Е. Тітченер (Англія), Е. Скріпчур, Ф. Енджелл, Г. Холл, Л. Уітмер (США), В. Бехтерєв, В. Чиж, Н. Ланге (Росія)) [1].

Наукова дефініція «клінічна психологія» з'явилась у 1896 році, коли американський психолог Л. Уітмер, що навчався в Інституті експериментальної психології В. Вундта, після повернення з Лейпцига, заснував першу в світі психологічну клініку при університеті штату

Пенсільванія в США. Фактично ця клініка була психолого-педагогічним центром, в якому обстежувалися і проходили курс корекції діти з поганою успішністю та іншими проблемами в навчанні. Зауважимо, що термін «клінічна» по відношенню до діяльності свого психолого-педагогічного центру був використаний Л. Уітмером у вузькому сенсі: як особливий метод індивідуальної роботи з проблемними дітьми, в якому важливу роль відігравала діагностика їх інтелектуальних здібностей за допомогою спеціальних тестів. Унікальною особливістю клініко-психологічного методу можна вважати можливість його застосування по відношенню до будь-якої людини: дорослих чи дітей, які мають відхилення від середніх показників психічного розвитку, тобто не вписуються в стандартні рамки освітніх і виховних програм [3].

У 1907 р. Л. Уітмер заснував журнал «The Psychological Clinic». Хоча він і дав назву новій науці, але практично не вплинув на подальший розвиток цієї дисципліни. У 1917 р. кілька фахівців з клінічної психології заснували Американську асоціацію клінічних психологів, яка в 1919 р. увійшла в Американську психологічну асоціацію як клінічна секція.

Отже, на основі вище наведеного можна зробити висновок, що клінічна психологія XIX ст. поч. XX ст. представляла собою своєрідний синтез, особливу форму психодіагностики, психологічного консультування та психокорекції, орієнтовану на індивідуальні, нестандартні прояви психіки дитини і пов’язані з ними відхилення в поведінці. У цьому виді вона і почала інтенсивно розвиватися в США, поступово поширюючись зі сфери шкільної освіти в галузь правосуддя (судової психології).

На увагу заслуговує німецький психіатр Е. Крепелін (1856-1926), який вже в 90-і рр. XIX ст. намагався застосувати експериментальні підходи, які використовуються в психології, до вирішення проблем психіатрії і цим дав потужний імпульс для розвитку клінічної психології. Завдяки застосуванню асоціативного експерименту він показав відмінності в характері асоціацій при шизофренії і маніакально-депресивному психозі. Йому належить спроба складання схем дослідження особистості шляхом вимірювання ряду ознак: часу перебігу психічних процесів, здатності до витривалості, здатності відновлюватися після втоми, глибини сну та ін. [5].

Величезний вплив на розвиток клінічної психології мав психоаналіз З. Фрейда, що виник на початку 90-х. рр. XIX ст. з медичної практики лікування хворих з функціональними порушеннями психіки. Психоаналіз став центральною течією глибинної психології, основним предметом і спільною проблемою якої є несвідома психіка та її вплив на формування особистості. Надалі глибинна психологія зайняла одну з основних позицій як психологічний напрямок з численними послідовниками [1].

Висновки. Таким чином, можна сказати, що клінічна психологія бере свій початок ще з античних часів, коли Гіппократ говорив, що потрібно лікувати не хворобу, а хворого. Клінічна психологія була заснована в 1896 році американським психологом Лайтнером Уітмером, який започаткував першу клініку при університеті Пенсільванії в США.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карвасарский Б. Д. Медицинская психология / Б. Д. Карвасарский. – Л. : Медицина, 2004. – 553 с.

2. Менделевич В. Д. Клиническая и медицинская психология / В. Д. Менделевич. – М. : МЕДпресс, 1998. – 592 с.

3. Репина Н. В. Основы клинической психологии / Н. В. Репина. – М. : МГУ, 2003. – 480 с.

4. Лихи Т. История современной психологии / Т. Лихи. – СПб. : Питер, 2003. – 374 с.

5. Бауманн У. Клиническая психология / Урс Бауманн, Майнрад Перре. – М., 1998. – 965 с.

Дрижирук Ю. А.

студентка Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми),
Науковий керівник – к. філос. н.,
доцент ***Щербакова І. М.***

ІСТОРИКО-РЕТРОСПЕКТИВНИЙ РОЗГЛЯД ВПЛИВУ ДАРВІНІЗМУ НА РОЗВИТОК ПСИХОЛОГІЇ

У статті проаналізовано основні історичні етапи розвитку дарвінізму. Основну увагу сконцентровано на біографічних і бібліографічних даних. Визначено вплив Ч. Дарвіна на розвиток психології.

Ключові слова: *дарвінізм, еволюція, еволюційна теорія, природній відбір, внутрішньовидова мінливість, дитяча психологія.*

Постановка проблеми. Важливий внесок у розвиток психології зробив Ч. Дарвін, зокрема сформульована ним еволюційна теорія, яка кардинальним чином змінила уявлення про природу людини і світу в

цілому. Еволюційна теорія розвитку тваринного світу, ґрунтувалася на природному відборі, як рушійній сили еволюційного процесу і наголошувала на тому, що в боротьбі за існування виживають види, найбільш пристосовані до умов середовища [3, с. 182]. Завдяки Ч. Дарвіну ця проблематика з'явилася в науковому дискурсі, що стимулювало розвиток та появу нових напрямів у психології, зокрема таких як, зоопсихологія, дитяча психологія та психологія так званих малокультурних народів. Теорія еволюції пропагувала принцип розвитку, а відкриті Ч. Дарвіном закони еволюції в органічному світі поставили перед психологією завдання щодо визначення рушійних сил психічного розвитку людини [3, с. 84].

Аналіз актуальних досліджень. Дослідженням історії дарвінізму займалися такі провідні науковці, як: Я. Галл, Ф. Дворянкін, А. Ждан, Ю. Єфімов, О. Леонтьєв, Т. Марцинковська, А. Петровський, В. Роменець, М. Ярошевський та ін.

Мета статті – історико-ретроспективний аналіз впливу дарвінізму на розвиток психології.

Виклад основного матеріалу. Ч. Дарвін народився 12 лютого 1809 року в м. Шрусбер, графство Шропшир Великобретанія. Він був п'ятою дитиною поміж шести дітей у сім'ї лікаря та фінансиста Роберта Дарвіна і Сьюзен Дарвін. У 1817 р. Ч. Дарвін вступив до денної школи, а у 1818 р. пережив особисту трагедію пов'язану із смертю мами. До 1825 р. Ч. Дарвін у ролі учня-асистента допомагав батькові лікувати бідняків Шропшира. Заняття медициною не приносили Ч. Дарвіну задоволення, що змусило його з 1828-1831 рр. навчатися у Кембриджському університеті. Саме у цей час Ч. Дарвін починає пристрасно колекціонувати комах. Наприкінці 1831 року він вирушив у кругосвітню подорож на кораблі «Бігль» [1]. Незабаром після повернення з подорожі Ч. Дарвін видав книгу, відому під скороченою назвою «Подорож натураліста навколо світу на кораблі «Бігль»» (1839 р.). Вона мала великий успіх, її друге, розширене видання (1845 р.) було перекладено багатьма європейськими мовами та безліч разів перевидавалося.

24 листопада 1859 р. вийшла в світ геніальна праця Чарльза Дарвіна «Походження видів шляхом природного добору або збереження обраних

рас у боротьбі за життя» Ця книга, в якій так майстерно викладені і всебічно обґрунтовані наукові основи еволюційної теорії, користувалась великою популярністю, її тираж був розпроданий в перший же день. Фундаментом для створення теорії послужили спостереження під час кругосвітньої подорожі на кораблі «Бігль». 1868 року Ч. Дарвін опублікував свою другу працю, пов'язану з теорією еволюції – «Зміна тварин і рослин», в яку увійшло безліч прикладів еволюції організмів. 1871 року з'явилася ще одна важлива праця Дарвіна – «Походження людини і статевий відбір», де Ч. Дарвін привів аргументи на користь природного походження людини від тварин (мавпоподібних предків).

Ч. Дарвін зробив суттєвий внесок у вивчення проблеми еволюції зосередивши свою увагу на доказі спорідненості людей і тварин. Ч. Дарвін підкреслював риси подібності між ними, ніж відмінності. Нерідко він, завищуючи психічні здібності тварин, приписував їм специфічно людські риси (уява, моральні якості і тому подібне). Крім того, під впливом Ч. Дарвіна почала формуватися, як окрема наукова галузь – дитяча психологія. Ч. Дарвін є автором невеликої статті «Біографічний нарис однієї дитини» (1877 р.), у якій викладено спостереження за поведінкою сина з моменту народження до 10 місяців. Слідом за цією статтею почали з'явилася чисельні дослідження у формі спостережень за розвитком дитини (В. Прейер, Дж. Селлі, С. Холл, В. Штерн, К. Гросс, К. Бюлер та ін.). Так, С. Хол і Дж. Болдуїн сформулювали теорією рекапітуляції, в основі якої був біогенетичний закон Г. Геккеля, перенесений в дитячу психологію і ембріологію [2, с. 352].

Прагнення Ч. Дарвіна до об'єктивного методу отримало істотну підтримку з боку представників порівняльної психології. Активний науковий інтерес пробудили такі класичні роботи як «Вираження емоцій у тварин і людини» (1872 р.), етюд «Інстинкт», а також «Біографічний нарис однієї дитини» (1877 р.), що став важливою віхою у вивченні дитячої поведінки. Використовуючи метод об'єктивного спостереження, Ч. Дарвін ретельно проаналізував, спираючись на великий запас фактів, різноманіття виразних рухів людини і тварин і прийшов до висновків про загальний механізм їх походження [4].

У центрі інтересів Ч. Дарвіна знаходилися порівняльно-психологічні

дослідження, які набули подальшого розвитку, і дозволили зрозуміти походження і розвиток психіки, розкрили біологічні передумови її виникнення. Завдяки діяльності Ч. Дарвіна та його послідовників вперше виникли об'єктивні методи дослідження психіки. Під впливом теорії еволюції Ч. Дарвіна постало питання про те, чи відрізняється і, якщо відрізняється, то чим психіка сучасної людини від психіки первісної людини.

Висновки. Таким чином, в еволюційній теорії Ч. Дарвіна вперше в історії біології було обґрунтовано теорію еволюції. Це мало велике методологічне значення і дозволило не тільки наочно та переконливо для сучасників обґрунтувати ідею органічної еволюції, а й перевірити її за допомогою верифікації та фальсифікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галл Я. М. Становление эволюционной теории Чарльза Дарвина / Я. М. Галл. – М. : Наука, 1993. – 141 с.

2. Дворянкин Ф. А. Дарвинизм / Ф. А. Дворянкин. – М. : МГУ, 1964. – 447 с.

3. Ждан А. Н. История психологии / А. Н. Ждан. – М. : МГУ, 1990. – 366 с.

4. Ефимов Ю. И. Современный дарвинизм и диалектика познания жизни / Ю. И. Ефимов. – М. : Наука, 1985. – 303 с.

Дуднік О. О.

студентка Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми),
Науковий керівник – к. філос. н.,
доцент ***Щербакова І. М.***

ПСИХОЛОГІЯ МАС Г. ЛЕБОНА: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД

У статті проаналізовано зміст концепції психології мас Г. Лебона. Визначено психологічні особливості «натовпу». З'ясовані фактори та чинники, що впливають на психологію мас.

Ключові слова: *натовп, екстремізм, моральність, імпульсивність, авторитарність, консерватизм.*

Постановка проблеми. Важливим питанням психології мас є вплив натовпу на індивіда. Г. Лебон у своїй книзі «Психологія народів і мас» (1985 р.) поставив це питання перед широким загалом громадськості, як одне із ключових питань ХХ ст., адже він розумів, що «масовизація» життя «стирає» індивідуальні досягнення людей, внаслідок чого зникає їх оригінальність.

Аналіз актуальних досліджень. Загальновідомо, що основною

характеристикою психології мас (натовпу) є домінування расового несвідомого, яке виступає на перший план, а гетерогенне втопає в гомогенному. При цьому, психічна надбудова, що розвивалась по-різному в різних індивідах, руйнується, натомість виявляється однорідний у всіх несвідомий фундамент. Пам'ятаючи це, стає зрозумілим, чому в умовах соціальної нестабільності і масових протестів, зростає потреба у дослідженнях психології мас. Вона актуалізується в історії людства кожного разу, коли суспільство тієї чи іншої країни, перетинає «точку не вороття», коли люди під впливом сугестивного навіювання внаслідок паралічу своєї свідомості стають рабами керованого зовні несвідомого [1]. Як правило, такий попит зростає в епоху масових рухів, революційного настрою мас, адже саме у революційні часи динамізм суспільства, зокрема його бурхливість, викликають інтерес до масових явищ психіки, зумовлюють появу нових концепцій, в яких науковці намагаються пояснити те, якому впливу і навіюванню підкорюється натовп, чому імпульсивність і піддатливість навіюванням провокують в результаті агресію і некерованість.

Мета статті – охарактеризувати основні концептуальні положення психології мас Г. Лебона, з'ясувати особливості поведінки людей в натовпі.

Виклад основного матеріалу. Г. Лебон у своїй праці «Психологія народів і мас» в 1895 році описав проблематику чинників, що зумовлюють напрямок суспільного руху. До них відносяться: вплив вождів, наслідування, навіювання і душі натовпу. Г. Лебон характеризував душу натовпу таким чином: «Самий вражаючий факт, що спостерігався в одухотвореному натовпі, наступний: які б не були індивіди, що складають його, який би не був їхній спосіб життя, заняття, їх характер або розум, одного їх перетворення в натовп достатньо для того, щоб у них утворився рід колективної душі, яка змушує їх відчувати, думати і діяти зовсім інакше, ніж думав би, діяв і відчував кожен з них окремо. Існують такі ідеї і почуття, які виникають і перетворюються в дії лише у індивідів, що складають натовп. Одухотворений натовп являє собою тимчасовий організм, що утворився з різнорідних елементів, на одну мить об'єдналися разом, подібно до того, як з'єднуються клітини, що входять до складу живого тіла і утворюють за допомогою цього з'єднання нову істоту …» [1].

Головними ознаками маси, на думку Г. Лебона, є знеособленість, втрата інтелекту та особистої відповідальності, домінування почуттів.

Натовп – об'єднана спільною ідеєю група людей, яка перебуває в стані емоційного збудження. Він має містичну здатність втягувати в себе людей – кожен у натовпі відчуває силу через багато чисельність натовпу і відчуття безкарності. Він примушує думати та діяти як усі та разом з тим дуже легко переходить від одного стану до іншого: люди у натовпі здатні на будь-які вчинки – їм властиві як буйство, ентузіазм, жорстокість так і героїзм, самопожертва, хоча наодинці кожен із них, чітко усвідомлюючи реальність, свідомо такого би не вчинив. Натовп часто спонтанний, легковірний – йому властивий як високий героїзм, так і низьке злодійство, тому ним водночас і легко, і важко керувати. У натовпі можуть формуватися ділянки розрідження. При значному збільшенні кількості цих ділянок натовп прагне до розпаду [4].

З психологічної точки зору слово «натовп» отримує зовсім інше значення. Свідома особистість зникає, а почуття і ідеї всіх людей, які утворюють натовп, приймають один і той же напрямок. Утворюється колективна душа, яка має, звісно, тимчасовий характер, але й досить певні риси. Збори в таких випадках стають організованим натовпом або натовпом натхненним, який складає єдину істоту і підкорюється закону духовної єдності натовпу [5].

Г. Лебон зазначає, що людина в масі під впливом навіювання здатна і на вчинки вищого порядку: самовідречення; відданість ідеалові; безкорисливість. Г. Лебон спеціально розглядає почуття й моральність натовпу, його міркування та уяву, релігійні форми, в які втілюються його переконання, класифікує натовп і дає детальну характеристику злочинному натовпу, діям присяжних та кримінальним судам, а також парламентським зборам. Мотивація й особистий інтерес дуже рідко буває могутнім двигуном у натовпі. Безвідповідальність дозволяє натовпу топтати слабких й поклонятися сильним [2].

В масі стираються індивідуальні досягнення людей, і завдяки цьому зникає їх оригінальність. Расове несвідоме виступає на перший план, гетерогенне втопає в гомогенному. Психічна надбудова, що розвивалась по-різному в різних індивідах, руйнується, і при цьому виявляється

однорідний у всіх несвідомий фундамент. Але це ще не всі характеристики, які складають психологію індивіда в масі – Г. Лебон наголошує, що в індивідах проявляються також і нові якості, яких вони до цього моменту не мали. Обґрунтування цього він шукає в трьох різних моментах:

«Перша з цих причин полягає в тому, що індивід в натовпі набуває, завдяки тільки чисельності, усвідомлення непереборної сили, і це усвідомлення дозволяє йому піддатись таким інстинктам, яким він ніколи не дає волю, коли він буває один. В натовпі ж, він тим менше схильний опановувати ці інстинкти, тому що натовп анонімний і тому не несе на собі відповідальності. Почуття відповідальності, що стримує завжди окремих індивідів, абсолютно зникає в натовпі».

«Друга причина – заразливість, також сприяє виникненню в натовпі спеціальних властивостей і визначає їх напрямок. Зараза являє собою таке явище, яке легко вказати, але не пояснити; її треба зараховувати до розряду гіпнотичних явищ, до яких ми зараз перейдемо. В натовпі будь-яке почуття, будь-які дії є заразливими, і до того ж в такій мірі, що індивід дуже легко приносить в жертву свої особисті інтереси інтересу колективному. Подібна поведінка, однак, суперечить людській природі, отже людина здатна на неї лише тоді, коли вона складає одиницю натовпу».

Крім того, Г. Лебон вважав стан людини в натовпі гіпнотичним: «Третя причина, і, до того ж найважливіша, обумовлює появу у індивідів в натовпі таких спеціальних властивостей, які можуть не зустрічатись у них в ізольованому становищі, це – сприйнятливість до навіювання; заразливість, про яку ми тільки що говорили служить лише наслідком цієї сприйнятливості [1].

Вихідною точкою при класифікації натовпу буде служити просте збіговисько. Нижча форма такого збіговиська спостерігається тоді, коли воно складається з індивідів різних рас і не має іншого загального зв’язку, крім більш-менш шанованої волі одного вождя. Типом такого збіговиська є варвари вельми різного походження, які переповнювали Римську імперію протягом багатьох століть.

Над цим збіговиськом, що складається з різних рас, буде знаходитися такий натовп, який під впливом відомих факторів набув вже спільні риси, і врешті-решт утворив расу. Принагідно і в такому натовпі можуть

проявитися спеціальні рис, характерні для натовпу будь-якого роду, але переважати у більшій чи меншій мірі будуть риси, властиві расі.

Обидві категорії скопищ під впливом факторів, про які ми говорили вище, можуть перетворюватися на організований чи натхненний натовп. У цьому організованому натовпі ми встановлюємо наступні відмінності: 1) натовп різнорідний: анонімний (вулична юрба, наприклад); не анонімний (присяжні, парламентські збори і т. п.); 2) натовп однорідний: секти (політичні, релігійні і т. п.); 3) касти (військові, духовенство, робітники і т. п.); 4) класи (буржуазія, селянство і т. п.).

Різнорідний натовп складається з індивідів, найрізноманітніших за своєю професією і розумовим розвитком. Колективна психологія людей, що утворюють діючий натовп, відрізняється від їх індивідуальної психології, і розумовий розвиток не перешкоджає цьому. Нам відомо, що у зборах розум не грає ніякої ролі, і двигунами є несвідомі почуття. Так, латинський натовп, яким би він не був революційний або консервативний, неодмінно звернеться до втручання держави для реалізації своїх вимог. Цей натовп завжди виявляє схильність до централізації і цезаризму. Англійський ж або американський натовп не визнає держави і завжди буде звертатися до приватної ініціативи. Французький натовп відстоює рівність, англійський – свободу. Такі відмінності, які існують між расами, ведуть до того, що соціалізм і демократія представляють майже стільки ж різноманітних форм, скільки є націй.

Душа раси цілком підпорядковує собі душу натовпу і має могутню силу, що обмежує її коливання. Треба визнати основним законом, що нижчі властивості натовпу виражаються тим слабкіше, чим сильніше в ній розвинена душа раси. Панування натовпу означає варварство або ж повернення до варварства. Тільки шляхом придбання міцно організованої душі раса може позбавитись мало-помалу від нерозумної влади над нею натовпу і вийти зі стану варварства.

Залишивши в стороні расу, ми можемо розділити різнорідний натовп на два: натовп анонімний, вуличний натовп, і натовп не анонімний, до якої треба віднести всі дорадчі збори, наприклад, присяжних. Почуття відповідальності, не існуюче в натовпі першого роду, розвинене в натовпі другого роду і надає його вчинкам дуже часто зовсім інший напрямок.

Натовп однорідний складається з трьох категорій: сект, каст, класів. Секта представляє перший ступінь організації однорідної натовпу. До її складу входять індивіди різних професії і виховання, різного середовища, причому єдиним зв'язком між ними служать вірування. Такі, наприклад, різні релігійні, а також політичні секти. Каста є самим вищим рівнем організації, доступним натовпу. До складу секти входять індивіди різних професій, виховання та середи, пов'язані лише спільністю вірувань, тоді як до складу касти входять лише індивіди однієї професії, приблизно з одного середовища і одного виховання. Наприклад, касти військова і духовна. Клас утворюється індивідами різного походження, присутніми не внаслідок спільності вірувань, як це ми бачимо у членів якої-небудь секти, не в силу спільності професійних занять, як це спостерігається в касті, але в силу відомих інтересів, звичок, що утворилися під впливом однакового способу життя і виховання. Наприклад, буржуазний клас, землеробський і т. п. «Тільки натовп здатний до прояву найбільшої безкорисливості і найбільшої відданості. Дуже часто натовп героїчно вмирав за якесь вірування, слова, ідеї, що він сам ледь розумів». Г. Лебон наводить немало прикладів героїзму натовпу. Наприклад, натовп, заволодів палацом Тьюільрі під час революції 1848 року, знайдені коштовності приносили в комітети, хоча легко було б поцупити награбоване.

Висновки. Таким чином натовп є типовим прикладом масової спільноти. Це відносно короткочасне, безструктурне скупчення людей, об'єднаних безпосередньою просторовою близькістю. Натовп не має чітко усвідомленої мети, дії його учасників зумовлені якимось зовнішнім стимулом та загальним емоційним станом. Його слід розглядати як ірраціональну, сліпу і руйнівну силу, де панують неусвідомлені імпульси, зараження, наслідування та навіювання. Отже, натовп – це завжди остання (нижча) стадія розвитку суспільства, його поведінка нагадує поведінку дикуна чи зграї диких тварин. Для того, щоб уникнути негативних наслідків з боку діючого натовпу і від самого перебування в ньому, психологія й займається вивченням великих груп.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лебон Г. Психология народов та масс / Густав Лебон; [пер. с фр. Т. П. Емельяновой]. – М.: Академический проект, 2011. – 238 с.

2. Майерс Д. Социальная психология / Дэвид Майерс; [пер. с англ.]; [7-е изд]. –

СПб. : Питер 2001. – 825 с.

3. Московичи С. Век толп / Серж Московичи; [пер. с фр.]; – М. : «Центр психологии и психотерапии», 1998. – 480 с.

4. Назаретян А. П. Психология стихийного массового поведения / А. П. Назаретян // Практична психологія и соціальна робота. – 2009. – № 4. – С. 17-18.

5. Тард Г. Общественное мнение и толпа / Габриель Тард; [пер с фр. под. ред. П. С. Когана]. – М.: «КСП+», 1999. – 92 с.

Завгородня О. В.

доктор психологічних наук
старший науковий співробітник
Інститут психології імені Г. С. Костюка
НАПН України (м. Київ)

ЗДОРОВ'Я ДИТИНИ В КОНТЕКСТІ ПСИХОЛОГІЧНИХ, ПЕДАГОГІЧНИХ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ЧИННИКІВ

Статтю присвячено проблемі соціокультурних та психолого-педагогічних чинників здоров'я дитини у їх взаємозв'язку. Особливу увагу приділено концепції Л. де Моза. Розглянуто виокремлені ним стилі ставлення до дитини, с одного боку, характерні для різних культурно-історичних епох, с іншого – наявні і в сучасному суспільстві. Показано їх вплив на психологічні характеристики дорослих людей. Відзначається, що саме в дитячому віці душевне здоров'я дитини особливо залежить від найближчого соціального оточення, насамперед – від родинного та шкільного. Висунуто припущення про те, що допомагаючий стиль ставлення сприяє становленню психологічно здорової людини, резистентної щодо культуральної патогенності та руйнівних чинників соціального оточення.

Ключові слова: *психологічне здоров'я, психоісторичний підхід, стиль ставлення до дитини, резистентність, культуральна патогенність.*

Постановка проблеми. Один із значущих сучасних підходів до проблеми здоров'я розвивається в контексті гуманістичної психології. Згідно з ним, здоров'я людини пов'язано із життєвими альтернативами, які вона обирає. Основною передумовою вибору, що сприяє здоров'ю, є опора на власне внутрішнє єство – «голос» свого автентичного Я. Система відносин «особа – суспільство» може як сприяти, так і шкодити здоров'ю людини. Негативний вплив на здоров'я пов'язаний з розбіжністю цінностей і цілей, що задаються і підтримуються в певній культурі, і власних цінностей і цілей людини. В цьому випадку соціальна адаптація може послаблювати контакт людини з власним єством і таким чином зумовлювати неоптимальні для

здоров'я рішення. Для збереження та поліпшення здоров'я необхідною є праця самопізнання – розвиток усвідомлення людиною самої себе в контексті взаємин з собою, іншими людьми, суспільством, природою, а також пошук «творчого синтезу» між сигналами власного внутрішнього автентичного Я і запитами соціального оточення [9].

Однією із складових загального здоров'я є психологічне здоров'я. За визначенням А. В. Шувалова, психологічне здоров'я – це стан, що характеризує процес і результат нормального розвитку суб'єктивної реальності в межах індивідуального життя. Індивідуальною нормою психологічного здоров'я є те краще, що можливо в конкретному віці для конкретної людини за відповідних умов розвитку. Максимою психологічного здоров'я є інтеграл (тобто єдність, повнота та цільність) життєздатності і людяності індивіда [12]. На нашу думку, критеріями психологічного здоров'я людини, незалежно від її віку, можна вважати: 1) інтерес до різних проявів життя (допитливість, пошукова активність); 2) самомотивованість життєвої практики (перевага внутрішньої мотивації щодо зовнішньої); 3) конструктивність життєвої практики (руйнівний компонент підпорядкований конструктивному); 4) благотворність впливу на оточення.

Мета статті – аналіз проблеми соціокультурних та психолого-педагогічних чинників здоров'я дитини у їх взаємозв'язку.

Саме в дитинстві стан здоров'я має найтісніший зв'язок із впливом соціального оточення. Цю проблему акцентує В. О. Сухомлинський, коли пише: «Здоров'я залежить і від того, які домашні завдання даються дитині, як і коли вона їх виконує. Величезну роль грає емоційне забарвлення самостійної розумової праці вдома. Якщо дитина береться за книгу з небажанням, це не тільки гнітить її духовні сили, але і несприятливо відбивається на складній системі взаємодії внутрішніх органів. Я знаю багато випадків, коли у дитини, що переживає відразу до занять, серйозно розладнувалося травлення, виникали шлунково-кишкові захворювання та ін.» [10, с. 104-105]. Найбільш істотно впливають на дітей гострі і хронічні психотравматичні ситуації. Аналіз таких ситуацій підвищеного ризику показує, що в дітей різного віку вони відмінні за змістом. Якщо для дошкільників найбільш травматичними виявляються ситуації пов'язані із відсутністю чи втратою почуття захищеності (відрив від родини, жорстока,

байдужа або надмірно вимоглива родина, бездоглядність, руйнування родини), то для дітей шкільного віку, крім цього, травматичними можуть стати ситуації, пов'язані із школою (нездатність справитись з навчальним навантаженням, вороже або байдуже ставлення педагога, дитячого колективу, неприйняття, неможливість відповідати сподіванням родини щодо шкільних успіхів, зміна школи).

На думку філософа О. Гомілко, особливістю дитячого світу є безпосередність відчуття. Для дитини раціональні докази та переконання не мають такої ваги як ласка чи жорстокість, щирість або фальш. Здатність до визначення істинного характеру людських почуттів, проникливість, а також щира відкритість світу характеризують духовний світ дитини. За незахищеною чуттєвістю проглядають несвідомі буттєві прагнення (любові, краси, пізнання, творчості). Було б спрощенням пояснювати потужність дитячих почуттів фізіологічними чинниками, доцільністю для виживання, тощо. Незахищена чуттєвість дитини робить її вразливою, примушує страждати. Світ дорослих травмує дитину своїми поверховими стосунками, спотвореними імперативами та примусами. Лише зі втратою в процесі соціалізації своїх унікальних засад існування гострота болю дитини притуплюється, а згодом повністю зникає як щось зайве, що заважає вижити, пристосуватись. «Шлях до сучасного дорослого світу пролягає через екзистенційну смерть дитини» [2, с. 238]. Можливо, це полемічне перебільшення, загострення проблеми, але, можна стверджувати, що притлумлення дитячого аспекту в дорослій людині негативно відбивається на її здоров'ї, зокрема психологічному.

Аналіз історико-культурних чинників свідчить про те, що уявлення про здоров'я та його норми в різних епохах відрізняються, особливо це стосується норм психічного здоров'я. Л. де Моз [4], представник психоісторичного підходу, простежує еволюцію дитинства, яка складається з низки тісних контактів між дорослим та дитиною. На думку психоісторика, «Історія дитинства – це жах, від якого ми тільки-но стали пробуджуватися. Що глибше поринаєш в історію – то менше турботи про дітей та більше ймовірність у дитини бути вбитою, покинутою, побитою, затероризованою та сексуально ображеною» [3, с. 14]. З кожним кроком еволюції зростає турбота про дитину. В залежності від рівня розвитку

культури в соціумі вчений виокремлює декілька психогенних стилів ставлення до дитини, еволюція яких йде від найжахливіших (інфантицид) до найбільш прийнятих в сучасному суспільстві (соціалізуючий та допомогаючий стилі). Змінюється ставлення до дитинства, дитина звільняється від важкої праці, інших «дорослих» обов'язків. У дорослого з'являється відповідальність за дитину, що пробуджує його від духовної безтурботності. Дитина, за яку взяла відповідальність доросла людина, змінює світ цього дорослого. На думку психоісторика, головною причиною всіх історичних змін є психогенез, закономірна зміна стилів виховання дітей під тиском поколінь. Психогенез залежить від здатності батьків чи тих, хто виконує їх функції, регресувати до психічного віку своєї дитини та другий раз долати страхи цього віку, але вже більш ефективно, ніж вперше, в своєму власному дитинстві.

Еволюція дитинства тече з різною швидкістю як на індивідуальному, так і на популяційному рівнях. Відмінності темпів психогенної еволюції на індивідуальному рівні пояснюються біологічними відмінностями (спадковістю та внутрішньоутробними подіями), статусом дитини в родині, увагою, яку їй приділяють батьки, особливими обставинами (раннє сирітство, позашлюбне народження та інші). На популяційному рівні психогенна еволюція проходить з різною швидкістю у зв'язку з ізоляцією (еміграція людей зі схожими стилями виховання, їх гуртування та відносна замкнутість), іммігрaцією (коли виникає приплив до популяції нових людей з іншими стилями виховання), зниженням репродуктивності, культурними контактами (збільшення кількості людей з нестандартними стилями виховання, заміна батьків іншими людьми), соціальними та історичними змінами (війни та революції тою мірою, якою вони впливають на дітей); співвідношенням участі у вихованні дитини матері та батька. Дослідник вважає, що люди, які у кожну епоху вважаються «невротиками», часто можуть стояти на більш високому психогенному рівні, ніж «нормальні». Їм просто доводиться витримувати тривогу, пов'язану з тим, що вони не поділяють групові уявлення епохи. Психоісторик характеризує 6 стилів ставлення до дитини, які визначають гранично досяжний рівень розвитку особистості та створюють типові для кожного історичного періоду конфлікти та захисні механізми.

Стиль дітовбивства (античність до IV століття н.е.). Характерні дитячі жертвоприношення і дітовбивства (причини: дитина хвора, слабка, не потрібна, народилася дівчинка, тощо.). Про інфантицидний стиль психоісторик пише: «Що стосується масштабів дітовбивства, то мої найскромніші підрахунки вказують на те, що це явище і до цього часу дуже недооцінюють. В античні часи та в ранньому середньовіччі вбивали, ймовірно, від однієї третини до половини всіх народжених дітей, а на початку нового часу ця кількість зменшилась не набагато...» [3, с. 162].

Стиль відмови (IV-XIII ст.). У 347 р. у Римській імперії на вимогу християнської церкви був прийнятий закон, що забороняє дітовбивство. З'являється новий стиль взаємин – відмова від дитини: виховання дітей поза родиною; дітей віддають у монастир, у підмайстри, пажі до двору, відправляють у тривалі подорожі, на прощу.

Амбівалентний стиль (XIV-XVII ст.). Згідно зі світоглядом епохи, в дитині борються Бог і Диявол. З одного боку, дитину люблять, з іншого – для викорінення неслухняності, гордині застосовують жорстокі покарання. Амбівалентний стиль поділяє весь еволюційний ряд на дві частини: після цієї стадії прогрес йде шляхом послаблення придушення волі дитини та поступового прийняття автономії її «Я».

Нав'язливий стиль (XVIII в.). Усі думки, вчинки, бажання, навчання, стан здоров'я постійно контролюються батьками. За неприйнятні вчинки дітей жорстко карають. На думку де Моза, таке виховання сприяло появі людей, для яких боротьба з авторитетом стала домінуючою потребою та метою життя, а XVIII століття завершилося низкою революцій.

Соціалізуючий стиль (XIX-XX ст.). Батьки гуманні до дітей. Прагнуть виховувати їх, ґрунтуючись на знаннях в галузі психології та педагогіки. Намагаються сформувати особистість відповідно до своїх ідеалів, дати престижну освіту і краще підготувати дитину до дорослого життя.

Допомагаючий стиль (кінець XX в.). У дитині цінується насамперед індивідуальність. Батьки намагаються максимально сприяти самореалізації дитини, не придушувати її унікальні способи самовираження і розвивати її творчий потенціал. Цей стиль вимагає від батьків емоційної, інтелектуальної і духовної підготовки та самовіддачі.

В період соціальних криз реанімуються архаїчні стилі взаємин дорослих

і дітей, зростає кількість дітовбивств і відмовного стилю. А амбівалентний і нав'язливий стилі виховання і на сьогодні є досить поширеними [13].

Проаналізувавши історичний матеріал, Л. де Моз показав, що кожний стиль виховання формує певний тип особистості з характерними захисними психологічними механізмами, схильністю до тих чи інших невротичних та психотичних розладів. Особливості формування особистості та психічних процесів під впливом допомагаючого стилю виховання у даний час недостатньо вивчені, тому що популяція дорослих людей, вихованих таким чином, поки незначна [13].

Можна висунути припущення, що саме допомагаючий стиль виховання передбачає конструктивні батьківські настановлення (прийняття дитини, емпатійну основу взаємин, делікатне ставлення до внутрішнього світу дитини, повагу її суверенності, підтримку самостійності, партнерство, стимулювання вираження дитиною своїх думок та почуттів) та є найбільш сприятливим для душевного здоров'я дитини. Можливо, такий стиль, сприяє становленню людини, стійкої до культуральної патогенності[1], а також здатної зберегти цілісність особистості в умовах несприятливої історичної ситуації.

На думку І. В. Дубровіної, турбота про психологічне здоров'я дитини означає передусім увагу до її внутрішнього світу: до її переживань, захоплень, ставлення до себе, ровесників, дорослих, до родинних, шкільних, громадських подій. Психологічне здоров'я дозволяє людині стати самодостатньою, якщо в своїй поведінці та відносинах вона все більше орієнтується не на ззовні задані норми, а на внутрішні усвідомлені самоорієнтири. Завдання дорослих – педагогів, батьків, психологів – допомогти дитині відповідно до її можливостей оволодіти засобами саморозуміння, самоприйняття та саморозвитку в контексті гуманістичної взаємодії з оточуючими її людьми в умовах культурних, соціальних, економічних та екологічних реальностей навколишнього світу. Психологічне здоров'я передбачає здоров'я психічне, основу якого складає повноцінний психічний розвиток дитини на всіх етапах дитинства [4].

Залежність дитячого світу від світу дорослих накладає велику

[1] Культуральна патогенність – культуральні звичаї, що сприяють розвитку та прояву психічних розладів.

відповідальність на останніх за те, яким чином дитина буде входити у великий світ, що в ній збережеться, що з'явиться нове, а що зникне назавжди. Та в повсякденні домінує стереотип, що дитина є нерозвиненою людиною, яка має здобути належні «дорослі» здатності та властивості. Дитинство виявляється культурно дискримінованим, від чого втрачає все людство. Тому важливим є утвердження самоцінності дитинства як світу особливої духовності, неповторних та унікальних можливостей.

П. Флоренський згадує «я швидко навчився жити двома розумами: на поверхні – розумом дорослим, прийнявши з легкістю закони логіки, а в глибині – розумом своїм дитячим… Я відчував, що не варто говорити про моє розуміння світу вголос і замовчував її як таємницю своєї душі». Далі Флоренський зауважує, що в дорослому віці постійно звертався до дитинства, до дитячих захоплень [11].

На думку А. М. Матюшкіна, охарактеризоване в спогадах Флоренського повернення до дитинства – «недостатньо оцінений психологами факт, дуже значущий для обдарованих людей» [6, с. 140]. Дослідження свідчать, що загальний розвиток учня, його пізнавальна активність та становлення особистості значною мірою залежать від того, як складаються його стосунки із вчителем. Особливо важливе значення ці стосунки мають для дитини, що вступила до школи. Під впливом учителя також складаються взаємини дитини з однокласниками, її статус в дитячому колективі, самооцінка. Важливе значення мають тип ставлення вчителя до учнів та стиль спілкування з ними. Водночас особливості педагогічної взаємодії та стратегії впливу учителя на вихованців залежать від рівня розвитку його особистості, зокрема подолання ним егоцентричних, групоцентричних та конформних настановлень. Охарактеризовано такі чинники деструктивного впливу педагога на учнів: особистісна тривожність; агресивність на тлі неадекватного самооцінювання; байдужість, формальне ставлення до чуттєвої, незбалансованої і незахищеної дитини; неадекватне ставлення до себе і малодиференційований образ «Я» [7], недостатність особистісної децентрації [5].

В дослідженні К. Ю. Патяєвої розкривається сутність «самовизначального учіння» як альтернативи традиційним методам. При такому учінні дорослий, не втрачаючи своєї спрямовуючої ролі, виявляє

чутливість до волі дитини. Це відбувається в процесі «мотиваційного діалогу». Дорослий активно слухає дитину, допомагаючи їй проясняти її почуття, потреби, бажання і небажання. В результаті дорослий і дитина приходять до спільного рішення, при цьому повною мірою наявна повага до волі дитини, зокрема вона має право відмовитись від тої чи іншої дії, право сказати «ні». При такому підході діти досягали значних навчальних успіхів при збереженні стійкого бажання учитись. Водночас у дітей відбувалось формування таких особистісних властивостей як висока довільність та осмисленість поведінки, вміння домовлятися, усвідомлювати і вербалізувати свої почуття та бажання, розуміти почуття та прагнення інших людей, робити вибір, вирішувати і брати на себе відповідальність [8]. Такий підхід, орієнтований на збереження психологічного здоров'я дитини та її особистісний розвиток, передбачає значні вимоги до вчителя як до фахівця та особистості.

В цьому контексті постають вимоги щодо загальної гуманізації освіти, її спрямованості, змісту, подолання «дорослоцентричності», піднесенні цінності дитини як особистості, врівноваженні соціалізації дітей їх персоналізацією, що сприятиме збереженню внутрішньої дитини в процесі дорослішання. Аналіз досліджень з проблеми психологічного здоров'я школяра свідчить про ризик психосоматичних та невротичних розладів, які пов'язані із невідповідністю змісту та форм навчання психофізіологічним особливостям дитини, із неврахуванням індивідуальних відмінностей, із деструктивними впливами в системі шкільних взаємин. Таким чином, виходячи з позицій цінності психологічного здоров'я дітей, важливими є «білатерізація» шкільної освіти, перехід до діалогічних стратегій впливу, зокрема «мотиваційного діалогу» в процесі учіння, глибока особистісно центрована підготовка педагогів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гиппенрейтер Ю. Б. О природе человеческой воли // Психологический журнал, т. 26 – № 3. – 2005. – С. 15-24.

2. Гомілко О. Метафізика тілесності. Концепт тіла у філософському дискурсі. – К. : Наукова думка, 2001. – 340 с.

3. Де Моз Л. Психоистория. – Ростов-на-Дону: Феникс. – 2000.– 512 с.

4. Дубровина И. В. Психологическая служба образования // Психологическая наука и образование, 2, 2001. – С. 83-93.

5. Завгородня О. В., Курганська Л. О. Психологічне здоров'я людини: теоретичні та прикладні аспекти: Монографія. К. : ДП «Інформ.-аналітичне агентство». – 2008. – 167 с.

6. Матюшкин А. М. Психологические предпосылки творческого мышления // Мир психологии. – 2001, № 1, С. 135-140.
7. Митина Л. М. Формирование профессионального самосознания учителя // Вопр. психологии. – 1990. – № 3. – С. 58-64.
8. Патяева Е. Ю. Мотивация учения: заданное, стихийное и самоопределяемое учение // Современная психология мотивации / Под ред. Д. А. Леонтьева. М.: «Смысл», 2002.
9. Созонтов А. Е. Проблема здоровья с позиции гуманистической психологии // Вопр. психол. 2004. – № 3. – С. 92-101.
10. Сухомлинський В. О. Вибрані твори, т. 2. К.: «Радянська школа» 1976.
11. Флоренский П. А. Детям моим: Воспоминанья прошлых дней. Из соловецких писем / сост. А. С. Трубачев и др. М.: «Моск. Рабочий», 1992. – 560 с.
12. Шувалов А. В. Гуманитарно-антропологические основы теории психологического здоровья // Вопр. психологии. 2004. – №6. – С. 18-33.
13. Юрьева Л. Н. История. Культура. Психические поведенческие расстройства. – К.: Сфера, 2002. – 314 с.

Колоусенко Т. М.
студентка Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми),
Науковий керівник – к. філос. н.,
доцент ***Щербакова І. М.***

А. МАСЛОУ: ШЛЯХ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглянуто основні положення і принципи гуманістичної психології А. Маслоу. Відповідно до ієрархії базових потреб А. Маслоу визначено шляхи самоактуалізації особистості.

Ключові слова: *особистість, самоактуалізація особистості, гуманістична теорія, «ієрархія потреб».*

Постановка проблеми. Гуманістична психологія, як напрям сучасної психології, орієнтована на вивчення смислових структур людини. Її представниками є А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл, Ш. Бюлер, Р. Мей, С. Джурард та ін. Основним предметом наукового дослідження гуманістичної психології виступає самоактуалізація особистості. В умовах кризового сьогодення, питання самоактуалізації постає як ніколи раніше актуально, а звернення до творчого доробку А. Маслоу є актуальним предметом наукових досліджень, адже він вважав, що самоактуалізація є найвищою потребою людини, відповідно до «піраміди потреб», за якою людина здатна до задоволення більш високих потреб тільки після того, як задоволені нижчі. Отже, щоб людина змогла самоактуалізуватися, їй необхідно задовольнити всі потреби.

Аналіз актуальних досліджень. Дослідження самоактуалізації проводяться в контексті питання про почуття власної гідності, сенсу життя, усвідомлення і розуміння цілей і цінностей життя. Ці дослідження інтегрують в собі такі напрямки психології, як психологія особистості, психологія мотивації і соціальна психологія розвитку. Дослідженням самоактуалізації займалися такі вчені, як: А. Маслоу (самоактуалізація), А. Адлер (прагнення до влади), К. Юнг (індивідуація), Е. Фромм (продуктивний характер), К. Роджерс (прагнення до самореалізації), а також сучасні українські дослідники О. Яремчук (самоактуалізація, саморозвиток), С. Максименко (самоздійснення) та ін.

Мета статті: визначити шляхи самоактуалізації особистості за концепцією А. Маслоу.

Виклад основного матеріалу. Гуманістична психологія розглядає особистість не як дисгармонічну істоту, обтяжену проблемами, комплексами і приречену на трагічне існування у ворожому і відчуженому світі, а як істоту гармонічну. Вона вивчає здорові, гармонічні особистості, які досягли вершини особистісного розвитку «самоактуалізації», і для яких є характерною орієнтованість на майбутнє, вільна реалізація своїх можливостей, віра у себе і можливість досягнення «ідеального Я».

Коріння гуманістичної психології необхідно шукати в екзистенціальній філософії, яка відкидає положення, що людина є продуктом спадкоємних (генетичних) факторів, або впливу навколишнього середовища (особливо раннього впливу). Екзистенціалісти стверджували, що кожна людина відповідальна за те, хто вона є і якою стане [2]. А. Маслоу вважав, що занадто довго психологи зосереджувалися на детальному аналізі окремих подій, нехтуючи людиною в цілому. Він проголошував, що від природи в кожній людині закладені потенційні можливості для позитивного зростання і вдосконалення. Всі люди від народження мають творчий потенціал, який у більшості згасає в результаті «окультурення» [4]. При цьому, вчений стверджував, що руйнівні сили, що спрямовують людину, є результатом незадоволеності її базисних потреб.

Ієрархія потреб, за А. Маслоу, має наступну послідовність. Потреби фізіологічні, тобто в задоволенні запитів тіла; в безпеці, надійності і

захисті; в причетності, тобто приналежності до сім'ї, громади, коханих; потреби в повазі, схваленні, гідності, самоповазі; в свободі, необхідної для повного розвитку всіх задатків і талантів, самоактуалізації. Людина мусить спочатку задовольнити нижчі потреби, щоб виявитися здатною до задоволення потреб вищих рівнів [3]. Розглянемо ієрархію потреб за А. Маслоу більш докладно:

1) фізіологічні потреби (потреби, які приймаються в якості відправної точки теорії мотивації), – це так звані фізіологічні потяги. Два напрями досліджень: перший – це розвиток концепції гомеостазу, а другий – виявлення того факту, що апетит – досить адекватний показник існуючих потреб. Гомеостаз пояснюється автоматичними спробами тіла підтримати постійний, нормальний стан кровотоку. Якщо в організмі бракує якихось хімічних елементів, індивід може виявити схильність до специфічних харчових потреб або гострого бажання їсти якомога більше. Фізіологічні потреби домінують над усіма іншими у мотиваційній системі людини. Так, людина, яка має потребу в їжі, безпеці, любові і повазі, швидше за все, буде бажати їжі сильніше, ніж усього іншого;

2) потреби в безпеці: потреби в організації, стабільності, в законі і порядку, у передбачуваності подій і у свободі від таких загрозливих сил, як хвороба, страх і хаос (ці потреби відображають зацікавленість в довготривалому виживанні);

3) потреби в любові і приналежності. Потреба в любові припускає, як віддавання, так і отримування любові. Коли ці потреби не задоволені, особистість гостро переживає відсутність друзів, партнера або дітей. Зауважимо, що у сучасному суспільстві існують перешкоди на шляху задоволення цих потреб, що є причиною нездатності людини адаптуватися до навколишнього оточення, і може спровокувати появу більш важких патологій. Разом з тим, практично всі патопсихологи підкреслювали наявність перешкод до задоволення потреби в любові, як основу нездатності людини до адаптації;

4) потреби в повазі. Усі люди мають потребу в стабільній, обґрунтованій, зазвичай високій самооцінці, в самоповазі або почутті власної гідності і в повазі оточуючих. Ці потреби можна віднести до одного з двох підкласів. До першого з них відносяться: сила, досягнення,

адекватність, майстерність і компетентність, незалежність і свобода. До другого відноситься: бажання доброї репутації або престижу (визначаючи їх як повагу чи оцінку з боку інших людей), а також статус, популярність і слава, перевага, визнання, увага, значущість, почуття власної гідності або вдячність. Задоволення потреби в самоповазі викликає почуття впевненості в собі, своїй цінності, своїх здібностях та адекватності, що дозволяє відчути свою корисність і необхідність. Перешкоди до задоволення цих потреб ведуть до появи почуття неповноцінності, слабкості і безпорадності;

5) потреба в самоактуалізації. Навіть якщо всі названі потреби задоволені, можна очікувати, що незабаром знову виникнуть занепокоєння і невдоволення. А. Маслоу охарактеризував самоактуалізацію, як бажання людини стати тим, ким вона може бути. Людина, яка досягла цього вищого рівня, досягає повного використання своїх талантів, здібностей і потенціалу особистості. Отже, самоактуалізуватися – означає стати такою людиною, якою ми можемо стати, тобто досягти вершини нашого потенціалу [3, с. 60].

Але, на думку А. Маслоу, самоактуалізація дуже рідкісна, тому що багато людей просто не бачать свого потенціалу, або не знають про його існування, або не розуміють користі самовдосконалення. Вони схильні сумніватися і навіть боятися своїх здібностей, тим самим, зменшуючи шанси для самоактуалізації. Це явище А. Маслоу назвав комплексом Іони, який характеризується страхом успіху, що заважає людині прагнути до величі і самовдосконалення. Гальмівний вплив на процес самоактуалізації має, по-перше, соціалізація. Іншими словами людям потрібно «сприятливе» суспільство, в якому можна розкрити свій людський потенціал найбільш повно. По-друге, сильний негативний вплив чинять потреби безпеки. Так для дітей, вихованих в безпечній, дружній атмосфері характерні здорові уявлення про процес зростання [1].

Виходячи із вищенаведеного, зауважимо, що самоактуалізація можлива лише за наявності у людини бажання реалізувати себе, проявити в собі те, що закладено від народження. Зрозуміло, що у різних людей ці потреби мають різний прояв. Отже, постає питання, яким чином людина може самоактуалізуватися? А. Маслоу відповів у наступний спосіб.

По-перше, виходячи з того, що людина віддається своїм переживанням повністю, цілком зосереджуючись на них, не боячись бути повністю поглиненою ними, – необхідно зауважити, що саме у момент такого переживання людина цілком і повністю розкриває свою людську сутність. Саме тому такі моменти і є самоактуалізацією.

По-друге, життя можна розглядати як процес послідовних виборів. У кожній точці є вибір прогресивний і є регресивний. Можна вирушити в бік захисту, безпеки, боязні, а по інший бік вибір, що веде до особистісного зростання. Робити такий вибір значить зробити рух у бік самоактуалізації. Самоактуалізація – це постійний процес особистісного зростання. По-третє, самоактуалізація існує як самість, яка актуалізується, адже людина – це, як мінімум, її темперамент та біохімічні баланси. Кожна людина має самість, і прислухається до її внутрішніх імпульсів, а отже дає їй проявитися. Четверте, найголовніше – приймаючи на себе відповідальність людина актуалізує себе, адже кожен погляд всередину себе передбачає і потребує прийняття на себе відповідальності [5].

Висновки. Існують певні умови, що представляють безпосередні і необхідні передумови задоволення базових потреб. Такі передумови як свобода слова, свобода робити те, що тобі хочеться, якщо це не заважає іншим, свобода самовираження, свобода отримання відомостей і доступу до інформації, свобода захищати себе, правосуддя, справедливість, чесність, дисципліна, є прикладами попередніх умов для задоволення базових потреб. Ці умови не самоціль, але вони близькі до мети, оскільки дуже тісно пов’язані з базовими потребами, які і є самі цілі.

Впевнені, що в умовах соціальної нестабільності, теоретичні надбання гуманістичної психології є дуже актуальними. З точки зору гуманістичної психології тільки самі люди відповідальні за вибір, який вони роблять. Це не означає, що, якщо людям дана свобода вибору, вони неодмінно будуть діяти в своїх власних інтересах. Свобода вибору не гарантує правильність вибору. Отже кожна людина є і повинна бути відповідальною за вибір, який вона робить, намагаючись досягти більшого із потенційно можливого.

ЛІТЕРАТУРА

1. Годфруа Ж. Что такое психология: в 2 т. / Ж. Годфруа. – М. : Мир, 1996. – Т. 2. – 472 с.

2. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг. – СПб. : Питер, 2002. – 992 с.
3. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – СПб. :Евразия, 1999. – 478 с.
4. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / А. Маслоу. – М. : Смысл, 1999. – 590 с.
5. Хьелл Л. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб. : Питер, 1999. – 608 с.

Корнійчук Р. С.

студентка Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми),
Науковий керівник – к. філос. н.,
доцент ***Щербакова І. М.***

МІСЦЕ ПСИХОАНАЛІЗУ В ІСТОРІЇ ПСИХОЛОГІЇ

У статті проаналізовано місце психоаналізу в історії психології. Встановлено етапи формування психоаналізу, як психологічного напрямку. Визначено контекстні фактори, які мали найбільший вплив на розвиток психоаналізу.

Ключові слова: *психоаналіз, свідомість, несвідоме, надсвідоме, гіпноз, вільна асоціація, захисні механізми.*

Постановка проблеми. Відомо, що головним регулятором людської поведінки служить свідомість. З. Фрейд відкрив, що за покровом свідомості прихований глибинний, «киплячий» пласт не усвідомлюваних особистістю могутніх прагнень, потягів, бажань. Будучи лікарем, він зіштовхнувся з тим, що ці неусвідомлювані переживання і мотиви можуть серйозно обтяжувати життя і навіть ставати причиною нервово-психічних захворювань. Це спрямувало його на пошуки засобів рятування своїх пацієнтів від конфліктів між тим, що говорить їхня свідомість, і потаємними сліпими, несвідомими спонуканнями. Так народився фрейдівский метод зцілення душі, названий психоаналізом [7].

Зиґмунд Фрейд психоаналіз розкрив у трьох значеннях:

1) як метод дослідження – він спирається виключно на визначення значення слів, продуктів і вчинків в несвідомому вираженні, уяві (наприклад, це можуть бути фантазії, сни) конкретного суб'єкта. В основу даного методу були покладені асоціації суб'єкта, які витлумачили і забезпечили надійність;

2) як психотерапевтичний метод – він спирається на конкретне дослідження. Застосовується метод для тлумачення переносу, опору і потягу. Він може застосовуватися для діагностики та лікування

психосоматичних і психічних порушень;

3) як сукупність теорій про розвиток, структуру та патології психічного стану людини, в якому дані систематизуються і виходять із застосуванням методу дослідження [5].

Аналіз актуальних досліджень. Психоаналіз є фундаментальним вченням в психології, тому що розкриває всю глибину людської психіки і свідомості. За допомогою психоаналізу ми все більше дізнаємося про сутність особистості сучасної людини. На основі глибинної психології були засновані багато напрямків цієї маловивченої науки, такі як постфрейдизм та інші. З. Фрейд дав визначення найбільш повної структури особистості людини, вказав на всі комплекси, мотиви, патології особистості, про які багато вчених навіть і не підозрювали. Крім цього, в числі заслуг З. Фрейда також є метод, яким користується багато психіатрів і до цих пір, виліковує істерію і різні комплекси. Психоаналізом займалися такі відомі вчені, як: К. Г. Юнг, А. Адлер, Ж. Лакан, які також внесли значний внесок в розвиток психологічної науки. В Україні в цьому напрямку працювали В. М. Вульф, Я. М. Коган, А. І. Гейманович та інші. До сих пір цей напрямок не втратив своєї актуальності, хоча й викликає масу протиріч.

Мета статті – з'ясувати місце і роль психоаналізу в історії психології.

Виклад основного матеріалу. Психоаналіз – філософське вчення, наукова теорія, технологія лікування. У XX столітті знайдеться небагато подібних феноменів знання, які поєднували б у собі одночасно три аспекти взаємодії зі світом. Психоаналіз як втілення «некласичної психології» виникає в умовах епістемологічної кризи, в атмосфері загальнотеоретичних суперечок про природу психічного і на основі наукового детермінізму. Пройшовши шлях від суто біологічної концепції (З. Фрейд), психоаналіз трансформується в культурологічну (К. Г. Юнг) і власне філософську версію (Ж. Лакан) [1].

Техніка психоаналізу була виявлена раптово. Вона поступово еволюціонувала в міру того, як З. Фрейд шукав способи ефективної допомоги невротичним пацієнтам. Хоча пізніше він і заперечував захопленість з приводу терапії, як такої, саме виліковування як мета привело його до відкриття психоаналізу. Сам З. Фрейд, в певному сенсі, заперечував свої досягнення: «Якщо створення психоаналізу є заслугою, то це не моя заслуга.

Я не брав участі в перших починаннях. Коли інший віденський лікар Й. Брейєр в перший раз застосував цей метод до однієї істеричної дівчини (1880-1882 рр.), я був студентом і здавав свої останні іспити» [5].

З. Фрейд створив теорію, що пояснює переживання і поведінку не тільки хворої, але і здорової людини. Ця теорія набула у країнах Заходу настільки велику популярність, що багато хто і в наші дні переконані, що «психологія – це і є Фрейд». Фрейдівская теорія в багатьох зарубіжних країнах міцно увійшла в підручники з психології, психотерапії, психіатрії. Вона справила вплив на інші науки про людину – соціологію, педагогіку, антропологію, етнографію, а також на мистецтво і літературу.

З. Фрейд проголошував, що ми не в змозі повністю контролювати власне життя за допомогою розуму. Навпаки, ми – іграшка в руках несвідомих сил, які не підвладні контролю свідомості. Таким чином, можна сказати, що «Коперник перемістив людство з центру світу на його околицю, Дарвін змусив його визнати свою спорідненість з тваринами, а З. Фрейд довів, що розум не є господарем у власному домі» [7]. У роботі «Я і Воно» З. Фрейд висловив цю думку дуже стисло. «Психоаналіз – інструмент, що дає можливість Я досягти, домагатися прогресуючої перемоги над Воно». У 1933 р. З. Фрейд писав, що в психоаналізі основні зусилля спрямовані на те, щоб «посилити Я, зробити його більш незалежним від Над-Я, розширити сферу дії перцепції і зміцнити його організацію так, щоб воно могло привласнити Воно. Де було Воно, там буде Я». І знову в роботі «Аналіз кінцевий та безкінечний» З. Фрейд стверджує: «Справа аналізу – забезпечувати, наскільки це можливо, хороші умови для функціонування Я, тільки в цьому випадку він виконає своє завдання» [4].

Незважаючи на всю критику на свою адресу, недолік наукової суворості і деяку методологічну слабкість, фрейдівський психоаналіз продовжує залишатися впливовою силою в сучасній психології. У 1929 р. Е. Борінг писав у своєму підручнику під назвою «Історія експериментальної психології», що психологія не може виставити жодного мислителя рангу Дарвіна або Гельмгольца. Двадцять один рік потому, у другому виданні того ж підручника, він переглянув свою думку. Характеризуючи ті події, які відбулися в психології в цей час, з почуттям неприхованого захоплення З. Фрейдом, він пише: «Тепер ми з упевненістю

можемо оцінити його як найбільшого новатора, справжнього провідника духу часу, який зумів добудувати будівлю психології, ввівши в неї принцип несвідомого. ... Навряд чи кому протягом, принаймні, наступних трьох століть вдасться написати історію психології без згадки імені З. Фрейда. А це і є справжній критерій величі: посмертна слава» [7]. Завершенням стануть життєстверджуючі слова З. Фрейда: «Люди сильні, поки захищають велику ідею; вони стають безсилими, коли йдуть проти неї» [6].

Отже, психоаналіз (англ. Psychoanalysis) – це напрям у психологічній науці, заснований австрійським психіатром і психологом З. Фрейдом в кінці XIX - 1-й третині XX ст. [3]. З моменту появи фрейдівський психоаналіз дійсно був абсолютно новою психологічною системою: в літературі можна зустріти термін «психоаналітична революція». Він мав грандіозний вплив на мистецтво, який проявляється іноді цілком безпосередньо, через перенос символів – у фільмах Федеріко Фелліні та Імре Бергмана, прозі Айріс Мердок, живопису Сальвадора Далі. Але, зрозуміло, психоаналіз співвідноситься не тільки з ім'ям свого засновника. Учні З. Фрейда, в більшості своїй, не розділяючи пансексуалізму вчителя, розвивали власні вчення про зміст і роль несвідомого в психічному житті, розробляли нові підходи до психотерапії. Серед найближчих учнів З. Фрейда найбільш відомі А. Адлер і К. Г. Юнг. Водночас і на зламі XX-XXI ст. процес коригування ідей Фрейда зберігає внутрішній потенціал, а це означає, що жодна з нових орієнтацій остаточно нікого не задовольнила [2].

Висновки. Таким чином, психоаналітичні ідеї З. Фрейда з моменту появи і до цього часу є об'єктом напружених дискусій. За останні декілька десятиліть у Європі і США склалася досить розгалужена структура «модифікованого» психоаналізу, хоча значна частина нових напрямків психоаналізу почала формуватися ще за часів З. Фрейда і має своїх прихильників до сьогодні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вертель А. В. Філософія психоаналізу / А. В. Вертель. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2015. – 208 с.

2. Левчук Л. Т. Психоаналіз: історія, теорія, мистецька практика: Навч. посібник / Л. Т. Левчук. – К. : Либідь, 2002. – 255 с.

3. Большой психологический словарь. Под ред. Мещерекова Б. Г., Зинченко В. П. / Б. Г. Мещереков, В. П. Зинченко. – М. : Педагогика-Пресс, 2003. – 343 с.

4. Фрейд З. Анализ конечный и безконечный / З. Фрейд. – М. : МГ Менеджмент,

1998. – 224 с.

5. Фрейд З. Введение в психоанализ. Лекции / Зигмунд Фрейд; [пер. с нем. Г. В. Барышникова]. – М. : «Наука», 1989. – 456 с.

6. Фрейд З. Основные психологические теории в психоанализе. Очерк истории психоанализа / З. Фрейд. – СПб. : Алетейя, 1998. – С. 18-89.

7. Шульц Д. П. История современной психологии / Д. П. Шульц, С. Э. Шульц. – СПб. : Евразия, 2002. – 532 с.

Король О. А.

студентка Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми),
Науковий керівник – к. філос. н.,
доцент ***Щербакова І. М.***

ПСИХОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ: ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ

У статті визначено основні етапи розвитку психології праці. Проаналізовано внесок провідних вітчизняних і зарубіжних психологів у формування психології управління, як однієї з галузей психології праці.

Ключові слова: *психологія управління, психологія, управління персоналом, конфлікт, керівник, менеджмент.*

Постановка проблеми. Поняття «управління» увійшло в наше життя настільки міцно, що ми іноді не замислюємося над його точним значенням. За останні десятиліття теоретичне і практичне значення психології управління стрімко зросло, оскільки сучасний ринок праці потребує фахівців управління. На сьогоднішній день існує значна кількість визначень поняття «управління». Так, сучасні німецькі дослідники проблем управління В. Зигерт і Л. Ланг дають таке визначення управління: «Управління – це таке керівництво людьми і таке використання коштів, яке дозволяє виконувати поставлені завдання гуманним, економічним і раціональним шляхом» [3, с. 120]. Натомість відомий американський вчений П. Друкер визначає поняття «управління як особливий вид діяльності, який перетворює неорганізований натовп в ефективну цілеспрямовану і продуктивну групу» [1, с. 50]. Психологія управління є комплексною психологічною наукою, що вивчає психологічний аспект управлінських відносин, які виникають у процесі міжособистісної і міжгрупової взаємодії людей, залучених до трудової діяльності. Як наука психологія управління продукує психологічні знання, що застосовуються при вирішенні організаційних проблем управлінського характеру.

Аналіз актуальних досліджень. Основоположником ранньої

системи управління вважають англійського соціаліста-утопіста Роберта Оуена (1771-1856). Його практика управління фабрикою поєднувала елементи діяльності, планування, контролю за роботою, налагодження міжгалузевих зв'язків. Р. Оуен орієнтувався не лише в соціальному середовищі, а й у психології, про що свідчать його намагання поліпшити якість робочої сили шляхом добору нових робітників.

Засновником психології управління як самостійної наукової галузі вважають американського інженера механіка Фредеріка Тейлора (1856-1915) якого часто називають батьком наукових методів управління. Ф. Тейлор вважав, що використовуючи спостереження, логіку та аналіз, можна вдосконалити виробничі операції, досягти їх ефективного виконання. В 1901 р. Г. Гант, який був учнем Ф. Тейлора, розробив першу систему оплати дострокового якісного виконання виробничих завдань. З її впровадженням на ряді підприємств продуктивність праці зросла більш ніж вдвічі. Г. Гант пропонував впровадження «демократії на виробництві», говорив про гуманізацію управління, доводячи, що «проблема людського фактору є однією з найважливіших проблем менеджменту».

Мета статті – з'ясувати особливості психології управління, визначити етапи формування психології управління.

Виклад основного матеріалу. Зародження психології управління припало на початок XX століття. Воно стало результатом управлінської практики, психологічних спостережень та узагальнень за розвитком і наслідками управління. Перші спостереження за організованою діяльністю людей, об'єднаних спільними цілями, завданнями й інтересами, за їх поведінкою з'явилися ще в країнах Давнього Сходу і Античності. В працях Конфуція, Платона, Аристотеля, Полібія, Цицерона та інших філософів того часу робився наголос на особливостях управління людьми, насамперед у них були порушені такі важливі проблеми того часу як: форми реорганізації суспільних відносин, соціальна природа й функції демократичних інститутів, соціально-психологічні особливості ділових відносин [4, с. 10].

У процесі становлення психології управління як самостійної галузі психологічних знань виокремлюють кілька періодів:

1. Зародження ідей психології управління в надрах філософії та соціології (VI ст. до н. е. – середина XIX ст.).

2. Формування психологічних знань про управління в теорії управління та у сфері психології (середина XIX ст. – початок XX ст.).

3. Зародження психології управління як самостійної науки (20-30-ті роки XX ст.).

Розуміння предмета психології управління ґрунтується на визнанні становлення і розвитку в процесі соціального управління нової психологічної реальності – управлінської діяльності, яка поєднує в собі соціальне і психічне, їхню взаємодію та взаємозв'язок. Норми, правила і вимоги в організації породжують особливі психологічні відносини між людьми – управлінські відносини, що утворюють спільну діяльність. Саме тому, до сфери психології управління належить вивчення психологічних особливостей діяльності керівника, групи керівників, формування програми діяльності підлеглих, спрямованої на необхідну зміну станів керованого об'єкта.

Керувати – це означає вміти розпоряджатися людьми, економічними ресурсами і часом, які є в організації для виконання своїх певних завдань. Керівник колективу в нашому суспільстві – працівник, який має чітко означені функції, права і обов'язки, а також професійні принципи роботи. Є декілька класифікацій функцій керівника, де використовують різні критерії. Так А. Файоль, виділяв такі елементи так званих адміністративних операцій, як: передбачення; організація; розпорядження; узгодження; контроль. Дослідник Ю. Тихомиров до функцій керівника відносить: організацію управлінської системи; вибір цілей; прогнозування; планування; інформацію; прийняття рішень; організаційну і масовидну діяльність; контроль; оцінювання ефективності управління [2, с. 210].

В. Афанасьєв називає такі головні управлінські функції: вироблення і прийняття управлінського рішення; організація; регулювання і корегування; облік і контроль. Автор додає ще одну функцію, яка пронизує весь управлінський цикл в цілому. Це функція збору й опрацювання інформації. В. Афанасьєв і Ю. Тихомиров акцентують увагу на відносності вирішення вищезазначених функцій на підставі поділу за управлінськими циклами, оскільки в реальній практиці управління всі ці функції нерозривно пов'язані між собою, або, інакше кажучи, перебувають у

тісному взаємозв'язку і взаємозалежності.

Суттєвим внеском в теорію менеджменту було відокремлення управлінських функцій від фактичного виконання роботи. Так, Ф. Тейлор здійснив «інтелектуальну революцію» у визначенні змісту промислового менеджменту як спільної діяльності управлінців та робітників, заснованої на спільності виробничих інтересів. Менеджмент характеризувався ним як процес злиття матеріальних ресурсів і технології з власне людським потенціалом для досягнення мети організації. Науковий менеджмент сприяє розвитку почуття товариськості, оскільки стосунки людей у виробництві – це вже не стосунки господарів і підлеглих, як в старих системах управління, а стосунки взаємодопомоги. Але рушійною силою продуктивності праці лишається особиста зацікавленість працівника.

Школа адміністративного менеджменту розробила загальні принципи організації праці та управління. Її представником є відомий французький інженер Анрі Файоль (1841-1925). Він вважав, що управління насамперед пов'язане з психологією, виокремив принципи управління, що сприяють підвищенню продуктивності праці (серед них чільне місце посідають психологічні, зокрема єдність керівництва, ініціатива та ін.).

Висновки. Таким чином, психологія управління є відносно молодою галуззю наукових знань. Її зародження припало на початок ХХ ст. і засвідчило зрілість суспільних (передусім психології) та економічних наук. Воно стало результатом управлінської практики, психологічних спостережень та узагальнень за розвитком і наслідками управління. Особливості трьох етапів розвитку психології управління пов'язані з генезою уявлень про предмет психології управління і основні принципи управлінської праці. Завдяки діяльності багатьох учених і насамперед А. Файолю, управління як специфічна діяльність є предметом наукового дослідження особливої прикладної міждисциплінарної науки, – психології управління.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жигалов В. Т . Основи менеджменту і управлінської діяльності / В. Т. Жигалов, Л. М. Шимановська. – К. : Вища школа, 1994. – 93 с.

2. Бандурка А. М. Психология управления / А. М. Бандурка, С. П. Бочарова, Е. В. Землянская. – Харьков: Фортуна-Пресс, 1998. – 460 с.

3. Вендров Е. Е. Психологические основы управления / Е. Е. Вендров. – М. : Экономика, 1969. – 159 с.

4. Психологія управління: навч. посіб. / Л. Е. Орбан-Лембрик. – 2-ге вид., доповн. - К. : Академвидав, 2010. – 937 с.

Кузікова С. Б.

д. психол. н., професор, завідувач
кафедри практичної психології
Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка (м. Суми),

Зливков В. Л.

к. психол. н., доцент, провідний
науковий співробітник Інституту
психології імені Г. С. Костюка
НАПН України (м. Київ)

МЕТОДОЛОГІЧНІ ВИМІРИ СУБ'ЄКТНОСТІ В КОНТЕКСТІ АВТЕНТИЧНОСТІ ТА САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

У статті аналізується психологічна категорія суб'єкта в методологічному плані. З'ясовується сутність розуміння суб'єктності в контексті саморозвитку особистості. Суб'єктність розглядається як інтегратор здатності людини до усвідомленого і керованого саморозвитку.

Ключові слова: *суб'єктність, саморозвиток, самоактивність, самосвідомість, автентичність, саморегуляція, суб'єкт саморозвитку.*

Постановка проблеми. Евристичний потенціал суб'єктного підходу виявився особливо затребуваним у наш час, оскільки він дозволяє знаходити адекватні відповіді на виклик, адресований психологічній науці – створити психологічний портрет особистості в сучасному суспільному контексті. Невизначеність, нестійкість соціальних умов, вимоги конкурентоспроможності, ефективності, інноваційності праці ставлять перед особистістю нові завдання розвитку. Орієнтиром стає образ життєстійкої, лабільної особистості, структурним стрижнем якої є властивості, що виражаються поняттями групи «само – »: самореалізація, самовизначення, самоврядування і т. п. Способом розвитку такого типу особистості є саморозвиток як така форма розвитку, де особистість займає активно-творчу позицію стосовно своїх змін.

У сучасній вітчизняній психології суб'єктний підхід – один із провідних у методологічному плані. Він не є однорідним утворенням і постає в різних аспектах наукового пошуку як суб'єктно-дієвий (К. О. Абульханова-Славська, Б. Г. Ананьєв, В. Г. Асєєв, Г. О. Балл, А. В. Брушлинський, Н. Ю. Волянюк, Г. С. Костюк, С. Д. Максименко,

В. А. Роменець, С. Л. Рубінштейн, В. А. Семиченко, В. О. Татенко та ін.), суб'єктно-об'єктний (Л .В. Алексєєва, Л. Ф. Бурлачук, Є. Ю. Коржова та ін.), системно-суб'єктний (З. С. Карпенко, О. О. Сергієнко, В. Е. Чудновський.), суб'єктно-буттєвий (М. Й. Боришевський, В. В. Знаков, З. І. Рябикіна, М. В. Савчин, Т. М. Титаренко).

Метою даної статті є з'ясування сутнісного розуміння і методологічного підґрунтя суб'єктності в контексті саморозвитку особистості та переживання нею своєї автентичності.

Виклад основного матеріалу. Розробка проблеми суб'єктності здійснюється у світлі уявлень про активну роль людини в процесі життєдіяльності. Принцип суб'єктності дозволяє розглядати людину при аналізі її психіки не як сукупність окремих її психічних функцій і когнітивних параметрів, слабо пов'язаних характеристик та індивідуальних особливостей діяльності й поведінки, як це відбувається у функціональній і когнітивістській психології, а як єдине ціле з усіма її індивідуальними особливостями і проявами, коли вона сама (як суб'єкт) розвиває, організує і контролює свою активність.

Основою розвитку категорії суб'єкта стала концепція людини С. Л. Рубінштейна, який сформулював класичне визначення суб'єкта як активності і доповнив його визначеннями самодетермінації, саморозвитку та самовдосконалення. Для розуміння суб'єктності принциповим є положення С. Л. Рубінштейна про два основні способи існування людини у світі та відповідні цим способам її ставлення до життя. У першому випадку життя не виходить за межі безпосередніх зв'язків, у яких живе людина. При цьому вся вона знаходиться всередині життя і ставиться лише до її окремих явищ, але не до життя в цілому. Відсутність ставлення до життя в цілому пояснюється тим, що людина не виключається з життя і не може вийти за його межі (дистанціюватися) для рефлексії.

Другий спосіб існування пов'язаний із рефлексією, яка призупиняє, перериває безперервний процес життя і дозволяє людині подумки вийти за його межі, зайняти позицію поза ним (дистанціювання і об'єктивізація). С. Л. Рубінштейн вважав, що з рефлексії починається філософське осмислення життя.

Першому способу існування відповідає розгляд людини в системі

«об'єкт – діяльність – суб'єкт». На цьому рівні людина постає як «парціальний» суб'єкт різних видів активності та діяльності (пізнання, спілкування, праця і т. д.). Другий спосіб існування характерний для людини, здатної вийти за межі конкретних ситуацій і поставитися до життя як до цілого. У цьому випадку людина розглядається як така, що належить до системи більш високого рівня «світ – буття – суб'єкт життя».

Суб'єктність передбачає позицію творця власного життєвого шляху, ініціює всі види людської активності і сприяє її результативності. Суб'єктність не є вродженою характеристикою людини і не властива лише видатним особистостям. Суб'єктні якості можуть розвинутися в кожній людині. Останнє положення стало відправною точкою при розгляді нами можливості формування суб'єкта саморозвитку (С. Б. Кузікова).

На основі аналізу уявлень С. Л. Рубінштейна, А. В. Брушлинського, В. А. Петровського та ін. О. К. Осницький визначає суб'єктну активність у такий спосіб: «Власне суб'єктну активність, означену як прояви суб'єктності, точніше можна визначити в тих видах життєдіяльності, в яких людина вільна (і демонструє волевиявлення) визначати для себе і міру суб'єктної включеності, і міру власної творчості при досягненні сформульованих для себе цілей. Визначаються волевиявлення завдяки накопиченому досвіду суб'єктної поведінки, багатства особистісно значущих цілей, цінностей і сконструйованої картини світу, в якому людина живе» [3, с. 6-7].

Аналіз суб'єктної природи людини, виконаний у науковій школі С. Л. Рубінштейна, уможливлює розуміння суб'єкта як втілення якісно своєрідного способу самоорганізації, саморегуляції, узгодження зовнішніх і внутрішніх умов активності. Глибоке теоретико-емпіричне дослідження людини, розгляд її як полісистемного утворення належить Б. Г. Ананьєву. Суттєвим внеском у теорію і методологію психологічної науки про людину як суб'єкта життєтворчості стало розгорнуте визначення В. А. Роменцем психологічної сутності вчинку. К. О. Абульханова-Славська при створенні концепції особистості як суб'єкта життєвого шляху досліджувала взаємозв'язки активності, свідомості та особистісної організації часу. А. В. Брушлинським створено континуально-генетичну концепцію психічного та обґрунтовано положення про його недиз'юнктивність. У

низці сучасних досліджень розглядаються питання філогенетичного та онтогенетичного становлення суб'єкта (Л. І. Анциферова, Є. І. Ісаєв, С. Д. Максименко, О. К. Осницький, В. І. Слободчиков, В. В. Селіванов, В. О. Татенко, І. С. Якиманська та ін.).

Суб'єктність – це особлива якість буття, що передбачає здатність до самостійної життєтворчості, здатність здійснювати зміни у світі і, що особливо важливо для нас, у самому собі. Більшістю дослідників суб'єктність розуміється як центральне утворення людської реальності, що виникає на певному рівні розвитку особистості та інтегрує такі її характеристики, як активність, рефлексивність, ініціативність, творчість, етична зрілість, самодетермінація, саморегуляція, усвідомленість, самостійність та ін. Особистість може характеризуватися як суб'єкт тією мірою, в якій вона використовує свій інтелект, свої здібності, підпорядковує свої нижчі потреби вищим, будує своє життя відповідно зі своїми цінностями і принципами. Про вищий рівень і якість суб'єкта життя може свідчити здатність особистості організовувати і регулювати свій життєвий шлях як ціле, підпорядковувати його своїм цілям і цінностям (В. Л. Зливков).

У своїй роботі автори керувалися тим, що суб'єктність як особистісна властивість відіграє роль функціонального утворення, що забезпечує вирішення трьох основних життєвих завдань, які постійно поновлюються: узгодження особистісних потреб, здібностей, очікувань з умовами та вимогами діяльності (усвідомленість, саморегуляція, самоврядування); побудови життя відповідно до власних цілей і цінностей (збереження самості, переживання автентичності); постійного прагнення до досконалості через вирішення суперечностей (усвідомлений і самокерований саморозвиток).

Для наших досліджень важливо, що такі характеристики суб'єктності, як активність, надситуативність, автентичність забезпечують суб'єкту здатність долати наявні суперечності (В. Л. Зливков, С. Б. Кузікова). Визначення суб'єкта як такого, що розв'язує протиріччя, дозволяє зрозуміти, чому особистість, яка уникає таких рішень, починає зазнавати деформації, деградації, фрустрації. У внутрішньоособистісній організації відбувається зміна оптимальних для неї пропорцій через неадекватний спосіб життя та діяльності. Залишаючись особистістю, вона

перестає бути суб'єктом унаслідок своєї «фальшивості» [1].

Парадигма суб'єктної психічної активності передбачає визнання спонтанного характеру розвитку психіки, відносної автономності психічної діяльності (при цьому ставлення суб'єкта до власної психіки і до своєї психічної діяльності розглядається в ціннісно-цільовому та ініціативно-діяльнісному аспектах), суб'єктної активності індивіда як єдиної детермінанти саморозвитку внутрішнього світу за віднесення середовищних впливів, біологічних факторів до розряду умов розвитку, але не його детермінант. Цей аспект суб'єктної психічної активності в психології опрацьовано вкрай недостатньо: не розкрито логіку становлення індивіда як суб'єкта психічної активності, відповідального за функціонування та розвиток власної психіки.

Революційними в цьому плані стали ідеї Г. С. Костюка, згідно з якими роль власної активності індивіда в психічному розвитку зростає завдяки якісним перетворенням суб'єктної активності на кожному з етапів онтогенезу. Властивість суб'єкта індивід набуває не в підлітковому або в будь-якому іншому віці, а при породженні психічного, при переході від біологічного до психічного способу саморегуляції, ймовірно ще до народження, коли починають пробуджуватися перші відчуття, що закладають фундамент психіки як нового рівня і способу життя з його специфічними механізмами саморозвитку. Механізм саморозвитку не виникає раптово і не надходить ззовні. Він є генетичним наслідком трансформації нижчих форм до вищих шляхом активного «оволодіння» – живою клітиною, органом, організмом, індивідом, особистістю, індивідуальністю – новими формами і змістами суб'єктної активності, тобто завдяки саморозвитку суб'єктного начала в людській істоті, що активно взаємодіє із зовнішнім світом.

Модель становлення індивіда як суб'єкта психічної активності в онтогенезі, побудована на структурно–генетичній основі використовувалась нами (С.К.) при розробці структурно-функціональної моделі саморозвитку особистості, а також при дослідженні соціально-психологічних чинників саморозвитку особистості та визначенні закономірностей становлення суб'єкта саморозвитку [2]. У психології натепер склалася певна система структурування суб'єкта, в якій ключову роль відіграють досліджені

науковцями феномени суб'єктності: компоненти суб'єктного досвіду (О. К. Осницький), механізми суб'єктності (В. О. Татенко), внутрішні передумови та зовнішні прояви суб'єктності (Н. Ю. Волянюк, Т. М. Титаренко); закономірності розвитку суб'єктності в онтогенезі (М. Й. Боришевський, Г. С. Костюк, С. Д. Максименко, В. О. Татенко), основні атрибутивні характеристики суб'єктності (Г. О. Балл, В. А. Петровський).

На наш погляд, у рамках суб'єктного підходу стає можливим вибудувати структуру саморозвитку особистості, де основними елементами є: суб'єкт, об'єкт, характер суб'єкт-об'єктного відношення. У ній суб'єкт – особистість, об'єкт – особистість. Згідно з множинним трактуванням природи особистості, при збереженні цілісності особистість є поліморфною структурою, що включає різного роду субособистісні утворення. Особистість у суб'єктному просторі (просторі внутрішнього світу) виступає у вигляді безлічі «осіб», здатних займати різні позиції, виконувати різні функції. При здійсненні саморозвитку особистість виконує одночасно ролі і суб'єкта, і об'єкта. Саморозвиток як «розвиток самого себе» стає зрозумілим, якщо уявити, що у внутрішньоособистісному просторі існує два «Я»: «те, яке розвиває (суб'єкт)» і «те, яке розвивають (об'єкт)». Особистість тоді є суб'єктом буття, якщо її активність спрямована на зміну себе, зростання, становлення, іншими словами, на розвиток. Об'єкт розвитку може бути описаний як деяка частина внутрішнього світу особистості, на яку, по-перше, особистість як суб'єкт спрямовує свої дії з метою самозміни і яка, по-друге, піддається цьому впливу суб'єкта [2].

Суб'єкт-об'єктні відносини в структурі саморозвитку мають характер управління. Для відповіді на питання про відносини, що зв'язують суб'єкт і об'єкт, звернемося до розгляду основних суб'єктних функцій. Першою функцією суб'єкта є здійснення творчо-перетворювальної активності. Об'єктом при цьому може виступати будь-який матеріальний чи духовний предмет, будь-яка людина, сам діяч. При розгляді саморозвитку особистості об'єктом перетворення виступає сама особистість (Я-як-інший). Другою є функція саморегуляції (К. О. Абульханова-Славська, О. А. Конопкін, В. І. Моросанова, О. К. Осницький та ін.) або самоврядування (Л. В. Алексєєва, Г. С. Нікіфоров). Г. С. Нікіфоров і Л. В. Алексєєва розрізняють поняття «саморегуляція» і «самоврядування», виділяючи

самоврядування як більш загальну категорію. Г. С. Нікіфоров вказує, що особливістю саморегулювання є виконання того, що було заплановано. Перехід від самоврядування до саморегулювання є переходом від задуму, ідеї до втілення їх у життя. Л. В. Алексєєва співвідносить саморегуляцію з однією з основних функцій психіки (відображення, ставлення, регуляція) і визначає її як етап загального процесу самоврядування.

У разі розгляду суб'єкта розвитку дані функції конкретизуються в такий спосіб. Особистість як суб'єкт саморозвитку спрямовує перетворювальну активність на себе як об'єкт, самостійно керуючи власним розвитком.

Висновок. Таким чином, становлення суб'єктності особистості відбувається тільки шляхом її саморозвитку. У той же час суб'єктність можна розглядати як інтегратор здатності людини до усвідомленого, самодетермінованого і самокерованого процесу особистісних змін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кузікова С. Б., Зливков В. Л. Автентичність і суверенність як умови збереження самості особистості у кризових ситуаціях життя // Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя: матеріали І міжнародної науково-практичної конференції. - Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. – С. 56-58.

2. Кузікова С. Б. Психологічні основи становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці : [монографія] / С. Б. Кузікова. – Суми : Вид-во «МакДен», 2011. – 412 с.

3. Осницкий А. К. Проблемы исследования субъектной активности / А. К. Осницкий // Вопросы психологии. – 1996. – № 1. – С. 5-19.

Куроп'ятник М. В.

студентка Кіровоградського державного педагогічного університету імені В. Винниченка (м. Кіровоград),
Науковий керівник – к. психол. н., доцент ***Гейко Є. В.***

ПРОБЛЕМА ЦІЛІСНОСТІ ОСОБИСТОСТІ У ВИМІРІ СУЧАСНИХ НАУКОВИХ СТУДІЙ

Стаття присвячена висвітленню поняття «цілісності» особистості, проаналізовано різні підходи вивчення даного питання, розглядається значення інтегративності для життєдіяльності людини.

Ключові слова: *особистість, цілісність особистості, самосвідомість.*

Актуальність. В наш час, досить часто, піднімається питання цілісності

особистості, адже це являється запорукою здорової психічної та фізіологічної життєдіяльності. Людина на несвідомому рівні прагне бути причетною до чогось, відчувати інтегративність та гармонію зі світом та собою. Але постає питання, що таке «цілісність» і як вона формується? Щоб відповісти на подані запитання – звернемось до поглядів філософів та психологів.

Проблема цілісності як суттєвої характеристики людського буття і місця людини у світі постає у різні історичні епохи у розмаїтті форм: як своєрідний мікрокосм, що є частиною макрокосмосу (Аристотель, Демокріт, Платон, Сократ та ін.); уподібненість Божественному (А. Августин, Ф. Олександрійський, Ф. Аквінський та ін.); цілісність як уособлення земного і небесного в індивіді, наділеного свободою волі (Н. Макіавелі, М. Монтень, Е. Роттердамський та ін.); цілісність людини у раціоналістичному або натуралістичному вимірі (Г. Гегель, Р. Декарт, Г. Лейбніц та ін.) [2, с. 92].

Сучасна філософія виходить із того, що цілісність не є ознакою людини як особливої істоти. Навпаки, людина принципово нецілісна, її буття розірване, повне колізій. Однак, у людини є можливість набути повноту власного існування [3, с. 136]. Відтак, цілісність є для неї проблемою, яку вона прагне вирішити і досягти істини. Вона може залишаться фрагментарною, одномірною, принципово розірваною й одночасно розкрити свій безмежний потенціал [3, с. 136].

Ціле для особистості, на думку В. В. Бибихіна, інтуїтивно важливіше частини. І, коли людина вступає в «екологічно» упорядкований цілісний світ, вона буде якось у ньому влаштована на правах частини [1, с. 155]. Для того, щоб розібратись із собою, вона має усвідомити себе спочатку як частинку, пізнати себе недосконалою, неповною та незавершеною.

Цікавим є погляд філософа М. Шелера на цілісність особистості, він проводить філософсько-антропологічний аналіз двох початкових атрибутів сущого: всесильного, зарядженого нескінченними образами пориву і безсилого, але ідеїруючого духу. Якщо властивості пориву ми знаходимо у всіх формах життя, в тому числі і людської, то дух присутній тільки в людині. Діяльний центр духу укладений в особистості. Людська поведінка при цьому мотивується чистим буттям, не залежної від життєвих центрів, після чого включається вільний прояв (або не прояв)

імпульсу потягу, що в результаті веде до зміни предметності чого-небудь. «Отже, предметне буття є сама формальна категорія логічної сторони «духу»». Духовні акти підводять особистість до самосвідомості, «усвідомлення себе самого центром духовних актів» [4, с. 55]. Самосвідомість, зосередження, опредметнення, здатність поширити навколишній світ у вимір «світового» буття і «утворюють ... одну єдину нерозривний структуру, яка як така властива лише людині» [4, с. 56]. Дух не може бути частиною (річчю, предметом) цього світу, а тому й людина, як центр духовних актів, перевершує сама себе і світ [4, с. 70].

Отже, з точки зору філософського виміру, людина є цілісною, вона включає певні частинки, які можна інтегрувати через їх усвідомлення. Розвиваючи самосвідомість, людина може зрозуміти не тільки свої особливості, але і те, куди далі спрямовувати свій розвиток.

У психологічній літературі поняття «цілісності», розглядається як сукупність компонентів, які інтегруються в єдине і сприяють гармонізації її внутрішнього світу та взаємозв'язку з навколишнім світом.

За результатами теоретичних та ряду емпіричних досліджень Н. І. Непомнящая розробила цілісно-особистісний підхід, який включає в себе такі підстави до вивчення цілісності особистості:

1. Особистісний підхід – особистість являється вихідною самоцінністю, яка ні до чого не зводиться і ні з чого не виводиться. Вся психіка людини особистісно обумовлена.

2. Цілісний підхід – людина є цілісною і її цілісність специфічна і обумовлена включеністю людини в загальний взаємозв'язок, її ототожнення зі світом, що знаходить відображення і втілення у «внутрішньому взаємозв'язку» всього психічного життя людини і реалізується, також, в особистісній обумовленості її психіки, що визначає єдність і взаємозв'язок різних її аспектів.

3. Сутнісний підхід – в людині можна виділити специфічні особистісні властивості (потенційні здібності), що реалізують її включеність в систему всезагального взаємозв'язку і забезпечують присвоєння соціального досвіду. До таких сутнісних властивостей відносять: потенційна універсальність людини, її ототожнення зі Світом (С. Л. Рубінштейн), з універсумом: людина – мікрокосм; потенційна нескінченність людини, здібність до

трансцендування реалізує ототожнення її з безкінечним всесвітом і обумовлює можливість виходу за рамки раніше присвоєних змістів, способів, творчої спрямованості, її розвитку; особливий взаємозв'язок з іншими людьми, який характеризується здібністю ототожнення, ідентифікації з іншими (що дозволяє брати зовнішній зміст від інших) і, відособлюючи себе, свого Я (що дозволяє робити даний зміст своїм).

4. Рівневий підхід – найважливішим аспектом цілісно-особистісного підходу до людини є врахування її рівневої структури. Сформульований Н. О. Бернштейном принцип рівневої побудови в області фізіології рухів, має безпосереднє відношення до психології. У цьому контексті виділяються два моменти: перший стосується адекватності визначення функцій різних рівнів та їх ієрархічності і другий момент, стосується пріоритету вищих рівнів по відношенню до нижчих, як зазначає А. Мень, духовна сутність людини характеризується визначальною роллю вищих рівнів.

5. Причинний підхід – дослідження дозволили виділити певну систему визначених, так званих базових основ особистості, сукупність і взаємозв'язок яких обумовлює різноманіття конкретних особливостей психіки, властивостей особистості, відносин діяльності тощо.

6. Конструктивний підхід – характеризується тим, що точкою відліку є не тільки те, якою людина являється актуально, але і її потенціальні можливості. В. Франкл писав, посилаючись на слова Гете, що коли ми підходимо до людини «якою вона є, ми робимо її гірше; приймаючи її такою, якою вона має бути, ми допомагаємо бути такою, якою вона може стати».

7. Універсальний підхід характеризується тим, що: по-перше, виділені базові основи особистості і їх система визначають розмаїття психічних властивостей, рис особистості, особливості функціонування людини в різних сферах і т. д.; по-друге, базові основи характеризуються стійкими рисами, які створились в певний період і зберігають свої індивідуально-психологічні особливості (на фоні вікових новоутворень) протягом багатьох етапів розвитку людини [5, с. 61-81].

Узагальнюючи вище сказане, можна зробити висновок, що людина є унікальною істотою, яка володіє безмежними можливостями, її цілісність обумовлюється єдністю базових основ, які характеризуються стійкими рисами, останні, в свою чергу, можуть бути змінені. Особистість,

на думку Е. Фромма, являє собою сукупність цілісних вроджених і набутих психічних властивостей, які характеризують індивіда і роблять його унікальним [9, с. 26]. Якщо психічні властивості суперечать один одному, то це може призвести до внутрішнього конфлікту і, якщо його вчасно не вирішити, в людини починає проявлятися дезінтегрованість [8, с. 50].

На думку В. Франкла, «особистість екзистенційна – це означає, що вона не фактична. Людина як особистість – не фактична, а факультативна істота, вона існує як власна можливість, на користь якої або проти якої вона може прийняти рішення» [7, с. 120]. На противагу психоаналізу, особистість у екзистенціальному аналізі розуміється не як детермінована потягами, а як орієнтована на сенс, вона прагне не до насолоди, а до цінностей.

Особистість не тільки являє собою єдність і цілісність, вона створює тілесно-душевно-духовну єдність, якою і є людина. Ця єдність і цілісність створюється, ґрунтується і забезпечується тільки особистістю – тільки особистість її вибудовує. Людина є точкою перетину перехрестя трьох рівнів буття: тілесного, душевного і духовного. Ці рівні буття не можна досить чітко відокремити один від одного. Особистість динамічна: якраз завдяки тому, що вона може дистанціюватися, і відбудовуватися від психофізичного початку [9, с. 26].

Особистість осягає саму себе не інакше як через трансцендентне, тобто те, що виходить за рамки чуттєвого досвіду. На думку В. Франкла, людина також є особистістю лише в тій мірі, в якій вона розуміє себе через трансцендентне (через поняття Бога, душі, безсмертя). Цей поклик трансцендентного вона чує і в голосі совісті [6, с. 53].

Важливим є погляд Г. Олпорта на особистість, який вважав найбільш важливою одиницею аналізу того, що являють собою люди і як вони в своїй поведінці відрізняються один від одного, є особистісна риса. З точки зору Г. Олпорта, риса – це схильність людини вести себе подібним чином в широкому діапазоні ситуацій. Сукупність рис забезпечують стабільність поведінки людини, її впізнаність, передбачуваність [9, с. 36].

У пізніх роботах Г. Олпорта індивідуальні риси особистості отримали назву індивідуальних диспозицій. Він запропонував виділяти три типи диспозицій: кардинальні, центральні та вторинні.

Особистість не є простим набором розрізнених диспозицій, вона

передбачає єдність, інтеграцію всіх елементів індивідуальності. Оскільки поняття особистості кожен автор наповнює своїм змістом, і воно втратило визначеність, Олпорт ввів нове поняття – проприума. Проприум – це певна організуюча і об'єднуюча сила, призначення якої – формування унікальності людського життя. Проприум являє собою позитивне, творче, що прагне до зростання і розвивається властивість людської природи, усвідомлюване як найбільш важливе і центральне. Це те, що інші автори називають поняттям самість [9, с. 36-37].

Так, Олпорт виділяє сім аспектів самості, що беруть участь у розвитку проприума з дитинства до зрілості, називаючи їх пропріотимічними функціями. В результаті їх остаточного об'єднання формується «Я» як об'єкт суб'єкт, пізнання і відчуття. Ці стадії можна вважати стадіями розвитку самосвідомості особистості.

Стадії розвитку проприума: 1) відчуття свого тіла, утворення тілесної самості, яка залишається протягом усього життя опорою для самоусвідомлення; 2) відчуття самоідентичності, значимим моментом якої виступає усвідомлення себе за допомогою мови в якості певної особи; 3) почуття самоповаги; 4) розширення меж самості; 5) образ себе, коли дитина починає орієнтуватися на очікування значущих близьких, уявляючи собі, що таке «Я хороший» і «Я поганий»; 6) раціональне управління самим собою; 7) пропріативне прагнення, є постановкою перспективних життєвих цілей, відчуття того, що життя має сенс.

Крім цих аспектів для розвитку проприума важливим є пізнання самого себе. Воно синтезує всі перераховані вище аспекти і являє собою суб'єктивну сторону «Я», що усвідомлює «Я-об'єктивне» [9, с. 35-38].

Аналіз наукових джерел показав, що людина апріорі є цілісною, що вона виражається в єдності не тільки із собою, а зі світом у цілому. Для того, щоб усвідомити це, вона має зрозуміти: з чого вона складається, свої особливості ті, частинки, які рухають нею. Питання цілісності постають для людини рушійною силою до розвитку, адже вирішуючи їх людина більш успішно пізнає себе, світ та осягає гармонію. Гармонія полягає в інтеграції себе як особистості та частинки світу, що налагоджує взаємозв'язок людини із собою та Всесвітом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бибихин В. В. Узнай себя / В. В. Бибихин. – М. : Наука, 1998. – 578 с.
2. Гейко Є. В. Екологічний підхід до формування цілісності особистості / Є. В. Гейко // Актуальні проблеми психології. – Т. 7, вип. 20, ч. 1. – С. 92 – 95.
3. Гуревич П. С. Проблема целостности человека / П. С. Гуревич. – М., 2004. – 178 с.
4. Данилова Т. М. Формування гуманістичної спрямованості майбутнього практичного психолога / Т. М. Данилова: автореф. дис. канд. психол. наук за спеціальністю: 19.00.07 / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України: К., 2004. – 19 с.
5. Непомнящая Н. И. Целостно-личностный подход к человеку / Н. И. Непомнящая // Развитие личности. – 2002. – № 4. – С. 61-81.
6. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М. : Прогресс, 1990.
7. Франкл В. Сказать жизни «Да»: психолог в концлагере / В. Франкл. – М.: Ювента, 1997.
8. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм. – М.: Прогресс, 1990.
9. Шкуратова И. П. Зарубежные теории личности: Учебное пособие по курсу «Психология личности» / И. П. Шкуратова. – Ростов-на-Дону, 2007. – 52 с.

Лепешко А. В.

студентка Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми),
Науковий керівник – к. філос. н., доцент
Щербакова І. М.

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ДИТЯЧОЇ ПСИХОЛОГІЇ

У статті проаналізовано умови виникнення, становлення та розвитку дитячої психології, як самостійної науки. Визначено історичну послідовність розвитку дитячої психології.

Ключові слова: *дитяча психологія, педологія, педоцентризм, психогностика, психотехніка.*

Постановка проблеми. Процес формування та розвитку дитячої психології проходив дуже стрімко. Дитяча психологія взяла свій початок з педології (науки про людину), яка дуже швидко стала популярною. Також розвиток дитячої психології був зумовлений потребами педагогіки та практичної психології. Уже в процесі розвитку практичну дитячу психологію було розділено на прикладну та теоретичну, цей розподіл мав на меті дослідження законів психічного життя і етапів психічного розвитку дитини.

Аналіз актуальних досліджень. Дитинство є періодом найшвидшого та найінтенсивнішого розвитку людини. Дитяча психологія має на меті вивчити загальні закономірності психічного розвитку в онтогенезі (індивідуальному розвитку), його вікові періоди, причини і механізми переходу від одного періоду до іншого, його характерні ознаки і

психологічні механізми. Специфіка дитячої психології полягає в необхідності дослідження не лише психічних процесів і якостей, але і законів, закономірностей їх виникнення та становлення, адже постійний психічний розвиток дитини, перехід від елементарних реакцій до складних і осмислених дій, оволодіння мовленням, перші прояви самостійності, попри індивідуальні відмінності, мають багато спільних ознак, які й досліджує дитяча психологія. Незважаючи на те що усі діти різні, об'єднує їх неминуча необхідність подолати певні етапи (стадії) розвитку. Дитина змінюється на кожному віковому етапі, і ці зміни є закономірними і мають свої причини.

Мета статті – визначити історичну послідовність розвитку дитячої психології.

Виклад основного матеріалу. Зародження та розвиток дитячої практичної психології в кінці XIX-початку XX ст. було тісно пов'язане з педологією, наукою про дітей, створеної американським психологом Г. С. Холом, учнем В. Вундта, в психологічній лабораторії якого він стажувався кілька років. Після повернення в США він звернувся до проблем дитячої психології, безпосередньо пов'язаних з практичними проблемами шкільного життя. У 1883 р. Г. С. Холл організував при університеті першу в США експериментальну лабораторію, в якій розпочалося вивчення психічного розвитку дітей, переважно підлітків. Г. С. Хол також був засновником перших журналів, присвячених проблемам вікової психології [2].

Наука педологія дуже швидко завоювала популярність у всьому світі і була визнана майже до середини XX ст. Популярність педології пояснювалася головним чином її орієнтованістю на практику, тобто зв'язком з безпосередніми потребами педагогіки та практичної психології. Фактично, саме педологія в тому вигляді, в якому її розглядав Г. С. Холл, є предтечею сучасної дитячої практичної психології. Однією з основних цілей педології, на думку Г. С. Холла, була розробка рекомендацій для батьків та вчителів з навчання і виховання дитини.

Починаючи з 20-х рр. XX ст. педологія стала набувати яскраво виражену психологічну спрямованість. Популярність педології привела до розвитку масового педологічного руху не тільки в Америці, але і в Європі,

де її ініціаторами стали такі відомі вчені, як Е. Мейман, Д. Селлі, В. Штерн, Е. Клапаред та ін. Велику роль у розвитку дитячої практичної психології зіграв швейцарський психолог Е. Клапаред, який заснував асоціацію прикладної психології і Педагогічний інститут ім. Ж. Ж. Руссо в Женеві, що став міжнародним центром експериментальних досліджень в галузі дитячої психології.

Е. Клапаред запропонував розділити дитячу психологію на прикладну і теоретичну, оскільки, на його думку, у них різне коло досліджуваних проблем. Завданням теоретичної дитячої психології він вважав дослідження законів психічного життя і етапів психічного розвитку дітей. У той же час прикладна дитяча психологія поділялася ним на психогностику і психотехніку. Психогностика мала на меті діагностику, вимір психічного розвитку дітей, а психотехніка була спрямована на розробку методів навчання і виховання, адекватних для дітей певного віку.

Німецький психолог і педагог Е. Мейман заснував психологічну лабораторію при Гамбурзькому університеті, в якій проводилися дослідження психічного розвитку дітей. Е. Мейман став також засновником першого спеціального журналу, присвяченого педологічним проблемам, – «Журнал педагогічної психології». Основну увагу він приділяв прикладному аспекту дитячої психології і педології, оскільки вважав, що головне завдання педології – розробка методологічних основ навчання дітей.

Розвиток дитячої практичної психології і педології вимагав не тільки чіткого визначення предмета і завдань цієї науки, що було зроблено Е. Мейманом і Е. Клапаредом, а й розробки нових об’єктивних методів психічного розвитку дітей, які за своєю достовірністю та об’єктивністю не поступалися б природничим методам (наприклад, антропометрії). Одним з перших пошуки таких нових способів вимірювання психічних якостей почав англійський учений Ф. Гальтон [1].

На початку XX ст. дитяча практична психологія почала інтенсивно розвиватися і в Росії. При цьому вона увібрала в себе багато традицій вітчизняної психології, педагогіки і філософії. Практична психологія розвивалася в тісній співдружності з педологією. У 1904 р. в Петербурзі відкрилися перші в Росії педологічні курси під керівництвом Нечаєва.

Метою цих курсів було поширення знань, необхідних для розуміння психічних і фізіологічних особливостей дитячого та юнацького віку, а також підвищення теоретичного потенціалу педагогів.

Новий етап розвитку російської педології пов'язаний з ім'ям В. М. Бехтерєва. Фактично саме він заклав основи наукової педології в Росії, так як перейшов від існуючого в той час емпіричного вирішення питань виховання і навчання до науково-дослідної розробки педології. В. М. Бехтерєв створив цілу мережу педологічних установ, які він розділив на науково-лабораторні та науково-клінічні. У 1907 р. ним було створено педологічне відділення в Петербурзькому психоневрологічному інституті, яке на довгі роки стало провідним центром педологічні досліджень [1].

Двадцяті роки стали часом народження нової дитячої практичної психології, активних пошуків її методологічних основ і шляхів розвитку. Необхідно було переглянути основні відкриття дореволюційної психологічної науки і, виділивши з них головне, потрібне для нової науки. Сьогодні дитяча психологія переживає новий етап, в якому тісно переплітаються практичні та теоретичні проблеми. Знову з'явилася необхідність залучення психологів до роботи в освітніх установах, завдяки зусиллям багатьох учених, в першу чергу І. В. Дубровіной та її лабораторії, розробляються основи практичної психологічної служби. При цьому серйозні проблеми, що стоять зараз перед практичною дитячою психологією, багато в чому нагадують ті, які стояли перед психологами в 20-і рр. Насамперед це питання діагностики, модифікації тестів і способів їх застосування в школах і дитячих садах. Відсутність кваліфікованих кадрів та низький рівень психологічної грамотності призводять до того, що застосування тестів часто є необ'єктивним, а психологічна корекція не дає задовільних результатів. Низька кваліфікація практичних психологів знижує віддачу і від розвиваючих програм навчання, які зараз розробляються вченими для різних навчальних закладів. Отже, перед дитячою практичною психологією стоять важливі завдання, які вона в змозі вирішити, використовуючи в тому числі і значний матеріал, який накопичений попередніми поколіннями вчених.

Висновки. Дитяча психологія є молодою наукою. Спочатку знання психологів про дитину обмежувалися життєвими спостереженнями, були

розрізнені і дуже нечисленні. Існували методичні труднощі дослідження дітей першого року життя. Сучасна дитяча психологія вивчає умови й рушійні сили онтогенезу людської психіки на стадії дитинства, закономірності перебігу пізнавальних, вольових, емоційних та інших психічних процесів у дитячому віці, особливості формування дитини як індивідуальності й особистості. Дитяча психологія тісно пов'язана з педагогічною психологією, фізіологією вищої нервової діяльності і педагогікою. Здобутки дитячої психології є науковою передумовою оптимальної організації дошкільного виховання і навчально-виховного процесу в школі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ждан А. Н. История психологии / А. Н. Ждан. – М.: МГУ, 1990. – 366 с.
2. Шульц Д. П. История современной психологии / Д. П. Шульц, С. Э. Шульц. – СПб. : Евразия, 2002. – 532 с.

Михайлюк І. В.

аспірант інституту психології
імені Г. С. Костюка НАПН України (м. Київ),
Науковий керівник – к. психол. н., доцент,
провідний науковий співробітник інституту
психології імені Г. С. Костюка ***Зливков В. Л.***

КАТЕГОРІЯ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕНЬ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

У статті окреслено новий підхід до розуміння категорії компетентності. Описано стратегію розвитку компетентності у ВНЗ, визначено зміст професійної компетентності.

Ключові слова: *компетентність, природа компетентності, цінності, мотивація, розвиток компетентності, професійна компетентність.*

Масштабні завдання, що постають перед сучасним суспільством, різко підвищують актуальність проблеми компетентності як професійної, так і поза професійної діяльності. У сучасній психології активно розвиваються ідеї єдності процесу формування особистості як професіонала та професіонала як особистості у контексті активної життєвої позиції суб'єкта. Крім того, концепція компетентності на сучасному етапі розвитку психологічної науки є основним показником досягнення високого рівня готовності до здійснення професійної

діяльності. У зв'язку з цим ідея компетентності виявляється досить плідною, оскільки дане комплексне психологічне утворення дає змогу чітко визначити структуру професійної готовності спеціаліста до діяльності через наочно представлені галузі успіху.

Актуальні дослідження компетентності представлено у працях (Л. В. Долинської, Ю. М. Ємельянова, С. Д. Максименка, Л. А. Петровської). Гранично широке трактування категорії компетентності, що здійснює продуктивну розробку складної структурної будови професійної компетентності здійснено у дослідженнях (К. О. Абульханової, О. О. Бодальова, А. О. Деркача, С. О. Дружилова, В. Г. Зазикіна, Є. О. Клімова, А. К. Маркової, І. Н. Семенової, С. В. Цимбала, М. А. Чошанова та ін.).

Мета статті – дослідження змісту категорії компетентності у сучасній психологічній науці.

У даній статті ми здійснили спробу проаналізувати новий підхід до розуміння компетентності у сучасній психології. Слід зауважити, що нові можливості при розгляді означеної проблеми розкривають дослідження зарубіжних авторів, котрі на наш погляд, відображають цікавий інноваційний підхід до окреслення змісту категорії компетентності у сучасному суспільстві. Так, у зарубіжних дослідженнях оригінальну концепцію компетентності розроблено Дж. Равеном, котра пов'язана з визнанням визначального, системоутворюючого значення ціннісно-мотиваційної сторони особистості. При тісному взаємозв'язку мотивації і здібностей, мотивація, на його думку, важливіше. Формування професіонала – це не тільки створення сприятливих внутрішніх і зовнішніх умов діяльності, скільки виховання професіонала як особистості. Знання, уміння і навички, складові рутинної, суто виконавської сторони професійної діяльності, успішно формуються і актуалізуються, на думку автора, тільки при особистісному прийнятті й усвідомленні великого суспільного значення відповідних цілей, що визначає формування високого рівня відповідальності, ініціативи, готовності до творчості [1].

На погляд Дж. Равена, одне з ключових понять у цій галузі – розвиваюче середовище. Розвиваюче середовище не ставить довільних

обмежень на шляху до втілення намірів, навпаки, воно створює умови для виявлення та розвитку талантів. Людину не завантажують жорсткими рамками правил і принизливих приписів. Навпаки, її заохочують проявляти себе з найкращої сторони і надають підтримку. Спонукають брати участь у прийнятті рішень, що дає змогу досягти високого рівня компетентності та придбати необхідні для фахівця знання [1]. Згідно природи компетентності, перш ніж починати оцінювати здібності людини, потрібно спочатку дізнатися про його цінності або наміри, так як найбільш значущі здібності виявляються тільки у зв'язку зі значущими цілями.

З вищеозначеного слідує, що рівень компетентності нерозривно пов'язаний із системою цінностей. На погляд Дж. Равена, виявлення ціннісних орієнтації індивіда, надання йому допомоги з метою кращого їх усвідомлення, розв'язання ціннісних конфліктів і оцінки альтернатив є основа будь-якої програми розвитку компетентності [1, с. 95].

Дослідженням розвитку компетентності у ВНЗ займалися американські учені Д. Вінтер і Д. Макклелланд, котрі порівняли результативність діяльності коледжів різного типу в США по зміні цінностей і розвитку компетентності студентів. Вони оцінювали ті результати, яких хотіли домогтися викладачі, і результати, яких можна було б очікувати від навчальних програм. Їх дослідження показує, що коледжі вельми відрізняються за своїм впливом на студентів. Так, коледжі, що входять в «Айві Лігу» (еквівалент Оксфорда і Кембриджа), формували у студентів почуття значущості і лідерства, з перенесенням на види діяльності, що забезпечують найбільший успіх у суспільстві. Такі коледжі сприяли розвитку бажання і здатності критично мислити і справлятися з вирішенням складних проблем (особливо соціальних).

Поставлені цілі досягалися не у процесі навчання чи поза навчанням, а за допомогою:

- різноманітного досвіду, який студенти отримували за рахунок спільної роботи з людьми різного соціального походження, які дотримуються різних систем цінностей та інтересів;

- вимоги, щоб студенти беручись за вирішення нових і складних завдань, отримували виклик власним усталеним стереотипам. Ця вимога, однак, не має занадто узагальнений характер, а має зв'язок саме з тими

сферами діяльності, які важливі і цікаві для студентів;

- надання студентам широких можливостей для участі у новій для них діяльності (лідерській, інноваційній, дослідницькій) та підтримки в той час, коли вони намагаються виконати роботу, важливу з точки зору досягнення значущих для них цілей;

- спільної зі студентами постановки нових, значимих для них завдань, які мають виконуватись на рівні високих стандартів, за умови надання їм підтримки та віри в успіх їхньої діяльності;

- постійної вказівки на необхідність досягнення високих стандартів при виконанні самостійної навчальної роботи: підготовки доповідей, проведення семінарів та участі в оригінальних дослідженнях спільно зі співробітниками факультетів;

- уникнення директивних правил, які заважають студентам здобувати певні види досвіду або змушують їх приховувати задоволення від професійної діяльності. Час, який студенти витрачають на дослідження, фантазії, роздуми і структурування отриманого досвіду, є найважливішою частиною будь-якої ефективної освітньої програми [4].

Слід констатувати, що категорія компетентності є невід'ємною від категорії професійна компетентність. Величезний масштабний міжнародний рух за професійну компетентність, описаний у праці німецького ученого А. Вольфа, містив документальне підтвердження того, що усі тематичні дослідження, спрямовані на визначення необхідних видів компетентності, прояснення способів їх розвитку та знаходження методів їх оцінки [5]. Даний рух спровокував мережу – комітетів, покликаних висувати вимоги до тих, хто починає займатися тією чи іншою професійною діяльністю. У результаті були складені довгі списки, котрі містили перелік того, що «повинен знати» будь-який кандидат на посаду, доповнені переліком загальновідомих предметних тестів.

Американський соціолог Д. Шон висунув свою точку зору, з приводу професійної компетентності людини, котра на його погляд, має залежати не тільки від формальних знань і прийомів роботи, а й від здатності побудувати власну систему уявлення про те, що відбувається (часто невербалізовану, або «інтуїтивну»), використовуючи для цього такі засоби, як «діалог з проблемою», «експериментальна взаємодія з середовищем»,

для перевірки власних гіпотез або планів дії, поглиблене ознайомлення з проблемою і пошук шляхів її розв'язання [2]. Підсумок результатів дослідження професійної компетентності цілої групи учених викладено у роботі американських учених Лайла і Сігне Спенсерів. На їх погляд, компетентності високого рівня є необхідною умовою для досягнення високих результатів у будь-якій професії [3].

Таким чином, щоб оцінити характеристики людських ресурсів, чи мотиваційні диспозиції, спочатку необхідно визначити цінності індивіда. Для цього слід з'ясувати, над чим індивід прагне працювати і про що він схильний думати. Щоб з'ясувати, наскільки успішно він досягне значущих для нього цілей, можна оцінити рівень компетентності, який він виявляє при досягненні цієї мети. Навчання у ВНЗ сприяє підвищенню у студентів почуття значущості і лідерства, бажання і здатності критично мислити і справлятися з вирішенням складних проблем (особливо соціальних) з перенесенням на види діяльності, що забезпечують найбільший успіх у суспільстві та розвиток компетентності. Високий рівень професійної компетентності є необхідною умовою у здійсненні якісної професійної діяльності та досягненні об'єктивних результатів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Равен Дж. Компетентность в современном обществе / Дж. Равен. – М.: Когито-Центр, 2002. – 217 с.

2. Schon D. The Reflective Practicioner: How Professionals Think in Action / D. Schon. – N. Y.: Basic Books, 1983.

3. Spencer L.M. Competence at Work / L.M. Spencer, S.M. Spencer. – New York: Wiley, 1993.

4. Winter D. G. A New Case for the Liberal Arts / D. G. Winter, D. C. McClelland. – California: Jossey-Bass, 1981.

5. Wolf A. Competence-Based Assessment / A. Wolf. – Buckingham: Open University Press, 1995.

Пантюх М. Ю.

студентка Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми),
Науковий керівник – викладач ***Харченко Т. Г.***

МЕТОДОЛОГЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ДЕТЕРМІНАНТ УСПІШНОСТІ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ

У статті висвітлено основні теоретичні підходи до визначення соціально-психологічних чинників, що впливають на успішність навчання

студентів. Проаналізовано внесок провідних вітчизняних та зарубіжних вчених у вивчення проблеми успішності навчання.

Ключові слова: *соціальні чинники, успішність, учбова діяльність, мотивація, соціальна роль, студентство*.

Постановка проблеми. Соціальна та економічна ситуація в країні зумовила звернути увагу науковців на важливість питання щодо підготовки ефективних та конкурентоспроможних фахівців в різних галузях знань. Саме тому підвищення успішності студентів під час навчання завдяки дослідженню соціально-психологічних характеристик особистості є актуальним на сьогоднішній день.

Аналіз актуальних досліджень. У своїх роботах визначають поняття успішність, дають характеристику успішному навчанню: Г. Д. Кірілова (Теорія та практика уроку в умовах навчання, що розвивається, 1980), В. А. Якунін (Педагогічна психологія, 2000), І. А. Мамаєва (Методика оцінки успішності навчання студентів, 2008), Т. Ю. Курапова (Критерії успішності учнів загальноосвітніх шкіл, 2011). Особливості соціальних чинників, що впливають на успішність навчання студентів у свої роботах розглядають: М. І. Дяченко (Психологія вищої школи, 1993), С. Д. Смірнов (Психологічні фактори успішного навчання студентів ВУЗу, 2004), Л. Л. Товажнянський (Основи педагогіки вищої школи, 2005).

Мета статті. Теоретичний аналіз робіт вітчизняних та зарубіжних вчених, що розглядали проблему впливу соціальних детермінант на успішність навчання.

Виклад основного матеріалу. Успішність навчання розглядається вченими в двох основних напрямках. Перший можна охарактеризувати як психологічний, чи психологічно-педагогічний, де поняття «успішність» визначається як особливий емоційний стан студента, який виражає його особистісне ставлення до діяльності та її результатів. Розробкою даного напрямку займалися Г. Д. Кірілова і С. Д. Поляков [1]. Другий напрямок пов’язаний з розглядом успішності навчання в контексті показників якості освіти, досліджував Ю. К. Кабанський [6].

Традиційно під успішністю навчання розуміється висока академічна успішність тих, хто навчається, що визначається як ступінь співпадіння реальних і запланованих результатів учбової діяльності. Успішність

навчання можна розуміти як повне чи перевершуюче очікування досягнення цілей, які забезпечують розвиток студента для переходу його на більш високий рівень саморозвитку, що можна трактувати як внутрішньо обумовлену зміну особистісних якостей.

На думку Н. Ф. Шевченко, академічну успішність можна визначити як ступінь збігу реальних результатів навчальної діяльності студентів із запланованими, а успішність навчання – як ефективність керівництва навчально-пізнавальною діяльністю студентів, що забезпечує високі психологічні результати при мінімальних витратах (матеріальних, фінансових, фізичних, психологічних) [6]. Критеріями навчальної успішності вчений називає: академічну (навчальну) успішність, що відображає в бальній оцінці рівень навчальних досягнень, а також зацікавленість, вмотивованість, якість і способи розумової роботи (активність, напруженість, тривалість, систематичність, співвідношення раціональних і нераціональних прийомів роботи). Внаслідок індивідуально-психологічних відмінностей в структурі навчально-пізнавальної діяльності одні студенти досить швидко і легко досягають високих результатів в навчанні, а інші, або досягають їх повільніше, або зовсім не в змозі до них наблизитись.

В. А. Якунін розуміє під успішним навчанням ефективність керівництва учбово-пізнавальною діяльністю, що забезпечує високі психологічні результати при мінімальних затратах (матеріальних, фізичних, психологічних) [7]. Частіше за все успішність учбової діяльності розглядається як характеристика темпів, напруженості, індивідуально стилю роботи, зусиль, що докладаються для досягнення учбових цілей. Це якісна оцінка результатів учбової діяльності, що складається з об’єктивної результативності та суб’єктивного відношення до цих результатів самого студента. Визначення рівня успішності навчання ґрунтується на підборі критеріїв та якісному і кількісному їх опрацюванні.

Успішність навчання студента у вищому навчальному закладі визначається як внутрішніми, тобто психологічними, так і зовнішніми, тобто соціальними та педагогічними чинниками [2]. До соціальних чинників належать: місце проживання студента, матеріальне та сімейне положення, його статус в академічній групі, кількість в групі студентів

тощо. Група педагогічних факторів, що обумовлюють успішне навчання, включає в себе рівень та якість довузівської підготовки студента, рівень організації учбового процесу у ВУЗі, рівень матеріально-технічної бази навчального закладу та рівень майстерності викладачів тощо.

С. Д. Смірнов виділяє наступні соціально-психологічні чинники, що впливають на успішність: стан здоров'я, матеріальне забезпечення, вік, сімейне положення, володіння навичками самоорганізації, планування та контролю своєї діяльності, форма навчання [4]. Соціальні чинники – це зумовлені не тільки внутрішньо особистісними, а й зовнішніми умовами детермінанти, що визначають рівень успішності у навчанні. Психологічні ж чинники – це такий вид чинників, причинною зумовленістю яких є безпосередньо індивідуальні особливості психіки конкретного індивіда.

Одним із соціально-психологічних чинників, що визначає успішність особистості є її соціальна роль та соціальний статус [5]. Дана характеристика може як сприяти, так і перешкоджати успіхам студентів в процесі учбово-пізнавальної діяльності та засвоєнні навчального матеріалу. Велику роль тут відіграють морально-вольові якості. Якщо студент має низький рівень розвитку даних якостей та недостатньо високий соціальний статус, то це може впливати на особистість негативно та не сприятиме вибору високих життєвих цілей. При цьому відношення до навчальної діяльності не буде розвинуте на такому рівні, щоб студент мав високу успішність. З іншого боку, людина з високим соціальним статусом та розвиненими морально-вольовими якостями, має багато додаткових стимулів для підвищення рівня власної успішності. Такі студенти мають виражені лідерські якості, високу мотивацію. Однак, наявність двох даних характеристик не завжди є запорукою високої академічної успішності.

Учбову мотивацію, С. Д. Смірнов виділяє одним із основних факторів успішного навчання в вищому навчальному закладі, з урахуванням її енергетичного рівня та структури [4]. М. І. Дяченко та Л. А. Кандибович у своїх роботах поділяють мотивацію учбової діяльності на недостатню та позитивну. До останньої вони відносять пізнавальні, професійні та навіть моральні мотиви. В такому випадку, зв'язок мотивації та успішності прослідковується досить яскраво. При більш детальному аналізі вчені

виділяють спрямованість на отримання знань, на отримання професії та на отримання диплому. Між спрямованістю на отримання знань та рівнем успішності існує пряма кореляція, що не можна сказати про інші два показники [3].

Студенти, що мають спрямованість на отримання знань показують високу регулярність учбової діяльності, силу волі, цілеспрямованість. На відміну від них, студенти, що спрямовані на отримання професії виявляють вибірковість, поділяючи дисципліни на потрібні, на їх думку, та непотрібні. Це позначається на рівні їх загальної успішності.

Висновки. Вченими успішність учбової діяльності розглядається як характеристика темпів, напруженості, індивідуального стилю роботи, зусиль, що докладаються для досягнення учбових цілей. Визначення рівня успішності навчання ґрунтується на підборі критеріїв та якісному і кількісному їх опрацюванні. Отже, спектр чинників, що визначають успішність навчання студента досить широкий та характеризується різноманітними як зовнішніми, так і внутрішніми впливами на перебіг навчального процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бирина О. В. Понятие успешности обучения в современных педагогических и психологических теориях / О. В. Бирина // Фундаментальные исследования. – 2014. – № 8. – С. 438-443.

2. Веретенко Т. Г. Шляхи підвищення активності навчально-пізнавальної діяльності студентів / Т. Г. Веретенко // Вісник запорізького національного університету. – 2008. – № 1. – С. 52-57.

3. Надточій Н. А. Аналіз підходів до формування мотивів навчально-пізнавальної діяльності студентів вищих навчальних закладів гуманітарного профілю / Н. А. Надточій // Вісник запорізького національного університету. – 2014. – № 1 (22). – С. 143-153.

4. Смирнов С. Д. Психологические факторы успешного обучения студентов ВУЗа / С. Д. Смирнов // Вестник московского университета. – 2004. – № 1. – С. 10-35.

5. Товажнянский Л. Л. Основы педагогики высшей школы / Л. Л. Товажнянский, О. Г. Романовский, В. В. Бондаренко, О. С. Пономарев З. О. Черванева – Харьков : НТУ "ХПИ", 2005. – 600 с.

6. Шевченко Н. Ф. Успішність студентів як проблема педагогіки вищої школи / Н. Ф. Шевченко, А. І. Шевченко // Вісник запорізького національного університету. – 2009. – № 2. – С. 215-219.

7. Якунин В. А. Педагогическая психология / В. А. Якунин. – 2-е изд. – СПб. : Изд. Михайлова, 2000. – 348 с.

Пахненко Н. С.

студентка Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми),

Науковий керівник – к. філос. н.,
доцент ***Щербакова І. М.***

ІСТОРІЯ КОНФЛІКТОЛОГІЇ

У статті висвітлено основні етапи формування конфліктології як науки. Основну увагу зосереджено на передумовах виникнення конфліктології. Проаналізовано спільне й специфічне у поглядах різних науковців на природу конфлікту.

Ключові слова: *конфлікт, конфліктологія, суспільство, соціальний конфлікт.*

Постановка проблеми. Процес формування, становлення та розвитку сучасної конфліктології пройшов за складних умов і обставин. Конфлікти завжди були актуальним предметом наукових досліджень. Мова йде не тільки про міжособистісні конфлікти, а й про конфлікти між континентами, країнами, між релігіями, конфлікти культур, народів, соціальні та суспільні конфлікти. Час плине, світ змінюється, змінюється суспільство, і з кожним днем зростає потреба у дослідженні конфліктів. Досліджуючи історію розвитку конфліктології, можна зробити висновок, що майже в кожному столітті є велика кількість глобальних конфліктів, які вплинули на життя мільйонів людей, в самому тільки XX столітті відбулося дві світові війни, близько 200 масштабних війн, локальні військові конфлікти, терор тоталітарних режимів, боротьба за владу, вбивства, самогубства. Усе це свідчить про вирішальну роль конфліктів у житті як окремої людини, сім'ї, організації, держави, суспільства так і людства загалом. Отже, вивчення конфліктів особливо в сучасних умовах є актуальною і нагальною проблемою.

Аналіз актуальних досліджень. Дослідженням конфліктів займалися провідні філософи (Геракліт, Платон, Арістотель та ін.), соціологи (Л. Козер, Р. Дарендорф та ін.), психологи (З. Фрейд, К. Юнг та ін.), конфліктологи (Г. Зиммель, М. Вебер та ін.).

Мета статті – визначити історичну значимість конфліктів, дослідити історичний розвиток конфліктології.

Виклад основного матеріалу. Вся історія людської цивілізації насичена різного роду конфліктами. Появу державності можна розглядати, як спробу людей створити універсальний механізм для запобігання і вирішення конфліктів. Конфлікт в самому загальному розумінні – це

антагоністичне протистояння між двома чи кількома учасниками дії, принаймні один з яких прагне встановити своє панування над соціальним полем їх взаємовідносин.

Конфліктологія – це комплексна, міждисциплінарна наука, яка досліджує конфлікти, що виникають як між окремими людьми і навіть на рівні окремої особистості (внутрішньо-особистісний конфлікт), так і між групами, соціальними прошарками і класами, релігійними конфесіями та політичними партіями, соціальними інститутами і організаціями, різними поколіннями, етносами і націями, нарешті, державами.

Конфліктологія як наука стала на шлях самостійного розвитку в XX ст., і поки ще рано говорити про її успішність, хоча шлях до її формування був досить довгим. Протягом багатьох століть філософи прагнули зрозуміти суть протиріч в природі і суспільстві, в мисленні і в людській душі, між людьми, суспільними класами, державами. Починаючи від Геракліта, Платона, Аристотеля, пізніше у працях Дж. Локка і Р. Декарта, І. Канта і Р. В. Гегеля, в працях російських філософів В. Соловйова і М. Бердяєва, а також багатьох інших мислителів можна знайти багато цікавих міркувань про конфлікт як соціальне явище. Конфлікт спочатку був предметом вивчення філософів, а пізніше, вже з кінця XIX ст. стає об'єктом психології, мистецтвознавства, права, військових наук.

Перші згадки про конфлікт були ще в VII-VI ст. до н. е. Китайські мислителі того часу (Лао-Цзи, Конфуцій) вважали, що джерелом всього існуючого є – взаємовідносини позитивних та негативних сторін. В Стародавній Греції виникає філософське вчення про протилежності та їх роль у виникненні речей. Анаксемандр стверджував, що речі виникають у наслідок постійного руху «апейрону». Геракліт в свою чергу, зробив спробу визначити причину руху, представити рух речей та явищ, як необхідний та закономірний процес, породжений боротьбою протилежностей. До цього періоду відносять перші узагальнення такого соціального конфлікту – як війна. Геракліт назвав війну «батьком та царем» всього сущого. Проте його погляди на війну не підтримав Геродот, який стверджував, що «ніхто настільки не безрозсудний, щоб віддати перевагу війні, а не миру. Адже під час війни батьки ховають дітей, під час же миру – діти батьків».

Одну з перших спроб системного аналізу соціальних конфліктів зробив флорентійський теоретик і державний діяч Ніколо Макіавеллі (1469-1527). Цінність його концепції полягає у відході від пануючих тоді божественних поглядів на джерела суспільного розвитку. Макіавеллі вважав конфлікт універсальним і неперервним станом суспільства через порочну природу людини, прагнення різних груп людей до постійного й необмеженого матеріального збагачення. Цікаві ідеї щодо природи конфліктів, були висловлені свого часу англійським філософом Френсісом Беконом (1561-1626), який уперше піддав ґрунтовному теоретичному аналізу систему причин соціальних конфліктів усередині країни. Проте, на думку багатьох науковців, вперше конфлікт як багаторівневе соціальне явище був досліджений у роботі Адама Сміта (1723-1790) «Дослідження про природу і причини багатства народів». В основі конфлікту лежать поділ суспільства на класи (капіталісти, земельні власники, наймані робітники) і економічне суперництво. Протиборство між класами А. Сміт розглядав як джерело поступального розвитку суспільства, а соціальний конфлікт, як певне благо людства.

На думку німецького філософа Георга Гегеля (1770-1831), головна причина конфлікту криється в соціальній поляризації між «нагромадженням багатства», з однієї сторони, і «прив'язаного до праці класу», – з іншої. Концепція соціального конфлікту стала формуватися у кінці XIX - початку XX ст. у роботах німецьких вчених Макса Вебера (1864-1920) та Георга Зиммеля (1858-1918), які показали, що конфлікти являються невід'ємною частиною соціального життя. В рамках соціологічної парадигмальної орієнтації уявлення про конфлікти стали детальними, конкретними, «живими». Одним із глобальних конфліктів М. Вебер вважав конфлікт релігії та інтелектуального пізнання. На увагу заслуговує припущення Р. Зиммеля стосовно того, що ефективним засобом стримування конфлікту є зіставлення сил, але це можливо найчастіше вже в самому конфлікті.

У 50-ті рр. XX ст. починається новий етап розвитку теорії конфліктів, який відзначений роботами Л. Козера (1913) і Р. Дарендорфа (1929), які є сучасними класиками конфліктології. Ці вчені запропонували «конфліктну модель» суспільства, обґрунтували поняття конфлікту, бо сформулювали

понад 10 позитивних функцій конфлікту, включили в сферу розгляду теорії конфлікту організаційні взаємодії (взаємини всередині організацій). Їх ідеї стали концептуальною основою сучасної парадигми конфлікту. У 1970 р. в США при розвідувальних організаціях було створено ряд дослідницьких центрів по розробці проблем конфліктних ситуацій. Зокрема, при ЦРУ був відкритий Інститут вивчення конфліктів.

Вітчизняна конфліктологія тривалий час не мала розвитку, оскільки прийняті нею з моменту її виникнення у країнах заходу вихідні положення про не усунення конфліктів у будь-якому суспільстві, явно суперечили панівній в радянський період «теорії безконфліктності», основаній на марксистських ідеях. Під прикриттям цієї теорії реально існуючі в країні гострі конфлікти приховувалися. Проте, вже з середини 1950-х років, коли теорія конфлікту стала однією з пануючих парадигм в західній соціології, і в радянській літературі почали з'являтися перші дослідження з проблем соціального конфлікту.

Конфліктологія сьогодні, як зарубіжна ,так і вітчизняна займається конфліктами, які виникають не тільки в сфері людських відносин, в соціальній взаємодії. Вона досліджує конфлікти у різних сферах життя: діловій, професійній, побутовій, соціальній; вивчає конфлікти різних рівнів, їх природу та динаміку виникнення, розвиток і завершення; розробляє методи і способи вирішення та попередження конфліктів.

Висновки. Актуалізація в нашій країні конфліктології як самостійної наукової дисципліни, можливо, і є своєрідною відповіддю на об'єктивно існуючу конфліктогенну ситуацію, коли конфлікти стали глобальними, створюючи у всіх сферах нашого життя все нові і нові проблеми. Сьогодні спеціалісти чітко розуміють, що стихійне навчання поведінки в конфлікті і «домашні» способи вирішення конфліктів, які здійснюють батьки, часто тільки ускладнюють життя. Сучасній людині необхідно бути грамотною, і це ні в кого не викликає сумнівів, але те, що необхідно до того ж бути конфліктологічно грамотним, належить ще зрозуміти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анцупов А. Я. Конфликтология: Учебник для вузов/ А. Я. Анцупов., А. И. Шипилов. – М. : ЮНИТИ, 2000. – 551 с.

2. Ратников В. П. Конфликтология / В. П. Ратников. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2012. – 543 с.

3. Светлов В. А. Конфликтология: Учебное пособие / В. А. Светлов. – Спб. : Питер, 2011. – 325 с.

4. Цибульская М. В. Конфликтология / М. В. Цибульская. – М. : МГИЭСИ, 1998. – 100 с.

Потрапелюк Є. А.

студент Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми),
Науковий керівник – к. філос. н.,
доцент ***Щербакова І. М.***

ІСТОРІЯ ЕТНОПСИХОЛОГІЇ

У статті проаналізовано основні періоди розвитку етнопсихології, виділено контекстні фактори що впливали на її становлення.

Ключові слова: *етнопсихологія, порівняльний аналіз, «дух народу», національний характер, психічний склад нації, нація, держава.*

Аналіз актуальних досліджень. Духовне та національне відродження України, актуалізує потребу у пізнанні та глибокому розумінні національно-психологічних особливостей особистості як активного суб'єкта життєдіяльності. Глибоке знання та правильна оцінка феноменів міжетнічних відмінностей психіки, їх впливу на процеси взаємодії представників різних етносів конче потрібні для вирішення комплексу сучасних проблем, які постають перед практикою навчання та виховання, психологічним супроводом розвитку особистості. Забезпечити процес становлення національної самосвідомості, формування національно-культурної компетентності здатні ті психологи й педагоги, які засвоїли культурну спадщину свого народу, вміють розпізнавати і використовувати досвід попередніх поколінь у процесі організації навчально-виховної, корекційно-розвиваючої та просвітницької роботи.

Виклад основного матеріалу. Першоджерельною базою етнопсихології є праці античних філософів та істориків: Геродота, Гіппократа, Таціта, Плінія, Страбона. Так Геродот, якого вважають засновником історії, етнографії та етнопсихології, як результат багатьох подорожей подав етнографічний опис Скіфії, в якому були розповіді про богів, звичаї скіфів, міфи про їх походження. Основоположником етнопсихології є Дж. Віко, який у своєму трактаті «Про загальну природу речей» проаналізував проблеми розвитку народу, зосередивши увагу на його психологічних особливостях. Джамбатіста Віко встановив, що кожне суспільство в історії свого розвитку проходить три епохи: епоху богів; епоху героїв; епоху людей. Психічні особливості людини як представника

певного народу з'являються в ході історії цього народу. Водночас діяльність кожної окремої людини визначає народний дух [3].

У другій половині XIX ст. в європейській соціології з'явилися різноманітні наукові течії, що розглядали людське суспільство як таке, що тотожне тваринному світові. До цих течій належать: антропологічна школа в соціології, органічна школа, соціальний дарвінізм. Зауважимо, що їх представники недооцінювали особливості об'єктивних тенденцій, механічно застосовуючи до суспільних явищ, відкриті Чарльзом Дарвіном біологічні закони. Прихильники цих течій намагалися довести, що існує прямий вплив біологічних законів на соціальне, економічне та духовне життя народу. Вони обґрунтовували «теорію» про безпосередній вплив анатомо-фізіологічних задатків на психіку і на цій основі пояснювали риси їх внутрішнього, морально-духовного складу за допомогою біологічних ознак.

У час бурхливого розвитку капіталізму, для пояснення чинників відмінностей між народами дослідниками найчастіше використовувалися географічні фактори. Основна ідея географічного детермінізму полягає в тому, що провідним чинником розвитку будь-якого суспільства є географічне положення та кліматичні умови. Пізніше, у філософських дослідженнях французьких просвітників вперше з'явилося етнопсихологічне поняття «дух народу», яке пояснювалося за допомогою географічного детермінізму. Французький філософ Шарль Луї де Монтеск'є визначив поняття «дух народу» як характерні психологічні риси народу [3]. Отже, дух народу необхідно вивчати для того, щоб зрозуміти змістовні особливості суспільства зокрема його політико-правові засади.

В процесі історичного розвитку науковці змінили точку зору щодо значущості безпосереднього впливу клімату на дух народу, зменшивши його дію і посиливши значущість інших чинників. Наприклад, загальноприйняті, природа і клімат управляють дикунами, звичаї – китайцями, а закони – японцями. Серед моральних чинників виокремлювалися: релігія, закони, принципи правління, приклади минулого, звичаї, традиції, норми поведінки, які набувають великого значення у цивілізованому суспільстві.

У середині XIX століття з'являються нові погляди щодо національної психології. Так англійський філософ Д. Юм у роботі «Про національні

характери» найважливішими чинниками розвитку національної психології назвав такі: соціальні (моральні) чинники, до яких він відносив обставини соціально-політичного розвитку суспільства (форми правління, соціальні перевороти, стан етнічної спільності, рівень життя народу, відносини з іншими етнічними спільнотами і т. ін.) [1]. Можна сказати що, зародження етнопсихології як самостійної науки відбулося в середині XIX ст. у Німеччині. Засновниками етнопсихології вважають німецьких мислителів М. Лацаруса та Г. Штейнталя, які вказали на потребу у вивченні законів душевного життя не лише окремих індивідів, а й цілих спільнот, зокрема, народів [2]. М. Лацарус і Г. Штейнталь зазначили, що психологія народів є продовженням індивідуальної психології, оскільки дух народу знаходиться в індивідах. Однак вони застерігали від ототожнення цих наук, звертаючи увагу на те, що багато індивідів утворюють народ лише у тому випадку, коли дух народу об'єднує їх в єдине ціле.

Виходячи з вищенаведеного, вважаємо за потрібне, зауважити, що у сучасній науці існує три основних підходи до розуміння предмета етнопсихології.

Перший підхід (крос-культурний) є близьким за своїми першоджерельними орієнтирами до крос-культурної психології. Його представники (Д. Мацумото, П. Сміт та інші) вважають етнопсихологію галуззю загальної психології і користуються поняттями та методами дослідження загальної психології. Водночас вони вбачають основну мету етнопсихології у встановленні конкретних проявів особистості, формуванні психічних процесів і станів у представників різних народів.

Другий підхід (соціальний) трактує етнопсихологію як галузь соціальної психології, що вивчає процеси міжетнічної та внутрішньо-етнічної взаємодії на груповому рівні. Відмінність цього підходу від першого полягає у тому, що об'єктом його дослідження виступають етнічні спільноти, закономірності їх розвитку, психогенезу та взаємодії, а не їх окремі представники.

Третій підхід (етнографічний) пов'язує етнопсихологію з етнографією та зосереджується на вивченні культурних особливостей певних націй, етносів і народів та встановленні зв'язків між цими особливостями і національною психологією.

Висновки. Отже, останнім часом існує нагальна необхідність у розвитку етнопсихологічної науки, насамперед для потреб практичної психології. Знання з етнопсихології необхідні і для психологічного консультування інтернаціональних подружніх пар, і для відродження національних традицій у вихованні. Розширення зв'язків України з іншими державами поставило перед етнопсихологами нову задачу: допомогти ці зв'язки укріпити і зробити їх плідними. Етнопсихолог у цьому контексті має вивчати психологічні особливості спілкування різних націй, таких, як психологічна дистанція при спілкуванні, психологія жестів, мистецтво ведення розмови, тощо, що є особливо важливим в контексті кризової ситуації сьогодення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення): Монографія / О. Донченко, Ю. Романенко. – К. : Либідь, 2001. – 334 с

2. Льовочкіна А. М. Етнопсихологія: Навч. посіб. / А. М. Льовочкіна. – К. : МАУП, 2002. – 144 с.

3. Тарас. А. Є. Современная этнопсихология: хрестоматия / А. Е. Тарас. – Минск: Харвест, 2003. – 368 с.

Рудько Л. І.

студентка Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми),
Науковий керівник – к. філос. н.,
доцент ***Щербакова І. М.***

ПСИХОЛОГІЯ ФУТУРИЗМУ МАРІНЕТТІ

У статті проаналізовано виникнення футуризму як авангардного культурного руху. З'ясовано особливості психології футуризму Ф. Т. Марінетті, визначено спрямування психології футуризму.

Ключові слова: *футуризм, маніфест, парадигмальні тези.*

Постановка проблеми. Авангардний напрям у літературі й мистецтві, що сформувався на початку ХХ століття здебільшого в Італії і обстоював крайній формалізм, пропагував культ індивідуалізму, відкидав загальноприйняті мовні та поетично-мистецькі норми, отримав назву – футуризм. Спрямування футуризму можна виразити трьома «М»: місто, машина, маса. Футуризм має дві головні ознаки: по-перше, нове мистецтво зовсім не цікавиться людиною. Психологізм оголошується анархізмом, адже

є характерною рисою міщанської літератури, яка вмирає. Якщо цікавить душа – пізнай машину. По-друге, для цього мистецтва характерний виключний динамізм, опоетизування руху, швидкості, зорові пошуки засобів зображення руху. Зупинка є злом, отже – футуристи вживали такі принципи динамізації («прискорення») свого художнього тексту: тексти записувалися без розділових знаків, без великих і малих букв. На думку футуристів, найбільше перешкод для руху роблять прикметники й прийменники. На перший план висувається дієслово. Футуризм – це тотальне заперечення, у тому числі й єства. Музикою міста вважався шум міста. Футуристи пропагували поетизацію потворного, антиестетизму: деякі футуристи, наприклад, видавали свої твори на шпалерах [1].

Аналіз актуальних досліджень. Філіппо Томмазо Марінетті мріяв пробудити дух національної гордості у своїх співвітчизників і ввести їх на Олімп тогочасної європейської культури з провінційної Італії. Націоналізм і шовінізм, бунтарсько-анархічний характер, екзальтовано-епатажний тон маніфесту в поєднанні з апологією часто поверхово зрозумілих новітніх науково-технічних досягнень і повним запереченням всіх духовно-культурних цінностей минулого мали свій вплив.

Мета статті – з'ясувати особливості психології футуризму Т. Ф. Марінетті, визначити спрямування психології футуризму.

Виклад основного матеріалу. Днем появи футуризму вважається 20 лютого 1909 р., коли в паризькій газеті «Фігаро» з'явився написаний Ф. Т. Марінетті «Маніфест футуризму». Саме Марінетті став теоретиком і лідером першої, міланської, групи футуристів. Маніфест був звернений до молодих італійських діячів мистецтва, «….найстаріші серед нас – тридцятирічні, за 10 років ми повинні виконати своє завдання, поки не прийде нове покоління й не викине нас у кошик для сміття». У маніфесті заперечувалися всі духовно-культурні цінності минулого. Через кілька років російський поет-футурист В. Маяковський сформулював це коротко й виразно: «Я над усім, що зроблено, ставлю «Nihil» [2].

Невипадково футуризм виник в Італії, країні-музеї. «У нас немає життя, а є тільки одні спогади про більш славне минуле ... Ми живемо в чудовому саркофазі, в якому щільно пригвинчена кришка, щоб не проникало свіже повітря», – скаржився Марінетті [1]. Ввести своїх

співвітчизників на Олімп сучасної європейської культури – ось те, що безсумнівно стояло за епатажно-крикливим тоном маніфесту. Група молодих художників з Мілана, а потім і з інших міст негайно відгукнулася на заклик Марінетті – і своєю творчістю і власними маніфестами.

11 лютого 1910 р. з'являється Маніфест художників-футуристів, а 11 квітня того ж року – Технічний маніфест футуристичного живопису, підписаний У. Боччоні, Дж. Балла, К. Карра, Л. Руссоло, Дж. Северені – найбільш відомими художниками-футуристами. Сам Марінетті за своє життя опублікував понад 80-ти маніфестів, що стосуються не тільки самих різних видів художньої творчості, а й самих різних сторін життя. У всіх своїх творах, як теоретичних, так і художніх (вірші, роман «Мафарка-футурист») Марінетті, як і його сподвижники, заперечував не тільки художні, але й етичні цінності минулого [1].

Застарілими були оголошені жалість, повага до людської особистості, романтична любов. Упоєні новітніми досягненнями техніки, футуристи прагнули вирізати «ракову пухлину» старої культури ножем техніцизму і останніх досягнень науки. Гоночний автомобіль, що «мчить як шрапнель», вважався прекраснішим ніж Ніка Самофракійска. Футуристи стверджували, що нова техніка змінює і людську психіку, а це вимагає зміни всіх засобів мистецтва. У сучасному світі футуристів особливо зачаровували швидкість, мобільність, динаміка, енергетика. Свої поеми і картини вони присвячували автомобілю, поїзду, електриці. «Жар, витікаючий від шматка дерева або заліза, нас хвилює більше, ніж посмішка і сльози жінки», «Нове мистецтво може бути тільки насильством, жорстокістю», – заявляв Ф. Марінетті [2].

На світогляд футуристів сильний вплив мали ідеї Фрідріха Ніцше з його культом «надлюдини»; філософія Анрі Бергсона, яка стверджувала, що розум здатний осягати тільки все мертве; бунтарські лозунги анархістів. Гімн силі і героїзму – майже у всіх творах італійських футуристів. Людина майбутнього, в їхньому уявленні, – це «механічна людина з замінними частинами», всемогутня, але бездушна, цинічна і жорстока.

Очищення світу від «мотлоху» вони бачили у війнах і революціях. «Війна – єдина гігієна світу», «Слово «свобода» має підкоритися слову Італія», – проголошував Марірнетті. Навіть назви поетичних збірок «Пістолетні постріли Лучини», «Електричні вірші Говоні», «Багнети

А. Д. (Апостроф) Альби», «Аероплани Буцци», «Пісня моторів Л. Фольгоре», «Палій Палаццескі» – говорять самі за себе.

Ключовим гаслом італійських футуристів в літературі став – «Слова на волі!» – не висловлювати словами сенс, а дати самому слову управляти змістом (або нісенітницею) віршу. Один із сучасників описав, як читав свій вірш про війну Марінетті: «Бум, бум … і пояснює: – це ядра. Бум, бум ... тарарх – розрив снаряда. Пік, пік, пік – ластівка пролітає над полем битви. У-а-а, Марінетті гарчить так, що в двері кабінету показується перелякане обличчя лакея, – це здихає поранений мул». Звуконаслідування, малюнки, колажі, гра шрифтами, математичні символи – все це, на думку, футуристів, повинно руйнувати традиційний, однозначний зв'язок слова і сенсу і створювати нові, сучасні, невимовні тільки словами і загальноприйнятою графікою, смисли. У живописі та скульптурі італійський футуризм став предтечею багатьох наступних художніх відкриттів і течій. Так, Умберто Боччоні, що використав в одній скульптурі самі різні матеріали (скло, дерево, картон, залізо, шкіру, кінський волос, одяг, дзеркала, електричні лампочки тощо), став передвісником поп-арту. Прагнучі у своїх футуристичних скульптурах-конструкціях до об'єднання пластичної форми, кольору, руху і звуку, Джакомо Балла передбачив і кинетизм, і пізніші синтетичні види мистецтва [3].

Італійські футуристи ввели (або, у всякому разі, спробували ввести) в свої полотна і скульптури звук. «Наші полотна, – писав Карло Карра, – будуть висловлювати пластичні еквіваленти звуків, шумів і запахів в театрі, в музиці, в залі кіно, в публічному домі, на залізничному вокзалі, в порту, гаражі, клініці, майстерні і т. п. Для цього художник повинен бути сильним і енергічним, а не холодним і логічним інтелектуалом» [3].

Для італійських футуристів був дуже важливий безпосередній контакт з публікою. Художники були присутні на своїх виставках, епатуючи зовнішнім виглядом і промовами публіку. Поети намагалися, щоб люди, які прийшли на їхні виступи були не тільки глядачами, але й учасниками дії. «Ми кинемо в майбутнє локомотиви нашого натхнення», – проголошував Марінетті. А. Мацца закликав зруйнувати музеї, бібліотеки і всякого роду академії, придати анафемі всіх професорів. Так «послідовно» футуристи почали виходити за межі мистецтва, активно зближуючись з

італійським фашизмом.

Висновки. Ставлення людини до світу та інших людей наприкінці XIX - першої половини XX ст. стало матеріалізованим. На цьому ґрунті визначилися нові психологічні орієнтації, які дзеркально відбили риси епохи сцієнтизму й породили уявлення про людину-робота, якою футуристи виправдовували матеріалізацію життя й навіть відкидання суб'єктивності і духовності як предмету дослідження. Своїм художнім маніфестом Ф. Марінетті вийшов за межі мистецтва, звернувся до людства з вимогою дійти нового більш якісного і довготривалого життя, а зрештою, знайшов спільну мову з італійським фашизмом, виправдовуючи і пропагуючи його.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бобринская Е. А. Футуризм / Е. А. Бобринская. – М. : Галарт, 2000. – 192 с.
2. Бобринская Е. А. Футуризм и кубофутуризм: Европа, Россия / Е. А. Бобринская. – М. : Галарт, 2000. – 309 с.
3. Джимбинов С. Литературные манифесты от символизма до наших дней / С. Джимбинов. – М. : Мысль, 2000. – 540 с.

Уланова Т. В.

студентка Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми),
Науковий керівник – к. філос. н.,
доцент ***Щербакова І. М.***

ІСТОРІЯ ПСИХОСОМАТИКИ: ВІЛЬГЕЛЬМ РАЙХ

У статті проаналізовано історію психосоматики у творчому доробку Вільгельма Райха. Визначено основні концептуальні положення психосоматики, її роль в історії психології.

Ключові слова: *особистість, психосоматика, психотерапія, оргон енергія.*

Постановка проблеми. Унікальний внесок В. Райха в психологію полягає в тому, що він, по-перше, наполегливо підкреслював єдність тіла і розуму, по-друге, у свої психотерапевтичні дослідження завжди включав проблеми, пов'язані з людським тілом, по-третє, розробив концепцію характерного панцира. В. Райх вважав, що до кожного пацієнта слід підходити як до цілісного організму, емоційні проблеми якого можна зрозуміти, лише розглядаючи його як цілісну істоту. В. Райха можна з упевненістю назвати піонером у таких областях, як сексуальне виховання та гігієна, психологія політики і соціальної дисципліни. У всій своїй

діяльності В. Райх був сміливим і наполегливим новатором, чиї ідеї надовго випередили свій час.

На професійну діяльність В. Райха суттєвий вплив зробили теорія психоаналізу і марксизм. Своє вчення В. Райх будував безпосередньо на основі теорії і практики психоаналізу. В пошуках найбільш ефективної психотерапевтичної техніки В. Райх все більше уваги приділяв роботі з людським тілом і аналізу його проявів. Фрейдівська концепція лібідо надихнула його на дослідження, що стосуються ролі біологічної енергії в процесі функціонування людського організму. Інтерес до праць К. Маркса і власна соціальна активність спонукали В. Райха на організацію громадських клінік, що стало його практичною спробою примирити теорії К. Маркса і З. Фрейда. Разом з тим, саме ця активність породила вороже ставлення до нього з боку більшості колег-психоаналітиків і змусила його розробити власну теорію.

Аналіз актуальних досліджень. Дослідженням психосоматичної теорії виникнення захворювань займалися такі учені, як Ф. Александер, Ф. В. Бассін, І. П. Павлов, Ф. Данбар, Р. Росенман, М. Фридман, Дж. Енджел, А. Шмейл). Теоретичні основи психосоматики визначені у працях Ф. В. Бассіна, Д. І. Ісаева, Б. Д. Карварсарского, Р. О. Лурії, С. Д. Максименко та ін.

Мета статті – визначити основні концептуальні положення психосоматичного вчення Вільгельма Райха.

Виклад основного матеріалу. В основі більшості праць В. Райха лежить теорія психоаналізу. Ранні роботи спираються головним чином на такі поняття, як характер і особистісний панцир, які сформувалися на основі психоаналітичної концепції потреби у захисті від дій сил інстинкту. В. Райх стверджував, що характер індивіда постійно і послідовно демонструє приклади подібного захисту [2]. В. Райх побачив зв’язок цих захисних реакцій зі специфічними проявами захисних функцій мускулатури. Іншими словами, всякий зразок захисної реакції особистості характеризується відповідними жестами і позами. Саме тому у своїй терапевтичній діяльності В. Райх неодноразово підкреслював необхідність, ослаблення і в кінцевому рахунку повного усунення м’язових захисних реакцій при одночасному аналізі наявного психологічного матеріалу. Адже саме так, терапевт отримує можливість полегшити процес

психоаналізу, під час якого пацієнт вивільняє власні емоції, заблоковані мускульним панциром, ще в ранньому дитинстві.

Праці В. Райха, пов'язані з життєвою енергією або енергією оргона, в значній мірі засновані на фрейдівській концепції лібідо. Лібідо володіє всіма кількісними характеристиками (хоча у нас немає поки інструменту для його вимірювання) і може зростати, зменшуватися, переміщатися, розряджатися; енергія поширюється по слідах думок і понять, які залишаються в нашій пам'яті, подібно до того як електричний розряд поширюється по поверхні тіла. В. Райх розширив фрейдівську теорію лібідо, включивши в це поняття всі основні біологічні та психологічні процеси, що протікають в людському організмі. Він вважав, що почуття задоволення, наприклад, характеризується рухом енергії від центру організму до периферії і далі у зовнішній світ, а занепокоєння є втягування організмом енергії, тобто рух її із зовнішнього світу назад в організм [1].

В. Райх розглядав терапію як процес, який систематичним розблокуванням м'язового панцира, дозволяє енергії вільними потоками переміщатися по тілу. Він вважав, що блокування м'язового панцира спотворює і руйнує природні емоції і, зокрема, пригнічує сексуальність і перешкоджає оргазму. В. Райх, як і К. Юнг, у своїх дослідженнях проходив через різні пласти свідомості і несвідомого особистості, розширюючи і поглиблюючи рівні її функціонування. Але жодна з його робіт не була прийнята З. Фрейдом і його послідовниками.

Крок за кроком В. Райх розширював дослідження фізичного функціонування своїх пацієнтів, переходячи до лабораторних досліджень в таких сферах, як фізіологія і біологія, а в решті решт, до досліджень в області фізики. Він вважав, що біоенергія в живому організмі є різновидом космічної енергії, присутньої у всіх речах. Для позначення цієї енергії, взявши за основу два слова – організм і оргазм, він викарбував власний термін – енергія оргона. В. Райх тлумачив його наступним чином: «Космічна енергія оргона діє у живій істоті як особлива біологічна енергія. І як така, вона керує діяльністю всього організму і виявляється в емоціях, а також у суто біофізичному русі органів» [1].

Енергія оргона володіє наступними основними властивостями: 1) не має маси та ваги і не підкоряється закону інерції; 2) присутня скрізь,

навіть у вакуумі, хоча і в різних концентраціях; 3) є провідником електромагнітних і гравітаційних сил і лежить в основі більшості природних явищ; 4) знаходиться в безперервному русі; 5) середовище з високою концентрацією енергії оргона притягує цю енергію до себе із середовища з меншою її концентрацією; 6) формує єдності, які стають центрами творчої активності. У ці єдності входять живі клітини, рослини і тварини, а також хмари, планети, зірки і галактики [1].

Фундаментальні дослідження В. Райха, присвячені функціонуванню енергії оргона, були або проігноровані, або відкинуті більшістю вчених і критиків. Його відкриття суперечать цілому ряду теорій як у фізиці, так і в біології, а крім того, з точки зору експериментальної науки, його роботи були, зрозуміло, не завжди бездоганні. Тим не менше, результати його досліджень не тільки не були спростовані, але навіть не піддалися розгляду або відповідальному розбору з боку серйозної наукової критики.

Висновки. Діяльність В. Райха сприяла істотно новому розумінню ролі нашого тіла у функціонуванні всього організму як єдиного цілого. Він довів можливість поліпшення фізичного стану людини за допомогою систематичного тренування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Райх Вильгельм. Функция оргазма: Основные сексуально-экономические проблемы биологической энергии: Пер. с нем. / В. Райх. – Санкт-Петербург : Университетская книга; Москва: АСТ, 1997 . – 302 с

2. Райх Вильгельм. Анализ характера: Пер. с нем. / В. Райх. – М.: Апрель-Пресс, Эксмо-Пресс, 2000. – 528 с.

Хоминич О. Г.

студент Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми),
Науковий керівник – к. філос. н.,
доцент ***Щербакова І. М.***

ІСТОРІЯ ФІЗІОГНОМІКИ

У статті визначено основні історичні етапи становлення та розвитку фізіогноміки. Проаналізовано внесок провідних фізіогномістів.

Ключові слова: *фізіогноміка, характер, тип особистості, френологія, міміка.*

Постановка проблеми. У загальному розумінні предметом фізіогноміки

є психодіагностика особистості за зовнішнім виглядом, насамперед по обличчю. Однак були періоди, коли психодіагностиці піддавалися різні частини тіла. У широкому розумінні, предметом фізіогноміки була як особа, так і тіло, характерні гримаси, жести і пози, статура і постать. Пізніше з поняття «фізіономіка» виділилися кінесика, френологія та ін., і термін фізіогноміка став використовуватися у вузькому розумінні.

Аналіз актуальних досліджень. Багато вчених намагалися довести необхідність фізіогноміки, наприклад, Чарльз Дарвін, відповідаючи на запитання: «Що є наукового в так званій науці про фізіогноміку?», писав: «Кожен індивідуум скорочує переважно лише певні м'язи обличчя, слідуючи своїм особистим нахилам. Ці м'язи можуть бути сильніше розвинені, і тому лінії і зморшки обличчя, утворені їх звичайним скороченням, можуть зробитися більш глибокими і помітними» [1]. Але жодних доказів науковості методу отримано не було. Фізіогноміка протягом тисячоліть вивчала взаємозв'язок будови обличчя і рис характеру, накопичила величезний досвід спостережень і гіпотез, більшість з яких, однак, не витримує серйозної наукової перевірки. Проте спроби використовувати фізіогноміку не припиняються. Педагогам і лікарям, акторам і політикам, бізнесменам і менеджерам вміння моментально «зчитувати» інформацію з особи ділового партнера, співрозмовника, підлеглого вельми корисно.

Мета статті: проаналізувати основні етапи становлення та розвитку фізіогноміки як наукового методу.

Виклад основного матеріалу. Фізіогноміка (від грец. природа, думка, пізнавальна здатність) – метод визначення типу особистості людини, її душевних якостей та стану здоров'я, виходячи з аналізу зовнішніх рис обличчя і його виразу [3].

У фізіогномічній практиці Китаю застосовувалися схеми і терміни. Фізіогномічні терміни «5 вершин» (лоб, ніс, підборіддя і вилиці), «3 двори» (верхній двір – від кордону волосся до перенісся, середній двір – від перенісся до кінчика носа і нижній двір – від кінчика носа до підборіддя) та ін. розмічають розташування частин обличчя. Все розмаїття частин обличчя зводилося до декількох типів: вісім типів носів, шість типів очей і т. п. З кожним типом зв'язувався ієрогліфічний аналог і певний прийом письма.

Контури особи визначалися вісьмома ієрогліфічними подобами (8 норм): квадратне обличчя порівнювалося з ієрогліфом «тянь» (поле), обличчя, що розширюється в нижній частині, уподібнювалися ієрогліфу «фен» (вітер).

Основні моменти, на які були звернені практики в Китаї - потомство, матеріальне благополуччя і просування по службі. Приміром, фізіогноміст–конфуціанці намагалися насамперед виявити наявність або відсутність на обличчі ознак таких моральних якостей, як шанобливість до батьків, благопристойність, відданість своєму панові, вірність владі. При цьому особливо важливі були симетрія і гармонія рис обличчя, віщуючи добру долю. Великі, правильні риси, квадратне обличчя у чоловіків і кругле обличчя у жінок (символ повноти, достатку в сім'ї) слугували ознакою багатства і знатності. Всяка ж асиметрія рис, а також вузький лоб, маленьке підборіддя називалися «відхиленнями» і свідчили або про якесь порушення здоров'я, або віщували біди. Лоб – якщо його опуклість як стіна, він широкий, прямий і високий – це вигляд знатної і довголітньої людини; вуха – сповіщають довголіття, якщо товсті і міцні, підняті і довгі; складки біля очей – коли вони йдуть догори – багатство і щастя безперервною низкою; ніс – повинен бути товстий і щільний – будеш жити довгі роки; підборіддя – якщо підборіддя гостре або придавлене – не займеш почесного положення; вилиці – повинні бути випуклими, якщо вони не виступають, не помітні, то людина нікчемна і рано помре [2].

Перші згадки про фізіогноміку на Заході приписують Арістотелю. Елементи фізіогномічних досліджень також містяться в роботах давньогрецького вченого Теофраста, проте, раніше цим цікавився і Гіппократ. Приміром, близько 340 р. до н. е. Арістотель красномовно писав з питання, піднятого ще Гіппократом: «Якщо люди мають великі лоби, – зауважує він в «Історії тварин», – то вони повільні і в рухах, якщо у них широкі лоби, то вони легко піддаються божевіллю, якщо у них лоби закруглені або опуклі, то вони запальні».

Першим систематичним трактатом, який дожив до теперішнього часу, є «Physiognomica», приписуваний Арістотелю, але вважається більш пізньою підробкою. Він і його прихильники вважали, що риси обличчя і його загальний вираз характеризують тип людей і що за ними можна визначати рівень інтелекту людини та її обдарованості. Однак, наукові критерії в його

описах обличчя були відсутні, або були абсурдними. Надалі, вчені Стародавньої Греції та діячі Стародавнього Риму – лікарі Гален (129-бл. 200 н. е.) і Цельс (перша пол. II ст. н. е.), мислителі Цицерон (106-43 до н. е.), Пліній Молодший (61- бл. 113 н. е.) і т. п., також вивчали обличчя людей.

Варто відзначити, що ще в давнину фізіогноміка була наукою, і притому вельми серйозною і важливою. Настільки важливий аспект теоретичної думки класичної давнини був пов'язаний з серією трактатів з фізіогноміки. З безлічі написаних творів до нашого часу збереглися чотири: приписуваний Арістотелю підручник (кінець IV – початок III ст. до н. е.); трактат ритора (II ст. н. е. часів імператора Адріана) Полемона з Лаодикеї; трактат лікаря і софіста (IV ст. н. е.) Адамантія; праця «De physiognomonia» латинського аноніма (IV ст. н. е.) [1].

Подальші дослідження фізіогноміки відносяться до Середньовіччя. Так Ібн Сіна поділяв погляди Арістотеля і посилався на його праці, коли мова йшла про міміку. Разом з тим, у своїй практиці, він докладно аналізував вирази обличчя хворих і залучав результати спостережень до інших аргументів при постановці діагнозу та оцінці стану хворого.

Епоха Відродження відкрила шляхи нових течій в мистецтві та науці. На цій хвилі з новою силою виник інтерес до фізіогноміки, про популярність якої свідчила значна кількість присвячених їй статей і книг, яких було написано в XVI ст. більше, ніж за всі попередні періоди. Особливий внесок зробив Леонардо да Вінчі, який окреслив результати своїх спостережень у «Книзі про живопис майстра Леонарда да Вінчі. Живописця і скульптора Флорентійського». Леонардо піддав науковому аналізу закономірності будови обличчя, його пропорції. З'явилася робота Томаса Хілла «The Contemplation of Mankind», написана в 1588 році, де автор виділив 4 типи обличчя, які асоціювалися з основними типами характеру і темпераменту, у відповідності з основними елементами: земля, вода, вогонь, повітря.

У Новий час псевдонаукова фізіогноміка піддалася серйозній критиці Монтеня, Бекона, Канта, Гегеля, Шопенгауера, Ясперса та багатьох інших. Широку популярність в 60-х рр. XIX ст. отримали праці психіатра, засновника біокриміналістики, професора Туринського університету

Чезаре Ломброзо. У праці «Злочини, причини, засоби боротьби» (1899 р.) Ч. Ломброзо була розроблена класифікація чинників злочинів, що включає фізичні, біопсихологічні та соціальні фактори з наукового підходу до фізіогноміки. Праці Дюшена і Дарвіна вплинули на створення новітньої фізіогноміки, чому сприяли такі умови: розвиток антропології; успіхи психології і більш точна психологічна класифікація почуттів; застосування до справи (з ініціативи французьких психіатрів) поетичних зображень душевних станів і, нарешті, застосування художніх творів для цілей наукових та фізіогномічних [4].

Спроби Л. Клагеса та Р. Касснера повернути статус науки фізіогномічному знанню, з точки зору відпрацьованих до XIX століття критеріїв науковості, можуть бути оцінені лише як авантюра. У 2014 році група вчених розробила математичну модель яка дозволяє за характерними ділянками обличчя передбачити ДНК людини. Точність їхнього методу залишилася невисокою.

Висновки. Отже, за роки існування і розвитку фізіогноміки накопичений безцінний матеріал, що включає зв'язки між рисами обличчя і особливостями характеру людини. Фізіогноміка визначає не стільки дійсний характер і можливу поведінку, а те, як людину в більшості випадків сприймає незнайома неупереджена людина, що побачила її вперше.

ЛІТЕРАТУРА

1. Нахов И. М. Физиогномика как отражение способа типизации в античной литературе / И. М. Нахов. – М.: МГУ, 1987. – 280 с.

2. Рядчикова Ю. В. Физиогномика и традиционный китайский портрет / Ю. В. Рядчикова. – М. :Институт восточных культур и античности при РГГУ, 2006. – 240 с.

3. Самойлова Е. С. Комплексная визуальная диагностика / Е. С. Самойлова. – М.: Астрель, 2006. – 139 с.

4. Сикорский И. А. Всеобщая психология с физиогномикой в иллюстрированном изложении / И. А. Сикорский. – Киев: Типография С. В. Кульженко, 1904. – 574 с.

Чіп Р. С.

асистент кафедри практичної психології
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
(м. Тернопіль)

ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розглядаються різноманітні підходи вітчизняних і зарубіжних вчених до дослідження проблеми ідентичності. Здійснюється спроба проаналізувати явище ідентичності як динамічне утворення особистості. Розкрито зміст понять «ідентичність», «ідентифікація», «гендерна ідентичність». Висвітлено наукові позиції сучасних дослідників щодо розвитку ідентичності в процесі становлення особистості.

Ключові слова: *ідентичність, ідентифікація, ґендерна ідентичність, розвиток ідентичності, становлення особистості.*

Постановка проблеми. Проблема ідентичності є однією з найвагоміших і набуває особливої актуальності у сучасному суспільстві, оскільки в умовах невизначеної і нестабільної соціальної реальності особистість нерідко потрапляє у складні непередбачувані ситуації, які провокують тривожні переживання власної ідентичності. Неабиякий інтерес до даної проблематики можна пояснити теоретичними і практичними потребами як особистості, так і суспільства, яке пропагує свободу вільного вибору і продукування власної стратегії поведінки у всіх сферах людського життя.

Незважаючи на розробленість багатьох аспектів окресленої проблеми, труднощі наукового пізнання і складність дослідження цього феномена пов'язані з наявністю широкого спектру різноманітних підходів до визначення поняття «ідентичність», виокремлення його видів; із неоднозначністю у концептуальних засадах та практичному використанні терміну сучасними психологами тощо.

Аналіз актуальних досліджень. Основні аспекти розвитку та становлення ідентичності знаходять своє відображення в багатьох психологічних дослідженнях вітчизняних та зарубіжних вчених, оскільки є важливими як для самої особистості, так і для суспільства загалом. Зважаючи на те, що ідентичність є важливою психологічною характеристикою особистості, чимало наукових розвідок вітчизняних та зарубіжних дослідників присвячено аналізу цього психологічного явища в контексті взаємозв'язку із суспільними та особистісними цінностями, самосвідомістю, самовизначенням та іншими психологічними категоріями. Зокрема, проблемі ідентичності присвячували свої праці А. Адлер, Е. Еріксон, К. Левін, Дж. Мід, К. Роджерс, З. Фройд, Е. Фром, К. Юнг; на психологічних аспектах змістової характеристики поняття «ідентичність»

акцентує свою увагу низка інших вчених (Н. А. Антонова, М. Р. Гінзбург, Е. Еріксон, О. М. Кікінежді, І. С Кон, Дж. Марсіа, Х. Ремшмідт, М. В. Савчин. Л. Б. Шнейдер, Т. М. Яблонська та ін.); у наукових дослідженнях представлені різновиди ідентичності: соціальна (П. І. Ігнатенко, Р. Зелінська, В. В. Москаленко, В. М. Павленко, Х. Теджфел, Дж. Тернер та ін.), ґендерна (Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді та ін.), особистісна (Н. А. Антонова, О. М. Ічанська, М. В. Попова, Л. Б. Шнейдер та ін.), професійна (В. Л. Зливков, Л. Б. Шнейдер та ін.); етнічна (Л. Д. Климанська, К. В. Коростеліна, Л. І. Науменко, Л. І. Солдатова та ін.).

Водночас, недостатньо розробленими і маловивченими є психологічні аспекти, пов'язані із особливостями умов становлення особистості у контексті її розвитку через досягнення ідентичності, які охоплені емпіричними дослідженнями лише окремих вчених. Недостатньої уваги приділяється дослідженню особливостей та умов розвитку адекватної, позитивної ідентичності, що є важливим показником зрілої особистості; розгляду поняття «ідентифікація», яке в окремих випадках вважається синонімом поняття «ідентичність», а інколи трактується як механізм формування ідентичності.

Саме тому **метою статті** є здійснення теоретичного аналізу психологічних досліджень феноменів «ідентичність», «ідентифікація», їх змістової характеристики та умов розвитку у процесі становлення особистості.

Виклад основного матеріалу. Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про наявність різноманітних підходів до висвітлення проблеми ідентичності у психологічному вимірі особистості, навколо якої концентрують свою увагу вітчизняні та зарубіжні вчені, вкладаючи у даний феномен різні аспекти функціонування особистості. Зокрема у сучасному найбільш поширеному трактуванні поняття «ідентичність» поєднує у собі як психологічні, так і соціальні компоненти.

Найдетальніший аналіз процесу формування ідентичності здійснено у роботах відомого американського психолога Е. Еріксона. Найвпливовіший представник неофройдизму в психології розвитку визначає ідентичність як багаторівневу структуру, яка характеризується внутрішньою неперервністю і самототожністю власної особистості. Розглядаючи

феномен ідентичності у двох аспектах (его-ідентичність і соціальна ідентичність), дослідник акцентує увагу на значенні перебігу кризи ідентичності у контексті досягнення зрілої ідентичності. Е Еріксон зазначає, що криза ідентичності складається із соціальних та індивідуально-особистісних виборів, ідентифікацій і самовизначень. У випадку, коли особистість не може впоратися із цими завданнями, в неї розвивається неадекватна ідентичність, розвиток якої може відбуватися у чотирьох напрямках: 1) втеча від психологічної інтимності, уникнення близьких міжособистісних взаємин; 2) розмите відчуття часу, неспроможність у побудові життєвих планів, страх дорослішання і змін; 3) розмитість продуктивних, творчих здібностей, невміння мобілізувати свої внутрішні ресурси і зосередитись на основній діяльності; 4) формування «негативної ідентичності», відмова від самовизначення і вибір негативних зразків для наслідування [5].

Важливі аспекти проблеми ідентичності у контексті розвитку та становлення особистості ґрунтовно висвітлені у працях канадського психолога Джеймса Марсіа, який виділив чотири етапи розвитку ідентичності, що вимірюються рівнем професійного, релігійного і політичного самовизначення молодої людини: 1) «невизначена, розмита ідентичність», яка характеризується тим, що індивід ще не виробив певних чітких переконань, не обрав професію і не зіткнувся з кризою ідентичності; 2) «дотермінова, передчасна ідентифікація» має місце, якщо індивід включився у відповідну систему взаємин, але зробив це не самостійно, внаслідок пережитої кризи і випробування, а завдяки чужих думок, наслідуючи чужий приклад або авторитет; 3) етап «мораторій» характеризується тим, що індивід знаходиться в процесі нормативної кризи самовизначення, обираючи із багаточисельних варіантів розвитку той єдиний, який може вважати своїм; 4) на етапі досягнення «зрілої ідентичності» криза завершена, індивід перейшов від пошуку себе до практичної самореалізації [2].

Важливе значення для наукового дослідження мають праці прихильників символічного інтеракціонізму (Дж. Мід, Ю. Хабермас), феномен ідентичності в яких розглядається у контексті концепції «Я» та балансу двох вимірів ідентичності: особистісної і соціальної; представників

когнітивної психології (Х. Теджфел, Дж. Тернер), у дослідженнях яких соціальна та особистісна ідентичність знаходяться на двох полюсах біполярного континууму.

Основоположники гуманістичної психології А. Маслоу та К. Роджерс найважливішою характеристикою особистості вважають самоактуалізацію, оскільки в сутності людини закладена здатність до самовдосконалення. Наполягаючи на тому, що будь-яка істота, незалежно від статі, може досягти повноцінного функціонування, якщо вона відкрита до переживань, вірить, довіряє собі («організмічна довіра»), відчуває свободу від заборон і табу («емпірична свобода»), веде креативний спосіб життя, живе повноцінно і насичено («екзистенційне існування») [7; 4, с. 172].

Базовими екзистенційними потребами, які наповнюють життя чоловіків і жінок відчуттям повноти буття, радістю повсякденних справ, осмисленням незворотної плинності часу, за твердженням Е. Фрома, є можливість отримувати задоволення від встановлення зв'язків, відчуття причетності до спільноти. Саме усвідомлення «ми – жінки», «ми – чоловіки», «ми – певна професійна група чи інша спільнота» дає змогу індивіду позбутися відчуття самотності [4, с. 173]. Почуття захищеності породжує задоволення потреби в коренях, можливості відчути тепло дому, батьків. Екзистенційний аспект буття забезпечує потреба в ідентичності, самоцінності, самодостатності Я. Важливим модусом екзистенції для кожного є система уявлень про світ, опора у пошуку виходу із скрутних ситуацій на вищі цінності, особливо на Бога [4, с. 173].

Розглядаючи психологічні механізми прийняття своєї статі, автори ґендерної психології визначають ґендерну ідентифікацію (ототожнення) як внутрішнє переживання своєї статевої належності, суб'єктивне осмислення та переживання ґендерної ролі, уподібнення до неї, своєрідна єдність статевого самоусвідомлення і поведінки. Спектр ґендерної ідентифікації досить широкий – від усвідомлення незмінності своєї статевої належності до тривалого, стійкого «ми – жінки», «ми – чоловіки». [4, с. 77].

При зіставленні двох понять, ідентичність характеризує якісну визначеність, а ідентифікація – процесуальну сторону розгортання Я в людському бутті. Ідентичність – це актуальний стан, перебіг переживання Я-цілісності на зрізі життєвого шляху. Обставини, життєвий досвід, цілі та результати діяльності тією чи іншою мірою формують

его-ідентичність людини.

Таким чином, ідентифікація і ідентичність розглядаються як органічно пов'язані психологічні явища, що знаходяться на різних рівнях становлення особистості у співвідношенні: «процес-результат», «мінливість, неперервність-стабільність, стійкість», «механізм, процес-Его структура» [6].

У вітчизняній психології уявлення про ідентичність, як зауважує О. Кікінежді, традиційно розвивались в рамках досліджень самосвідомості і самоставлення, крім того, ідентичність розглядалась одним з аспектів проблеми Я. На сьогоднішній день завдяки зусиллям низки вчених, а саме: Б. Ананьєва, Л. Божович, М. Боришевського, Л. Виготського, І. Кона, О. Леонтьєва, Д. Леонтьєва, В. Мерліна, В. Століна, П. Чамати та ін. склався відповідний категорійний апарат у сфері вивчення самосвідомості, в рамках якого встановлені взаємозв'язки між поняттями самосвідомість, самоставлення, самооцінка [6].

Суттєву роль у розкритті проблеми самосвідомості відіграли дослідження вітчизняного психолога П. Р. Чамати, який наділяв самосвідомість, як і свідомість, суспільним характером, зазначаючи, що самосвідомість є продуктом життєдіяльності реального суб'єкта, який пізнає світ і водночас пізнає самого себе. Не менш вагомими у дослідженні змістової характеристики ідентичності особистості є праці М. Й. Боришевського, який визначає самосвідомість як складне структурне утворення, до якого належать самооцінка, домагання, соціально-психологічні очікування та образ Я як інтегральна форма самосвідомості. М. Й. Боришевський зазначає, що образ Я є не окремим структурним компонентом самосвідомості, а узагальненим уявленням людини про себе. Це рівень розвитку самосвідомості, на якому людина досягає найбільш зрілого усвідомлення своєї особистості. Інтерпретуючи образ Я як узагальнений, глобальний механізм саморегуляції поведінки на особистісному рівні, автор вважає за необхідне наголосити на його ролі у забезпеченні почуття самоідентичності, самототожності людини. Почуття ідентичності, уявлення про себе упродовж більш-менш тривалих життєвих періодів, додає науковець, дає змогу людині усвідомити необхідні межі між Я і не-Я, що є найважливішим аспектом, з яким пов'язані такі детермінанти саморегуляції поведінки, як особистісна відповідальність, обов'язок,

почуття соціальної причетності, порівняння власних бажань з інтересами оточення [3]. Самосвідомість спершу могла розвинутися як колективна самосвідомість, як поняття «ми», до якого людина зараховує себе як частину цілого (групи, найближчих людей). І тільки на вищих стадіях розвитку суспільних груп людей у процесі їх спільної діяльності стало можливим виникнення особистого Я, коли людина здатна усвідомлювати себе окремо від Я інших людей [3].

Таким чином, аналізуючи визначення самосвідомості можна виокремити дві особливості: по-перше, самосвідомість – якість особистості як суспільної істоти; по-друге, об'єктом самосвідомості є особисто суб'єкт, який пізнає себе, – людина, що усвідомлює ті чи інші аспекти своєї психічної діяльності та проявів власної активності.

Принципове значення для аналізу проблеми ідентичності має тлумачення даного феномену через усвідомлення самототожності, цілісності та неповторності у часі власної особистості, на чому особливу увагу акцентує М. Й. Боришевський. Відчуття ідентичності образу Я, зазначає вчений, імпліцитно містить у собі можливість усвідомлення людиною змін, які відбуваються в ній, що є вираженням діалектичної єдності таких протилежностей як стійкість і мінливість. Однією з найістотніших характеристик образу Я як механізму саморегуляції поведінки є його «протяжність» у часі: образ Я містить одночасно уявлення людини про себе в минулому, сьогоденні й майбутньому, що зумовлює можливість існування двох форм Я – Я-реального і Я-ідеального [3, с. 165].

Виходячи з теоретичного аналізу сутності феномену ідентичності у контексті ціннісного виміру особистості, М. Й. Боришевський вважає однією із детермінант самоактивності особистості ціннісні орієнтації, адже цінності є внутрішнім утворенням у свідомості і самосвідомості особистості, тобто стосуються мотивів її самоактивності. Цінності – регулятор самоактивності. Ціннісні орієнтації можуть конструктивно впливати на самоактивність особистості за умови їх достатньої структурованості, наявності певної стрижневої ідеї, яка забезпечує цілісність, системність таких орієнтацій [3].

Важливе значення для наукового дослідження проблеми ідентичності мають праці сучасної української дослідниці Т. М. Яблонської. Основуючись на поглядах Е. Еріксона, В. Л. Зливкова, К. В. Коростеліної та інших

дослідників, Т. М. Яблонська визначає ідентичність особистості як складну динамічну систему уявлень особистості про саму себе та пов'язаних із ними переживань, що складається в результаті синтезу визначень індивіда значущими іншими та його самовизначень і апробується в акті вибору. Дослідниця наголошує на тому, що ідентичність може розглядатися як психологічне ядро особистості, оскільки включає в себе визначальні для особистості складові – аспекти самосвідомості, ціннісно-смислову та регулятивну сферу [8].

Сучасні дослідники, незважаючи на багатогранність поняття «ідентичність», роблять спроби логічного обґрунтування їх змістової сутності, динаміки розвитку та різновидів. Зокрема, у наукових доробках Т. В. Говорун та О. М. Кікінежді предметом дослідження є ґендерна ідентичність, яка характеризує людину з погляду її належності до чоловічої чи жіночої статі, усвідомлене прийняття нею взірців мужності і жіночності в культурі. Окрім цього, як зазначають науковці, ґендерна ідентичність є ширшим поняттям, ніж статеворольова ідентичність, оскільки включає в себе рольовий аспект і образ людини загалом і не є синонімом поняття «сексуальна ідентичність» [4, с. 302].

Відтак, ідентичність розглядається сучасними науковцями як особистісна складова, що несе в собі характеристики особистості й особистісного смислу як джерела суб'єктності. Оскільки ґендерна ідентичність як частина особистості, зауважує О. М. Кікінежді, включає основні її характеристики, то її можна розглядати як багатокомпонентну структуру, яка представлена на різних рівнях буттєвого і смислового просторів індивіда. Особистість прагне утвердити свою ґендерну ідентичність в просторі свого буття, у всіх його сферах, що дозволяє їй пережити відчуття самості і неповторності. Захоплюючи смислове поле, що репрезентується як конативний, когнітивний і афективний компоненти, особистість наповнює інтеріоризований об'єкт глибинними сенсами, висхідними до ядра особистості, її екзистенційних цінностей і сенсу життя. Коли процес ідентифікації, в тому числі і ґендерної, стає завершеним, особистість перетворює і підтверджує свою ідентичність у поведінці, у конкретному вчинку, в життєвому просторі, діяльності тощо [6].

Отже, ґендерна ідентичність особистості – це усвідомлення

(когнітивний компонент), ставлення (афективний компонент) і реалізація (поведінковий компонент) індивідом себе у різних сферах життєдіяльності. Самоактуалізація, внутрішня узгодженість і зовнішнє підтвердження як базові потреби особистості і смислові механізми її реалізації є одночасно механізмами реалізації ґендерної ідентичності особистості, тобто забезпечують реалізацію ідентичності особистості та різних її проявів [6].

Проблема ідентичності досить ґрунтовно розглядається і в працях інших представників зарубіжної і вітчизняної психології, які акцентують увагу на особливостях становлення ідентичності у суспільному контексті. Однак, об'єм статті обмежує наші можливості у детальному аналізі психологічних аспектів співвідношення ідентичності та ідентифікації у працях інших зарубіжних вчених, які визначають ідентичність як центральний конструкт самосвідомості особистості, навколо якого вибудовується її життя, наповнене сенсом і значущістю.

Отже, підсумовуючи результати проведеного аналізу, варто зазначити, що у контексті нашого дослідження важливим є розгляд ідентичності як складного феномену та динамічного утворення, яке проявляється у формуванні суб'єктної позиції індивіда щодо узагальнених уявлень про себе, як про члена суспільства, про власну цілісність та безперервність.

Висновки. Незважаючи на значну кількість теоретичних та експериментальних досліджень, багато аспектів проблеми ідентичності вимагає уточнень. Аналіз наукових джерел підтверджує наявність у психолого-педагогічній літературі розмаїття підходів щодо визначення понять «ідентичність», «ідентифікації», особливостей змістової характеристики, різновидів та зв'язку з іншими психологічними категоріями особистості, що конкретизують їх суть.

Ідентичність, як особистісна складова, що несе в собі характеристики особистості й особистісного смислу як джерела суб'єктності, є досить важливою психологічною категорією для емпіричного дослідження в контексті становлення особистості. Розвиток ідентичності можна розглядати як процес самоусвідомлення свого внутрішнього життя та його взаємозв'язку зі світом, зумовлений соціальними впливами на особистість.

Перспективи подальших розвідок. Поданий вище розгляд проблеми дослідження ідентичності та її різновидів у контексті становлення

особистості не вичерпує всіх її аспектів. Проблема розвитку та становлення ідентичності у психологічному аспекті потребує подальшого теоретичного й особливо експериментального обґрунтування. Перспективи подальших досліджень в контексті поданої проблематики пов'язані з плануванням та проведенням емпіричного вивчення феномену гендерної ідентичності як механізмів регуляції поведінки особистості; виявленням особливостей безпосереднього впливу різних соціально-психологічних чинників на процес становлення гендерної ідентичності у період дорослішання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – [3-е изд.]. – СПб. : Питер, 2001. – 288 с.

2. Антонова Н. В. Проблема личностной идентичности в интерпретации современного психоанализа, интеракционизма и когнитивной психологии / Н. В. Антонова // Вопросы психологии. – 1996. – С. 131-143.

3. Боришевський М. Й. Дорога до себе: Від основ суб'єктності до вершин духовності : монографія / Мирослав Боришевський. – К. : Академвидав, 2010. – 416 с.

4. Говорун Т. В. Ґендерна психологія: навчальний посібник / Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 308 с.

5. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон; [пер. с англ. А. В. Толстых] – М. : Прогресс, 1996. – 344 с.

6. Кікінежді О. М. Ґендерна ідентичність в онтогенезі особистості: [монографія] / О. М. Кікінежді. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – 400 с.

7. Маслоу А. Самоактуализация / А. Маслоу // Психология личности. Тексты / [под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, А. А. Пузырея]. – М. : Изд-во МГУ, 1982. – С. 108-118.

8. Яблонська Т. М. Розвиток ідентичності дитини в системі сімейних взаємин: [монографія] / Т. М. Яблонська. – Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2013. – 444 с.

Щербакова І. М.

к. філос. н., доцент, доцент кафедри практичної психології Сумського педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми)

ПАРАДИГМАЛЬНІ ОРІЄНТАЦІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ДУХОВНОЇ КРИЗИ ОСОБИСТОСТІ

У статті проаналізовано основні парадигмальні орієнтації дослідження духовної кризи особистості. Основну увагу зосереджено на визначенні сутності сучасної парадигми духовності і духовної кризи особистості.

Ключові слова*: *особистість, криза, дух, духовність, духовна криза, парадигма.

Постановка проблеми. Духовність як унікальний феномен людського

буття завжди була об'єктом дослідження в різних галузях науки. При цьому, саме багатомірність феномену духовності зумовила велику кількість підходів до дослідження цього явища. Проблему духовності, насамперед духовної кризи особистості, розглядають сьогодні представники багатьох наук: філософії, соціології, педагогіки, психології, культурології тощо. Виходячи з парадигми науки, її представники мають своє бачення сутності духовності, що певним чином підкреслює універсальність феномену духовності. Вважаємо, що за цих умов унеможливлюється однозначність тлумачення і розуміння духовності як феномену і наукового поняття, що ускладнює визначення змістовного аспекту духовної кризи. З цього приводу доречним і актуальним є розгляд існуючих сьогодні визначень духовності і духовної кризи в різних галузях знань.

Аналіз актуальних досліджень. Дослідженню духовної кризи сприяли філософсько-психологічні концепції: психодинамічні (З. Фройд), біосоціальні (Г. Олпорт), феноменологічні (К. Роджерс), психосоціальні (А. Адлер, Е. Еріксон, Е. Фромм), аналітичні (К. Юнг), психосинтетичні (Р. Ассаджіолі), трансперсональні (С. Гроф, Х. Гроф, Лі Сеннелла, Р. Лейнг); гуманістичні (А. Маслоу, В. Франкл, А. Швейцер), соціально-когнітивні (А. Бандура), когнітивні (Д. Келлі) та ін.

Мета статті – визначити парадигмальні орієнтації дослідження духовної кризи особистості.

Виклад основного матеріалу. У сучасній філософській традиції духовність визначається як категорія людського буття, що виражає його здатність до творення культури та самотворення (розуміння духовності передбачає три начала: пізнавальне, етичне і естетичне, яким відповідають духовні цінності: істина, добро, краса), а духовна криза характеризується як найглибша і найгостріша з усіх криз (оскільки поєднує у собі кризу особистості, кризу людських взаємовідносин і кризу сенсу життя). Духовну кризу порівнюють з «екзистенціальним вакуумом», який є усвідомленням щоденної безпросвітності, її не скінченності.

У межах соціально-філософської парадигми типізації криз розрізняють кризу соціальну, яка є своєрідним суспільним станом, що виникає з причини конфлікту між новим змістом і старою формою у розвитку соціального явища. Як правило, соціальна криза виникає при

втраті суспільством здатності до новоутворення. При цьому кризовий стан не паралізує життєдіяльність суспільства, а лише обмежує здатність до новоутворень. Водночас криза соціальна є свідченням початку суттєвих змін суспільного організму, змін, що поступово трансформують суспільство. Виокремлюють наступні види соціальної кризи: економічна, культурна, духовна, екологічна, політична.

У соціологічній парадигмі поняття духовності визначається як переважання в людині духовно-моральних, інтелектуальних (цінностей) над матеріальними. В соціології виокремлюють стабільний і кризовий стан суспільства. Кризовий стан характеризується порушенням стабільності, гострими соціальними конфліктами, а отже є переходом соціальної системи (через дезінтеграцію і конфлікт) від її минулого стану до нового. Кризи в суспільстві бувають часткові (локальні й інституціональні) і загальні (соцієтальні: соціальна, культурна, соціокультурна). За характером внутрішньої динаміки вони поділяються на ті, що вирішуються самі (нормальні), і патові (патологічні) (М. Лапін, 1992 р.). Водночас звертаємо увагу на ще один вид кризи, а саме – на патологічну соціокультурну кризу, яка характеризується загальною кризою соціальних відносин, кризою культури і постійними переходами від однієї кризової ситуації до іншої, а отже суспільство, яке її переживає, є кризовим соціумом. Зазначимо, що кризовий стан суспільства гальмує духовний саморозвиток особистості, особливо якщо мова йде про подвійну кризу: одночасний перебіг соціальної і культурної криз. При цьому, духовна криза постає як ненормальний духовний стан суспільства, а соціологічна криза має більш перманентний характер.

У культурологічному аспекті духовність визначається як здатність людини до пізнання себе і світу, а дефініцією духовної кризи є ствердження браку віри у власну культуру, тобто криза культури. Криза культури є кризою способів діяльності людини, способів відтворення життєдіяльності суспільства, а отже охоплює наступні сфери суспільного життя: духовно-моральну, трудову, етнічну й екологічну. Основною характеристикою духовно-моральної кризи є розкладання суспільної моралі в умовах тотального дефіциту товарів і послуг, усвідомлення людьми безперспективності вирішення своїх життєвих проблем. Духовна

криза розкривається як криза особистісного самовизначення.

У культурно-антропологічному контексті духовність може бути світською і релігійною. Зрозуміло, що духовна криза постає у цьому випадку як криза віри і надії, але звернімо увагу на те, що культурно-антропологічна парадигма найкращим чином підходить для розгляду найскладнішого виду духовної кризи – духовно-термінальної кризи, або кризи «останнього життєвого вибору» в ситуації, коли людина знає, що її життя приречене, і силою духу намагається наповнити його залишок найвищими духовними цінностями, а саме: вірою, надією і любов'ю. Цю кризу, в якій людина бореться, за словами Т. Титаренко [5, с. 135], зі страхом власної фінальності, скінченності, людина переживає як переосмислення ставлення до життя і смерті.

У психологічному і педагогічному аспектах найчастіше духовність визначається як індивідуальна вираженість у системі мотивів особистості двох фундаментальних потреб: ідеальної потреби пізнання й соціальної потреби жити, діяти для інших. Поняття «духовність» досліджується у багатьох психологічних напрямках: об'єктивації у вищих проявах духу; факторів духовності і умов її формування; саморозвитку і самореалізації особистості; теологічному. Загальноприйнятим визначенням суті духовності є наближення людини до загальнолюдських цінностей, до духовної культури; переживання пізнавальних, етичних і естетичних аспектів буття; саморегуляція і самоактуалізація людини; одкровення і наближення до Бога [3]. Відповідно духовна криза постає як трансформація життєвого шляху, коли під загрозою опиняється життєвий задум, проект майбутньої світобудови, сенс життя. Духовна криза є частковою або повною руйнацією старого життєвого світу, коли, відмовляючись від звичного, людина опиняється перед запитаннями, які не мають однозначних відповідей.

Духовна криза – це своєрідний моральний «суд» самого єства людини і її особистого буття, адже існує тлумачення слова «криза» у сенсі «суд», «духовний суд». Особливо це стосується православної традиції, де саме поняття «духовність» походить від поняття «дух». Звернімо увагу на це більш детально, оскільки сьогодні саме з православною традицією більшість людей ототожнює духовність. Дух розуміють по-різному. «Бо цим

ім'ям називається і Святий Дух. Називаються духами і сили Духа Святого. Дух – також і добрий ангел; дух – і душа; іноді зветься духом і розум: дух – і вітер; дух – і повітря», – писав з цього приводу Св. Іоанн Дамаскін [1, с. 113]. Під Святим Духом у православ'ї розуміють одну з іпостасей Святої Трійці (Бог Отець, Бог Син – Христос, Бог – Дух Святий). Бог є абсолютною чистотою і любов'ю («Бог є Дух: Бог є любов» [4, с. 195]), а отже той, хто наблизився до нього і ототожнився з ним, є духовним.

Православна антропологія виокремлює «дух» як певний вимір людської особистості. Архієпископ Лука (Войно-Ясенецький) зазначає, що: «Дух і душа людини нероздільно з'єднані при житті в єдину сутність; але можна і в людях бачити різні ступені духовності…[4, с. 218]». Дух має відношення до світу трансцендентного, живе у ньому і сам належить вічності. Дух є відображенням нашої душі, а саме тієї її частини, яка знаходиться поза межами нашої свідомості. «Духовність є вищим досягненням людської душі [4, с. 224]». Зазначимо, що з перших століть християнства поняття «духовність» трактувалося як опосередкований прояв дій Святого Духу в різноманітних сферах діяльності людини, а виразам «дух», «духовний» надавалося значення розумного начала в людині або дії Святого Духу. Православна антропологія виокремлює в людині три сторони: дух, душу і тіло. Духовне формує особистість людини, а саме її ядро і є центром самосвідомості. Тіло людини як і її душа є провідниками і засобами виразу духовного початку людини. Іменник «духовність» походить від прикметника «духовний».

Отже, духовність є станом духовної людини. Духовною є людина, яка має в собі дію Святого Духу, тоді як душевною людиною є та, яка має душу і тіло, але не здобула Святого Духу, який дає життя душі. Метою православної духовності є зцілення людини від влади гріховних пристрастей духовною тверезістю і молитвами. Саме тому, основною характеристикою православної духовності є упокорювання і любов, і, як зазначає В. Доля [2, с. 5], духовність у богословському розумінні визначає те, що стосується віри, Бога, Церкви. Зауважимо також, що духовність найчастіше ототожнюють з релігійністю особистості, але останнім часом ми спостерігаємо все більше її ототожнення з освіченістю і інтелектуальністю людини.

Висновки. Враховуючи вище наведене, вважаємо, що сутність сучасної парадигми як духовності, так і духовної кризи визначена не достатньо. Саме тому ми зосередили увагу на з'ясуванні сутності духовності, а через неї і духовної кризи, яка охоплює кризу особистості, кризу людських взаємовідносин, кризу сенсу життя, в контексті конструктивно-критичного осмислення фундаментальних положень класичної філософії і психології. Духовність постає як інтегральна категорія, яка виражає теоретико-пізнавальну, художньо-творчу, морально-аксіологічну активність людини. Охоплюючи таким чином широкий спектр явищ, поняття «духовність» визначає сутність людського духу, виявляє проблему духовного розвитку людини як специфічної форми її самовизначення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дамаскин Иоанн. Точное изложение православной веры / Св. Иоанн Дамаскин. – М. : Лодья, 2002. – 464 с.

2. Доля В. Е. Иллюзия духовности. О превратном характере религиозного мировоззрения / В. Е. Доля. – Львов : Вища школа, 1985. – 199 с.

3. Ильичева И. М. Психология духовности: Учебное пособие / И. М. Ильичева. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2003. – 144 с.

4. Лука (Войно-Ясенецкий). Дух, душа и тело. / Наука и религия. Дух, душа и тело / (Войно-Ясенецкий) Лука. – Ростов-на Дону: «Троицкое слово», 2001. – 316 с.

5. Титаренко Тетяна. Життєві кризи : технології консультування. [Друга частина] / Т. Титаренко. – К. : Главник, 2007. – 176 с.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Андрійчук І. П.

к. психол. н., доцент кафедри
практичної психології Тернопільського
національного педагогічного університету
імені В. Гнатюка (м. Тернопіль)

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ СПІЛКУВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

У статті проаналізовано особливості віртуального спілкування студентської молоді. Розглянуто специфіку наукових підходів до виявлених у мережі психологічних чинників спілкування. Здійснено аналіз результатів емпіричного дослідження психологічних закономірностей спілкування та ставлення студентів до комунікації у соціальній мережі.

Ключові слова: *комунікація, студентська молодь, віртуальне спілкування, мережева субкультура*.

Постановка проблеми. XXI століття історії людства характеризується появою таких технічних новинок, що швидко стають необхідними атрибутами нашого повсякденного життя, вносячи у нього істотні зміни. Без перебільшення можна констатувати, що людина зрослась із створеним нею техногенним середовищем. У наші дні усе більше видів діяльності люди виконують за допомогою комп'ютерів і комп'ютерних мереж, найпопулярнішою з яких є всесвітня павутина – Інтернет.

Поряд із тим, розвиток інформаційних технологій не лише сприяє формуванню інформаційного суспільства, але й створює нові психологічні проблеми, дослідження яких розширює сферу діяльності психолога. Застосування комп'ютерних мереж веде до значних структурних і функціональних змін у психічній діяльності людини, які зачіпають пізнавальну, комунікативну, особистісну сфери, потребово-мотиваційну регуляцію діяльності тощо, і тому викликають значний науковий інтерес у психологів-науковців. Існує багато негативів чи позитивів віртуального спілкування, проте важливо зазначити те, що Інтернет як простір міжкультурної комунікації вимагає до себе пильної уваги з боку всього комплексу наук про людину і, зокрема, психології.

Аналіз актуальних досліджень. На сьогодні вже здійснено окремі

теоретико-експериментальні дослідження різноманітних аспектів діяльності та комунікації особистості у середовищі комп'ютерних мереж, специфіки активності віртуальних співтовариств, проблем, пов'язаних з діяльністю людини в Інтернеті (О. Арестова, Ю. Бабаєва, Л. Бабанін, А. Войскунський, І. Голдберг, О. Грязнова, А. Жичкіна, Т. Келер, В. Мєновщиков, Є. Раєвська, Е. Рейд, О. Смислова, Дж. Сулер, В. Фріндте, Н. Чудова, К. Янг). Такі науковці, як О. Арештів, Л. Бабанін, Е. Белінська, І. Васюков, А. Войскунський, Т. Герасим'юк, А. Жичкіна, Н. Нарицін, Т. Соломович, вказують, що причинами звернення до Інтернет-комунікації є дефіцит спілкування або незадоволеність ним у реальному житті та можливість за допомогою мережевого спілкування досягти того, що виявилося неможливим у реальному житті – задовольнити фрустровані потреби, реалізувати незатребувані або небажані у соціумі риси особистості [5, с. 114].

Метою статті є аналіз наукових підходів до особливостей мережевої субкультури студентів, виявлення психологічних чинників спілкування молоді у віртуальній мережі.

Виклад основного матеріалу. На думку О. Грязнової, інтернет-комунікація «являє собою єдність чотирьох процесів: у ній створюється нова реальність, що відображає об'єктивну дійсність, виражає суб'єктивно-особистісний світ співрозмовників і передає свій духовний зміст усім учасникам» [3, с. 82]. Великий інтерес становить спроба досліджувати ці процеси, зрозуміти завдяки чому вони стають можливими, який їхній перебіг, які закономірності при цьому виявляються, тобто з'ясувати, як в онлайн-спілкуванні створюється нова реальність, як вона відображає об'єктивну дійсність, виражає суб'єктивно-особистісний світ співрозмовників. У випадку звертання до мережевої комунікації через недолік спілкування оффлайн, користувачі швидко втрачають інтерес до спілкування в мережі, тільки-но у реальному житті з'являється можливість реальних контактів. Якщо ж причиною виступає стійка фрустрація потреб, то така ситуація може призвести до інтернет-аддикції – залежності від Інтернету. Це не дивно, адже якщо єдиним місцем, де людина може відчувати себе комфортно або реалізовувати себе найбільш повно, є Інтернет, то зрозуміле бажання (або навіть потреби) повертатися туди

частіше і залишатися там. Тоді спілкування в мережі стає не доповненням до спілкування в реальності, а його заміною [2].

Культура спілкування у більшості молоді посідає перше місце серед якостей, які характеризують людину як особистість. Загальна культура, вміння спілкуватися, на думку студентів, залежать від сімейного виховання, яке молоді люди ставлять на друге місце. Таким чином, особистість в уявленні сучасної молоді характеризується (у порядку спадання значимості) загальною культурою, вмінням спілкуватися, гарним вихованням, отриманим в сім'ї, високою кваліфікацією і майстерністю у своїй справі, матеріальним достатком, фізичною силою, здоров'ям, наявністю корисних зв'язків, чесністю і принциповістю, успішністю в тій справі, якою займається. Як зазначає Є. А. Слобожанінова, у спілкуванні, як і колись, молодь головним вважає можливість реалізувати свої інтереси і захоплення, потребу у духовній близькості. Проте в мотивах спілкування чітко простежується деполітизація сучасної молоді та більш відчутне занепокоєння за свої права і особисту безпеку. Змінилось коло спілкування молоді. Воно звузилось і стало більш інтимним. Якщо на початку 90-х років на перших трьох місцях перебували однолітки, викладачі (вчителі), батьки, то зараз домінуючу позицію зайняла родина (1 місце – брат, сестра, 2 – мати, 3 – улюблений чоловік). За цим, мабуть, стоїть не тільки зміна характеру спілкування, але й прагнення молодих людей зробити його більш довірливим, протистояти загальній запеклості [4, с. 38].

Спілкування, як одна з важливих умов розвитку особистості, в студентському віці набуває особливого значення. Воно тісно пов'язане з навчальною діяльністю. Навчальна діяльність в умовах вищого навчального закладу створює підвищені навантаження на психіку молодої людини, а повноцінне спілкування, як функціонально-рольове, так і емоційно-особистісне забезпечує збереження психічного здоров'я студента [1, с. 39]. Зростання зацікавленості новітніми технологіями, прагнення «йти в ногу з часом», особистісний та професійний інтерес - все це сприяє зростанню кількості молоді, яка користується всесвітньою мережею. Юнацтво використовує Інтернет не тільки з академічною, навчальною метою, але і заради розваг, спілкування. Постійний доступ до мережі дозволяє

використовувати її для задоволення власних потреб у комунікації, яка в свою чергу задовольняє потребу у психологічному контакті.

Умови, в яких відбувається віртуальна комунікація, істотно змінені в порівнянні з умовами реального спілкування. Це анонімність, своєрідність протікання процесів міжособистісного сприйняття в умовах відсутності невербальної інформації, добровільність і бажаність контактів, утрудненість емоційного компоненту спілкування і, в той же час, стійке прагнення до емоційного наповнення тексту [5, с. 115].

Важливими є мотиви віртуального спілкування студентів. Для молоді, на межі між залежністю від сім'ї та початком самостійного життя, запитання «якою я є людиною?», «хто я?», «чого я хочу від життя?» є досить важливими. На ці запитання відповісти досить важко, але відповіді можна знайти у кіберпросторі. Ще один спосіб для студентів встановити власну ідентифікацію – це пошук нових філософій, що включає знання і вміння, які можуть сформуватись внаслідок отримання цієї інформації. Кіберпростір може задовольнити багато потреб молодої людини, тому вона може досить легко стати залежною від віртуальності. Дехто завжди залишається звичайним користувачем, а дехто проходить всі фази залежності від використання Інтернету.

Врахувавши опрацьовані теоретичні аспекти та відомі експериментальні дослідження проблеми, для визначення психологічних чинників спілкування студентської молоді у віртуальній мережі, ми підібрали діагностичний інструментарій, який дав можливість цілісно дослідити цей феномен. У діагностичний комплекс ввійшли наступні методики: методика «Діагностика загального рівня комунікабельності» (тест В. Ф. Ряховського), тест «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні» (В. В. Бойко), тест «Діагностика потреби у спілкуванні» (Ю. Л. Орлов), опитувальник «Сприймання Інтернету» (Є. А. Щєпіліна). Саме такий добір діагностичного інструментарію дав нам можливість цілісно оцінити психологічні особливості віртуальної комунікації молоді, їх ставлення до Інтернет-взаємодії, порівняти притаманні студентам характеристики спілкування із досвідом та частотою їх перебування у мережі.

З метою виявлення психологічних закономірностей спілкування та

ставлення студентів до комунікації у соціальній мережі нами було проведено експериментальне дослідження, у якому взяло участь 112 студентів.

У результаті проведеного дослідження ми визначили наступні показники розвитку комунікативних якостей обстежуваних. Згідно із методикою «Діагностика загального рівня комунікабельності» було встановлено, що 6% респондентів певною мірою товариські, у знайомій обстановці почувають себе цілком упевнено. Нові проблеми їх не лякають, однак з новими людьми сходяться обережно, неохоче беруть участь у суперечках і диспутах. У їх висловленнях часом занадто багато сарказму без усякої на те підстави. Інші 29% студентів володіють достатнім рівнем комунікабельності. Це виявляється у допитливості, охочому слуханні цікавого співрозмовника, терплячістю у спілкуванні з іншими, відстоюванні своєї позиції без зайвої запальності. У той же час вони не люблять гучних компаній, екстравагантних витівок та багатослів'я – усе це їх дратує. Більшість учасників дослідження (48%) належать до осіб із високим рівнем комунікативної компетентності. Вони дуже товариські, зацікавлені, говіркі, люблять висловлюватися з приводу різних питань, що, буває, дратує інших. У цей же час 17% обстежуваних характеризуються як надто товариські. Такі особи завжди в курсі всіх справ. Люблять брати участь у всіх дискусіях, хоча серйозні теми можуть викликати у них нудьгу. Вони охоче висловлюються, навіть якщо їхнє уявлення про проблему більш ніж поверхове. Беруться за будь-яку справу, хоча далеко не завжди можуть її успішно довести до завершення. З цієї причини люди можуть ставитись до них із деяким побоюванням і сумнівами.

За результатами дослідження за опитувальником Є. А. Щепіліної було встановлено, що 77% опитаних не вважають себе приналежними до мережевої субкультури, в той час як 19% певною мірою себе такими вважають, а 4% належать до такої субкультури. Під мереженою субкультурою розуміється стиль життя, який передбачає часте перебування у віртуальній реальності, сприймання її відмінно від інших, використання слів та виразів, прийнятих в мережі у повсякденності, обмеження кола спілкування Інтернет-знайомими. Ми з'ясували, що 9% респондентів мають нецілеспрямовану поведінку в Інтернеті, у 62% дана

особливість виявляється посередньо, а у 29% – відсутня. Така поведінка передбачає забування першочергової мети використання віртуальних ресурсів та черговості відвідування сайтів в процесі роботи, потребу у структуруванні інформації, втрату контролю над ситуацією в мережі, марну трату часу на перегляд непотрібної інформації.

Ще одним психологічним чинником Інтернет-комунікації є потреба в сенсорній стимуляції. Згідно із результатами дослідження у 19% опитаних ця потреба відсутня, у 71% проявляється в середній мірі, а у 10% – високій. Це свідчить про те, що більшість студентів схильні звертати увагу на зовнішній вигляд сайтів, його графічну складову, віддають перевагу форумам та електронній пошті, перегляду картинок, знаходячись в мережі, прослуховують музику – це і виявляє їх потребу у сенсорному підкріпленні віртуальної діяльності.

Під час дослідження була виявлена психологічна особливість використання світової мережі, що полягає у сприйманні Інтернету як проективної реальності. Студенти, які володіють високим рівнем цієї характеристики (5%) стикаються із труднощами при поясненні того, чим їх приваблює онлайн-середовище, відчувають фрустрацію після Інтернет-роботи, приписують віртуальній реальності містичні властивості, почувають себе частиною чогось надзвичайного у кіберпросторі. В той же час нами виявлено 40% досліджуваних, у яких в тій чи іншій мірі виявляються ці властивості, та 55%, яким вони не притаманні. Також ми встановили, що одухотвореним Інтернет вважають 3% обстежуваних, 21% – приписують йому цю якісь у середній мірі, а більшість (76%) не вважають його таким (рис.1).

Рис. 1. Особливості сприймання Інтернету студентською молоддю

Аналізуючи мотивацію використання віртуального простору, можна

визначити декілька факторів, що спонукають студента до онлайн-взаємодії. Перш за все, Інтернет-світ задовольняє потребу у пошуку інформації (86% обстежуваних віддали перевагу цьому варіанту). На другому місці, за вибором досліджуваних (76%), знаходиться такий фактор, як розвага. Також студентів мотивує використовувати кіберпростір задля спілкування та роботи (27% і 31% відповідно), і лише менше 1% оптантів асоціюють перебування в Інтернеті із життям. Окрім цього зустрічались такі поодинокі відповіді як «навчання», «відпочинок», «трата часу».

Отримані дані кореляційного аналізу свідчать про те що, чим нижчий загальний рівень комунікабельності студентів, тим більше у них спостерігаються змінені стани свідомості в результаті використання Інтернету (r=0,4), світова мережа сприймається як краща, в порівнянні із реальним життям, як проективна реальність, здебільшого переважає віртуальне спілкування.

Висновки. Отже, у зв'язку з науково-технічним прогресом змінилася соціальна ситуація розвитку молоді. Це впливає на інтереси, ідеали і саму особистість сьогоднішнього студента. Спілкування молоді в мережі Інтернет обумовлене різноманітними факторами. У результаті проведеного емпіричного дослідження нам вдалося виявити наступні психологічні чинники Інтернет комунікації молоді: задоволення потреби у пошуку інформації, розвазі, відпочинку, спілкуванні, навчанні; подолання емоційних бар'єрів у міжособистісній взаємодії; не цілеспрямованість поведінки; втрата відчуття часу; низький рівень комунікабельності в реальному житті; прагнення перенести норми віртуального світу у реальний; проектування реальності в онлайн-простір; сприймання Інтернету як переважаючого, кращого порівняно із повсякденним життям; зміна свідомості в результаті використання всесвітньої мережі. Окрім цього сам процес взаємодії онлайн тісно пов'язаний із актуальною ситуацією студентів, а саме – вищою професійною освітою та особистісним ростом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Войскунский А. Е. Общение и опыт «потока» в групових ролевых интернет-играх / А. Е Войскунский // Псих. журнал. – 2005. – № 5. – С. 47-63.

2. Жичкина А. Е. Социально-психологические аспекты общения в Интернете [Електронный ресурс] / А. Е. Жичкина. – Режим доступа: http://flogiston.ru/articles/netpsy/refinf

3. Игнатьева Э. А. Психологические тренинги развития способностей виртуального общения / Э. А. Игнатьева // Психологическая наука и образование. –

2009. – № 2. – С. 82-85.

4. Слобожанинова Е. А. Психологические особенности общения студентов / Е. А. Слобожанинова // Психология обучения – 2002. – № 1. – С. 37-40.

5. Чудова Н. В. Особености образа «Я» жителя Интернета / Н. В. Чудова // Психологический журнал. – 2002. – Т. 23. – № 1. – С. 113-118.

Афанасьєв О. Г.

магістрант Сумського державного
педагогічного університету
імені А. С. Макаренка (м. Суми),
Науковий керівник – к. філос. н.,
доцент ***Щербакова І. М.***

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ВЧИТЕЛЯ

У статті визначено основні компоненти соціально-психологічної компетентності вчителя. Увага зосереджена на критеріях професійної компетентності вчителів.

Ключові слова: *компетентність, кваліфікація, професійна діяльність, професійний світогляд.*

Постановка проблеми. Динамічність сучасного суспільного розвитку вимагає вдосконалення сфери освіти, у зв'язку з чим особливо значущою стає професійна підготовка педагога. Ефективність педагогічної, діяльності і якість навчання залежать як від професійної підготовки викладача, так і від його особистісного. У цьому контексті важливого значення набуває вивчення і врахування вітчизняного та зарубіжного досвіду формування психологічної компетентності спеціалістів.

Аналіз актуальних досліджень. Чимало науковців (Н. Ф. Босак, Ю. В. Головач, М. І. Лук'янова, С. Д. Максименко, О. А. Палій, В. А. Родіонов та ін.) присвятили свої наукові дослідження проблемі професійної, комунікативної, психологічної компетентності.

Мета статті – визначити основні компоненти соціально-психологічної компетентності вчителя.

Виклад основного матеріалу. Психологічна компетентністьі викладачів є складовою їх загальної психологічної культури. Недостатній рівень психологічних знань є причиною багатьох помилок педагогів.

У сучасній науково-педагогічній літературі відсутнє єдине визначення самої дефініції «професійна компетентність», так і єдине розуміння, тлумачення її змісту. Зазвичай професійно компетентною вважають людину,

яка: успішно вирішує завдання навчання і виховання (об'єктивний критерій); особисто прихильна до професії, мотивована до праці в ній, задоволена професією (суб'єктивні критерії); досягає бажаних суспільством результатів у розвитку особистості учнів (результативні критерії); засвоює норми, еталони професії, досягає майстерності у ній (нормативні критерії); прагне індивідуалізувати свою працю, а також усвідомлено розвиває індивідуальність засобами професії (індивідуально-варіативні критерії); досягає необхідного рівня професійних якостей, знань і вмінь (критерії наявного рівня); усвідомлює перспективу, зону свого найближчого професійного розвитку, роблячи все для її реалізації (прогностичні критерії); відкрита для постійного професійного навчання, накопичення досвіду (критерії професійної навченості); збагачує професійний досвід професії за рахунок особистого творчого внеску (критерії творчості); соціально активна у суспільстві (критерії соціальної активності); віддана педагогічній професії (критерії професійної прихильності); готова до якісної і кількісної оцінки своєї роботи (якісні і кількісні критерії).

Психологи виділяють основні компоненти професійно-педагогічної компетентності: етичні установки вчителя; систему психолого-педагогічних знань; систему знань в області предмета, який викладається; загальну ерудицію, засоби розумових і практичних дій; професійно-особистісні якості. У навчальному посібнику В. О. Сластьоніна, І. Ф. Ісаєва, О. І. Мищенко, Є. М. Шиянова «Педагогіка» (1997) компетентність педагога розглядається як професіоналізм, що полягає у єдності теоретичної та практичної готовності до здійснення педагогічної діяльності [1]. Разом з тим, останнім часом правомірно визначається пріоритет компетентності як однієї з головних якостей особистості вчителя.

Визначають три основних напрями формування професійної компетентності: формування особистісного стилю діяльності; становлення професійного світогляду; становлення професійної культури. Компетентність сьогодні трактують як інтелектуально і особистістю обумовлений життєвий досвід соціально-професійної життєдіяльності людини, який ґрунтується на знаннях, цінностях, нахилах, набутих під час навчання. Зауважимо, що розуміння педагогічної компетентності як стану педагога не може обмежуватися вивченням рівня професійної та психолого-

педагогічної готовності вчителя до своєї діяльності та її результатів. Необхідно враховувати, що на ефективність педагогічної діяльності безпосередньо впливають і особистісні якості вчителя. Отже, підготовка педагогічних кадрів, повинна бути орієнтована на розвиток компетентності.

Висновки. Поняття «компетентність» ширше, ніж поняття «кваліфікація». Воно означає не тільки професійні знання, навички й досвід у даній спеціальності, але й ставлення до справи, визначені (позитивні) схильності, інтереси і прагнення, а також здатність ефективно використовувати знання і уміння, особисті якості для забезпечення необхідного результату на конкретному робочому місці в даній обстановці. Беручи до уваги, що професія педагога припускає складну систему взаємин, компетентність педагога потрібно розглядати значно ширше, ніж компетентність будь-якого іншого професіонала.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сластьонин В. А. Педагогика / В. А. Сластьонин, И. Ф. Исаев, А. И Мищенко, Е. Н. Шиянов. – М.: Школа-Пресс, 1997. – 512 с.

Базілевська Л. С.

к. психол. н., доцент кафедри
практичної психології Дрогобицького
державного педагогічного університету
імені Івана Франка (м. Дрогобич)

ОСОБИСТІСНИЙ ПРОФЕСІОГЕНЕЗ МАЙБУТНЬОГО ПСИХОЛОГА

У роботі зроблено аналіз проблеми діяльності психолога в контексті професіогенезу. Розглянуто специфіку діяльності психолога за об'єктом, метою, умовами, психологічними акмеологічними технологіями, акмеограмами психолога, як індивідуальними траєкторіями просування фахівця до вершин професійного акме.

Ключові слова: *професіогенез, акмеологія, професійна зрілість, професійна ідентичність, акмеограма, акмеологічні технології, соціальний простір професії , акмеологічні траєкторії*.

Постановка проблеми. Розв'язання проблеми динаміки професійного становлення особистості, як і будь-якого психічного процесу, можливо лише при з'єднанні принципів системного підходу й принципу розвитку в психології. З'єднання категорій розвитку й системності детермінується тим фактом, що розвиток є таким видом незворотних змін,

який характерний саме для системних об'єктів [4, с. 360].

Професійне становлення особистості, полягає в тому, що формування фахівця не можливе без виявлення основних фаз (етапів, щаблів, стадій), з'ясування послідовності цих фаз, вивчення закономірностей переходу однієї фази в іншу й визначення умов, що забезпечують цей розвиток. Досліджувати динаміку будь-якого психічного феномена можливо лише при чіткому знанні змісту, складу, структури й функції суб'єкта, що розвивається (зокрема, про структурні й формально-динамічні особливості особистості та індивідуальності професіонала [4, с. 371]. Професійне становлення є складним і неоднорідним за своєю динамікою процесом, від характеру якого залежить ефективність діяльності особистості. Починається процес професійного становлення на етапі навчання студентів у педагогічному виші в контексті формування психологічної готовності до професії, що є актуальним стосовно фахівця з практичної психології.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Розвиток та зміни особистості, перетворення її психологічної структури, зумовлені засвоєнням і виконанням професійної діяльності, називають професіогенезом. В. Зазикін та О. Чернишов [1] підкреслюють, що професіогенез – це процес розвитку особистості як професіонала – від початківця до творця. Особистісний професіогенез реалізується у двох напрямах: внутрішня особистісна професійна ідентичність та зовнішня особистісна професійна ідентичність. На думку Л. Даукши та С. Кондратьєвої, формування внутрішньої професійної ідентичності – це засвоєння спеціальних знань, вмінь і навичок, розвиток професійної мотивації, професійних рис характеру, здатність до професійного спілкування, рефлексія, інтелектуально-творчі якості, адекватний індивідуальний стиль професійної діяльності. У цьому процесі відбувається поступова структурна перебудова особистості і зростає її автономність у розв'язанні професійних завдань [2].

Формування та засвоєння зовнішніх (соціальних) засобів професійної діяльності, на думку Л. Копець [4] і В. Зазикіна [1] – це засвоєння соціального простору професії, відповідних матеріалів та інформаційних засобів професійної діяльності. Як вважає Л. Копець, «професіогенез включає в себе поняття професійної зрілості: соціальну зрілість

(володіння правовими нормами, засобами спільної професійної діяльності, прийнятими в суспільстві прийомами професійного спілкування тощо); особистісну зрілість (володіння засобами самовираження і саморозвитку, засобами протидії професійним деформаціям особистості); діяльнісну зрілість (володіння на високому рівні професійною діяльністю, засобами самореалізації і саморозвитку особистості в межах професії, здатність до творчих проявів своєї індивідуальності, до досягнення професійного акме» [4, с. 360].

Досягнення яскравого професійного акме, на думку А. Ситнікова, стає можливим завдяки таким особливостям пізнавальної сфери особистості, як активне відображення дійсності і здатність реалістично сприймати її, орієнтуватися в ній. Професіонали, які досягають яскравого акме, зберігають вміння володіти власними переживаннями, знаходити відповідні до найскладніших ситуацій рішення і втілювати їх, встановлювати доброзичливі стосунки не тільки у сфері професійної праці, а й поза нею, тенденція утримувати адекватний статус як у великому, так і у малому соціумі, володіють високою моральною зрілістю [7, с. 37].

А. Кронік та Р. Ахмеровим доведено, що професійне становлення особистості як психологічно єдиного процесу, має такі етапи: 1) професійна орієнтація й вибір професії; 2) адаптація до умов ВНЗ (адаптація до навчальної діяльності й до громадського життя); 3) формування в ході навчання у ВНЗ професійної готовності (професійно значимих мотивів, вольової готовності, професійних знань, навичок і вмінь і оцінного компонента готовності); 4) професійна адаптація після розподілу на роботу; 5) удосконалювання професійної придатності у практичній роботі [6]. Професіоналізм більш досліджений у контексті проблем особистості, у професійній діяльності загалом, і менш вивчений у діяльності практичного психолога. Це робить актуальним дослідження становлення професіоналізму практичного психолога.

Виділення нерозв'язаних раніше частин загальної проблеми. Сам суб'єкт діяльності у своєму професійному становленні починається з розвитку стосунків із собою, з професійної рефлексії, він є для себе первинним інструментом роботи. Тому виникла потреба вивчення питань

пов'язаних з процесом становлення професіонала на етапі навчання у ВНЗ і, в першу чергу, вивчення професійної рефлексії майбутнього фахівця.

Мета нашої роботи – вивчення особливостей професійної рефлексії студентів (практичних психологів) та виділення шляхів удосконалення професійної придатності до практичної діяльності.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні взяли участь 97 студентів I–V курсів соціально-гуманітарного факультету Дрогобицького державного педагогічного університету імені. Івана Франка. У процесі дослідження використовувався широкий спектр методів збору фактичного матеріалу: анкетне опитування, бесіда, інтерв'ю, проективні методики, методи математичної обробки даних.

Результати нашого дослідження свідчать про те, що становлення професійної рефлексії студентів має нерівномірний і суперечливий характер. Різнорідність і частотність якостей нерівномірно збільшується з першого до п'ятого курсу. Зміни в фіксуванні окремих якостей і аспектів особистості мають гетерохронний (нерівномірний) характер. «Піки» різнорідності і частотності стосуються третього і п'ятого курсів навчання.

При збільшені різнорідності і частотності фіксованих якостей у третьокурсників суттєво звужується різнорідність з блоку «характеристика особистості в цілому», допускаються недиференційовані характеристики окремих якостей. Цей факт ми пов'язуємо з тим, що студенти, опановуючи психологію на першому і другому курсах, ознайомились з новими науково-психологічними поняттями. Сучасна психологія, зосереджена на вивченні – всупереч проголошеному вітчизняними психологами особистісному принципу – окремих психічних процесів, в той же час не досліджує зміст і структуру окремих психічних властивостей особистості. Студенти вивчають деякі психічні функції. Особистісний підхід у викладанні реалізується слабо. Тому у студентів, відбувається «роз'єднання» сприйняття цілісної особистості, в тому числі і власної, на окремі елементи, що призводить до звуження блоку «характеристика особистості в цілому».

Студенти, ознайомившись з науково-психологічними поняттями, які характеризують особистість в цілому («цілісна натура», «гармонійна особистість», «нестандартна особистість»), ще глибоко не засвоїли їх зміст

і з недостатньою точністю «приписували» собі ту чи іншу якість. Останнє пояснюється невмінням застосовувати психологію як в практиці пізнання інших людей, так і при самопізнанні.

Аналіз професійної рефлексії (Я – Я) дав можливість виділити 17 блоків якостей на третьому курсі, на першому – другому курсах – 10. У студентів першого – другого курсів відсутні рефлексивні якості власної особистості, ставлення до них інших людей, здатність до рефлексування (роздумування) про свою діяльність, поведінку, особистість.

«Пік» становлення професійної рефлексії належить до третього курсу. Найбільша різнорідність на перших – третіх курсах виявлена в самохарактеристиках інтелектуальних якостей, при цьому різнорідність на третьому курсі зростає у п'ять разів ($\rho<0,001$). Це пояснюється тим, що у студентів третього курсу розвиваються навчальні інтереси, інтелектуальні почуття і інші мотиви навчальної діяльності, засвоюються способи навчання, так як вони з головою «занурюються» в навчання, цінність його зростає.

Високою різнорідністю характеризуються емоційно-динамічні, комунікативні якості, характеристики своєї особистості в цілому («нестандартна», «горда», «незалежна», «важка людина» тощо). Причому різнорідність блоків емоційно-динамічних, комунікативних якостей і характеристик особистості в цілому з першого по третій курс зростає в 1,5 рази ($\rho<0,001$). Частотність на третьому курсі досягає 110 фіксувань, тобто кожен з досліджуваних в середньому називає не менше двох комунікативних якостей.

На третьому курсі студенти вперше називають свої рефлексивні якості («пихатість», «скромність», «марнославство», «самокритичність» тощо). Водночас вони задумуються над професійно-особистісним самовдосконаленням. Наміри і бажання самовдосконалення мають абстрактний характер («хочеться досягти більшого», «прагну самовдосконалюватися»), однак, деякі студенти ставлять перед собою конкретні цілі: «прагну розвивати свої здібності», «позбудуся зла у словах і вчинках», «мета – стати високоосвіченою людиною».

У студентів четвертих – п'ятих курсів найвище місце щодо різнорідності і частотності займають у професійній рефлексії комунікативні, потім – вольові, емоційно-динамічні, рефлексивні якості і установки на

самовдосконалення. Рідше (останнє місце в ранжованому порядку) відзначаються інтелектуальні якості. У студентів четвертих – п'ятих курсів проходить перебудова професійно-особистісної сфери, тому вони орієнтуються не стільки на інтелект, скільки на ті свої якості, які належать до соціальної перцепції, емоційності (емпатії), комунікативності, особистісного самовдосконалення. На четвертому курсі всі показники професійної рефлексії дещо знижуються, на п'ятому курсі знову досягають піку.

Дані обстеження майбутніх психологів за тестом Кеттелла (16 PF) виявили неопрацьованість більшістю студентів проблеми «Я-концепції», серцевиною якої є самооцінка особистості: середнє значення за фактором «ПРО» (упевненість у собі – тривожність) склало 6,32 у вибірці 97 досліджуваних. Це свідчить про домінування у майбутніх психологів низької самооцінки, що перешкоджає їх успішному професійному становленню.

Аналіз шляхів удосконалення професійної придатності до практичної діяльності вивчає педагогічна акмеологія. Перехід фахівця на вищій рівень професіоналізму – галузь акмеологічних професійних технологій.

Акмеологічна технологія тісно пов'язана з акмеограмою. Акмеограма майбутнього психолога – це індивідуальна «траєкторія» сходження даного фахівця до вершин професіоналізму, способи переходу від одного рівня професіоналізму до іншого. Вона будується або ним самим, або з допомогою акмеолога. Він допомагає фахівцеві побачити плюси й мінуси, резерви, потенційні можливості, задати стимул до саморозвитку, озброїти акмеологічними технологіями.

Акмеограма охоплює цілі (кінцеві і проміжні), вибір моделі акмеологічної «траекторії», акмеологічні технології, можливі індивідуальні результати професіоналізму.

У пошуках шляхів удосконалення майбутнього психолога ми також орієнтувалися на загальні закономірності розвитку психологічного змісту особистісного самовизначення [5].

Нас цікавила проблема взаємодії ситуативного, ретроспективного та перспективного особистісного вибору акмеологічної траєкторії, у якій представлені психологічне минуле, психологічне теперішнє та психологічне майбутнє. З психологічного погляду минуле існує як досвід,

майбутнє – як проект, теперішнє – як дійсність [5]. Психологічне минуле, теперішнє та майбутнє знаходяться між собою у складній взаємодії. Аналіз даних анкетування, звітів, інтерв'ю та проективних методик студентів дав нам можливість зробити такі висновки:

Психологічне минуле: а) стосовно психологічного теперішнього обумовлює характер саморозвитку. На основі минулого досвіду формуються уявлення стосовно самого себе як суб'єкту діяльності («це я роблю добре», або «цього я ніколи не зроблю»); б) стосовно до психічного майбутнього забезпечує довіру до себе, впевненість або недовіру, невпевненість. На основі минулого досвіду у студента формується очікування стосовно майбутнього, а також прогнозується успіх або невдача.

Психологічне теперішнє: а) стосовно психологічного минулого реалізує результати минулого розвитку, компенсує невдачі, корегує, розширяє межу уявлення особистості про себе; б) стосовно психологічного майбутнього залежно від ефективності–неефективності саморозвитку прогнозує майбутнє як: осмислене або неосмислене; активне (плановане) або пасивне (випадкове). Позитивно орієнтований саморозвиток наповнює майбутнє смислом, структурує його і робить особистість суб'єктом власного розвитку, самопізнання та самовизначення на шляху до вершин професіоналізму.

Психологічне майбутнє: а) стосовно теперішнього мотивує уявлення про майбутнє, впливає на поведінку у теперішньому та переживання студентом свого теперішнього; позитивні очікування стосовно майбутнього надають теперішньому цінності, негативні – знецінюють його; б) стосовно психологічного минулого співставляється з минулим, приймається як таке, що гідне продовження. Студент розглядає своє життя як безперервну лінію розвитку, проектує продовження цього розвитку у майбутньому.

Формування особистісної, індивідуальної акмеологічної траєкторії у контексті взаємодії психологічного минулого, теперішнього та майбутнього відкриває цікавий аспект розвитку професійно значущих рис характеру, які найбільш тісно пов'язані з метою життя та діяльності, ціннісними орієнтаціями, установками, які виконують функцію саморегуляції та контролю розвитку, сприяючи утворенню і стабілізації єдності особистості.

Індивідуальні акмеологічні траєкторії студентів різні залежно від того, за допомогою яких норм зроблено ними звіт при визначенні вершин

професіоналізму. Одні з досліджуваних виділяють соціальну професійну норму інші – індивідуальну професійну норму. Так, якщо студент орієнтується на соціальну професійну норму, то вершиною професіоналізму він уважає, наприклад, проведення тренінгу новатором фахівцем, своїм колегою, адміністрацією школи. Якщо ж студент орієнтується на індивідуальну норму, то вершиною вважається результат, що перевищує особисті попередні досягнення.

Індивідуальні акмеологічні траєкторії досліджуваних різні й за своєю динамкою – або майбутній психолог планує здійснювати професіоналізацію за типом рівномірного сходження як послідовного, рефлексивного, поступального руху (оволодіння новими технологіями, новою методикою, новим прийомом діагностики), або сходження до професіоналізму планується за типом зльотів, спадів, професійних криз, розчарувань, нових професійних захоплень.

Індивідуальні акмеологічні траєкторії досліджуваних не збігаються й за характером суб'єктивно обраних еталонів професіоналізму (наприклад, один студент уважає вершиною професіоналізму гарне знання свого предмета, інший – у якості такої бачить розвиток особистості клієнта засобами психологічних технологій.

Індивідуальні акмеологічні траєкторії досліджуваних істотно не подібні за параметрами рівномірності – нерівномірності оволодіння психологом різними аспектами професіоналізму на різних етапах вікового розвитку фахівця. Наприклад, якщо студенти другого курсу приділяють багато уваги техніці проведення дослідження, четвертокурсники звертаються до творчості, а студенти старшого курсу знову повертається до обмірковування й коректування «змістів», призначення професії.

Конкретним прикладом індивідуальної акмеологічної траєкторії досліджуваних є планування студентом свого професійного росту. Засобами розв'язання цього завдання, акмеологічною технологією майбутнього психолога студенти називають: вивчення, діагностика рівня розвитку вікових особливостей клієнта, його особистісних характеристик, його проблем у колективі тощо. Далі студент ставить інше завдання – працювати над властивостями своєї особистості, професійними позиціями. Тут акмеологічними технологіями для нього є різні психотерапевтичні

прийоми, що уточнюють і коректують позиції психолога. Студенти зосереджують увагу на своїх уміннях, техніці, технологіях реалізації професійних цілей. Тільки особистісне проникнення у професію забезпечує розвиток майстерності, піднесення до професійних вершин [2; 4; 7].

Висновки. Професійне становлення психолога починається з моменту рефлексії особливостей власного психічного простору, вироблення ставлення до власного «Я», формуванні позитивної «Я-концепції». Тому питання початку рефлексії власного професійного шляху є питанням навчання майбутніх психологів у виші.

Завданнями розвитку професіонала на рівні його навчання у ВНЗ є: 1) спонукати самого студента до самостійного осмислення й побудови своїх акмеограм; 2) спрямовувати всі акмеологічні технології на посилення гуманістичних орієнтації в праці майбутнього психолога; 3) оцінювати результати своєї діяльності за показниками динаміки психічного розвитку іншої людини (клієнта).

Визначення оптимальних умов розвитку професійно значущих особистісних властивостей майбутнього фахівця, його професійної ментальності – мета нашого наступного дослідження тобто: аналіз росту та змін особистості як професіонала, як суб'єкта, що має самостійно і якісно виконувати професійні функції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зазыкин В. Г. Акмеологические проблемы профессионализма. / В. Г. Зазыкин, О. П. Чернышов – М. : Мысль, 1993. – 48 с.

2. Кондратьева С. В. Профессионализм в педагогическом общении. / С. В. Кондратьева, Л. М. Даукша – Гродно. Гродненский государственный університет им. Янки Купалы, 2003. – 272 с.

3. Коцепція розвитку психологічної системи освіти України на період до 2012 року // Психолог. – 2008. – № 41 – 42. – С. 5-14.

4. Копець Л. В. Психологія особистості. – Київ. Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 360-374.

5. Лідерс А. Г. Особливості позиції практичного психолога стосовно клієнта // Журнал практичного психолога. –1998. – № 9. – С. 96-112.

6 Кроник А. А. Каузометрия: методы самопознания, психодиагностики психотерапии в психологии жизненного пути / А. А. Кроник Р. А. Ахмеров. – М. : Смысл, 2003. – 257 с.

7. Ситников А. П. Акмеологический тренинг : теория, методика, психотехнология. Технологическая школа бизнеса. – М. : Просвещение, 1996. – 157 с.

Бей А. О.

студентка Сумського державного педагогічного

університету імені А. С. Макаренка (м. Суми),
Науковий керівник – к. психол. н.,
доцент ***Єрмакова Н. О.***

СТВОРЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ІМІДЖУ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА САМОСВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

Стаття присвячена розгляду різноманітних підходів вітчизняних та зарубіжних вчених, що досліджували проблему іміджу; розкриттю та уточненню поняття «імідж»; аналізу психологічних особливостей створення індивідуального іміджу у юнацькому віці.

Ключові слова: *імідж, іміджологія, індивідуальний імідж, формування індивідуального іміджу, юнацький вік*.

Постановка проблеми. Проблема формування іміджу є однією з актуальних у сучасній психологічній науці. Як засвідчують дослідження різних учених, в останні роки зазначена проблема достатньо активно розробляється щодо різних видів людської діяльності. Проте, питання психологічних особливостей формування індивідуального іміджу є недостатньо розробленим. Прагнення людини до створення власного іміджу є природним явищем. Адже світ сприймається людьми через призму своїх особливостей та умов власного життя. Молодь має свою специфіку пізнання навколишньої дійсності, що відрізняє її від дітей і дорослих. Тому питання створення індивідуального іміджу у осіб юнацького віку є надзвичайно актуальним для психологічної науки і практики.

Мета статті – спроба розкрити важливість створення індивідуального іміджу у юнацькому віці.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема створення індивідуального іміджу особистості є одним із важливих та перспективних напрямків психологічної науки. Зацікавленість до неї виникла завдяки працям К. Болдуінга, З. Фрейда, В. Джеймса, Дж. Міда, І. Гоффмана, Р. Баумейстера, Дж. Тедеші, І. Джонса, Д. Майерса та інші. Індивідуальний імідж у вітчизняній науці належить до проблем традиційно мало досліджуваних. Окремі аспекти проблеми формування іміджу висвітлено науковцями, які досліджували психологію індивідуальності (Б. Ананьєв, Є. Рогов, С. Рубінштейн та інші). Ключові поняття, пов’язані з терміном «індивідуальний імідж» стають головним аспектом у багатьох дослідженнях сучасних науковців О. Купріна, А. Панасюка, В. Черепанова,

Г. Почепцова, В. Шепеля, О. Петрова, Н. Казакова.

Виклад основного матеріалу. Імідж як форма відображення у свідомості людини предметного світу і соціальної дійсності існував на різних стадіях розвитку суспільства. На сьогодні в спеціальній літературі можна знайти велику кількість визначень іміджу, тому що цією проблематикою займаються чимало фахівців-психологів, соціологів, педагогів та ін.

Поняття «імідж» ввели в науковий лексикон Зигмунд Фрейд і Кеннет Болдуінг. З. Фрейд видавав журнал з такою ж назвою, в результаті чого поняття іміджу перестало бути тільки психологічним терміном, але широкого розповсюдження в науці і практиці не мало. Тільки в 60-х роках XX століття американський економіст К. Болдуінг ввів у діловий обіг поняття «імідж» і обґрунтував його корисність для ділового успіху. Потім «імідж» як специфічний феномен був узятий на озброєння політологією, фахівці побачили в ньому важливий напрям своєї роботи.

Психологічне обґрунтування іміджування стало об'єктом і предметом дослідження соціальних і політичних психологів також з 60-х років XX століття. Володіючи знаннями законів процесу соціального сприйняття і суб'єктного усвідомлення зовнішнього образу, вони надали цій проблемі теоретико-прикладне обґрунтування. У сучасному словнику Вебстера зазначено, що термін «імідж» походить від поняття «свідомість, утвореного за допомогою мови; зображення або опису, концепція, підтримувана різними суспільними групами і така, що символізує основну позицію й орієнтацію стосовно чого-небудь (особи, касу, расового типу, політичної філософії або національності)» [6, с. 483].

Іміджологія виступає важливою складовою вихованості сучасної особистості, необхідним компонентом для створення власного іміджу. В. Шепель вважає, що іміджологія – це звернений до кожного заклик бути привабливим і вміти нести світло людям [5, с. 156]. На думку дослідника, створення власного іміджу сприяє зовнішньому прояву глибинної потреби людини бути гідною особистістю.

Г. Почепцовим було запропоноване таке визначення іміджу: «імідж – це якийсь синтетичний образ, який складається у свідомості людей щодо конкретної особи, організації чи іншого соціального об'єкта, містить у собі

значний обсяг емоційно забарвленої інформації про об'єкт сприйняття і спонукає до певного соціального поведінці» [2, с. 54]. В. Шпалінський також підкреслює, що імідж – «це те, чим і ким здається людина у своєму оточенні, якою бачать і сприймають її «вони» [1, с. 14].

Започатковане ще в підлітковому віці, створення власного індивідуального іміджу продовжує формуватись у юнацькому віці. Юнацький вік є останньою межею між дитинством та дорослістю. Юнацький вік у психологічних дослідженнях визначається по-різному. Найбільш часто дослідниками вказується, що цей вік розпочинається в період з 15-17 і триває приблизно до 23 років. Даний період поділяється на два етапи: рання юність (15-17-18 років) та безпосередньо юність (18-23 роки). Юність, на думку В. Слободчикова, – завершальна стадія сходинки персоналізації. «Головні новоутворення юнацького віку – саморефлексія, усвідомлення власної індивідуальності, поява життєвих планів, готовність до самовизначення, установка на свідому побудову власного життя, поступове входження в різні сфери життя» [4, с. 311]. У західній психології самовизначення юнацького віку називається ідентичністю – усвідомлена індивідом соціальна тотожність, що дозволяє особистості усвідомити своє місце в суспільстві, зайняти внутрішню позицію дорослої людини, зрозуміти себе і свої можливості.

Дійсно, у цілому ряді досліджень показано, що особливу актуальність в цьому віці набувають питання сенсу життя, призначення людини, відкриття власного «Я» та виявлення його специфіки, усвідомлення власної індивідуальності та її властивостей. Юнак намагається відмежуватись від потреби бути схожим на інших, а акцентує увагу на власних якостях, проявах своєї індивідуальності. Самооцінка в цьому віці здійснюється шляхом порівняння «Я-ідеального» з «Я-реальним». Завдяки цьому відбувається стабілізація образу Я та самооцінки.

Для представників даного вікового періоду характерним є міф про власну унікальність тобто уявлення про себе і про свою психіку як винятковість. Психологічне призначення цього феномену психіки хлопців та дівчат – відшліфовування власної індивідуальності, стабілізація самооцінки. Паралельно з набуттям соціальної зрілості в юнацькому віці спостерігається висока гнучкість соціальних ролей – представники цього

періоду прилаштовуються до людей різного статусу, статі та віку. Але залишається актуальним прагнення хлопців та дівчат перебувати у референтній групі, займати вагомий статус серед ровесників. До того ж, молоді люди хочуть, щоб дорослі сприймали їх як індивідуальність. Тому молоді люди прагнуть створити свій неповторний образ для оточуючих.

Солідаризуючись з Н. Плєхановою, імідж виникає у психіці юнацького віку як щось природне, як прагнення так організувати себе та свої цінності, щоб частіше добиватися соціального успіху, і вже в будь-якому разі посісти суб'єктивно прийнятний внутрішньогруповий статус [3, с. 26]. Для цього у юнаків та дівчат існує висока внутрішня мотивація для створення цілісної структури власного іміджу, а саме – безпосередньо в побудові ієрархічної структури внутрішніх елементів індивідуального іміджу. Більшість представників юнацького віку впевнені у власному іміджі. Така впевненість виникає завдяки звичці до даного образу, заснованій на особистих переконаннях чи стереотипах.

Висновок. Отже, одним із цікавих факторів юнацького віку є бажання створити індивідуальний імідж. Імідж із психологічної точки зору можна визначити як соціально-психологічний феномен, символічний образ суб'єкта, який характеризується динамічністю, неподільною єдністю чуттєвих і змістовних компонентів і відтворює потреби соціальної групи. Вдалий імідж – це здатність переконати оточуючих, що носій цього іміджу є втіленням ідеальних якостей, які вони бажали б мати, якщо були б на місці цієї людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головченко Г. Т. Социальная психология менеджмента Учеб. пособ. / Г. Т .Головченко, В. В. Шпалінський. – Х. : ИВМО « ХК», 1998. – 316 с.

2. Почепцов Г. Г. Профессия: имиджмейкер / Г. Г. Почепцов. – К. : ИМСО МО Украины , НВФ « Студцентр», 1998. – 256 с.

3. Плеханова Н. П. Психология индивидуального имиджа: Учеб. пособие для ст уд. ф-та психол. Сургут : Изд-во СурГУ, 2006 – 44 с.

4. Слободчиков В. И. Основы психолологической антропологи. Психология развития человека: Развитие субъективной реальности в онтогенезе / В. И. Слободчиков, Е. И. Исаев Учеб. пособие для вузов. – М. : Школьная пресса, 2000. – 421 с.

5. Шепель В. М. Имиджелогия Как нравиться людям / В. М .Шепель. – М : Народное образование, 2002. – 500 с.

6. The Webster's Dictionary and Thesaurus of the English language Lexicon Publications, Publicity and advertising, Press, 1993. – 856 p.

Говорун Д. О.

студентка Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми),
Науковий керівник – к. психол. н.,
доцент ***Щербак Т. І.***

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО ОБРАЗУ Я МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

У статті висвітлено основні теоретичні та методологічні проблеми, пов'язані з дослідженням образу Я майбутніх психологів. Визначено особливості майбутнього професійного образу Я студентів.

Ключові слова: *образ Я, професійний образ Я, професійна самосвідомість, Я-реальне, Я-ідеальне.*

Постановка проблеми. У теперішній час все більше вимог висувається до людини як суб'єкта професійної діяльності, її професіоналізму, компетентності. У зв'язку з цим стає актуальною проблема вивчення професійного образу Я, професійної самосвідомості, її розвитку і формування. Професійний образ Я стає важливою ланкою не тільки в регулюванні діяльності, а й професійному розвитку суб'єкта в цілому.

Аналіз актуальних досліджень. Образ майбутнього Я студентів ВНЗ вивчався з різних позицій: виходячи з особливостей віку пізньої юності (Л. І. Анциферова, О. О. Бодальов, І. С. Кон та ін.) або психології майбутнього професіонала (Б. Г. Ананьев, Е. О. Клімов, Т. Н. Кудрявцев, Л. М. Мітіна). У першій групі робіт підкреслюються особливості та новоутворення періоду юності: активний розвиток цілісної системи самосвідомості особистості, в тому числі образу майбутнього Я, соціальне, особистісне, професійне самовизначення, самовиховання і самовдосконалення. У другій групі розглядається вплив на особистість студента професійного розвитку, що формує образ майбутнього Я в професії.

Мета статті: вивчити психологічні особливості професійного образу Я майбутніх психологів.

Виклад основного матеріалу. В основі професійної ідентичності особистості, яка показує усвідомлення особистістю своєї приналежності до певної професії, знаходиться професійна Я-концепція, яка в свою чергу базується на професійному образі Я як її когнітивному компоненті. Ці поняття також змістовно включені в категорію професійного

самосвідомості особистості, яка як компонент загальної самосвідомості в контексті загальної картини світу конкретизована під впливом професійного середовища, спілкування з професіоналами, активної участі суб'єкта у професійній діяльності та свідомого ставлення до неї, підпорядкована завданням професійного самовизначення

Професійний образ Я – динамічна система уявлень професіонала про себе як про суб'єкта професійної діяльності. Він є складним особистісним утворенням, що формується під впливом професійного середовища і активної участі суб'єкта в професійній діяльності. І. М. Бех описує образ «Я-майбутній професіонал» як необхідний компонент системи образів Я особистості, яка забезпечує їй адекватне відображення професійного середовища і самої себе в ній, ставлення до себе як до суб'єкта професійної діяльності з певною системою цінностей і смислів своєї активності. Автор зосереджує увагу на реструктуризації образу «Я-професіонал» у бік адекватного відображення людиною специфіки професії («Я» і професія) і сформованого у неї ставлення до себе як суб'єкту майбутньої професійної діяльності («Я» у професії) [4].

У професіонала в ході професіоналізації формується усвідомлення довготривалої перспективи. Порівняння, співвіднесення свого ретроспективного Я з актуальним Я дозволяє суб'єкту побачити свої досягнення, зміни, що відбулися. Співвіднесення актуального Я з майбутнім Я дозволяє суб'єкту намітити перспективи професійного самовдосконалення. Спочатку у свідомості виникає ідеальний образ Я (еталон особистості-професіонала), потім з'являється суперечність між реальним образом Я і еталоном особистості-професіонала. В результаті вирішення суперечності з'являється і розвивається образ Я особистості як суб'єкта майбутньої професійної діяльності. Розвиваючись як суб'єкт професійної діяльності і формуючи ставлення до себе (як до професіонала), людина утворюється як особистість [2].

Як інтегральна характеристика особистості професійна самосвідомість, на думку С. Д. Джанерьян, об'єднує різноманіття уявлень людини: 1) про себе як професіонала і професійної ролі, про рівень розвитку професійних якостей, системі відносин, оцінок і установок до себе як до професіонала; 2) про трудові функції, предмети, цілі, процеси,

внаслідок професійної діяльності та оцінці досягнень у ній; нормах, правилах, моделях своєї професії як еталонах для усвідомлення своїх якостей; 3) про якості і оцінки колег на адресу себе як професіонала.

Абітурієнти, які вибирають в якості майбутньої професії професію практичного психолога, насамперед мають певне стереотипне уявлення про цю спеціальність, і це часто мотивує їх на вступ до ВНЗ. Певний образ, який складається під впливом засобів масової інформації та впливом соціальних уявлень про цю професію, поширених у суспільстві, дають як результат певне уявлення про образ Я психолога у студентів. В процесі навчання образ Я для майбутнього психолога є крайнє важливим у становленні професіонала.

Досконале володіння майбутніми психологами своїми професійними знаннями і навичками стає запорукою задоволення як широкого кола соціальних проблем, так і тих, що безпосередньо пов'язуються із актуалізацією суб'єктної активності особистості. Тому завдання вищих навчальних закладів вбачається в тому, щоб забезпечити майбутніх психологів необхідними умовами для активізації розвитку професійної самосвідомості та професійного образу Я.

Наявна система підготовки практичних психологів зорієнтована, головним чином, на оволодіння студентами певною системою теоретичних знань, засвоєння зовнішніх вимог, спеціальних умінь та технік. Однак специфіка професії, її спрямованість, передусім на надання психологічної допомоги іншим, передбачають те, що основним інструментом роботи психолога, крім тестів, спеціальних методик та іншого, має виступати його власна особистість, самооцінка, цінності, образ себе та навколишнього тощо.

Проблема підготовки практичних психологів набула сьогодні особливого значення у зв'язку із великим соціальним замовленням на цю спеціальність та різними формами їхньої підготовки. Питання про зміст образу Я психолога у свідомості студентів-психологів є важливим аспектом моніторингу процесу та результату професійної освіти і професійного становлення, підставою для прогнозу професійної поведінки і якості професійної діяльності. В образі майбутнього Я представлені мотиви, які надають найбільший позитивний вплив на саморозвиток,

самовиховання і самореалізацію особистості. Це «розвиваючі» мотиви творчості, загальної активності, суспільної корисності, саморозвитку, у тому числі в професійної діяльності [3].

А. О. Тихонова визначала, що при високому рівні мотивації до саморозвитку у студентів незалежно від вікової специфіки образ майбутнього Я характеризується наступними критеріями і показниками [1]: середнім, можливо високим рівнем розвитку образу майбутнього Я як інтегральної освіти; середнім, можливо високим рівнем когнітивного компонента; переважно високим рівнем емоційно-оцінного компонента.

При цьому образ майбутнього Я ґрунтується на власних оцінках; характеризується середнім або високим рівнем глибини рефлексії над сьогоденням і майбутнім Я; позитивним ставленням до майбутнього Я; визначається цілісною картиною майбутнього; володіє відносною системністю. Такий сформований образ майбутнього Я може забезпечувати конструктивний розвиток і саморозвиток особистості студента, і його можна розглядати як психологічний фактор розвитку особистості.

У студентів, які мають середню мотивацію до саморозвитку, образ майбутнього Я характеризується переважно середнім рівнем розвитку, переважає середній рівень його когнітивного компонента. Емоційно-оцінний компонент перебуває на високому, можливо середньому рівні. Образ майбутнього Я характеризується середнім рівнем глибини рефлексії над сьогоденням і майбутнім Я; може спиратися на оцінки оточуючих і містити стандарти споживання; є не цілком системним, тобто у студентів із середнім рівнем мотивації показники образу майбутнього Я більш слабкі, ніж у тих, що мають високий рівень.

У студентів зі слабким рівнем мотивації до саморозвитку можливий менш виражений рівень емоційно-оцінного компонента образу майбутнього Я. Образ майбутнього Я має середній, можливо слабкий рівень глибини рефлексії над сьогоденням і майбутнім Я, менш виражене позитивне ставлення до майбутнього Я, тобто у таких студентів показники майбутнього Я ще нижчі.

Висновки. Стійкий позитивний професійний образ Я несе інформацію про суб'єктивний образ професії, якості, якими повинна володіти особистість, цілісну систему відносин до професії і до себе як

фахівця і є складовою і найважливішим регулятором трудової діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тихонова А. А. Образ будущего «Я» во взаимосвязи с мотивацией к саморазвитию на этапе юности (на примере студентов вуза) / А. А Тихонова // Российский научный журнал. – 2014. – № 2 (40). – С. 232-239.

2. Винтоняк В. Ф. Теоретические аспекты профессионального «Я-образа» личности [Электронный ресурс] // Психология и право. – 2013. – № 2. – С. 5-8.

3. Миронова Т. Л. Структура будущего я-образа у врача-хирурга как субъекта профессиональной деятельности / Т. Л. Миронова // Вестник Бурятского университета, 2010. – Вып. 5. – С. 70-80.

4. Бех М. І. Формування образу «Я – майбутній професіонал» у старшокласників у процесі професійної орієнтації: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / М. І. Бех; Миколаїв. держ. ун-т ім. В. О. Сухомлинського. К., 2010. – 20 с.

Головач І. А.

студентка Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми)
Науковий керівник – к. філос. н.,
доцент ***Щербакова І. М.***

ПРОФЕСІЙНІ ІНТЕРЕСИ ТА СХИЛЬНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті проаналізовано професійні інтереси та схильності старшокласників.

Ключові слова: *особистість, інтереси професійні інтереси, професійні схильності.*

Постановка проблеми: Загально відомо, що серед чинників професійного самовизначення особистості є професійні інтереси та схильності. Актуальність їх дослідження не викликає сумніву, адже від міри усвідомлювання професійних інтересів, їх відповідності схильностям, які має людина, залежить ефективність професійного вибору.

Аналіз літератури: Професійні інтереси досліджували як вітчизняні (Є. Клімов, А. Голомшток, С. Чистякова, Є. Головаха, Л. Йовайши, З. Нечипорук) так і зарубіжні (Є. Гізберг, Д. Холланл, Д. Дьюі, Т. Каплоу, Ю. Гільбух, Д. Сьюпер) вчені.

Мета статті – проаналізувати професійні інтереси та схильності старшокласників.

Виклад основного матеріалу. Професійні інтереси – це позитивне відношення до певної галузі праці, прагнення до пізнання і діяльності в цьому напрямку. Інтереси розрізняють за змістом, широтою, тривалістю та глибиною. Зміст і широта інтересів відображають кругозір і допитливість людини. Глибина і тривалість інтересів характеризують їх стійкість. У своєму розвитку інтереси проходять декілька етапів. Спочатку вони мають характер тимчасових, епізодичних і виявляються в позитивному ставленні до певного предмету. Такі інтереси, якщо їх не розвивати, можуть швидко згаснути. У міру глибокого і систематичного вивчення того або іншого предмету, проникнення в ґалузь, яка зацікавила, інтереси закріплюються, посилюються і поступово можуть стати стійкими. Такі інтереси часто переростають в схильність.

Професійні схильності – це бажання людини, потреба в певних видах діяльності, прагнення не лише до результату, але і до самого процесу того,

що людина робить. Від схильностей залежить привабливість різних видів діяльності, інтерес до них. Якщо інтереси виражаються формулою «хочу знати», то схильності – «хочу робити». Одна справа – цікавитися книгами про тварин, зовсім інша – знаходити задоволення в щоденній роботі по догляду за тваринами. Схильності не лише виявляються, а формуються в діяльності [4].

Серед вітчизняних вчених на особливу увагу заслуговують роботи З. С. Нечипорука, Є. М. Павлютенкова. Так, З. С. Нечипорук розглядає професійний інтерес як одну із властивостей особистості, яка характеризує не лише позитивне ставлення людини до певного виду трудової діяльності, але й її спрямованість на певну діяльність. Є. М. Павлютенков визначив, що усвідомлені потреби при виборі майбутньої професії породжують відповідні інтереси, що знаходяться в основі діяльності, спрямованої на здійснення всього комплексу мотивації. Дослідник вважав, що потреби виступають як основа формування інтересів; ціннісні орієнтації – як основний зміст цих інтересів; мотиви діяльності – як різновид інтересів [3].

Підлітково-юнацький вік характеризується інтенсивним розвитком інтелектуальних здібностей, формуванням професійних інтересів. Юнаки і дівчата починають обмірковувати свою майбутню професію. У процесі навчання їхні інтереси розподіляються із врахуванням здібностей та практичних навичок. У способах засвоєння навчального матеріалу пізнавальні психічні процеси починають набувати якісно іншої характеристики. У мисленні виявляється здібність до абстрагування, утворення нових понять. Стійкого характеру набувають процеси уваги, пам’яті та інтелектуальна працездатність. Юнаки і дівчата мають схильність до теоретизування з проявом ознак особистісного егоцентризму.

Ставлення юнаків та дівчат до майбутньої професії, яке виникає ще в період підготовки до неї в процесі навчання у школі, має розглядатись як одна із складових психологічних умов формування професійних інтересів та схильностей у майбутніх фахівців. Потребу особистості у певній діяльності ми називаємо схильністю. Про схильність ми говоримо тоді, коли майбутня робота уже подобається, молодій людині, захоплює її.

Ознакою схильності учня до професійної діяльності є інтереси. У них проявляється пізнавальна потреба та пізнавальна спрямованість

майбутнього фахівця на оволодіння професією. Саме тому своєчасний вияв інтересів та схильностей сприяє професійному визначенню учня, що і допомагає здійснити професійний вибір.

Формування і прояв інтересів здійснюється в конкретному соціальному оточенні підлітка. У цих умовах визначається його соціальний статус і роль, відбувається залучення до трудової діяльності, у якій може проявитися активність, самостійність. Саме в умовах реальної діяльності молоді люди входять до системи професійних взаємин, отримують навички спілкування, у тому числі і професійного, апробації своїх творчих здібностей. Доцільно організована праця дає змогу юнакові чи дівчині по-новому осмислити значення отриманих знань і можливість застосування їх на практиці, визначити коло своїх професійних інтересів і остаточний вибір майбутньої професії [2].

Для визначення інтересів особистості можуть використовуватися спеціальні анкети та опитувальники. Психологічна практика свідчить, що інколи інтереси і нахили учнів виражені не яскраво, інколи ж, навпаки, настільки численні, що важко виділити головні від побічних, тимчасових. У такому разі деяку допомогу психологу може надати проведення психодіагностичного дослідження рівня розвитку здібностей. Високий рівень розвитку здібностей можна розглядати як показник схильності до певного виду діяльності, що може служити свідченням присутності схильності до неї.

Безпосередній вияв професійних інтересів та схильностей, які виступають основою професійно-спрямованої мотивації майбутнього фахівця і які вказують на відповідні нахили, проводиться за допомогою диференційно-діагностичного опитувальника (ДДО), запропонованого Є. Климовим, в основі якого лежить психологічна класифікація професій. Сутність її полягає в тому, що залежно від особливостей основного предмета праці всі професії поділяються на п’ять головних типів: «людина-природа», «людина-техніка», «людина-людина», «людина-знакові системи», «людина-художній образ». Для визначення професійних інтересів та схильностей можна застосовувати, крім методики ДДО Є. Климова, і методику «Карта інтересів» та анкету «Що мені подобається?» Л. А. Йовайши [1]. Щоб отримати інтегральні показники, дані обстеження ранжуються за кожною характеристикою трьох наведених методик. Після

цього визначаються середні ранги об'єднаних показників.

Ми визначили особливості професійних інтересів та схильностей старшокласників емпіричним шляхом. Базою дослідження був КЗ «Черешенська спеціалізована школа-інтернат з поглибленим вивченням окремих предметів та курсів». В дослідженні взяло участь 20 старшокласників.

Таблиця 1

Узагальнені результати з діагностики професійних інтересів та схильностей старшокласників

Тип професії	Л-П	Л-Т	Л-Л	Л-ЗС	Л-ХО
Кількість респондентів	15%	10%	35%	20%	20%

Умовні позначення: ПІ – професійні інтереси, Л-П – «людина – природа», Л-Т – «людина – техніка», Л-Л – «людина – людина», Л-ЗС – «людина – знакова система», Л-ХО – «людина – художній образ».

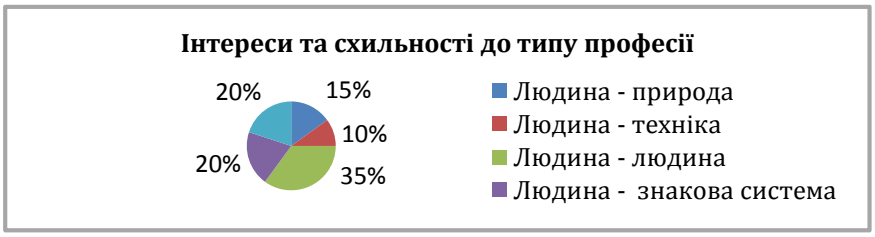

Рис. 1. Інтереси та схильності до типу професії

Аналіз отриманих результатів засвідчив (див. табл. 1 та рис.1). Що 35% респондентів мають інтереси та схильності до типу професії «людина-людина», що означає інтереси та схильність до усіх професій, пов'язаних з обслуговуванням людей, із спілкуванням. По 20% респондентів віддали перевагу типам професій – «людина-знакова система», що свідчить про інтереси та схильності до усіх професій, пов'язаних з обчисленням, цифровими і буквеними знаками, у тому числі музичні спеціальності, та «людина-художній образ» – усі творчі спеціальності. 15% респондентів обрали професії типу – «людина-природа», що свідчить про професійні схильності до усіх професій, які пов'язані з рослинництвом, тваринництвом і лісовим господарством. Найменше кількість респондентів (10% старшокласників) мають схильності та інтереси до професій типу «людина-техніка», тобто усіх технічних професій.

Висновки. Отримані результати дозволяють зробити висновок, що більшість старшокласників мають стійкі інтереси та схильності.

Професійні інтереси та схильності не просто виступають як ланцюжок нахилів і прагнень, а як система стимулів, що виражає ставлення особистості до професійної діяльності, сприяють розвитку кругозору, освоєнню професійних знань, поліпшують пізнавальну активність, викликають прагнення оволодіти професійною справою, служать однією з найважливіших умов творчого ставлення до професії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архипова И. А. Лучшие тесты самодиагностики личности старшеклассников и студентов. Психологический практикум / И. А Архипова. – СПб.: Наука и техника, 2009. – 288 с.
2. Климов Е. А. Развивающийся человек в мире профессий / Е. А. Климов. – Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МО-ДЭК», 1996. – 400 с.
3. Пряжников Н. С. Профессиональное и личностное самоопределение / Н. С. Пряжников. – М.: Изд-во «Институт практической психологии»; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. – 256 с.
4. Рогов Е. И. Выбор профессии: Становление профессионала / Е. И. Рогов. – М.: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. – 336 с.

Голуб Г. В.

студентка Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми),
Науковий керівник – к. філос. н,
доцент ***Щербакова І. М.***

РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МОЛОДІ В УМОВАХ КРИЗОВОГО СЬОГОДЕННЯ

У статті розглянута психологічна характеристика цінностей та ціннісних орієнтацій. Визначено поняття «кризове сьогодення». Подані результати емпіричного дослідження ціннісних орієнтацій молоді в умовах кризового сьогодення.

Ключові поняття: *цінності, ціннісні орієнтації, молодь, «кризове сьогодення», нестабільне суспільство.*

Постановка проблеми: в умовах кризового сьогодення особливої актуальності набуває питання ціннісних орієнтацій молоді, адже вибір особистісних ціннісних орієнтацій завжди пов’язаний з динамікою процесів, які відбуваються у суспільно-економічній і політичній сферах. Перехідні, кризові періоди завжди супроводжуються глибокими психологічними кризовими явищами, що насамперед стосується молоді, яка гостро відчуває загострення суперечностей між своїми запитами,

прагненнями і суб'єктивними можливостями, та відсутністю соціальних умов для їх реалізації. Нестабільність суспільного розвитку морально дезорієнтує молодь, змінює орієнтованість і ціннісний сенс її поведінки. Саме тому, дослідження ціннісних орієнтацій молоді, яка є творчим потенціалом нації, надзвичайно актуальні, адже як компонент внутрішньої структури і світогляду індивіда, ціннісні орієнтації молоді перебувають в діалектичному зв'язку з ціннісними орієнтаціями суспільства.

Аналіз актуальних досліджень. Проблему вибору індивідом певних цінностей досліджували такі вчені: А. Маслоу, І. Бех, І. Білецька, І. Ващенко, Л. Чупрій, М. Боришевський, М. Рокіч, М. Савчин, Н. Петруновська, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, та інші.

Мета статті – визначити психологічні особливості цінностей та ціннісних орієнтацій.

Виклад основного матеріалу. Вчені по-різному підходять як до визначення поняття «цінності», так і до поняття «ціннісні орієнтації». Так, В. Тугарінов розглядає цінності як «предмети, явища та їхні властивості, що потрібні (необхідні, корисні, приємні) членам певного суспільства в якості засобів задоволення їхніх потреб та інтересів, а також ідеї та спонукання в якості норми, мети або ідеалу» [5, с. 261].

Л. Столович вивчає цінності в контексті континууму (незліченну множину, теорію множин) від менш бажаного або негативного до більш бажаного або позитивного [1, с. 127-128]. Натомість, М. Рокіч трактує цінності, як: «…стійке переконання, специфічний вид поведінки або кінцеву мету існування, що є особисто або соціально кращим, ніж протилежний або зворотний вид поведінки, або кінцева мета існування» [2, с. 5]. Виходячи з наведеного, зазначимо, що між науковцями досі не має єдиної точки зору, щодо інтерпретації понять «цінність» та «ціннісні орієнтації». Ціннісні орієнтації виявляють себе в певній спрямованості свідомості і поведінці, що виникають в суспільно значимих справах і вчинках [4, с. 148]. Р. С. Немов під ціннісними орієнтаціями розуміє те, що людина особливо цінує в житті, чому вона надає особливого, позитивного життєвого сенсу [3].

Питання ціннісних орієнтацій особливо гостро постає в період нестабільного, кризового суспільства. Молодь приходить до висновку, що

змінити світ майже неможливо, що він знаходиться у хаосі, в моральній прірві, а змінити можна лише себе. Все це симптоми глибинних змін (С. Кримський). У молоді формується якісно нове сприйняття світу крізь призму власних інтересів. Нестабільність перехідних епох, постійна загроза соціальної дезорганізації, процеси трансформації, глобалізації, індустріалізації – усе це характеристики нестабільного соціуму. В періоди нестабільності людина переосмислює свій попередній досвід та шукає нові життєві орієнтири. Подолати кризу чи нестабільність – означає піднятися на вищий щабель розвитку, відкрити перед собою нові горизонти особистісного росту, нові перспективи у власному житті та житті суспільства, зберегти особисті життєві цінності та набути нових.

Задля з'ясування особливостей ціннісних орієнтацій молоді ми провели дослідження, у якому взяли участь 30 респондентів, студентів денної форми навчання 2 курсів, спеціальності «Практична психологія», «Соціальна педагогіка і практична психологія». Загальна вибірка респондентів становила 30 чоловік, із них 28 жіночої та 2 чоловічої статі. Середній вік респондентів – 19 років.

Ми використали методику М. Рокича «Ціннісні орієнтації» та Г. Р. Резапкіної «Ієрархія життєвих цінностей». Аналізуючи ієрархію цінностей, (за методикою М. Рокіча «Ціннісні орієнтації») ми звернули увагу на особливості ранжування студентами термінальних та інструментальних цінностей. Одразу відзначимо, що для переважної більшості респондентів серед термінальних цінностей найбільш значущими є: здоров'я, любов, щасливе сімейне життя.

Таблиця 1

Групові показники термінальних та інструментальних цінностей за методикою М. Рокича

N=30

Термінальні цінності			Інструментальні цінності		
Ранги	Респонденти		Ранги	Респонденти	
	кільк.	%		кільк.	%
1. Здоров'я	20	67	1.Незалежність	5	16
2.Любов	3	10	2.Вихованість	4	13
3. Щасливе сімейне життя (сім'я) / Активне життя	2/2	7/7	3.Життєрадісність / Чесність	3/3	10/10

Аналізуючи значимі ціннісні орієнтації респондентів, можна зробити

висновок, що на першому місці серед термінальних цінностей – здоров'я (67%), на другому – любов (10%), щасливе сімейне життя та активне життя – на третьому місці (по 7%). Серед інструментальних цінностей на першому місці – незалежність (16%), на другому місці – вихованість (13%), а на третьому місці – життєрадісність і чесність (по10%). Для більшої наочності ми використали рисунки, в яких наведені отримані показники за шкалами термінальних та інструментальних цінностей (рисунки 1. та 2).

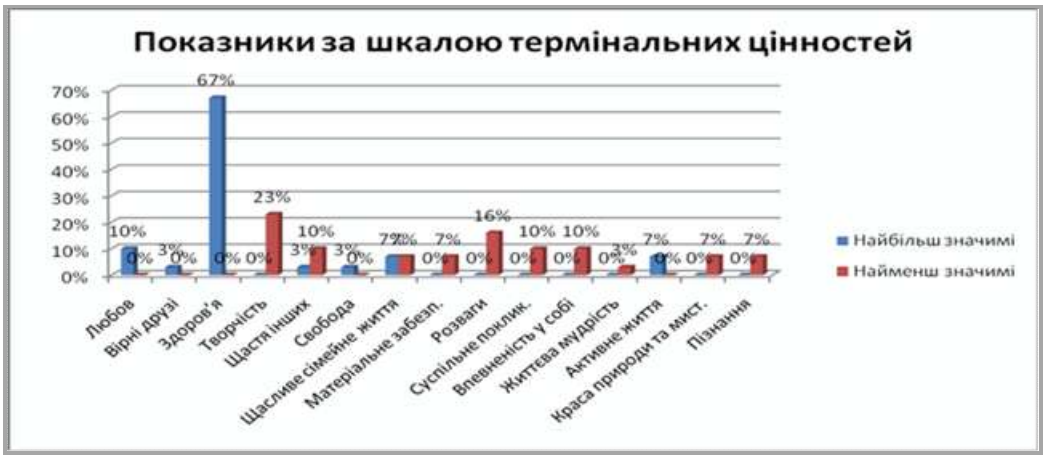

Рис. 1. Показники термінальних цінностей (у %)

Групові показники за шкалою термінальних цінностей наступні: найбільш значимі цінності – здоров'я – 67 % та любов 10 %, найменш значимі – творчість 23% та розваги 16 %. Складно пояснити вибір цінності творчість, оскільки по-перше, сучасна молодь має досить високий рівень соціальної активності, по-друге, кризове буття змушує до творчої діяльності. Такі термальні цінності, як щастя інших, суспільне покликання, впевненість у собі, отримали середні відсоткові показники по 10 %.

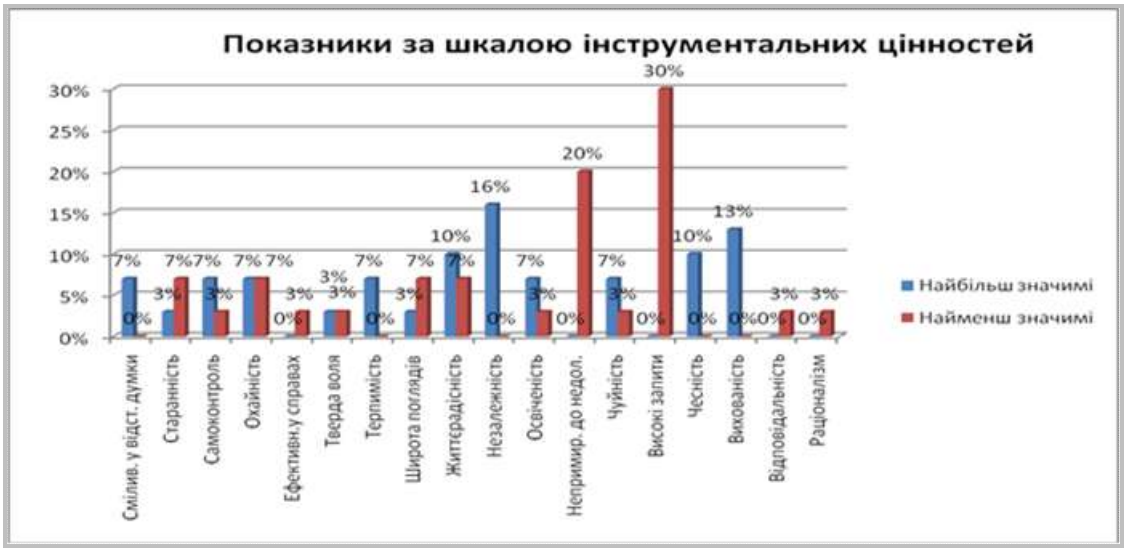

Рис. 2. Показники інструментальних цінностей (у %)

Отже, показники за шкалою інструментальних цінностей наступні: найбільш значимі – незалежність (16 %), вихованість (13%), чесність та життєрадісність (10%), найменш значимі – високі запити (30%) та непримиренність до недоліків інших (20%). Перший показник (незалежність) може свідчити про трансформацію цінностей сучасної молоді в «дусі» західної традиції. Особистість хоче мати повну незалежність і свободу, які б дозволили їй максимально самореалізуватися. Найменш значимий показник (високі запити) може свідчити про те, що респонденти вклали у дане поняття власний зміст, не розцінивши його правильно.

Також нами була використана методика Г. Резапкіної «Ієрархія життєвих цінностей». Ми отримали наступні дані, що подані в таблиці.

Таблиця 2

Показники життєвих цінностей за методикою Г. Резапкіної
Ієрархія життєвих цінностей

Життєві цінності	Кількісні показники *(N=30)*			
	Найбільш значимі		Не значущі	
	Кількість	у %	Кількість	у %
Кар'єра	2	7%	2	7%
Сім'я	26	87%	-	0%
Матеріальна забезпеченість	1	3%	5	16%
Здоров'я	-	0%	5	16%
Слава	-	0%	6	20%
Творчість	1	3%	5	16%
Відпочинок	-	0%	3	10%
Служіння	-	0%	4	14%

Для 87% респондентів найбільш значимою життєвою цінністю виявилася сім'я. Для 7% респондентів – кар'єра і для 3% – матеріальна забезпеченість і творчість. При цьому, серед цінностей, які мають мінімальне значення перший ранг має слава (20%), на другому місці матеріальне забезпечення, здоров'я і творчість (16 %).

Висновки. Отже, ціннісні орієнтації це те, що людина особливо цінує, чому надає неабиякого значення, позитивного сенсу (за Р. С. Нємовим). В умовах кризового сьогодення відбувається певна трансформація цінностей, що передбачає якісні зміни. На основі проведеного дослідження ми можемо згрупувати цінності в систему «сім'я»: любов як невід'ємний компонент щасливої сім'ї, здоров'я як якісний показник активності людини у житті,

необхідно зауважити, що цінності, які стали найбільш значущими для наших респондентів, є загальнолюдськими, «високими». Але не зважаючи на переживання сучасною людиною «хронічного» стресу та нестабільність сьогодення, на нашу думку, отримані результати є оптимістичними. Можна припустити про достатньо високий моральний розвиток молоді. Моральні цінності людства здавна становили основу законів. Результати дослідження свідчать про такі психологічні особливості ціннісних орієнтацій молоді як ідеалізація майбутнього (оскільки молода людина ще шукає себе у цьому світі, прагне віднайти сенс, створити міцну і щасливу сім'ю). Саме тому, домінування таких цінностей як сім'я, любов, здоров'я, цілком є виправданим і об'єктивним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Иноземцев В. Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы [Електронній ресурс] / Иноземцев В. Л. – Режим доступу : http://www.i-u.ru/biblio/archive/inosemcev_sovr/.

2. Методика «Ценностные ориентации» М. Рокича // Лучшие психологические тесты для профотбора и профориентации / [отв. ред. А. Ф. Кудряшов]. – Петрозаводск : Петроком,1992. – С. 112-114.

3. Немов Р. С. Психология: учебник / Р. С. Немов. – 2-е изд. – М. : Владос, 1995. – 496 с.

4. Рубінштейн С. Л. Проблеми загальної психології / С. Л. Рубінштейн. – М. : Педагогіка, 1973. – 424 с.

5. Тугаринов В. П. Избранные философские труды / В. П. Тугаринов. – Л. : Изд – во ЛГУ, 1988. – 344 с.

Горячева М. О.

студентка Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми),
Науковий керівник – к. психол. н.,
доцент ***Єрмакова Н. О.***

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ЯК ЧИННИКА СХИЛЬНОСТІ ДО ЛІДЕРСТВА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ МОЛОДШОГО ТА СТАРШОГО ОФІЦЕРСЬКОГО СКЛАДУ

У статті представляються результати проведеного емпіричного вивчення емоційного інтелекту як чинника схильності до лідерства військовослужбовців молодшого та старшого офіцерського складу. Особливу увагу приділено кореляційному аналізу отриманих даних за допомогою програми SPSS Statistics 17.0, в ході якого емпірично підтвердився взаємозв'язок між вираженістю схильності до лідерства і характеристиками емоційного інтелекту у військовослужбовців.

Постановка проблеми. У складних організаціях Збройних Сил України особливе місце займають невеликі групи військовослужбовців, які діють у сфері військово-професійних і міжособистісних відносин. Саме вони в міру свого становлення за участю групових лідерів формують колективну психологію, яка регулює життя і професійну діяльність військовослужбовців. Практика показує, що офіцери, які є лідерами в своїх підрозділах, більш успішні в здійсненні управлінських функцій, тому що їх посадові повноваження доповнюються неформальним авторитетом в групі. У цьому випадку вони самі краще представляють інтереси і потреби колективу та впливають на процеси його самоорганізації, поєднання особистісних та групових інтересів. Враховуючи, що вдосконалення методів психологічної підготовки особового складу є одним із ключових завдань психологічного забезпечення діяльності співробітників Збройних Сил України, дослідження проблеми лідерства в навчальних групах освітніх установ Збройних Сил України, військових формуваннях та розробка програм розвитку лідерських якостей командирів є актуальними для сучасної психологічної науки і практики.

Мета статті: представлення результатів емпіричного вивчення особливостей емоційного інтелекту як чинника схильності до лідерства військовослужбовців молодшого та старшого офіцерського складу.

Виклад основного матеріалу. Вивчення здатності до лідерства проводилося за допомогою методики Р. С. Нємова «Лідер» [7]. Були отримані наступні результати: 22,5% опитаних військовослужбовців мають слабку, 60% – середню, а 17,5% – сильну вираженість схильності до лідерства (табл. 1).

Таблиця 1

Вираженість схильності до лідерства у військовослужбовців молодшого та старшого офіцерського складу

Ступінь вираженості схильності до лідерства	Абсолютна кількість військовослужбовців	Кількість військовослужбовців у %
Слабка	9	22,5%
Середня	24	60%
Сильна	7	17,5%

Отже, виходячи з отриманих результатів, ми дійшли висновку про те, що більше половини військовослужбовців (60%) мають середню ступінь

вираженості схильності до лідерства. Приблизно рівнозначна кількість військовослужбовців, близько чверті від загально числа, показала слабку (22,5%) і сильну (17,5%) ступінь вираженості лідерства. Умовно розділивши респондентів на три групи – зі слабкою, середньою та високою вираженістю лідерських якостей, ми змогли порівняти отримані дані з результатами розвитку емоційного інтелекту та його основних характеристик у кожної з виділених груп офіцерів.

На підставі даних, наведених у табл. 2, можна провести порівняльній аналіз інтегративного і парціального рівнів розвитку емоційного інтелекту військовослужбовців за методикою Н. Холла [8]. Аналіз показує, що жодна з досліджуваних груп офіцерів не має високого інтегративного рівня розвитку емоційного інтелекту.

Таблиця 2

Особливості вираженості рівнів емоційного інтелекту у офіцерів з різною вираженістю схильності до лідерства (у %)

Ступень вираженості схильності до лідерства	Характеристики емоційного інтелекту у офіцерів (у відсотках)																	
	Емоційна обізнаність			Управління своїми емоціями			Само-мотивація			Емпатія			Розпізнавання емоцій інших людей			Інтегративний рівень		
	Н	**С**	**В**	**Н**	**С**	**В**	**Н**	**С**	**В**	**Н**	**С**	**В**	**Н**	**С**	**В**	**Н**	**С**	**В**
слабка	23,1	53,8	23,1	69,2	30,8	0	53,8	46,2	0	30,8	46,1	23,1	61,5	30,8	7,7	53,8	46,2	0
середня	22,2	55,6	22,2	63,9	25,0	11,1	8,3	77,7	14	38,9	50,0	11,1	38,9	52,8	8,3	33,3	66,7	0
сильна	27,3	45,4	27,3	63,6	36,4	0	18,2	54,5	27,3	27,3	63,6	9,1	27,3	54,5	18,2	18,2	81,8	0

Умовні позначення: Н – низький рівень розвитку; С – середній рівень розвитку; В – високий рівень розвитку.

Проаналізуємо виявлені особливості вираженості рівнів емоційного інтелекту у офіцерів з різною вираженістю схильності до лідерства. Так, найменш розвиненою характеристикою емоційного інтелекту у всіх трьох груп військовослужбовців є здатність до управління своїми емоціями. Цей факт значною мірою вплинув на відсутність офіцерів з високим рівнем розвитку інтегративного емоційного інтелекту серед груп з високим та середнім ступенями виразності лідерства. Порівняно низький рівень розвитку такої важливої характеристики емоційного інтелекту, як управління своїми емоціями, на нашу думку, у більшої мірі пояснюється віковими особливостями.

Відсутній явний взаємозв'язок між ступенем вираженості лідерства і такими характеристиками емоційного інтелекту, як емоційна обізнаність,

управління своїми емоціями і емпатія. Сума високого та середнього рівня розвитку цих характеристик приблизно однакова у всіх трьох групах офіцерів. Виходячи з цього, можна припустити, що ці характеристики емоційного інтелекту не пов'язані або слабо пов'язані з лідерськими якостями. Військовослужбовці з груп з високою та середньою вираженістю схильності до лідерства значно випереджають за рівнем розвитку військовослужбовців з групи із слабкою вираженістю схильності до лідерства в таких показниках, як самомотивація, розпізнавання емоцій других людей і інтегративний рівень емоційного інтелекту. Так, високий рівень розвитку самомотивації показали 27,3% офіцерів з високим та 14% офіцерів із середнім ступенями вираженості лідерства, а в групі з низьким ступенем вираженості лідерства таких офіцерів не виявлено. Високий рівень розвитку в умінні розпізнавати емоції інших людей і впливати на емоції інших людей показали 18,2% офіцерів з високим ступенем вираженості лідерства. Респонденти з середньою та слабкою вираженістю схильності до лідерства показали приблизно однаковий низький результат у високому рівні розвитку розпізнавання емоцій інших людей (відповідно 8,3% и 7,7%). Показник середнього рівня розвитку цієї характеристики емоційного інтелекту у військовослужбовців з середньою вираженістю схильності до лідерства на 22% вище.

Математична обробка результатів тестування була проведена нами за допомогою програми SPSS Statistics 17.0. Був здійснений кореляційний аналіз взаємозв'язку самооцінки лідерських якостей з емоційним інтелектом і взаємозв'язку самооцінки лідерськіх якостей зі ступенем вираженості лідерства. Обчислювався t-критерій Ст'юдента. Результати статистичної обробки показали, що має місце кореляція між самооцінкою деяких лідерських якостей за методикою «Я – лідер» [6] з певними характеристиками емоційного інтелекту за методикою Н. Холла (табл. 3).

Таблиця 3

Взаємозв'язок самооцінки лідерських якостей з емоційнім інтелектом

Самооцінка лідерських якостей	Емоційна обізнаність	Управління своїми емоціями	Самомотивація	Емпатія	Розпізнавання емоцій інших людей	Інтегративний рівень
Управління собою	**0,318 ***	**0,264 ***	**-0,185**	**0,292 ***	**0,018**	**0,276 ***
Усвідомлення мети	0,196	0,050	0,048	0,234	0,091	0,214
Уміння вирішувати проблеми	-0,138	-0,007	-0,098	0,333**	0,104	0,072
Творчий підхід	0,239	0,297 *	0,056	0,164	-0,013	0,257 *

Вплив на оточуючих	0,341 **	0,075	0,321 *	0,176	0,198	0,353 **
Знання особливостей організаторської діяльності	-0,059	-0,012	0,132	0,056	-0,020	0,025
Організаторські здібності	0,014	-0,016	0,022	0,120	0,109	0,080
Робота з групами	0,304 *	0,328 *	0,203	0,085	0,018	0,327 *

Умовні позначення: * – ρ≥0,05; ** – ρ≥0,01.

Аналіз табл. 3 вказує на те, що мають місце такі види взаємозв'язків: 1) самооцінка лідерських якостей, що полягає в умінні управляти собою, корелює з такими характеристиками емоційного інтелекту, як емоційна обізнаність, управління своїми емоціями, емпатія, а також з інтегративним рівнем розвитку емоційного інтелекту (ρ≥0,05); 2) самооцінка вміння вирішувати проблеми корелює з емпатією (ρ≥ 0,01); 3) самооцінка творчого підходу корелює з управлінням своїми емоціями і інтегративним рівнем розвитку емоційного інтелекту (ρ≥0,05); 4) самооцінка вміння впливати на оточуючих корелює з емоційною обізнаністю (ρ≥0,01), самомотивації (ρ≥0,05) і інтегративним рівнем розвитку емоційного інтелекту (ρ≥0,01); 5) самооцінка вміння працювати з групою корелює з емоційною обізнаністю, управлінням своїми емоціями і інтегративним рівнем розвитку емоційного інтелекту (ρ≥0,05).

Кореляційній аналіз взаємозв'язку ступенів вираженості лідерства з емоційним інтелектом (табл. 4) вказує на існування кореляції між вираженістю лідерства і однією з характеристик емоційного інтелекту – самомотивацією (ρ≥0,01).

Таблиця 4

Взаємозв'язок вираженості лідерства з емоційним інтелектом

Вираженість лідерства	Емоційній інтелект					
	Емоційна обізна-ність	Управління своїми емоціями	Само-мотивація	Емпатія	Розпізнавання емоцій других людей	Інтегратив - ний рівень
	-0,182	0,115	0,332 **	0,009	0,158	0,137

Умовні позначення: ** – ρ≥0,01.

Висновки. Проведене нами дослідження показало, що офіцери з груп з високим та середнім ступенем вираженості лідерства випереджають у розвитку емоційного інтелекту офіцерів з групи із слабким ступенем вираженості лідерства за такими його характеристикам, як самомотивація, розпізнавання емоцій інших людей і інтегративний рівень емоційного інтелекту. У результаті проведення математичної обробки отриманих результатів за допомогою програми SPSS Statistics 17.0. в ході кореляційного

аналізу емпірично підтвердився взаємозв'язок між ступенем вираженості лідерства і характеристиками емоційного інтелекту, а також між самооцінкою лідерських якостей і характеристиками емоційного інтелекту, а саме: між ступенем вираженості лідерства та самомотивації (ρ≥0,01); між самооцінкою таких лідерських якостей, як управління собою, вплив на оточуючих, вміння працювати з групою і емоційною обізнаністю (ρ≥0,05; ρ≥0,01); між управлінням собою, творчим підходом, умінням працювати з групою і управлінням своїми емоціями (ρ≥0,05); між впливом на оточуючих і самомотивацією (ρ≥0,05); між управлінням собою, умінням вирішувати проблеми і емпатією (ρ≥0,05; ρ≥0,01); між управлінням собою, творчим підходом, умінням працювати з групою, впливом на оточуючих і інтегративним рівнем розвитку емоційного інтелекту (ρ≥0,05; ρ≥0,01).

ЛІТЕРАТУРА

1. Авреньєв Б. Е. Проблема формування лідерських якостей керівника ОВС / Б. Е. Авреньєв // Проблеми екстремальної та кризової психології: збірник наукових праць Національного університету цивільного захисту України. – Харків : 2010. – С. 3-12.

2. Андреева И. Н. Эмоциональный интеллект: исследования феномена / И. Н. Андреева // Вопросы психологии. – 2006. – № 3. – С. 85-92.

3. Барабанщиков А. В. Проблемы психологии воинского коллектива / А. В. Барабанщиков, А. Д. Глоточкин, Н. Ф. Феденко, В. В. Шеляг. – М. : Воениздат, 1973. – 78 с.

4. Буранов С. Особенности взаимоотношений в воинском коллективе / С. Буранов // Ориентир. – 2004. – № 7. – С. 51-55.

5. Гоулман Д. Эмоциональное лидерство: Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта / Дениел Гоулман, Ричард Бояцис, Энни Макки. Пер с агл. – 3 изд. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2008. – 301 с.

6. Методика самооценки лидерских качеств «Я – лидер» // Психолого-педагогическая диагностика при реализации лидерских программ. – Ростов-на-Дону, 2008. – 16 с.

7. Немов Р. С. Психология: Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. – Кн. 3. – Психодиагностика. – Введение в научное психологическое исследование с элементами математической статистики. – М. : Владос, 2003. – 512 с.

8. Робертс Р. Д. Эмоциональный интеллект: проблемы теории, измерения и применения на практике / Р. Д. Робертс, Дж. Мэттьюс, М. Зайднер, Д. В. Люсин // Психология: Журнал Высшей Школы Экономики. – 2004. – Т. 1. – № 4. – С. 3-24.

Демочка Ю. В.

студентка Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми),
Науковий керівник – к. психол. н.,
доцент ***Мотрук Т. О.***

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМИН СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті розглядаються особливості взаємин студентів вищих навчальних закладів, виділено фактори та методи, що дозволяють

сформувати міжособистісні взаємини у студентському колективі.

Ключові слова: *студент, колектив, взаємини, екзамен, вищий навчальний заклад, педагогічна література, спілкування*.

Постановка проблеми. Вирішальну роль у формуванні особистості відіграють взаємини. Саме у середовищі ВНЗ забезпечується всебічний розвиток особистості, виховуються її потреби, розкриваються можливості. У студентському колективі, з його багатогранними взаєминами, завдяки спільній діяльності його членів, відбувається підготовка молоді до активної участі у суспільному житті.

Мета статті – розкрити важливість особливостей взаємин студентів вищих навчальних закладів.

Аналіз актуальних досліджень свідчить, що проблема взаємин у студентському колективі дотепер не отримала в педагогічній літературі достатнього теоретичного обґрунтування й ефективного практичного здійснення. Тому особливої актуальності набуває пошук практичних способів надання підтримки й допомоги у встановленні оптимальних взаємин в студентському колективі, оскільки від «самопочуття» студента всередині колективу певним чином залежить його становлення як особистості й підготовка як фахівця.

Виклад основного матеріалу. Взаємини студентів як суб'єктивно пережиті взаємозв'язки, які об'єктивно проявляються в характері та способах взаємних впливів один на одного в процесі спільної діяльності й спілкування. Ці взаємозв'язки опосередковуються змістом, цілями й організацією спільної діяльності. У роботах О. В Андріянової, О. Л. Козуб, Я. Л. Коломинського, Ю. М. Кондратьєва, А. С. Чернишова особлива увага приділяється динаміці взаємин і взаємодії студентів на різних етапах навчання у ВНЗ. Автори відмічають високу референтність для студентів як міжособистісних взаємин, так і групи в цілому.

Я. Л. Коломийський, досліджуючи систему особистісних взаємин у малій групі, виділяє в ній особистісні, так і ділові взаємини [1, с. 86]. Т. Є. Коннікова додає до цих двох компонентів особистісних взаємин ще й третій – виділяє підсистему гуманістичних взаємин. При цьому особистісні взаємини розуміються тут як взаємини, що складаються в групі стихійно, ділові – як спеціально організовані, задані, а гуманістичні відображають

результат взаємодії перших двох компонентів системи.

Розширене розуміння системи особистісних взаємин ми знаходимо у В. Б. Ольшанського [2, с. 196-243], який включає в цю систему соціально-перцептивні процеси і атракцію, процеси взаємовпливу людей та рольові відносини. Вчений розрізняє в особистісних взаєминах інструментальні, функціональні відносини та експресивні, емоційні.

Аналізуючи компоненти спілкування, визначені у працях Б. Ф. Ломового та Я. Л. Коломийського. Власне компоненти системи особистісних взаємин виділяє М. М. Обозов [3]: сприйняття і розуміння людьми один одного, міжособистісна привабливість, взаємовплив і поведінка. Ю. М. Кондратьев аналізує особливості взаємин зі «значимим другом» у студентській групі та яким же чином студент, що знаходиться нижче у внутрішньо груповій ієрархії, сприймає вищого за груповим статусом одногрупника, і навпаки [4]. В свою чергу А. Є. Варчов доводить, що ефективне функціонування студентської групи залежить від психологічного самопочуття її членів, тобто, насамперед, від розвитку та функціонування системи неформальних внутрішньо групових взаємин [5].

Було відзначено, що у згуртованих студентських групах вища результативність навчально-пізнавальної діяльності спостерігається взаємодопомога, спільне оволодіння знаннями (підготовка до лабораторних робіт, заліків, екзаменів), задоволеність міжособистісними взаєминами, відсутність конфліктів всередині групи та з викладачами чи іншими гуртами студентів. І навпаки, несконсолідованим групам притаманна низька успішність у навчанні, в інших видах діяльності, «закритість», дискомфорт їх членів, конфлікти в групі та з викладачами. Особливо слід відзначити, що вплив спілкування на процес мислення, а значить і на пізнавальну активність студентів, залежить від сформованості структури міжособистісних взаємин: позитивний вплив спостерігається тільки в тих групах (діадах), члени яких пов’язані позитивними або взаємонейтральними стосунками.

Нами виділені фактори, що впливають на формування міжособистісних взаємин у студентському колективі: позиція лідера в студентському колективі; групові норми в групі; соціально-психологічний клімат студентського колективу; згуртованість студентського колективу;

приналежність студентів до певних соціометричних категорій у студентському колективі. Визначено методи формування міжособистісних взаємин у студентському колективі: індивідуальна й групова бесіди зі студентами; доручення; метод висування перспективних ліній; регулювання діяльності лідера в студентському колективі; вирішення конфліктних ситуацій (метод «виходу почуттів», «позитивного відношення до особистості», «обміну позицій», «розширення духовного обрію конфліктуючих»); особистий приклад викладача та інші.

Таким чином, формування взаємин студентів залежить від створення соціально-ціннісної єдності шляхом роз'яснення значення навчання, її цілей і завдань, стимулювання роботи активу по зімкненню колективу; розвитку свідомості, товариськості й дружби, розуміння взаємин у студентському колективі; зміцнення авторитету активу, підвищення його зразковості, попередження й психологічно виправданий дозвіл конфліктів; забезпечення турботи про студентів, облік їхніх запитів, інтересів, потреб, бажань.

Висновок. Отже, проблема взаємин студентів вищих навчальних закладів є досить багатогранною й складною. Вона вимагає до себе пильної уваги, як у період формування студентської академічної групи, так і на всьому протязі навчання у вузі. Формування міжособистісних взаємин у студентському колективі сприяє ефективності процесу підготовки майбутнього фахівця. Відзначається поліпшення творчих здібностей студентів, зростання академічних показників «слабких» студентів, удосконалювання вмінь застосовувати теоретичні знання при вирішенні практичних завдань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белкин П. Г. Социальная психология научного коллектива / П. Г. Белкин, Е. Н. Емельянова, М. А. Иванов.- Москва: «Наука», 1987. – 215 с.

2. Ольшанський В. Б. Межличностные отношения / В. Б. Ольшанский // В кн.: Социальная психология. – М.,1975. – с. 196-240.

3. Обозов Н. Н. Межличностные отношения / Н. Н. Обозов. – Л.: ЛГУ, 1979. – с. 150.

4. Кондратьев Ю. М. Особенности отношений межличностной значимости в системах «студент-студент» и «преподаватель-студент» в современном российском вузе: дисс. канд. психол. наук: спец. 19.00.05 «Социальная психология» / Ю. М. Кондратьев. – М., 2005. – 131 с.

5. Варчев А. Э. Социально-психологические особенности современной студенческой учебной группы: автореф. дисс. на соискание науч. степени. канд. психол. наук: спец. 19.00.05 «Социальная психология» / А. Э. Варчев – М., 2003. – 21 с.

6. Мирончук Н. Формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків у позаурочній діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія та методика виховання» / Н. Мирончук. – К., 2007. – 20 с.

Євтушенко Н. І.

студентка Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми),
Науковий керівник – к. філос. н.,
доцент ***Дворніченко Л. Л.***

ОБРАЗ МАЙБУТНЬОГО ПАРТНЕРА ТА ЧОЛОВІКА У ДІВЧАТ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розкриваються теоретичні дослідження проблеми образу майбутнього партнера та чоловіка у дівчат юнацького віку, визначаються чинники вибору шлюбного партнера, аналізується припущення про залежність вибору партнера від особливостей уявлення про нього.

Ключові слова: *юнацький вік, образ, образ майбутнього партнера та чоловіка, чинники вибору шлюбного партнера.*

Актуальність. Важливе місце у суспільстві посідає сім'я, вона є його структурним елементом. Саме від здоров'я сім'ї залежить і благополуччя суспільства. Тож, для створення міцного подружнього союзу, необхідний усвідомлений вибір дівчатами тих партнерів по спілкуванню, особисті якості яких співпадали б з образом майбутнього чоловіка. Саме цим і пояснюється актуальність дослідження образів майбутнього партнера і чоловіка у дівчат юнацького віку.

Юнацький вік характеризується активним становленням особистості, виникненням і розвитком психологічних новоутворень, задіяних у всіх проявах когнітивного й емоційного ставлення до світу – в оцінці реальної дійсності й оточення, у прогнозуванні своєї соціальної активності, у плануванні майбутнього, у формуванні власних уявлень про світ і про себе самого [6, с. 189]. Головним новоутворенням ранньої юності є самовизначення. Воно має комплексний характер, так як поширюється не тільки на професійну сферу, а й на громадянську та сімейну (вибір шлюбного партнера, створення сім'ї) [5].

Мета статті: розкрити психологічні особливості образу майбутнього партнера і чоловіка у дівчат в юнацькому віці.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж розглянути образ майбутнього партнера та чоловіка у дівчат юнацького віку, доцільно визначитися з основними поняттями. Так, під поняттям «образ» розуміють суб'єктивну картину світу чи його фрагментів, яка включає самого суб'єкта,

інших людей, простір та часову послідовність подій [4, с. 280]. Ґрунтовні дослідження образу майбутнього партнера та чоловіка знаходимо у працях таких вчених, як: Т. В. Андрєєва, І. Г. Станіславська, М. В. Захарова, Є. П. Ільїн, І. С. Кон, В. Є. Каган, Н. В. Ляхович, С. В. Ковальов.

Важливу роль у дошлюбних відносинах грають саме уявлення про те, якою повинна бути кохана людина. У соціальній психології з цього приводу є три гіпотези. Згідно з першою, ідеальний образ партнера передує вибору реального об'єкта, спонукаючи особистість шукати того, хто б максимально відповідав цьому образу. Більшість людей дійсно мають якийсь уявний, ідеальний образ коханого, з яким вони порівнюють своїх обранців. Ідеальний образ партнера, особливо у молодих, недосвідчених людей, здебільшого дуже розпливчастий і містить багато нереальних, завищених або несуттєвих вимог, тоді як деякі дуже важливі якості часто не усвідомлюються, їх значення стає ясним лише в практичному досвіді шлюбу [3, с. 217].

Друга гіпотеза – виводить «романтичні цінності» з несвідомої ідеалізації предмета любові, якому приписуються бажані риси, незалежно від того, який він насправді. На думку З. Фрейда, напруженість любовних переживань пояснюється головним чином переоцінкою об'єкта потягу, зумовленою його недоступністю. Психологічні дослідження підтверджують, що закохані часто ідеалізують один одного, особливо на початку роману, причому жінки схильні до цього більше, ніж чоловіки [3, с. 217]. Третя гіпотеза, на противагу першій, стверджує, що не ідеальні образи визначають вибір коханого, а, навпаки, властивості реального, вже обраного об'єкта обумовлюють зміст ідеалу [3, с. 218].

Крім того, соціальні психологи зазначають, що до важливих чинників вибору шлюбного партнера належать просторова близькість, приклад власних батьків, намагання знайти партнера, схожого на батька чи матір та уявлення про майбутнього партнера, тобто його образ [6, с. 189-190]. Слід зазначити, що образ майбутнього чоловіка не є новоутворенням юнацького віку, він починає формуватися набагато раніше. Так, перші уявлення про майбутнього партнера виникають ще у дітей, причому досить рано. Так, І. Г. Станіславська та М. В. Захарова виявили їх наявність вже у 10-річних дівчат, які вважали, що чоловік повинен бути добрим, уважним, товариським і розумним. При цьому дві третини опитаних оцінювали і

моделювали майбутнього чоловіка або партнера більш схожим на близьких друзів, ніж на свого батька. Однак дослідження В. Є. Кагана, який вивчав образ майбутнього партнера в учнів середніх і старших класів, показали, що саме у перших цей образ був ще недостатньо диференційованим [2, с. 357]. Крім того, вчений з'ясував, що в образі ідеального чоловіка у дівчат перше місце займає любов до дружини, потім відсутність шкідливих звичок, любов до дітей, прояв турботи про сім'ю, розуміння дружини, облік її інтересів.

У старшокласників були виявлені чіткі уявлення про те, якими мають бути чоловік і дружина. У юнаків емоційне ставлення приписувалося більше дружині, ніж чоловікові; останньому більше приписувалися вольові якості, ділова активність, домінування і меншою мірою – товариськість [2, с. 358]. С. В. Ковальов стверджує, що існує парадокс шлюбно-сімейних уявлень юнаків, що полягає у значному розходженні якостей бажаного супутника життя та передбачуваного партнера по повсякденному спілкуванню. Дана тенденція найбільше виражена у дівчат [1, с. 32].

У 1998 – 1999 та 2000 – 2001 роках Т. В. Андрєєвою були проведені дослідження образу майбутнього партнера та чоловіка у студентської молоді [1, с. 34]. На перше місце у дівчат в образі бажаного партнера по спілкуванню вийшло почуття гумору, на друге – зовнішність. Далі йде розум бажаного партнера, моральні якості, комунікативні якості, ставлення до самої дівчини, вольові якості, освіченість, ерудиція. Наступними визначають такі якості, як активність, яскравість особистості, вихованість, забезпеченість, впевненість у собі. Рідше згадуються працьовитість і працездатність. Решта якостей цінуються менше [1, с. 37].

Що ж стосовно образу майбутнього чоловіка, то на перше місце по числу згадувань виходять не риси характеру, а власне ставлення до самої дівчини. Далі слідує розум, забезпеченість, доброта, зовнішність, почуття гумору, працьовитість, хазяйновитість та терплячість, впевненість у собі і риси лідера, вимоги захисту, ерудиція, вольові якості, комунікабельність [1, с. 38].

Провівши якісний аналіз даних, Т. В. Андрєєва відмітила, що студентки відрізняються за ступенем відповідності образів партнера і чоловіка. У деяких опитаних (40% вибірки) спостерігається досить великий збіг цих якостей. У такому випадку вчена припустила, що у них існує усвідомлення

якостей особистості, важливих для довготривалого спілкування, і саме на них дані респонденти і орієнтуються у виборі партнерів по спілкуванню. Також дослідження показало, що у 15% студентів існує деяка розбіжність якостей бажаного партнера і супутника життя. На жаль, майже у половини (45%) студенток було виявлено практично повна розбіжність в образах, що у майбутньому може спричинити вибір «не тієї людини» для шлюбу і призвести до розлучення [1, с. 39].

Висновки. Отже, юнацький вік – це не тільки період вибору професії, але й свого місця у житті та майбутнього чоловіка. Вибір останнього здійснюється на підставі певних критеріїв, де одним із головних є образ майбутнього партнера та чоловіка. Уявлення про бажаного хлопця у дівчат юнацького віку має свої особливості.

Найбільш важливими якостями партнера дівчата вважають зовнішність і почуття гумору, а в майбутньому чоловікові цінують насамперед любляче ставлення до себе, особистісну зрілість та матеріальну забезпеченість. Тож, у дівчат важливо формувати такий образ партнера по спілкуванню, який відповідав би бажаному майбутньому чоловікові і сприяв суб'єктивно правильному вибору супутника життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева Т. В. Психология современной семьи / Т. В. Андреева. – СПб. : Речь, 2005. – 436 с.

2. Ильин Е. П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2003. – 544 с.

3. Кон И. С. Психология ранней юности : книга для учителя / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1989. – 252 с.

4. Рогов Е. И. Психология отношений мужчины и женщины / Е. И. Рогов. – М. : Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. – 288 с.

5. Сергєєнкова О. П. Вікова психологія : навч.посіб. / О. П. Сергєєнкова, О. А. Столярчук, О. П. Коханова, О. В. Пасєка. – К. : ЦУЛ, 2012. – 384 с.

6. Хавула Р. Психологічні чинники вибору шлюбного партнера в юнацькому віці / Роман Хавула // Проблеми гуманітарних наук. – 2012. – № 29. – С. 189 – 201.

Єльчанінова Т. М.

к. психол. н., доцент кафедри практичної психології Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Папка Я. Г.

бакалавр Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (м. Харків)

ДО ПРОБЛЕМИ ДЕВІАЦІЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ СОЦІАЛЬНО-БЛАГОПОЛУЧНОЇ ГРУПИ

Актуальність дослідження девіантної поведінки підлітків соціально благополучної групи обумовлена соціальним запитом їх батьків і педагогів. Завданням дослідження було: здійснити теоретико-методологічний аналіз проблеми; визначити актуальні рівні схильності до девіантної поведінки та агресивних проявів у поведінці соціально благополучних підлітків; дослідити характер зв'язку між схильністю до девіантної поведінки та характеристиками особистості підлітків. В роботі визначений характер зв'язків між схильністю до девіантної поведінки соціально благополучних підлітків із такими характеристиками їх особистості як акцентуації характеру, соціометричний статус у групі, рівень тривожності та домагань; визначені статеві відмінності досліджуваних зв'язків.

Ключові слова: *девіантна поведінка, особистість, підлітковий вік, соціально благополучний підліток.*

Постановка проблеми. Сучасний стан нашого суспільства створив велику кількість соціально-психологічних проблем. Серед них масове збіднення населення, втрата багатьма людьми постійного заробітку, і як наслідок: погіршення житлових умов, втрата сім'ї або збільшення сімейних конфліктів, різке збільшення тих, хто зловживає наркотичними, токсичними, алкогольними речовинами, – все це спонукає до моральної деградації та девіації людей. Особливо часто прояви девіантної поведінки спостерігаються у підлітковому віці. Причинами є соціальна та психологічна незрілість та фізіологічні особливості дозріваючого організму. Проявляються вони у прагненні отримати гострі враження, у недостатній здатності прогнозувати наслідки своїх вчинків, гіпертрофованому прагненні бути незалежними. Протиріччя між соціальною та біологічною незрілістю підлітків з одного боку, та вимогами

суспільства з іншого, є реальним джерелом девіації підлітків. У зв'язку з актуальністю даного питання, багато наукових досліджень присвячено вивченню різних аспектів девіантної поведінки. Так, Омері І. Д. вивчала причини виникнення девіантної поведінки підлітків та девіантну поведінку як чинник порушення соціального життя підлітків; Апетик Н. М. розглядала моральну саморегуляцію, як умову попередження девіантної поведінки підлітків; Двіжона А. В. досліджувала психологічні особливості асоціальної поведінки підлітків; Шенкевич О. М. розглядала вплив сімейного неблагополуччя на формування девіантної поведінки у неповнолітніх; Осьмак Л. П. зосереджував свою увагу на питаннях профілактики девіантної поведінки підлітків.

Соціальний запит батьків та вчителів, які працюють із учнями підліткового віку, а саме не одноразове спостерігання ними ознак девіантності поведінки підлітків соціально благополучної групи, обумовив виділення задачі емпіричного дослідження психологічних особливостей прояву девіації у поведінці соціально благополучних підлітків. Соціальна і практична значущість розв'язання поставленої задачі обумовлюють актуальність теми даного дослідження.

Мета дослідження – визначити особливості девіантної поведінки соціально благополучних дітей підліткового віку.

В рамках даного дослідження поняття «соціально благополучний підліток» ми розуміємо як дитину, яка відповідає наступним критеріям: сприятлива соціальна ситуація її розвитку, рівень соціалізації, походить з родини із гарним соціальним статусом; повна родина; успішність батьків; працевлаштованість батьків; освіта батьків; навчальна успішність дитини; позитивний соціометричний статус у групі; активність життєвої позиції, позитивний основний фон емоційних переживань та загальний стан здоров'я дитини в анамнезі та ін.

В результаті проведених бесід та спостережень за учнями-підлітками виділеної групи було встановлено, що їх поведінка супроводжується рядом девіантних відхилень. А саме: зневажливе ставлення до оточуючих, лихослів'я, прояви демонстративно-зухвалої поведінки, цинізм, негативізм та ін. Стало зрозумілим, що й благополучні підлітки потребують особливої психологічної уваги щодо виявлення чинників девіантності поведінки

підлітків та визначення ресурсів корекційного впливу на їх поведінку.

При вивченні схильності до девіантної поведінки було встановлено, що соціально благополучні підлітки найчастіше виявляють схильність до подолання норм і правил (25% вибірки, див. рис. 1), схильність до агресії й насильства (25%), схильність до делінквентної поведінки (21%), схильність до саморуйнівної поведінки (17,8%). Звертаємо увагу на те, що більшість підлітків мають установки на соціальну бажаність, тобто схильні демонструвати строге дотримання навіть малозначних соціальних норм, навмисне прагнення показати себе в кращому світлі, певну сторожкість (60,7%). Також багатьма підлітками продемонстровано високий вольовий контроль над виявом своїх емоційних реакцій (60,7%, а серед дівчат ще вище – 71,4%). В ході визначення актуального рівня показників та форм агресії у поведінці підлітків спостерігалися наступні тенденції: найчастіше підлітками проявляється фізична агресія (у 82% вибірки показники вищі за нормативні), дуже часто – непряма агресія (67,8% вибірки) та ще рідше вербальна (53,6%).

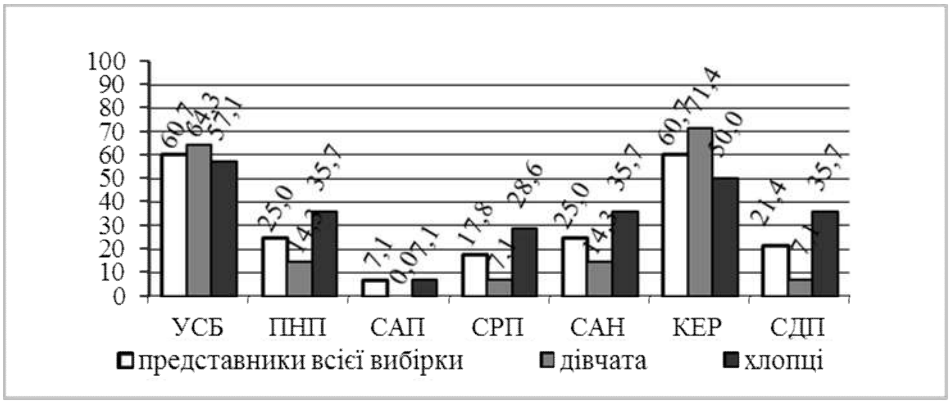

Рис. 1. Представленість високих показників схильності до девіантної поведінки

Примітка: УСБ – установки на соціальну бажаність; ПНП – схильність до подолання норм і правил; САП – схильність до аддиктивної поведінки; СРП – схильність до саморуйнівної поведінки; САН – схильність до агресії й насильства; КЕР – вольовий контроль емоційних реакцій; СДП – схильність до делінквентної поведінки

Цікавим є визначений факт того, що досліджувані підлітки дуже часто переживають почуття образи, підозрілості та провини (100%, 100% та 92,9% відповідно). Також встановлено, що хлопці набагато частіше виявляють у своїй поведінці досліджувані агресивні прояви ніж дівчата (за всіма досліджуваними показниками, див. рис. 2).

Підлітки із соціально благополучної групи не виявили ярко

виражених акцентуацій характеру (за демонстративним, застрягаючим, педантичним та збудливим типами). Результати проведеного дослідження вказують на те, що вияв девіації у поведінці підлітків більш пов'язаний із темпераментальними акцентуаціями таких типів: гіпертимний (42,8%), екзальтований (32,1%), емотивний (17,8%, тільки у дівчат) та циклотимний (10,7%, тільки у дівчат).

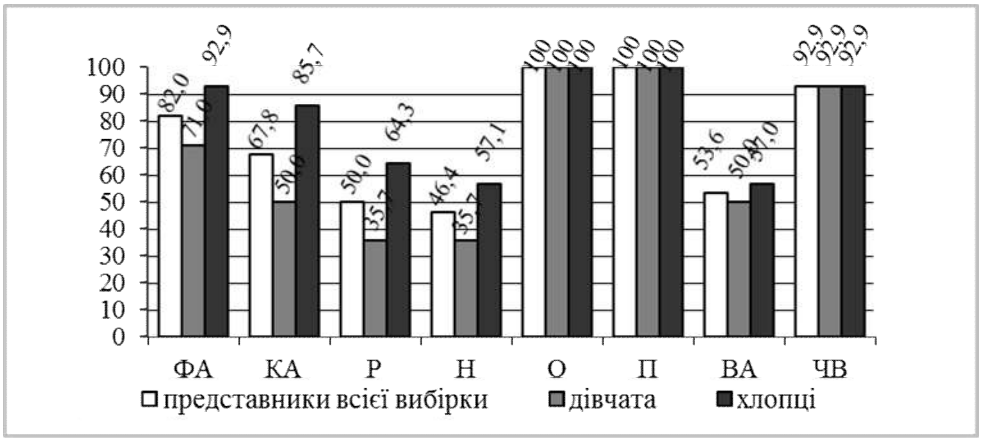

Рис. 2. Показники та форми агресії у поведінці підлітків, визначені як вищі за нормативні

Примітка: ФА – фізична агресія; КА – непряма агресія; Р – роздратування; Н – негативізм; О – образа; П – підозрілість; ВА – вербальна агресія; ЧВ – почуття провини

Розуміючи високе значення соціометричного статусу підлітка у групі на вияв девіації у його поведінці, було досліджено і такий зв'язок. Акцент при аналізі результатів було зроблено на «неприйнятих» учнях та тих, яких уникають. Таких дівчат серед учнів виявилося більше, аніж хлопців (57,1% і 28,6% відповідно). Ці дівчата демонструють установки на соціальну бажаність та високий вольовий контроль власних емоційних реакцій. На відміну від них, такі хлопці виявляють схильність до подолання норм і правил, схильність до делінквентної та саморуйнівної поведінки. Цікавими виявилися дані про те, що хлопці, які відносяться до групи «прийнятих та тих, яким віддають перевагу» схильні до агресії, насилля та саморуйнівної поведінки.

Дослідження зв'язку між рівнем тривожності та схильністю проявляти девіації у поведінці виявило, що дівчата у цьому віці частіше за хлопців демонструють підвищену тривожність. У дівчат цей зв'язок підтвердився у тому, що їх установки на соціально бажану поведінку та схильність до вольового контролю ґрунтуються на дещо підвищеній шкільній, самооціночній та міжособистісній тривожності.

Значне місце при формуванні девіантності посідає мотиваційних компонент особистості. В ході виявлення рівня домагань досліджуваних шляхом діагностики мотиваційної структури їх особистості було встановлено, що підлітки у переважній своїй більшості схильні керуватися внутрішніми мотивами, демонструють високі пізнавальні мотиви та мотиви самоповаги, високо оцінюють свій потенціал та виставляють високий намічений рівень мобілізації засиль, які необхідні їм для досягнення мети діяльності, подекуди демонструють високу ініціативність. Наряду із цим, майже всі підлітки схильні обирати завдання із низьким рівнем складності, та в більшості випадків не надають особистісного значення результатам, що демонструє певну невідповідальність та інфантилізм в керуванні своєю поведінкою.

Дівчата демонструють низький рівень змагального мотиву та ініціативності, на відміну від хлопців, у яких в цей віковий період змагальний мотив та ініціативність більш переважають. У дівчат спостерігається тенденція низько оцінювати рівень досягнутих та очікуваних результатів. В ході проведеного дослідження не було встановлено певного зв'язку між мотиваційною сферою та девіацією поведінки особистості. Це ми пов'язуємо, перш за все, із потребою поглибленого вивчення мотиваційного компоненту особистості.

Таким чином, в результаті проведеного дослідження доведено, що негативні явища в поведінці соціально благополучних підлітків беруть свої витоки із установки на соціальну бажаність та мають прояв у схильності до подолання норм та правил, схильності до насилля, агресії та аутоагресії, прояву делінквентної поведінки. При цьому ці підлітки мають високий рівень вольового контролю за власними емоційними реакціями.

Висновки. В результаті теоретичного аналізу обґрунтовано психологічний підхід до розуміння девіантної поведінки як системи вчинків чи окремі вчинки, які суперечать прийнятим у суспільстві правовим та моральним нормам. Становлення девіантної поведінки відбувається в процесі онтогенезу, який детермінований низкою соціальних та індивідуально-психологічних чинників. Підлітковий вік є періодом активізації девіантних проявів, що пов'язано з проблемами особистісного самовизначення, почуттям дорослості, пошуком власного «Я». Аналіз

результатів дослідження схильності до девіантної поведінки виявив переважання в групі соціально благополучних підлітків схильності до подолання норм і правил, а також схильності до агресії й насильства, прояву делінквентної та саморуйнівної поведінки. Разом із цим ці підлітки мають установки на соціальну бажаність, проявляють високий вольовий контроль над виявом своїх емоційних реакцій (особливо це стосується дівчат).

Вивчення актуального рівня показників та форм агресії у поведінці підлітків дозволило визначити наступні тенденції: найчастіше підлітками проявляється фізична агресія, дуже часто – непряма агресія, рідше – вербальна. Цікавим є визначений факт того, що досліджувані підлітки дуже часто переживають почуття образи, підозрілості та провини. Встановлено, що хлопці набагато частіше виявляють у своїй поведінці агресивні прояви ніж дівчата за всіма досліджуваними показниками агресивних проявів.

Результати вказують на те, що вияв девіації у поведінці підлітків більш пов'язаний із темпераментальними акцентуаціями таких типів: гіпертимний, екзальтований, емотивний (тільки у дівчат) та циклотимний. Встановлено прямий зв'язок схильності підлітків до виявлення девіації у поведінці із їх соціометричним статусом та рівнем тривожності. Результати дослідження вказують на різноспрямованість мотиваційного компоненту особистості сучасного підлітка. Визначено переважання групи мотивів пов'язаних із самовдосконаленням на фоні тенденції низько оцінювати рівень досягнутих та очікуваних результатів та ініціативності (особливо дівчатами), що пов'язано із загально зниженим рівнем самооцінки. В ході проведеного дослідження не було встановлено певного зв'язку між мотиваційною сферою та девіацією поведінки особистості, що потребує окремого ґрунтовного дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апетик Н. М. Моральна саморегуляція як умова попередження девіантної поведінки підлітків: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Н. М. Апетик. – К., 2001. – 19 с.

2. Двіжона О. В. Психологічні детермінанти асоціальної поведінки підлітків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О. В. Двіжона. – Івано-Франківськ, 2004. – 22 с.

3. Змановская Е. В. Девиантология / Е. В. Змановская. – М. : Академия, 2003. – 288 с.

4. Менделевич В. Д. Психология девиантного поведения : учебное пособие для ВУЗов / В. Д. Менделевич. – Санкт-Петербург: Речь, 2005. – 445 с.

5. Мізерна О. О. Підліткова агресивність та акцентуації характеру / О. О. Мізерна

//Актуальні проблеми психології : Зб. наукових праць Інституту психології ім. Г. С.Костюка АПН України / За ред. Максименка С. Д., Карамушки Л. М. – К.: Міленіум, 2004. – Том. І. – Вип. 13. – С. 64-68.

Єрмакова Н. О.

к. психол. н., доцент кафедри практичної психології Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми)

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВУ СХИЛЬНОСТІ ВИКОРИСТОВУВАТИ ЕМОЦІЇ В ЦІЛЯХ МАНІПУЛЮВАННЯ ОТОЧУЮЧИМИ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

У статті представляються результати проведеного емпіричного вивчення особливостей прояву схильності використовувати емоції в цілях маніпулювання оточуючими у студентів юнацького віку. Особливу увагу приділено якісному аналізу отриманих даних.

Ключові слова: *маніпулювання, емоції, позитивні емоційні інграми, негативні емоційні інграми, студенти юнацького віку*.

Постановка проблеми. Проблема маніпулювання – прихованого психологічного спонукання людини до переживання певних станів, прийняття рішень та/чи виконання дій, необхідних для досягнення ініціатором своїх власних цілей з використанням різноманітних засобів, способів та технологій інформаційно-психологічного впливу – у сучасному українському суспільстві стоїть надзвичайно гостро, оскільки, організовуючи або піддаючись маніпулятивним впливам у професійній діяльності і особистому житті, особистість часто буває не в змозі справитися з наслідками руйнівного впливу маніпулювання на свідомість.

Важливою передумовою розвитку сенситивної до маніпулятивного впливу особистості юнацького віку є нестабільність емоційної сфери, її підвищена емоційність. Знання причин і особливостей прояву схильності використовувати емоції в цілях маніпулювання оточуючими у юнаків та дівчат сприятиме своєчасному здійсненню профілактичного і корекційного впливу із зазначеною категорією. Отже, проблема дослідження особливостей прояву схильності використовувати емоції в цілях маніпулювання оточуючими, є актуальною у контексті сучасної психологічної науки.

Метою даної статті є представлення результатів проведеного

емпіричного дослідження особливостей прояву схильності використовувати емоції в цілях маніпулювання оточуючими у студентів юнацького віку.

Аналіз актуальних досліджень. Різні аспекти феномена маніпуляції, серед яких механізми, критерії та чинники маніпулятивної поведінки, розглядали як зарубіжні, так і вітчизняні дослідники: А. Елліс [8], Е. Шостром [7], В. В. Бойко [1], Є. Л. Доценко [2], Д. А. Зарайський [3], С. Г. Кара-Мурза [4], О. В. Сидоренко [5] В. О. Татенко [6] та інші. Зауважимо суперечливість поглядів вчених щодо природи, чинників, складових та особливостей маніпулятивної поведінки. Також слід відзначити недостатню кількість досліджень особливостей маніпулятивної поведінки у юнацькому віці.

Виклад основного матеріалу. Сучасний вітчизняний дослідник В. В. Бойко [1] дійшов висновку, що схильність використовувати емоції в цілях маніпулювання оточуючими формується під впливом соціального середовища та життєвих обставин. Як зазначає дослідник, на стереотип емоційної поведінки особистості і способів її впливу на інших (в тому числі – маніпулятивних) в більшій мірі впливають життєві обставини, що її сформували, і в меншій – соціальна сфера, виховання. Так, переважне переживання конкретних емоцій призводить до того, що особистість намагається впливати на конкретних людей певним чином, використовуючи відповідні емоційні інграми (емоції певної спрямованості, позитивної або негативної). Згідно ідей цього автора, в ролі засобів маніпуляції частіше використовуються негативні емоційні інграми.

Як зазначає В. В. Бойко, інграми позитивної властивості – це інформаційно-енергетичні розрядки, які демонструються людиною з метою викликати позитивне відношення до себе. Наприклад, досліджуваний хоче отримати від партнера зізнання, почуття задоволеності, ніжність, любов, довіру, нагороду. В даних випадках спрацьовують такі мімічні засоби, як посмішка, сміх, голосові інтонації ліричного спектру, жести, що символізують привітання, радість, прийняття партнера, рухи голови, що виражають згоду і т. д.

Солідаризуючись з В. В. Бойком, інграми негативної властивості сповнені символіки агресії, ворожості, гніву, відчуження, погрози,

неприйняття, незадоволеності. В якості засобів їх демонстрації особистістю можуть використовуватися різноманітні виразні рухи відповідного спектру. Негативні інграми багато численні, найбільше зустрічаються такі їх варіації, як плач, крик; дотримання великої дистанції; зображення роздратування; підвищення голосу; підозри.

Методика та організація дослідження. Вивчення особливостей прояву схильності використовувати емоції в цілях маніпулювання оточуючими у студентів юнацького віку було проведене за методикою В. В. Бойка серед студентів першого та п'ятого курсів Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка інститутів філології та педагогіки і психології, у якому взяв участь 81 респондент, серед яких 42 – віком 17-18 років, 39 – віком 21-22 роки.

Методика В. В. Бойка «Схильність до відтворення негативних емоційних інграм» спрямована на визначення схильності використовувати емоції з метою маніпуляції оточуючими [1]. Досліджуваним пропонується відповісти на 12 тверджень. За кожну стверджувальну відповідь опитуваному начисляється 1 бал. Після порівняння результатів дослідження з ключем респонденти розподіляються на три групи – з високим, середнім і низьким рівнем прояву схильності використовувати емоції з метою маніпуляції оточуючими. Дослідження можна проводити як індивідуально, так і з групою досліджуваних.

Результати дослідження та їх обговорення. Кількісні результати аналізу рівнів прояву схильності використовувати емоції в цілях маніпулювання оточуючими студентами I та V курсів за допомогою методики «Схильність до відтворення негативних емоційних інграм» В. В. Бойко, наведені у таблиці 1 та діаграмі (рис.1.)

Таблиця 1

Вікові особливості прояву схильності використовувати емоції в цілях маніпулювання оточуючими в юнацькому віці (N=81)

Рівні	Вибірка 17-18-річних респондентів 1 курсу		Вибірка 21-22-річних респондентів 2 курсу	
	Абс.	%	Абс.	%
Високий	10	24%	7	18%
Середній	13	31%	10	26%
Низький	19	45%	22	56%
Всього	42	100%	39	100%

Проаналізуємо кількісні показники розподілу досліджуваних студентів юнацького віку за вираженістю схильності використовувати емоції в цілях маніпулювання оточуючими та їх динаміку у юнацькому віці. Згідно з результатами нашого емпіричного дослідження, низький рівень схильності використовувати емоції в цілях маніпулювання оточуючими характерний для 45% респондентів I курсу та 56% респондентів V курсу, що свідчить про те, що в цілому близько половини респондентів не схильні постійно використовувати негативні емоційні інграми в спектрі прояву емоцій, тобто в якості засобів маніпуляції оточуючими. Середній рівень схильності використовувати емоції в цілях маніпулювання оточуючими наявний у 31% респондентів I курсу та 26% V курсу, що говорить про деяку схильність використовувати емоції в цілях маніпуляції, але не завжди, а в ситуації, коли це необхідно або немає іншого виходу, рідше – коли вигідно.

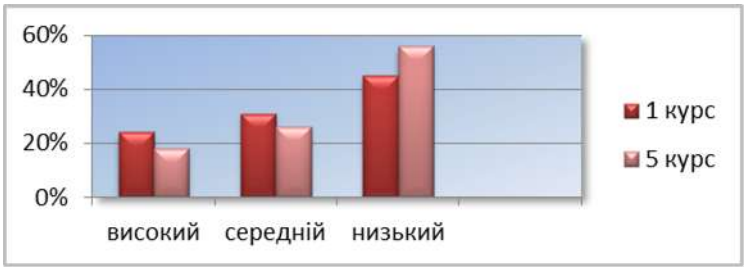

Рис 1. Рівні схильності використання емоцій з метою маніпулювання оточуючими в юнацькому віці (у відсотках)

Високий рівень схильності використовувати емоції в цілях маніпулювання оточуючими притаманний 24% респондентам I курсу та 18% V курсу. Високий рівень говорить про яскраво виражену схильність опитаних маніпулювати оточуючими, як предметами, за допомогою емоцій. Часто досліджувані свідомо чи за звичкою демонструють ті чи інші емоції не тому, що вони корисні, виводять енергію назовні, а тому, що вони належним чином діють на партнерів. Емоції дозволяють їм скорочувати або збільшувати дистанцію у спілкуванні, досягати виконання своїх потреб, карати або заохочувати за своїм бажанням. Маніпулювання іншими для них справа звична.

Висновки. Проведене нами дослідження показало, що для усіх досліджуваних студентів використання емоційних інграм з метою маніпулювання є звичною справою: усі опитані застосовують емоції в цілях маніпуляції. Згідно отриманих нами даних, четверта частина (24%)

студентів І курсу і майже п'ята (18%) – п'ятого мають звичку маніпулювати оточуючими, як предметами, за допомогою емоцій, яка проявляється в схильності до демонстрації певних емоцій не тому, що їх відчувають, а тому, що вони належним чином діють на партнерів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко В. В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других / В. В. Бойко. – М: Информационно-издательский дом «Филинъ», 1996. – 472 с.

2. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита / Е. Л. Доценко. – М.: ЧеРо, издательство МГУ, 1997. – 344 с.

3. Зарайский Д. А. Управление чужим поведеним. / Д. А. Зарайский. – Издательский центр «Феникс», 1997. – 232 с.

4. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием / С. Г. Кара–Мурза. – М.: Алгоритм, 2000. – 450 с.

5. Сидоренко Е. В. Тренинг влияния и противостояния влиянию / Е. В. Сидоренко. – СПб.: Речь, 2002. – 256 с.

6. Татенко В. Соціально-психологічні механізми впливу людини на людину / В. Татенко // Соціальна психологія. – 2003. – № 1. – С. 60-67.

7. Шостром Э. Человек-манипулятор. Внутреннее путешествие от манипуляции к актуализации / Э. Шостром. – М. : PSYLIB, 2003. – 329 с.

8. Эллис А. Практика рационально-эмоциональной поведенческой терапии / А. Эллис, У. Драйден. – СПб. : Речь, 2002. – 352 с.

Заєць Т. О.

студентка Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми),
Науковий керівник – к. філос. н.,
доцент ***Пасько К. М.***

ОСОБЛИВОСТІ ПРОТІКАННЯ ДЕПРЕСИВНИХ СТАНІВ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

У статті розглядаються поняття депресії та депресивних станів, визначаються особливості протікання депресивних станів у підлітковому віці.

Ключові слова: *депресія, депресивні стани, підлітковий вік, емоційне неблагополуччя, емоційна сфера, депресивний синдром.*

Постановка проблеми. Сучасний підліток живе у світі, складному за своїм змістом і тенденціями розвитку. Це пов'язано з виникненням нових вимог, що пред'являються як до самих підлітків, так і до їх оточення соціально-економічними перетвореннями, які безперервно відбуваються в суспільстві. Різким змінам піддані різні соціальні структури, котрі впливають на динаміку розвитку особистості підлітка (сім'я, школа, неформальні об'єднання тощо).

Не завжди позитивну роль відіграють і засоби масової інформації, деструктивно впливаючи на психіку підлітка, стаючи передумовами порушень емоційно-вольової сфери особистості, психічних розладів, девіантної поведінки.

Емоційне неблагополуччя підлітка є одним із об'єктів уваги шкільних психологів, педагогів, батьків. Одним з найбільш яскравих проявів такого неблагополуччя виступають депресивні стани (депресивність) [1, с. 158].

Аналіз актуальних досліджень. Емоційна сфера особистості завжди була предметом пильної уваги психологів. Дослідженнями в цій галузі займалися як вітчизняні, так і зарубіжні вчені (Адлер А., Ізард К., Павлов І. П., Сєченов І. М., Сельє Г., Фрейд З., Юнг К. та ін). Ще античні філософи відзначили, що в радості людина зовсім інша, аніж у горі, і це стосується не лише її зовнішності, поведінки, вчинків, але і характеру впливу на інших людей. У ситуації загрози, небезпеки, образи відбуваються зміни в емоційній сфері особистості, що є передумовою розвитку стресових реакцій, наслідком яких є тривожність, невротичність, депресія.

У 60-70 рр. XX століття підліткова депресивність згадувалася лише зарубіжними дослідниками і тільки в клінічному сенсі (Ейслер Р. М., Ковакс М., Руттер М.). У 90-ті рр. XX століття і на початку XXI століття відбулися серйозні зміни в дослідженні депресії у підлітків. У зарубіжній і вітчизняній науці спостерігається значне зростання інтересу до цієї проблеми з боку психології – загальної, педагогічної, вікової. З'явилися фундаментальні теоретичні праці, великомасштабні дослідження (Коул Д. А., Патерсон Г. Р., Капалді Д. М., Ковакс М., Хейманс П., Подільський А. І. та ін) [4].

Мета статті – полягає у розкритті специфіки протікання депресивних станів у дітей підліткового віку.

Виклад основного матеріалу. Насамперед саме поняття «депресія» до теперішнього часу залишається суперечним та неоднозначним. Воно використовується як характеристика настрою (depressive mood), назва синдрому (depressive syndrom) і окремого захворювання (depressive disorder).

Підлітковий вік характеризується яскравим протіканням емоцій, екзальтацією, демонстративною поведінкою, різкою зміною різних станів.

Причиною тому можуть бути акцентуації характеру, серед яких у підлітків часто проявляються демонстративна, гіпертимна, циклотимна, лабільна акцентуації. Так, циклотимна і лабільна акцентуації можуть призводити до депресії, почуття самотності, незначущості, до думок про смерть [3, с. 7].

Класичний депресивний синдром характеризується тугою, яка виступає в поєднані з ідеаторною і моторною загальмованістю, зниженням життєвого (вітального) тонусу, ідеями зменшення власної цінності або самозвинувачення, а також різноманітними неприємними тілесними відчуттями і соматовегетативними розладами.

Депресивний стан включає в себе дві складові: 1) суб'єктивне переживання негативного афекту; 2) симптоми його вираження у поведінці, міміці, жестах, певних зрушеннях у внутрішньому середовищі організму. Депресії у дітей та підлітків доволі складно розпізнаються. Це обумовлено, по-перше, тим, що депресивна симптоматика нашаровується на психологічні особливості віку і, по-друге, нерідко має масковані форми прояву. Часто діти просто не можуть словесно описати свої переживання. В якості типових рис депресій в підлітковому віці різні автори називають їх короткочасність, швидкість зміни депресивних станів збудженням, вираженість вегетативних порушень, шкільну неуспішність, фіксацію на своєму фізичному стані, епізоди тривоги і страху, нав'язливість, грубість, порушення поведінки тощо. Для депресії в підлітковому віці характерними є коливання інтенсивності симптоматики залежно від часу доби і життєвої ситуації. Підвищені вимоги часто призводять до посилення депресії, і, навпаки, зниження вимог до шкільних навантажень призводить до зникнення депресивної симптоматики.

Депресивні стани у підлітків мають складну структуру. Це пояснюється поєднанням справжньої депресивної симптоматики з віковими особливостями, з особистісними захисними реакціями, що формуються у відповідь на власну неспроможність, неможливість ефективно засвоювати шкільну програму і адаптуватися в колективі однолітків. В якості відповідної захисної реакції часто виникає «шкільна фобія», яка може тривати довгий час, навіть після зникнення специфічної депресивної симптоматики [2].

Нами було проведено експериментальне дослідження з виявлення депресивних станів у підлітків. Вибірка склала 30 підлітків 13-15 років. В

ході емпіричного дослідження був використаний опитувальник CDI («Опис дитячої депресії») М. Ковач. Отримані дані свідчать про те, що депресивні стани є наявними у чотирьох підлітків, що відповідає 13% від всієї групи досліджуваних. Ці дані дещо перевищують дані вчених про те, що у підлітковому віці виявлення депресивних станів складає 5-7%. Тим не менш, сучасним підліткам все більш притаманним стає стан депресії, вона виражена у 13,3% досліджуваних. При цьому, легке зниження настрою спостерігається у 20% підлітків, що свідчить про емоційне неблагополуччя та поступове наближення депресивних станів.

Таким чином, неблагополуччя емоційної сфери, замаскована депресія та наявність депресії у деяких підлітків, що в сукупності складає більше ніж 33,3 % досліджуваних, потребують з боку психолога пильної уваги.

З підлітками, у яких були виявлені депресивні стани, був проведений кольоровий тест Люшера і отримані наступні результати: у всіх чотирьох досліджуваних було виявлене негативне відношення до життя і підтвердження того, що підлітки знаходяться у негативному емоційному стані (табл. 1). Так, згідно проведеного аналізу отриманих даних, представлених у таблиці 1, кожен досліджуваний отримав такі результати:

1) +1 −4 (К. І.) – характерним для даного підлітка є стресовий стан через страх подальших невдач, відмова від розумних компромісів;

2) +4 −2 (К. А.) – для підлітка близьким є стан до фрустрації через обмеження свободи бажаних дій, прагнення позбавитися перешкод;

3) +7 −6 (В. Я.) – для даного підлітка характерним є негативний стан відчаю, суїцидальні думки, пошук підтримки;

4) + 2 -0 (Р. Н.) – для цього підлітка характерними є незначні переживання, він має цілеспрямоване прагнення вийти з неприємної ситуації.

Таблиця 1

Результати обирання кольорів за 8-кольоровим тестом Люшера

№	Досліджуваний	стать	вік	Послідовність кольорів
1	Р. Н.	ж	13	24356170
2	В. Я.	ж	15	74352016
3	К. А.	ж	14	41356072
4	К. І.	ж	14	12563074

Отже, з проведених вище інтерпретацій результатів видно, що всі досліджувані знаходяться в стресовому, негативному стані, проявляють

тенденцію до його ліквідації за допомогою усамітнення, прагнення до визнання, до позитивного емоційного стану, прагнення позбавитися від перешкод, не бажання приймати участі в конфліктах, позбавитися стресу. Відчувають потребу в підтримці близьких людей, іноді впадають у відчай, а також переживають почуття власної неповноцінності.

Висновки. Отже, теоретичний аналіз проблеми депресивних станів у підлітковому віці показав, що депресивні стани виявляють зв'язок з тими характеристиками життєдіяльності підлітка, які є для нього найбільш значимими. Це відноситься до міжособистісних стосунків у сім'ї та дитячо-батьківських відносин, комплексу відносин, в які вступає підліток у процесі шкільного навчання, до стресогенних життєвих подій. Так, в результаті проведення емпіричного дослідження на предмет виявлення депресивних станів у підлітковому віці (вибірка склала 30 підлітків у віці 13-15 років) були отримані наступні результати: у 13% дітей виявлено стан депресії, при цьому 20% досліджуваних показали легке зниження настрою. Отримані за допомогою методик результати дослідження депресивних станів у підлітковому віці вказують на потребу здійснення ряду корекційних заходів із визначеною групою підлітків, що отримали високі показники з наявності депресивних станів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антропов Ю. Ф. Невротическая депрессия у детей и подростков / Ю. Ф. Антропов. – М. : изд-во Медпрактика, 2000. – 224 с.

2. Личко, А. Е. Типы акцентуаций характера и психопатий у подростков / А. Е. Личко. – М. : ООО АПРЕЛЬ ПРЕСС, 1999. – 416 с.

3. Подольский А. И. Диагностика подростковой депрессивности. Теория и практика / А. И. Подольский, О. А. Идобаева, П. Хейманс. – СПб. : Питер, 2004. – 202 с.

4. Психология подростка / под.ред. А. А. Реана – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 480 с.

Захарченко О. Ю.

магістрант Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми),
Науковий керівник – к. психол. н.,
доцент ***Мотрук Т. О.***

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ ТА МОЛОДІ

В статті розкрито основні поняття професійної мобільності,

актуальність даного феномена в сучасному світі, охарактеризовані психологічні компоненти професійної мобільності. Емпірично охарактеризований взаємозв'язок рівня професійної мобільності та адаптаційних ресурсів особистості.

Ключові слова: *професійна мобільність, поведінковий, когнітивний, інтегративно-особистісний компоненти професійної мобільності, адаптаційні ресурси.*

Постановка проблеми. В умовах сучасності, коли життя вимагає від особистості динамізму та гнучкості гострою стала проблема професійного самовизначення. Сьогодні, в період економічної кризи, людина може кілька разів змінювати свій професійний статус, кваліфікацію, виробничий колектив, а на час пошуку роботи взагалі бути «маргіналом». Нові суспільні вимоги до особистості потребують від неї високого рівня професійної мобільності.

Аналіз актуальних досліджень. Основні підходи до визначення професійної мобільності та її складових проаналізовані в працях А. В. Амосової, С. Я. Батишева, Ю. І. Калиновським, І. Д. Мацкуляк, В. Є. Томашкевічем, І. В. Удалова та ін. Умови формування професійної мобільності розкрито в працях А. М. Ващенко (майбутніх офіцерів), І. У. Забіров (керівників промислових підприємств), Е. А. Іванченко (майбутніх економістів), С. Є. Капліна (майбутніх інженерів), Л. А. Амірова, І. В. Нікуліній, Л. В. Горюнової, Ю. Ю. Дворецької (викладача вищої школи), Б. М. Ігошева, А. А. Нікітіної, Р. Н. Прими, В. А. Сластеніна (майбутнього викладача), І. В. Шпекторенко (державного службовця) і т. д. Вплив професійної мобільності на професійний розвиток і становлення професійно успішної особистості досліджували С. А. Кугель, Р. Т. Насибулін, К. Поппер, І. Л. Смирнова, І. Т. Фролов та ін. Проте, незважаючи на велику кількість досліджень із зазначеної проблеми, в науці немає цілісної психологічної концепції професійної мобільності особистості, визначення її складових компонентів, взаємозв'язку з психічними властивостями і т. ін.

Мета статті. Охарактеризувати психологічна особливості професійної мобільності в осіб юнацького віку та молоді.

Розгляд феномену професійної мобільності варто розглядати через призму віку, а саме юнацтва та молоді. Адже саме на цей період припадає активна фаза становлення та розвитку особистості як професіонала.

Головним завдання періоду юнацтва є професійне самовизначення, а молоді – професійне зростання та розвиток в рамках певної виконуваної діяльності.

Трактування даного феномена має багато вимірів, майже кожен науковець трактує його по своєму. Так, наприклад, Л. П. Шевченко професійну мобільність розглядає як психологічну готовність робітника, фахівця до розв'язання широкого кола виробничих завдань, здатність оперативно, швидко перебудовуватись в залежності від ситуації, гнучкість поведінки, що проявляється в його здатності вчасно змінювати стратегію або засіб дій у відповідності з умовами праці, що змінюються [6].

Н. Г. Мурадян визначає мобільність як засіб адаптації працівників [8], що підвищує їх конкурентоспроможність, при цьому професійна мобільність обумовлюється рівнем психологічної готовності робочих до діяльності в умовах конкуренції та нестабільності на ринку праці. На думку Л. Л. Сушенцевої [10], основою професійної мобільності особистості є динамізм її мотиваційних, інтелектуальних і вольових процесів, завдяки чому створюється індивідуальне поле готовності до професійної мобільності.

Не зважаючи на велику кількість визначень, з психологічної точки зору, головним є визначення даного феномена як готовності до змін у професійній діяльності, бажання розвиватися як професіоналу.

В структурі професійної мобільності виокремлюють поведінковий, когнітивний та інтегрально-особистісний компоненти. Поведінкова складова професійної мобільності особистості проявляється як зміна професійної діяльності особистістю, перекваліфікації, професійного зростання. Найбільш показовим в цьому відношенні є зміна професії особистістю. Деякі дослідники розглядають професійну діяльність як складову сенсу життя людини, тому зміна професії є зміна його сенсу [8]. Зміна професійної діяльності практично завжди пов'язана з необхідністю оволодівати новими знаннями, технологіями, відповідати вимогам нової професії, через зміну поглядів, інтересів, цінностей і т. ін. [3].

У вітчизняній психології вивчення феномена зміни професії здійснюється з точки зору аналізу ситуації відходу з діяльності, обумовленого соціально-економічними факторами [3; 4; 8]. У зарубіжній психологічній літературі зміна професії розглядається як один з факторів, що забезпечує професійну адаптацію на ранніх етапах професіоналізації [7].

Когнітивний компонент – система знань про себе, індукований в «образ Я» включає в себе комплекс обґрунтованих і необґрунтованих переконань. Показники когнітивного компонента – міра реалістичності, різноманітність і широта самооцінювальних уявлень і форма вираження судження про себе [9]. Когнітивний компонент професійної мобільності включає в себе: самооцінку, усвідомлення особистістю своїх сильних і слабких сторін, усвідомлення необхідності змінюватися.

Інтегрально-особистісний компонент у структурі професійної мобільності представлений рисами особистості, які сприяють, успішній адаптації до мінливих умов, прийняттям на себе відповідальності за наслідки змін (інтернальність/екстернальність), ціннісними орієнтаціями і смисложиттєвими орієнтаціями і т. ін. В залежності від наявності чи відсутності певних рис особистості професійна мобільність має свої якісні особливості протікання. Локус контролю ще одна важлива складова інтегрально-особистісного компоненту професійної мобільності, він може бути зовнішнім та внутрішнім (інтернальність/екстернальність). Можна сказати що «професійно мобільному фахівцеві» більшою мірою притаманний інтернальний локус контролю, він має змогу ефективно реалізовувати себе в мінливих соціально-економічних умовах, вони більш обдумано приймають рішення, і зміна професії для них не несе негативних наслідків [5].

Відомо, що ціннісні та смисложиттєві орієнтації є найважливішим компонентом структури особистості. На думку В. Ф. Ануріна, ціннісні орієнтації впливають на формування потреб індивіда. Ціннісні орієнтації стимулюють розвиток особистості, вони є характеристикою людини, сформованої в психологічному та соціальному план. Смисложиттєві орієнтації нерозривно пов’язані з задоволеністю життям, суб’єктивним благополуччям, цілями у житті, його свідомістю. З точки зору професійної мобільності смисложиттєві орієнтації визначають усвідомленість зміни професії та професійного вдосконалення загалом.

Як було зазначено раніше, дослідження питань, пов’язаних з професійною мобільністю є доволі актуальною та важливою проблемою для сучасного суспільства. На першому етапі дослідження на основі анкети Ю. Ю. Дворецької «Рівні професійної мобільності» нами було виокремлено 3 групи респондентів. До першої групи, яка склала 32 особи ввійшло

48,9% досліджуваних, усі вони змінювали професію. При цьому 57,4% змінювали професію, на ту, яка має більший попит на ринку праці. 21,0% змінювали професію, оскільки попередня була не до вподоби. Особи, що увійшли в цю частину вибірки, в середньому за професійне життя 2,8 разів змінювали місце роботи. При цьому для 48,0% з них, мотивом зміни був кар'єрний ріст, а для 27,9% – більш висока заробітна плата. Більшість респондентів цієї групи (68,2%) не відчували негативних переживань у зв'язку зі зміною професії (місця роботи), навпаки, вони відчували почуття підйому і наснаги. З цього можна зробити висновок, що відсутність негативних емоційних реакцій на зміну професійного «вектора» є важливою характерною особливістю високо мобільної особистості.

До другої групи потрапили 20 осіб (29,5%), вони мають знижену професійну мобільність. З них 21,8% доводилося змінювали професію. 60,0% респондентів цієї частини вибірки не міняли раніше місця роботи, або не були працевлаштованими жодного разу. Середній показник в групі респондентів зі зниженою професійною мобільністю по цій позиції анкети дорівнює 1,3. У 51,6% осіб, що змінювали роботу причиною була зміна місця проживання, а у 48,4% – ліквідація підприємства або скорочення штатів. Ці респонденти відзначають, що важко переживали зміну роботи (професії) і довго адаптувалися до нового виду діяльності.

В третю групу потрапило 14 осіб (21,6%). Рівень професійної мобільності респондентів даної групи можна визначити як «гіпермобільність». Усі респонденти міняли у своєму житті професію, причому 63,2% колишня професія не подобалася, а 54,4% про цю професію мріяли з юності. Характерна особливість даної групи – молодий вік респондентів, в середньому 23,5 роки. При цьому в середньому кожен змінював місце роботи 4,7 разів. Головними причинами зміни були: конфлікт з керівництвом (49,1%); більш висока заробітна плата на новому місці (36,8%); скорочення посади (14,0%). 77,2% опитаних у групі III без особливих переживань змінювали професію або місце роботи, а 15,8% відчували почуття підйому і наснаги. В цілому результат по цій частині вибірки свідчить про позитивне сприйняття особистістю процесу зміни професії або місця роботи, більше того, сам по собі цей процес розглядається як специфічний засіб самореалізації.

Отримані результати були покладені в основу подальшого дослідження. Важливим етапом нашого дослідження було дослідження рівнів професійної мобільності з соціальною адаптивність особистості. Соціальна адаптивність особистості досліджена із застосуванням опитувальника О. Г. Посипанова. Респонденти з високим рівнем професійної мобільності характеризуються більш вираженим «профілем» соціальної адаптивності за типом підвищеної лабільності (72,1%). Вираженість цього адаптивного профілю в групі ІІ значно нижча (5,1%). Висока креативність як механізм соціальної адаптації особистості виявлена у 11,6% цієї групи. Важливо відзначити, що з усієї обстеженої вибірки профіль максимальної адаптивності виявили тільки 4,9%, при цьому 8,5% з них відносяться до групи високо професійно мобільних осіб. Тільки 5,4% респондентів першої групи визначені як особи зі зниженою адаптивністю, при цьому аналогічний адаптаційний профіль показали 16,7%. 16,7% – осіб другої групи респондентів і 14,0% – третьої групи. Профіль максимальної адаптивності виділений у 4,9% піддослідних групи І, при цьому в цілому по вибірці високими показниками по всіх діагностуються шкалами адаптивності («Конформність», «Лабільність», «Креативність»). Таким чином, відзначаючи особливості соціально-психологічної адаптації особистості, що володіє високою професійною мобільністю, можна стверджувати, що ці особи людина мають в якості ресурсу адаптації високу ситуативну орієнтованість, хороші уявлення про те, яких результатів він повинен досягти, включаючись в професійне життя.

Для респондентів групи ІІ найбільш типовий «профіль» підвищеної конформності (74,4%). Серед респондентів, що володіють професійною гіпермобільністю, не відзначено висококонформного адаптаційного профілю. Характерна особливість гіпермобільних особистостей – наявність двох видів соціальної адаптації; за типом високої креативності (56,1%) і підвищеної лабільності (26,3%).

Висновки. В цілому можна зробити висновок, що різні види професійної мобільності мають виражений взаємозв’язок з типологічними соціально-психологічними адаптаційними профілями. Високомобільна особистість має переважним ресурсом адаптивності високу лабільність. Особистість зі зниженою професійною мобільністю використовує

потенціал високої конформності, який в нестабільних соціальних і професійних умовах втрачає ресурс значимого регулюючого впливу на процес самодетермінації, і людина відчуває вираженість стану фрустрації у вигляді гострих емоційних переживань, у зв'язку з втратою колишнього місця роботи і необхідністю пошуку нового. Професійно гіпермобільна особистість володіє вираженою креативністю, яка виступає детермінантою невичерпної енергії у пошуку шляхів самореалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вайзер Г. А. Смысл жизни и «двойной кризис» в жизни человека / Г. А. Вайзер // Психол. журнал. – № 5. – 1998. – 22 с.

2. Горюнова Л. В. Профессиональная мобильность специалиста как проблема развивающегося образования в России: дис. доктора пед. наук / Горюнова Лилия Васильевна. – Ростов-на-Дону, 2006. – 337 с.

3. Дворецкая Ю. Ю. Система ценностных ориентации личности, сменившей профессию / Ю. Ю. Дворецкая // Человек. Сообщество. Управление. Спецвыпуск. – Краснодар, 2006. – № 2. – С. 84-89.

4. Демин А. Н. Личность в кризисе занятости: стратегии и механизмы преодоления кризиса / А. Н. Демин. – Краснодар: Кубанский Государственный Университет, 2004. – 315 с.

5. Дмитриева О. Б. Формирование психологической готовности молодых специалистов к профессиональной деятельности: дис. к. психол. наук. – 1997. – 148 с.

6. Игошев Б. М. Организационно-педагогическая система подготовки профессионально мобильных специалистов в педагогическом университете / Б. М. Игошев. – М. : ВЛАДОС, 2008. – 201 с.

7. Клищевская М. В. Смена профессии как феномен профессионального развития: дис. к. психол. наук. – М. : 2001. – 148 с.

8. Кугель С. А. Профессиональная мобильность в науке / С. А. Кугель. – М. : Мысль, 1983. – 256 с.

9. Дьяченко М. И. Психология высшей школы / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск: Изд-во БГУ, 1978. – 383 с.

10. Сушенцева Л. Л. Проблема професійної мобільності у контексті міждисциплінарного підходу / Л. Л. Сушенцева // Теорія і методика професійної освіти. – № 1. – 2011. – С. 3-11.

Зрядна А. Л.

студентка Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми),
Науковий керівник – к. психол. н.,
доцент ***Єрмакова Н. О****.*

ДОВІРА РЕКЛАМНОМУ ПЕРСОНАЖУ: ОБРАЗ ЖІНКИ І ЧОЛОВІКА, ГІДНИХ ДОВІРИ

У статті висвітлюються різні підходи вітчизняних та зарубіжних вчених, що досліджували проблему довіри рекламному персонажу; аналізуються психологічні особливості образів жінки і чоловіка, гідних довіри.

Ключові слова: *психологія реклами, довіра, образ жінки і чоловіка, гідних довіри.*

Постановка проблеми. Реклама в даний час стала невід'ємною частиною життя людей. Кожна людина так чи інакше практично кожен день зустрічається з різними видами реклами – на телебаченні, по радіо, в друкованій пресі, на вулицях міст, в магазинах тощо. Оскільки більшість рекламних повідомлень проектується та розробляється з урахуванням психології споживача, можна зробити висновок про надзвичайно великий її вплив на людей та на суспільну свідомість. Єдине, що може перешкодити впливу реклами на людей, є фактор довіри чи недовіри особистості до реклами та до її основного образу – рекламного персонажу. То ж, відповідно, всі рекламісти прагнуть сформувати високий рівень довіри до свого рекламного персонажу та рекламного образу. Таким чином, розробка проблеми довіри до рекламного персонажу є надзвичайно важливим та актуальним в даний час.

Мета: теоретично дослідити прояви довіри до рекламного персонажу.

Аналіз актуальних досліджень. Вплив реклами на психологію особистості активно вивчається зарубіжними і вітчизняними психологами (І. М. Богомоловою, Н. Ф. Вітце, П. С. Гуревічем, О. М. Любимовим, І. А. Резеповим, Р. Харрісом та ін.). Проте, феномен довіри до рекламних персонажів як у зарубіжній, так і у вітчизняній психології висвітлений недостатньо, зокрема такими авторами, як Р. Харрісом та А. Б. Купрейченко. Цими вченими, зокрема, встановлено, що характеристики аудиторії – життєві принципи, норми і цінності, традиційна культура і субкультура особистості, зокрема – мотивація і цінності людини безпосередньо пов'язані з довірою до інформаційного повідомлення.

Виклад основного матеріалу. Одним з основних показників успішності комунікації є довіра аудиторії до повідомлення і його джерела. Для підвищення ефективності повідомлення ЗМІ постійно працюють над прийомами психологічного впливу на аудиторію. Мало яка реклама, особливо рекламний ролик, обходиться без персонажів. Н. Ф. Вітце [2] та П. С. Гуревич [3], наприклад, зазначають, що обумовлено це рядом

факторів: рекламний персонаж – обличчя компанії: легко запам’ятовується і привертає увагу; створивши один раз персонаж рекламної кампанії, організація не піклується про створення нової унікальної реклами; рекламний персонаж поліпшує привабливість фірмового стилю: споживач переносить свою симпатію до героя на продукцію фірми-власника бренда; емоційне відношення до бренду за рахунок яскравих, індивідуальних персонажів.

Проте, А. Б. Купрейченко [4] і Р. Харріс [7] відзначають, що не завжди персонажі в рекламі відповідають вище наведеним характеристикам. Це обумовлюється довірою чи недовірою споживача до створеного персонажа, тобто співвідношенням його принципів, цінностей і культури з цінностями і принципами, вкладених у характер персонажа рекламного повідомлення.

Дослідники вказують, що позитивний образ у рекламі формує в споживачів довіру до рекламованого товару. А негативний образ, навпаки, не вселяє довіри, а часом – викликає відразу і ворожість. Основні риси, якими повинний володіти позитивний персонаж – оптимізм, життєрадісність, дружелюбність і гарне почуття гумору. Виходячи з цього, доцільніше використовувати в рекламі позитивний персонаж, що володіє тільки позитивними рисами характеру. Але при цьому не зловживати надто казковими образами, тому що споживач буде шукати «підступ» у пропонованому товарі чи послузі. Найбільш придатний варіант для даної цільової аудиторії – чіткий виклад проблеми і рішення її без зусиль.

Реклама, маючи яскравий (візуально та аудіально) характер та високу частоту та тривалість повторення, може формувати в людей не тільки прихильність до того чи іншого виду товарів. Для створення довіри до свого персонажа, вона також повинна відповідати й типовим ґендерним уявленням суспільства. А. Б. Купрейченко вказує, що існує певний взаємозв’язок: гендерні стереотипи формуються під впливом реклами й навпаки, реклама використовує їх для створення позитивного персонажу та формування довіри аудиторії до нього.

А. Б. Купрейченко [4], І. А. Резепов [6], Р. Харріс [7] зазначають, що даний аспект використовується дуже часто. Так, до дійсного часу виявлено, що в рекламі в ЗМІ існують розходження в зображенні чоловіків і жінок. Аналіз фотографій, вміщених у журналах, свідчить про те, що жінки, як правило, займають у просторі фотознімка положення нижче, ніж чоловіки, часто вони зображуються в ролях, що підкреслюють їхню красу, залежність від чоловіків, сексуальну привабливість. На фото в чоловіків головним чином присутні обличчя і голова, жінок же частіше зображують на весь зріст і більш відкрито. Чоловіки з’являються в рекламі більш владними, домінантними, агресивними, твердими, наполегливими, раціональними і розумними, чим жінки. Жінки – більш привабливими,

альтруїстичними, товариськими, моложавими. У цілому, жінки часто зображуються в стандартних і стереотипних ролях, відносинах, ситуаціях.

Вітчизняна реклама активно експлуатує та послідовно закріплює за чоловіками характеристики домінування, лідерства, активності, публічності, раціональності, суб'єкта сексуальних бажань, а за жінками – характеристики підпорядкування, залежності, пасивності, приватності, емоційності та об'єкта сексуальних бажань.

Чоловік, в свою чергу, конструюється рекламою як особа із величезним тягарем відповідальності: судячи з телереклами, український чоловік не має права бути іншим. Він повинен заробляти багато грошей (ледь не вся продукція, яка просувається на ринок, призначається саме його гаманцеві, що підтверджується і візуально: товар біля каси оплачує переважно чоловік), він повинен бути начальником, обов'язково має їздити дорогою машиною, а не тролейбусом.

Роль чоловіка є невиправдано гіперболізованою. Він є: основою будь-якого виробничого процесу: на чоловікові тримається все – починаючи від розробки, і закінчуючи виробництвом товарів; безжально експлуатованою істотою: в масову підсвідомість укорінюють стереотипи про роль чоловіка виключно як годувальника, цінність якого залежить саме від виконання цієї функції; фактично позбавленим батьківських прав догляду за дитиною: зображення чоловіка, який доглядає за дітьми, зведено на ринку вітчизняної реклами майже до нуля; позбавленим можливості виконувати хатню роботу та роботу на кухні: винятком є хіба що ролики, приурочені до 8 Березня.

Згідно з даними досліджень А. Б. Купрейченко [4], у рекламних роликах домінує образ жінки як об'єкта насолоди (24,7% роликів). Другим по частоті використання є образ «охоронниця домашнього вогнища» (17,3%). 16% роликів містять образ моделі, 12,9% – дружини, 10,4% – матері і лише 4,3% – образ ділової жінки.

Частка роликів із зображенням чоловіків у сфері родини, а також як об'єкта насолоди й об'єкта турботи практично однакова (13,6%, 12,3% і 12,3% відповідно). 9,3% роликів містять образи «ділова людина» і «спортсмен», у 8,6% роликів чоловік показаний безпосередньо як чоловік, у 7,4% – батько. У телерекламі з зображенням трудового процесу в 1,4 рази

частіше фігурують персонажі чоловічої статі. Жінки в 1,3 рази частіше, ніж чоловіки зображуються в колі родини, у 2 рази частіше проводять час з дітьми, у 3 рази частіше виявляють турботу і займаються готуванням їжі. Чоловіки активно виявляють себе лише в оцінці діяльності навколишніх (у 6 разів частіше, ніж жінки).

Таким чином, дані, отримані А. Б. Купрейченко, дозволили автору констатувати, що жінка в сучасних рекламних роликах представлена переважно в двох ракурсах – як сексуальний об'єкт і як домогосподарка. При зображенні жінок підкреслюється їх привабливість, краса, молодість. Їхній рольовий набір дуже обмежений і включає традиційні соціальні ролі матері, дружини і «охоронниці домашнього вогнища», а також популярну в сучасному суспільстві роль моделі. Чоловік у телерекламі виконує більшу кількість соціальних ролей, серед яких також переважають традиційні – чоловік представлений як добувач, захисник, лідер і має більш високий соціальний статус. Особливий акцент робиться на таких рисах як діловитість, сила, влада.

Висновки. Використання в рекламі чоловічих і жіночих персонажів спрямовано на свій сегмент споживачів – молодих вродливих жінок більше сприймають чоловіки, відповідно для них такі персонажі є більш позитивними та викликають більше довіри. Жінки-берегині в рекламі є більш сприйнятливими для жінок більш літнього віку й відповідно вони викликають більше довіри саме в даного сегменту споживачів реклами.Чоловік у телерекламі виконує більшу кількість соціальних ролей, серед яких також переважають «добувач», «захисник», «лідер», який має більш високий соціальний статус, діловитість, силу, владу порівняно з жінками.

Довіра до рекламного персонажу формується в людей під впливом його позитивних зображуваних якостей. Такі зображувані якості часто залежать від цільового сегменту споживачів реклами. Образ молодих гарних жінок часто використовують для формування довіри до рекламного персонажу серед чоловіків й ін. При цьому слід відзначити взаємопов'язаність гендерних стереотипів та персонажів реклами – вони взаємно впливають на одне одного.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богомолова И. Н. Социальная психология печати, радио, телевидения / И. Н. Богомолова. – М.: Академия, 1999. – 388 с.
2. Витце Н. Ф. Психология рекламы / Н. Ф. Витце. – М. : Юнити-Дана, 2005. – 526 с.
3. Гуревич П. С. Психология рекламы / П. С. Гуревич. – СПб. : Питер, 2010. – 368 с.
4. Купрейченко А. Б. Психология доверия и недоверия / А. Б. Купрейченко – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2008. – 565 с.
5. Любимов А. Н. Психология рекламы / А. Н. Любимов. – М. : Мир, 2008. – 462 с.
6. Резепов И. А. Психология рекламы и PR / И. А. Резепов. – М. : Логос, 2007. – 412 с.
7. Харрис Р. Психология массовой коммуникации / Р. Харрис. М. : Логос, 2003. – 392 с.

Кравченко К. Ю.

студентка Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми),
Науковий керівник – к. психол. н.,
доцент ***Єрмакова Н. О.***

БУЛІНГ У РАННЬОМУ ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ ТА ЙОГО ОСНОВНІ НАСЛІДКИ ДЛЯ СУЧАСНОЇ ШКОЛИ

Статтю присвячено розкриттю сутності поняття «булінг», аналізу наукових досліджень з цього питання та психологічній характеристиці цього явища.

Ключові слова: *булінг, агресія, насилля, жертва, школярі раннього юнацького віку.*

Постановка проблеми. Економічна і політична нестабільність, бойові дії на сході, характерні для суспільного життя сучасної України підсилюють явища насильства у процесах навчання і виховання. Як свідчать дані різних соціологічних опитувань та численних психолого-педагогічних досліджень, воно досить поширене в навчальних закладах і має негативний характер.

Явище булінгу в сучасних школах, до якого включають різноманітні жорстокі дії учнів, які призводять до приниження гідності однієї особистості та отримання задоволення від цього іншої, набуває загрозливої гостроти. Це підтверджується великою кількістю відповідних досліджень, причому не тільки у трансформаційних суспільствах, до яких відноситься Україна, а й усьому світі взагалі. Тому дослідження явища насильства в школі є надзвичайно актуальним для сучасної психологічної науки і практики.

Аналіз актуальних досліджень. Публікації на тему шкільного цькування з’явилися досить давно, проте, перші систематичні дослідження

проблеми насильства були здійснені скандинавськими вченими Д. Олвеусом, П. Хайнеманном, Е. Руланном. Шведський вчений Д. Олвеус і сьогодні залишається найбільш авторитетним дослідником проблеми булінгу. Потім інтерес до цієї проблеми виник і у Великобританії.

Серед британських дослідників слід відзначити В. Ортона, Д. Лейна, Е. Мунте. У США особливу увагу до булінгу стали проявляти на початку 1990-х рр. (К. Каталано, Д. Хоукінс). У вітчизняних дослідженнях ця проблема знайшла своє відображення в роботах І. С. Кона, однак вона все ще залишається мало дослідженою, і відсутність достатньої інформації є серйозною перешкодою для її вирішення.

Мета статті: теоретично і емпірично дослідити особливості прояву булінгу у школярів раннього юнацького віку.

Виклад основного матеріалу. Булінг – тривале фізичне або психічне насильство з боку індивіда чи групи по відношенню до індивіда, не здатного захистити себе в даній ситуації. Це форма жорстокого поводження, коли фізично чи психічно сильний індивід або група таких отримує задоволення, завдаючи біль або насміхаючись. Жертви цього насилля схильні відчувати сором і невпевненість у собі, але воліють не повідомляти про знущання і приниження, проте перебування в ситуаціях постійного стресу, страждання від соціального неспокою, самотність та відчуження можуть призвести у них до нервових зривів, фобій, агресивної поведінки або депресії.

Найвідоміший дослідник з питань насилля серед школярів та розробник найефективнішої антибулінгової програми Д. Ольвеус [3] дає загальноприйняте розуміння булінгу: знущання над індивідом, на його думку, означає, що він неодноразово і впродовж певного часу піддається негативним діям з боку одного або декількох осіб, і при цьому відчуває труднощі самозахисту.

Як зазначає відомий сучасний вітчизняний вчений-психолог І. С. Кон, булінг – явище глобальне і масове [1]. Науковець спирається на дані Інтернет-сайту KidsPoll, що містить відповіді 1200 дітей, які відповідали на питання щодо насилля. Згідно вказаних даних, булінгу піддавалися 48% дітей, у тому числі 15% – неодноразово, 42% – самі займалися ним, причому 20% – багаторазово. Отримані нами дані в ході проведення емпіричного вивчення проявів булінгу у ранньому юнацькому віці також

узгодилися з даними інших дослідників.

Методики та організація дослідження. Дослідження проблеми насильства серед школярів раннього юнацького віку були проведені нами в 2015 році на базі двох шкіл міста Суми та двох селищ в Сумській області. У ньому приймали участь 140 учнів одинадцятих класів, середній вік яких складає 16 років.

З метою виявлення поширеності агресивних проявів серед старшокласників ми використовували батарею методик, які були апробовані науковцями на великих групах школярів, пройшли оцінку на валідність і дають змогу отримати інформацію про середні величини та закономірності розподілу показників, які вивчаються.

Виходячи з мети нашої роботи, для експериментального дослідження булінгу у ранньому юнацькому віці ми дібрали наступні методики, які дозволили дослідити переважаючі види насильницьких проявів серед старшокласників: опитувальник Д. Кроуна-Д. Марлоу «Шкала соціальної бажаності»; методика А. Басса-А. Дарки (адаптація О. К. Осницького) «Визначення показників та форм агресії»; модифікована методика Л. Сакса-В. Леві «Незакінчені речення» для діагностики уявлень старшокласниківів про булінг; опитувальник Д. Кроуна-Д. Марлоу «Шкала соціальної бажаності» був проведений для підтвердження достовірності результатів дослідження і дозволив нам виключити 13 респондентів із загальної вибірки, результати відповідей яких виявилися соціально бажаними і тому – сумнівними.

Насильство в середовищі однолітків може мати диференційовані прояви. За допомогою методики А. Басс-А. Дарки «Визначення показників та форм агресії» нами було виявлено, які форми агресії частіше використовуються школярами раннього юнацького віку (див. табл.1 та рис.1).

Таблиця 1

Показники результатів дослідження (N=127)

	Місто		Село	
	Абс.	%	Абс.	%
Фізична агресія	11	17,5	5	7,8
Непряма агресія	3	4,7	9	14
Роздратування	5	8	3	4,7
Негативізм	0	0	0	0
Образа	0	0	7	11
Підозрілість	2	3,2	0	0

Вербальна агресія	34	54	24	37,5
Розкаяння совісті (аутоагресія)	8	12,6	16	25

Отримані дані дозволили виявити відмінності між міськими і сільськими школярами насамперед за показниками агресивності: на першому місці знаходиться вербальна агресія (у 54% школярів міста і у 37,5% школярів селищ), другою за значущістю у школярів міста виступає фізична агресія (наявна у 17,5% респондентів), а у школярів селищ, навпаки – розкаяння совісті або аутоагресія (притаманна 25% досліджуваним). Серед школярів міста було виявлено 8% осіб, схильних до роздратування, а в школярів селищ спостерігається тенденція до непрямої агресії (14% респондентів); образа як домінуюча форма агресії виявилася у 11% школярів селищ, яка у старшокласників міста взагалі відсутня (0%); підозрілість наявна у 3,2% школярів міста і 0% школярів селищ; негативізм не був виявлений взагалі в обох вибірках. Ми пояснюємо це тим, що саме умови соціалізації, які, в свою чергу визначаються типом проживання підлітка, впливають на показники і прояви агресивності.

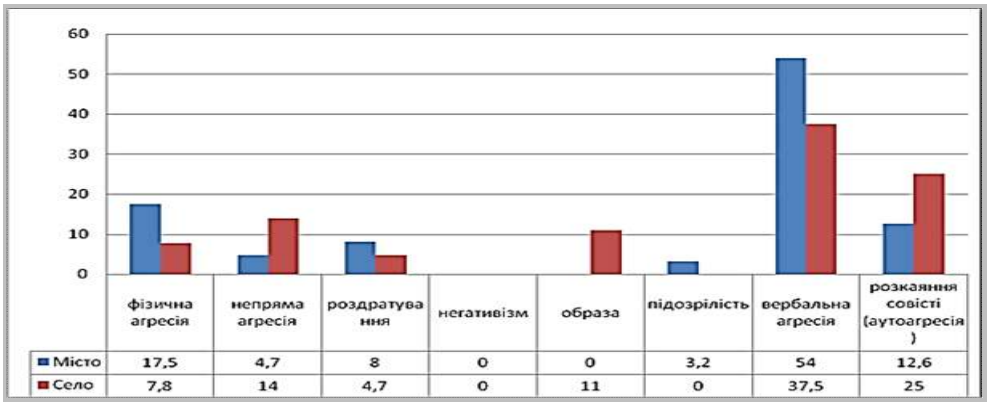

Рис.1. Показники агресивності серед школярів міста та селищ у ранньому юнацькому віці за методикою А. Басса-А. Дарки

Зупинимося детальніше на аналізі даних нашого емпіричного вивчення проблеми, отриманих за допомогою модифікованої методики Л. Сакса-В. Леві «Незакінчені речення», спрямованої на діагностику уявлень старшокласників про насилля. Так, серед одинадцятикласників міста було виявлено 20,6% респондентів, які мають схильність до прояву насилля, являються неформальними лідерами класу та є «авторитетом» для інших. 8% досліджуваних вважають себе аутсайдерами, не мають бажання контактувати з однокласниками. Тривожним є виявлений нами факт: 35% опитаних вказали, що в їх класі неодноразово були бійки, хоча

23% респондентів і зазначали, що насилля може застосовуватися тільки у випадках, коли існує безпека власному життю чи здоров'ю. Із видів насилля у старшокласників - містян переважає психологічне насилля (глузування, присвоєння кличок, висміювання, приниження в присутності інших, відторгнення, ізоляція, відмова від спілкування з жертвою і т. п.).

Серед школярів – жителів селищ було виявлено 15,7% лідерів, 4,7% аутсайдерів. Хоча порівняно з старшокласниками, що проживають у місті, респондентів-сельчан, які потерпали від бійок, не було виявлено, все ж 28,1% вказали, що неодноразово спостерігали за насиллям в школі. Позитивним є той факт, що 17,1% опитаних старшокласників, що проживають у селищах, категорично виступають проти будь-яких проявів насилля. І все ж 34,4% старшокласників-сельчан вказали, що агресія застосовується ними ситуативно, в залежності від того чи існує для них самих загроза або в випадках, коли насилля здійснюється по відношенню до слабшого.

Зважаючи на отримані результати, можна зробити висновок, що кількість як жертв, так і кривдників є дещо більша, ніж було вказано під час опитування. Причинами цього може бути небажання учасників розповідати про ситуацію насилля в школі.

Важливо зауважити, що тривалі шкільні знущання позначаються на «образі Я» старшокласника. В такої людини падає самооцінка, вона зазнає труднощів соціалізації, що може проявитися у спробах уникати відносин з іншими людьми. Інші школярі також уникають дружити з жертвами насилля, оскільки бояться, що самі можуть також стати жертвами, слідуючи при чому такій логіці: «Який твій друг – такий і ти».

Т. Лукіна підкреслює, що у результаті цього, формування дружніх відносин може стати проблемою для жертви, а відторгнутість в школі нерідко переноситься і на інші сфери соціальних відносин [2]. Така дитина і в подальшому може жити за «програмою невдахи». Роль жертви є причиною низького статусу в групі, проблем у навчанні та поведінці. Рішення своїх проблем діти-жертви насилля часто знаходять в кримінальному асоціальному середовищі, що нерідко пов'язане з формування пристрасті до алкоголю чи наркотиків. Дівчата нерідко починають займатися проституцією, у хлопців може порушуватися статева орієнтація.

Булінг у школах часто набуває більш жорстоких форм, які підпадають під кримінальне законодавство. У школах з частими випадками булінгу підвищується ризик бійок з тяжкими наслідками, сексуальних та інших нападів, псування майна, застосування вогнепальної чи іншої зброї. Деякі жертви знущань настільки страждають, що закінчують або намагаються покінчити життя самогубством.

Іноді наслідки терору тривають у жертви впродовж усього її подальшого життя, калічачи її, можливий навіть розвиток серйозного посттравматичного стресового розладу (ПТСР), який включає 5 фаз розвитку: 1) фаза відчаю – підвищений рівень тривожності, коли особистість ще погано усвідомлює те, що відбувається з нею; 2) фаза заперечення – спроба витіснити з пам'яті те, що сталося; можуть з'явитися соматичні розлади, безсоння; 3) фаза нав'язливості або депресії; смирення з подією насильства на тлі емоційної лабільності, порушення сну; 4) фаза опрацювання того, що сталося, з усвідомленням причини події; 5) фаза завершення – з'являється надія на майбутнє. Можлива згодом і армійська дідівщина, і мобінг на роботі. Найголовніше, якщо булінг був перерваний на самому початку, то наслідки мінімальні у вигляді слабких негативних емоцій.

Висновки. Шкільний булінг – явище системне і комплексне. Він в однаково великій мірі притаманний і міським, і сільським школам. Так, в ході нашого емпіричного дослідження більше третини старшокласників-містян вказали – в їх класі неодноразово були бійки, а більше чверті старшокласників-сельчан зазначили, що неодноразово спостерігали за насиллям в школі. Тому, окрім лікарів, психотерапевтів, психологів, які займаються, як правило, вже з тими дітьми, які зазнали цькування і знущання з боку своїх однолітків та однокласників, до вивчення і профілактиці цього явища повинні підключитися шкільні вчителі та соціальні педагоги.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кон И. С. Что такое буллинг и как с ним бороться? / И. С. Кон // «Семья и школа». – 2006. – № 11. – С. 15-18.

2. Лукина Т. Н. Система работы школьного социального педагога по профилактике насилия и жестокости / Т. Н. Лутина // Известия Смоленского государственного университета. – 2009. – № 3. – С. 321-326.

3. Olweus D. Bully Cictim problems amongs choolchildren in Scandinavia // J. P. Myklebust, R. Ommundsen (eds.). // Psykolog professjonen motar, 2000. – Oslo:

Universitets for laget, 1987.

Лебєдіна Ю. І.

студентка Миколаївського
національного університету
імені В. О. Сухомлинського (м. Миколаїв),
Науковий керівник – к. психол. н.,
доцент ***Кучманич І. М.***

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ФУНКЦІОНАЛЬНО-РОЛЬОВОЇ СТРУКТУРИ СІМ'Ї З СУМІСНІСТЮ ПАРТНЕРІВ

У статті емпірично досліджено вплив функціонально-рольової структури сім'ї на подружню сумісність. З'ясовано показники функціонально-рольової структури сім'ї. Продемонстровано взаємозв'язок функціонально-рольової структури сім'ї з сумісністю партнерів.

Ключові слова: *структура сім'ї, сумісність, сімейні цінності.*

На сучасному етапі розвитку суспільства інститут сім'ї зазнає значних випробувань, зокрема втрачено багато функцій, що зміцнювали її в минулому. Традиційні ролі, коли жінка вела домашнє господарство, виховувала дітей, а чоловік був хазяїном, власником майна і забезпечував економічну самостійність сім'ї, змінилися. На сьогоднішній день переважна кількість жінок беруть участь у виробничій діяльності, суспільних рішеннях та економічному забезпеченні сім'ї. З одного боку це сприяло розвитку жінки як особистості, але з іншого – призвело до зниження рівня народжуваності і збільшення числа розлучень [7]. У 2014 році в Україні було укладено 278 тис. шлюбів, а відсоток розлучень досяг 61%. При цьому від 52% до 62% розлучень в Україні припадає на молоді сім'ї [3].

Рольова структура сім'ї забезпечує ефективне функціонування й задоволення потреб усіх її членів за умов рольової узгодженості, а саме: несуперечливості сімейних ролей, які утворюють цілісну систему. Роль – це нормативно схвалювана модель поведінки, що очікується від людини, котра займає певну соціальну позицію й позицію у міжособистісних взаєминах. Рольова структура сім'ї існує для виконання кожним членом сім'ї певних ролей. Така структура характеризує систему взаємодій і відносин членів сім'ї відповідно до традицій і звичаїв, що існують у суспільстві в цілому, найближчому соціальному оточенні і закріплених в особистому досвіді членів сім'ї. Процес виникнення рольової структури сім'ї є одним із провідних у становленні як соціальної та психологічної

спільності, адаптації подружжя один до одного і виробленні стилю сімейного життя. Однак, до теперішнього часу, залишається мало вивченим питання, як сприймають молоді люди свій шлюб і яке місце займають у цьому їх рольові взаємини. Тому для сучасного суспільства таку тему дослідження як вплив функціонально-рольової структури сім'ї на її сумісність вважаємо актуальною [7].

Метою статті є висвітлення та вивчення функціонально-рольової структури сім'ї, взаємозв'язку функціонально-рольової структури сім'ї з сумісністю партнерів.

В емпіричному дослідженні брало участь 27 подружніх пар (54 особи), які живуть у зареєстрованому шлюбі.

Для реалізації мети використано комплекс психодіагностичних методик, зокрема, для вивчення сумісності обрано опитувальник «Шкала сімейної адаптації та згуртованості» – FACES-3 (Д. Х. Олсон), для дослідження функціонально-рольової структури сім'ї використано опитувальник «Рольові очікування і домагання у шлюбі» (А. М. Волкова) [1; 2].

За результатами дослідження до середньосбалансованого типу сімейної системи можна віднести 50% респондентів. 41% досліджуваних належать до збалансованого типу структури сім'ї. Незбалансований тип притаманний 9% респондентів. За методикою РОП переважна більшість сімей за всіма шкалами демонструє високі показники узгодженості уявлень партнерів про найбільш значущі сфери життєдіяльності сім'ї. Господарсько-побутова, батьківсько-виховна та шкала зовнішньої привабливості мають найвищі показники узгодженості – 81,3%. Найменші результати можна спостерігати за шкалою особистісної ідентифікації з партнером – 68,3%.

У результаті аналізу виявлено, що парам із високим рівнем сумісності (що характеризуються: наявністю спільних друзів та інтересів, які водночас не бояться мати окремих друзів і подруг; час, проведений разом цінується більше, ніж час, проведений окремо; вбачають передусім розвиток відносин, і вже потім розвиток індивідуальностей) властиві:

- Установка чоловіка (дружини) на особистісну ідентифікацію зі шлюбним партнером ($r=0,816$; $p\geq 0,01$). Можемо констатувати, що парам, у

яких збігаються очікування спільності інтересів, потреб, способів проведення часу легше організовувати свій спільний час, у них рідко виникають конфлікти з приводу організації дозвілля, що в свою чергу виступає підґрунтям подружньої сумісності. Так, Г. Л. Боуен наголошував, що значення тієї чи іншої рольової моделі для подружжя багато в чому визначається узгодженістю їх рольової взаємодії, ідеалів та сподівань [6]. Отже, стає очевидним той факт, що установка та часткова ідентифікація зі шлюбним партнером утворюють спільний контекст, який є необхідним для формування конструктивної сімейної взаємодії, що у свою чергу стає запорукою сумісності.

- Установка чоловіка (дружини) на реалізацію господарсько-побутових функцій сім'ї (r=0,768; p≥0,01). Сумісність подружжя прямо пропорційно залежить від оцінки чоловіком (дружиною) значущості побутової організації сім'ї. Чим більше вимог висуває чоловік (дружина) до участі чоловіка в організації побуту, тим більше значення має господарсько-побутові вміння і навички партнера. Різні установки на власну активну участь у веденні домашнього господарства навпаки можуть призводити до непорозумінь та низької ступені згуртованості членів сім'ї. У різних джерелах підкреслюється важливість господарсько-побутової функції сім'ї. Отже, реалізація цієї функції можлива саме за умов узгодження та поєднання зусиль подружжя. Таким чином, для забезпечення високого рівня сумісності важливою є спільність установок подружжя на реалізацію господарсько-побутової функції.

- Ставлення чоловіка (дружини) до батьківських обов'язків (r=0,687; p≥0,01). Вираженість установки чоловіка (дружини) на активну батьківську позицію шлюбного партнера сприяють високим показникам сумісності. Чим більшого значення надає чоловік (дружина) ролі батька (матері), тим більше він (вона) вважає батьківство основною цінністю, яка в свою чергу концентрує навколо себе життя сім'ї. У дослідженні Ю .Є. Алешиної зафіксовано, що спостерігається залежність задоволеності шлюбом від наявності дитини в сім'ї [1]. Крім того, батьківство є реалізацією однієї з провідних функцій сім'ї – репродуктивної та виховної. Репродуктивна функція сім'ї забезпечує відтворення й продовження людського роду, фізичне й духовне поновлення суспільства. Виховна

функція – полягає у передачі дітям дорослими членами сім'ї соціального досвіду, забезпечення їх входження в систему суспільних відносин. Родина передає своїм нащадкам знання, уміння, навички, норми, цінності, необхідні для самостійного життя в суспільстві. Для повноцінної реалізації цих функцій важливим є подібне ставлення чоловіка та дружини до батьківських обов'язків.

- Установка чоловіка (дружини) на значущість емоційно-психотерапевтичної функції шлюбу (r=0,474; p≥ 0,01). Отже, чим більшою є значущість для чоловіка (дружини) взаємної моральної та емоційної підтримки членів сім'ї, орієнтації на шлюб як середовище, що сприяє психологічній розрядці і стабілізації, тим більш високі показники сумісності демонструє сім'я. Узгодження у партнерів установки на значущість емоційно-психотерапевтичної функції шлюбу, коли в одного партнера присутня орієнтація на те, що шлюбний партнер візьме на себе роль емоційного лідера в сім'ї, а інший показує прагнення бути сімейним «психотерапевтом». Таке узгодження переважно демонструється у таких сферах, як: корекція психологічного клімату в сім'ї, надання моральної та емоційної підтримки, створення «психотерапевтичної атмосфери», що буде сприяти гармонійному розвитку відносин. С. Кратохвил вважає, що емоційна і психічна підтримка, відчуття захищеності, є найважливішою функцією сім'ї. Якщо шлюб і сім'я не реалізують такого прагнення особистості, то один або обоє відчувають взаємну відчуженість та шлюбне співжиття втрачає сенс, свою особливу значимість і цінність для особистості [6].

- Установка чоловіка (дружини) на значущість зовнішньої соціальної активності (професійної, суспільний) для стабільності шлюбно-сімейних стосунків (r=0,381; p≥0,05). Орієнтація чоловіка (дружини) на те, що шлюбний партнер повинен мати серйозні професійні інтереси, реалізувати активну громадську роль і вираженість власних професійних потреб чоловіка (дружини), вказує на цінність позасімейних інтересів для чоловіка (дружини), що є основними цінностями у процесі міжособистісної взаємодії подружжя та підґрунтям для подружньої сумісності. Наші погляди співвідносяться з дослідженнями інших вчених. Так, у своєму дослідженні Л. Хоффман виділив ряд факторів, що впливають на «вибір» сім'єю того чи іншого способу рольової взаємодії. Серед них: соціально-

демографічні фактори, приналежність до соціального класу, факт роботи дружини і т. д, що співпадає з результатами нашого дослідження [4].

- Значущість сексуальних стосунків у шлюбі ($r=0,358$; $p\geq0,05$). Якщо чоловік (дружина) вважає сексуальну гармонію важливою умовою подружнього щастя, ставлення до чоловіка (жінки) істотно залежить від оцінки її (його) як сексуального партнера. Низький рівень узгодженості інтимно-сексуальних цінностей, тобто недооцінка важливості сексуальних стосунків у шлюбі, є чинниками, що зумовлюють низький рівень сумісності подружжя. Так, А. Кінсі встановив, якщо жінка вважає свій шлюб щасливим вона частіше відчуває сексуальний потяг до свого партнера, якщо ж вона нещаслива в шлюбі, то не відчуває сексуального бажання по відношенню до чоловіка [5].

Отже, в результаті проведення дослідження, можемо дійти висновку, що у подружніх парах спостерігається взаємозв'язок ступеня значущості для шлюбних партнерів показників функціонально-рольової структури сім'ї і сумісності, що відображаються через основні функції сім'ї, утворюючи шкалу сімейних цінностей. У структурі сім'ї розрізняють структуру сімейних ролей за допомогою яких сім'я виконує свої функції. Структура сімейних ролей диктує членам сім'ї що, коли й у якій послідовності вони мають робити, вступаючи у взаємовідносини. Виявлений взаємозв'язок засвідчує загальну тенденцію до узгодженості функціонально-рольової структури сім'ї та сумісності подружжя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алешина Ю. Е. Социально-психологические методы исследования супружеских отношений: Спецпрактикум по социальной психологии / Ю. Е Алешина, Л. Я. Гозман, Е. М. Дубовская. – М.: МГУ, 2000. – 120 с.

2. Волкова А. Н. Методические приемы диагностики супружеских отношений / А. Н. Волкова, Т. М. Трапезникова // Вопросы психологии. – 1985. – № 5. – С. 25-29.

3. Дмитрук Н. А. За 10 років кількість розлучень в Україні скоротилася більше, ніж у 3,5 рази [Електронний Ресурс] / Н. А. Дмитрук // Тиждень.–2015.– Режим доступу до журн.: http://tyzhden.ua/News/84488.

4. Заярная О. Роль наблюдателя-помощника / О. Заярная, Л. Хоффман // Как создать кризисный центр для женщин. – М., Пресс-Соло, 1995. – С. 51–54.

5. Ильин Е. П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2003 – 544 с.

6. Кратохвил С. Психотерапия семейно-сексуальных дисгармоний / С. Кратохвил. – М. : Медицина, 2010. – 37 с.

7. Сатир В. Як будувати себе і свою родину / В. Сатир. – К. : Педагогіка-Прес, 2002. – 167 с.

Мординська М. М.

студентка Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми),
Науковий керівник – викладач ***Пасічник Н. О****.*

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ САМОСВІДОМОСТІ ТА СПІЛКУВАННЯ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

У статті розглянуто специфіку самооцінки, рівня домагань, спілкування, а також роль самосвідомості у міжособистісних відносинах з однолітками у юнацькому віці.

Ключові слова: *самооцінка, рівень домагань, самосвідомість, міжособистісна взаємодія, «Я-концепція», пріоритет.*

Постановка проблеми. Юність – це період прийняття відповідальних рішень, що визначають усе подальше життя людини; вибору професії і свого місця в житті, сенсу життя, вироблення світогляду, життєвої позиції тощо. Найважливішим психологічним процесом у юнацькому віці є становлення і подальший розвиток самосвідомості і стійкого образу свого «Я».

Необхідно наголосити, що проблема пошуку дружнього спілкування та товариша є особливо актуальною не лише у підлітковому віці, гостро стоїть вона і у юнацькому віці. Саме в юнацькому віці важливий вплив на особливості міжособистісних стосунків має самосвідомість особистості, самооцінка та рівень домагань, які займають провідне місце в процесі соціалізації особистості, інтеграції в соціум, пошуку свого місця в ньому.

Аналіз актуальних досліджень. Слід зазначити, що у вітчизняній та зарубіжній психології вивченням проблеми міжособистісних відносин займалися такі дослідники як: І. С. Кон, Г. Ф. Абрамова, Ф. Райс, Л. М. Фрідман, М. Ф. Добринін та ін. У зарубіжній психології особливості рівня домагань вивчали Ф. Хоппе, К. Левін, Дж. Френк. У вітчизняній психології до проблеми рівня домагань та самооцінки зверталися Б. Г. Ананьєв, Л. І. Божович, Л. С. Виготський, М. Г. Єлагіна, Г. С. Костюк, А. І. Ліпкіна, М. І. Лісіна, В. О. Лосенков, Н. А. Менчинська, А. В. Петровський, І. І. Чеснокова.

Мета повідомлення: здійснити теоретичний аналіз проблеми ролі самооцінки та рівня домагань у міжособистісних взаєминах з однолітками

у юнацькому віці, висвітлити дані проведеного емпіричного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Самосвідомість юнака – це складна психологічна структура, що включає в себе: 1) усвідомлення свого «Я» як активної, діяльнісної основи; 2) усвідомлення своїх психічних властивостей та якостей; 3) усвідомлення певної системи соціально-моральних самооцінок. В рамках дослідження проблем самосвідомості визначальна роль відводиться самооцінці: вона характеризується як стрижень цього процесу, показник індивідуального рівня його розвитку, інтегруюче начало, його особистісний аспект, органічно включений в процес самоусвідомлення [6].

За визначенням Б. Мещерякова та В. Зінченко «Самооцінка – це цінність, значущість, якою індивід наділяє себе в цілому та окремі сторони своєї особистості, діяльності, поведінки» [4, с. 437]. В свою чергу, «рівень домагань – це прагнення до досягнення цілей того ступеня складності, на яку людина вважає себе здатною» [4, с. 506].

В психологічних дослідженнях самооцінка інтерпретується як емоційно-оціночна складова «Я-концепції», особистісне утворення, що приймає безпосередню участь в регуляції поведінки і діяльності, як автономна характеристика особистості, її центральний компонент, що формується при активній участі самої особистості відображає якісну своєрідність її внутрішнього світу [7].

Необхідно наголосити, що пошуки себе для юнацького віку завершуються формуванням «Я-концепції», яка поділяється на «Я-реальне» та «Я-ідеальне». Між «Я-ідеальним» та «Я-реальним» існує істотна різниця: якщо у юнака високий рівень домагань і недостатньо усвідомлені можливості, то це призводить до невпевненості у собі, що зовні може виражатися в агресії, роздратованості, невмінні налагоджувати міжособистісні взаємини з оточуючими людьми. Крім того, згідно з результатами експериментальних досліджень сучасних науковців, більшість молодих людей, які володіють реалістичним рівнем домагань, на відміну від заниженого або завищеного, відрізняються впевненістю у своїх силах, наполегливістю в досягненні мети, більшою продуктивністю у виконанні тієї чи іншої діяльності, зокрема і у встановленні міжособистісних відносин з оточуючими людьми.

Підкреслимо, що формування рівня домагань, у тому числі і для юнацького віку, визначається оцінкою минулих успіхів і невдач. Повторювані невдачі, зокрема які стосуються налагодження міжособистісних взаємин з однолітками, як правило, призводять до зниження рівня домагань і до загального зниження рівня самооцінки. Таким чином, успішність спілкування юнака з оточуючими різко знижується, що негативно позначається і на процесі соціалізації, що є одним із пріоритетних завдань для даної вікової категорії [2].

Зрештою, ведучи мову про особливості міжособистісних взаємин у юнацькому віці, а також керуючись даними досліджень вчених, слід підкреслити, що для всіх юнаків та дівчат характерними є потреба у вільному спілкуванні, що у свою чергу, являє собою непросто спосіб проведення дозвілля, а й засіб самовираження, встановлення нових міжособистісних контактів. Юнацьке спілкування вимагає частих змін ситуацій і досить великого кола учасників. Належність до нього підвищує впевненість юнака у собі, надає додаткових можливостей самоствердження. Але при цьому індивідуальні особливості особистості, специфіка самосвідомості, самооцінки, рівня домагань, зумовлюють міру успішності встановлення, налагодження міжособистісних відносин у юнацькому віці з оточуючими людьми, зокрема і з однолітками [6].

З метою визначення індивідуальних особливостей рівня домагань та самооцінки у юнацькому віці було проведено емпіричне дослідження, у якому взяли участь 18 студентів Сумського державного педагогічного університету, спеціальності «Практична психологія», віком 19-20 років. Психодіагностичний інструментарій дослідження склали методики: 1) «Методика оцінки рівня товариськості В. Ф. Ряховського» [1]; 2) методика «КОЗ» [8, с. 112-114]; 3) «Опитувальник самоставлення В. В. Століна» [3]; 4) «Методика на вивчення рівня домагань особистості В. К. Гербачевського» [5, с. 4-10].

У результаті проведеного дослідження було з’ясовано, що 77% студентів є характерним середній рівень домагань, тоді коли для 23% – високий рівень домагань. Осіб з низьким рівнем домагань виявлено не було. Якісний аналіз результатів за опитувальником В. В. Століна, свідчить, що майже за всіма шкалами спостерігаються досить високі

результати, відсоток співпадіння коливається в межах від 76% до 100%. Це стосується зокрема наступних шкал: «Інтегральне позитивне само ставлення», «Повага до себе», «Близькість до себе», «Самовпевненість», «Самоприйняття», «Самоінтерес». Низькі результати виявлені за шкалою «Самозвинувачення», відсоток співпадіння сягає 13%-25%, крім того, є поодинокі випадки де відсоток співпадіння дорівнює 50%–87%. Високий рівень розвитку комунікативних здібностей притаманний 16% студентам, середній – 44%, і нижче середнього – 40% досліджуваних.

Висновки. Таким чином, в результаті вивчення теоретичного аспекту обраної проблеми було виявлено характерні особливості самооцінки, рівня домагань та спілкування у юнацькому віці. На основі емпіричного дослідження проблеми було встановлено, що для досліджуваних юнаків є характерним середній та вище середнього рівень домагань, самооцінки та рівня розвитку комунікативних здібностей. Відсутність низьких показників за досліджуваними критеріями дозволяють припустити, спираючись на теоретичні та експериментальні дослідження провідних науковців, що досліджувані студенти не будуть мати труднощів у міжособистісних відносинах з однолітками та оточуючими, що позитивним чином позначиться на процесі соціалізації, інтеграції в соціум кожного з них.

ЛІТЕРАТУРА

1. Батаршев А. В. Психодиагностика в управлении / А. В. Батаршев. – М., 2005. – 496 с.

2. Бороздина Л. В. Исследование уровня притязаний / Л. В. Бороздина. – М. : ЗИФ, 1991. – 422 с.

3. Електронний ресурс. Режим доступу:
http://psuhe.at.ua/publ/opituvalnik_samostavlennja_v_v_stolina.

4. Мещеряков Б. Большой психологический словарь / Б. Мещеряков, В. П. Зинченко. – СПб. : Прайм - ЕВРОЗНАК, 2002. – 632 с.

5. Райгородский Д. Я. Психодиагностика персонала / Д. Я. Райгородский. – Самара : Издательский Дом «Бахрах-М», 2007. – 560 с.

6. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста / Ф. Райс. – СПб. : Питер, 2000. – 656 с.

7. Станкин М. И. Психология самооценки / М. И. Станкин // Специалист. – 2005. – № 7. – С. 20-22.

8. Шапарь В. Рабочая книга практического психолога / В. Шапарь, А. Тимченко, В. Швыдченко. – М. : АСТ; Харьков : Торсинг, 2007. – 672 с.

Овчаренко А. М.
студентка Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми),
Науковий керівник – к. філос. н.,
доцент ***Пасько К. М.***

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНФЛІКТІВ У МОЛОДИХ СІМ'ЯХ

У статті розкрито природу та психологічні чинники виникнення конфліктів у молодих сім'ях. Проаналізовано психологічні особливості конфліктів молодого подружжя.

Ключові слова: *сім'я, спілкування, конфлікт, потреба, поведінка, очікування, емоційний бар'єр, задоволеність шлюбом.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах проблема спілкування та конфліктної поведінки у молодих сім'ях набуває особливої значущості. Люди, що створюють сім'ю, прагнуть задовольнити комплекс потреб – у любові, у дітях, у переживанні загальних радощів, у розумінні, у спілкуванні. Проте становлення сім'ї – це не тільки реалізація ідеальних уявлень про шлюб, які склалися у майбутнього подружжя. Це реальне життя двох молодих людей у всій його складності та різноманітності. Воно включає безперервні переговори, укладання угод, компромісів й, звичайно, подолання труднощів, вирішення конфліктів, які є в кожній сім'ї. Від того, наскільки молода сім'я зуміє адаптуватися, освоїти нові ролі, створити атмосферу взаєморозуміння й поваги, залежить міцність шлюбу, створення сприятливого клімату для подальшого розвитку сімейних відносин.

Аналіз наукових досліджень. Проблему сімейного спілкування та подружніх конфліктів у молодих сім'ях розкрито в роботах як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Дослідниками в царині психолого-педагогічних наук детально розглядаються особливості сімейних взаємин (М. А. Абалкіна, Т. В. Андрєєва, М. М. Обозов, Л. Б. Шнейдер, В. В. Юстіцкіс), функції сім'ї (Ю. О. Альошина, Е. Р. Ейдеміллер, А. М. Єлізаров, С. В. Ковальов), розподіл подружніх ролей у сім'ї (Ю. О. Альошина, К. В. Антонюк, С. В. Ковальов, С. Кратохвіл, В. П. Левкович), сімейна структура (О. І. Бондарчук, С. І. Голод, С. Кратохвіл, В. Сатір), спілкування в сім'ї, емоційні й міжособистісні відносини (Ю. О. Альошина, Л. Я. Гозман, М. М. Обозов, В. Сатір), виникнення подружніх конфліктів у молодих сім'ях (М. Т. Авсієвич, Н. В. Грішина, С. В. Ковальов, С. Кратохвіл,

В. А. Сисенко), проблема задоволеності шлюбом (Ю. О. Альошина, Г. П. Бутенко, А. М. Обозова, Т. Л. Романова, В. В. Столін), благополучний шлюб (Д. С. Уоллерстайн, Ф. У. Харлі, Л. Б. Шнейдер), психологічні підходи до надання консультативної допомоги сім'ї (Е. Берн, М. Боуен, П. Ватславік, Н. Давідсон, В. Кемплер, В. Сатір).

Мета статті – розкрити змістовні аспекти дослідження психологічних особливостей конфліктів у молодих сім'ях.

Виклад основного матеріалу. Слово «конфлікт» (від лат. conflictus) в перекладі буквально означає «зіткнення». Конфлікт – це ситуація, що виникає в результаті існування суперечливих чи взаємовиключних думок, спонукань, бажань, інтересів, потреб. Виникнення конфліктів пов'язано з прагненням людей задовольнити ті чи інші потреби або скласти умови для їх задоволення без врахування інтересів іншої людини, членів сім'ї [3].

Усе частіше постає проблема зростання конфліктності в молодих сім'ях. Саме в молодій сім'ї формується модель майбутніх сімейних стосунків, здійснюється розподіл прав і обов'язків, утворення духовних зв'язків між партнерами. У молодого подружжя спостерігається підвищена потреба у визнанні, у взаєморозумінні, актуалізуються проблеми психологічної та побутової адаптації. Разом з тим, вступаючи до шлюбу, чоловік і жінка зустрічаються із значною кількістю відмінностей. Деякі із протиріч в інтересах, цінностях, цілях і потребах молодого подружжя часто призводять до зовнішнього прояву цих протиріч – конфліктів. За оцінками спеціалістів, у 80-85% сімей відбуваються конфлікти, і лише в 15-20% виникають незначні сварки [2]. Унікальність сімейних стосунків зумовлює не тільки специфіку виникнення й протікання сімейних конфліктів, але й відбивається на соціальному та психічному здоров'ї подружжя в цілому.

Основною причиною виникнення сімейних конфліктів у молодих сім'ях, на думку більшості вчених, є розходження між уявленнями партнерів стосовно потреб один одного, між уявленнями та очікуваннями одного стосовно іншого [4]. У групі стабільних подружніх пар конфлікти відбуваються переважно у сфері розподілу ролей і, як правило, вирішуються конструктивно. Конфлікти у нестабільних сім'ях пов'язані значною мірою із незадоволеною потребою у захисті «Я-концепції», а також з порушенням норм та цінностей життя [1, с. 153]. Щодо виникнення складної конфліктної

ситуації у молодого подружжя, то ставлення кожного з пари до такої ситуації може бути різним. Переважна більшість вбачають в цьому загрозу благополуччю та гармонії їх сім'ї. Коли ж виявляється така невідповідність – один з подружжя прагне змінити свого партнера, зробити його схожим на себе. Цей процес не проходить швидко та безболісно. У ситуації, коли стає ясно, що змінити партнера неможливо, настає занепокоєння та фрустрація.

У суспільній свідомості конфлікт, як правило, асоціюється з тим, чого не має бути у сім'ї. Насправді, конфлікт містить можливість виходу на новий рівень взаємин, знаходження нових можливостей. Успішні сім'ї відрізняються не відсутністю чи низькою частотою конфліктів, а незначною їх глибиною і безболісністю [5, с. 144-146].

Експериментальною базою для проведення дослідження з метою вивчення психологічних особливостей конфліктів у молодих сім'ях було обрано 20 молодих сімей, з яких один чи обидва партнери є студентами СумДПУ імені А. С. Макаренка. Під молодим подружжям ми розуміємо подружню пару, стаж сімейного життя якої не перевищує 3-х років. Середній вік досліджуваних – 20 років. У нашому експериментальному дослідженні було використано методики: «Задоволеність шлюбом» В. Століна, Т. Романової, Г. Бутенка та «Емоційні бар'єри у міжособистісному спілкуванні» В. Бойко.

В результаті проведення методики на задоволеність шлюбом В. Століна, Т. Л. Романова, Г. П. Бутенко, були отримані наступні дані: 20% сімей є неблагополучними, 20% сімей є абсолютно благополучними і переважна кількість сімей – 60% є благополучними. Так, благополучна сім'я розуміється нами як така, в якій переважає взаєморозуміння, позитивна атмосфера, спільність поглядів та інтересів, психологічна підтримка, взаємодовіра, раціональні способи вирішення всіх сімейних проблем. За результатами проведеного дослідження, 80% опитаних молодих сімей можна віднести до категорії благополучних.

Особливості подружніх відносин у неблагополучних сім'ях характеризуються тим, що у таких пар немає міцних емоційних зв'язків: любов і симпатія, особливо у чоловіків, на низькому рівні; немає домовленості з розподілу ролей; установки, моральні цінності подружжя дуже різняться. За результатами проведеного нами дослідження,

20% опитаних молодих сімей можна віднести до категорії неблагополучних. Також отримані за даною методикою результати свідчать про те, що 15% молодих сімей виявили значну незадоволеність шлюбом, 60% – значну задоволеність шлюбом, 10% – практично повну задоволеність шлюбом і 15% – абсолютно повну задоволеність шлюбом.

За результатами тесту «Емоційні бар'єри у міжособистісному спілкуванні» В. Бойко виявлено, що: у 25% молодих сімей емоції членів подружжя зазвичай не заважають спілкуватися один з одним та не створюють бар'єрів у подружньому спілкуванні; у 50% сімей є незначні емоційні проблеми у повсякденному спілкуванні; у 25 % сімей емоції членів подружжя «на кожен день» в деякій мірі ускладнюють взаємодію з партнерами. Так, ситуація виникнення емоційних бар'єрів у молодій сім'ї говорить про те, що один або обидва партнери є суб'єктами утрудненого спілкування, а саме проявляють гострі емоційні переживання, відчувають емоційно-нервове напруження, що призводить до демонстрації нерозуміння – конфлікту.

Отже, рівень задоволеності шлюбом впливає на рівень емоційної ефективності у спілкуванні, а той, у свою чергу, впливає на систему стосунків молодої сім'ї, створюючи емоційні перешкоди у подружньому спілкуванні. Залежно від того, якими є типи емоційних перешкод та як вони впливають на взаємодію подружжя, виникає або ж не виникає подружній конфлікт.

Висновки. Здійснивши аналіз результатів теоретичного та емпіричного дослідження, можна зробити висновок, що переважна більшість молодих сімей так чи інакше стикаються з конфліктами. В якості причин виникнення подружніх конфліктів у молодій сім'ї найчастіше виступає неузгодженість норм та способів поведінки партнерів, наявність емоційних бар'єрів одного чи обох шлюбних партнерів у подружньому спілкуванні. У попередженні й подоланні сімейних конфліктів у молодих сім'ях багато залежить від мистецтва спілкування подружжя, основу якого складає прагнення конструктивно розв'язати сімейний конфлікт. Конструктивність усунення подружніх конфліктів залежить в першу чергу від уміння партнерів розуміти, прощати й уступати один одному.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева Т. В. Семейная психология: Учеб. пособие. / Т. В. Андреева – СПб. : Речь, 2004. – 244 с.

2. Бондарчук О. І. Психологія сім'ї : Курс лекцій / О. І. Бондарчук. – Київ: МАУП, 2001. – 96 с.

3. Гришина Н. В. Психология конфликта / Н. В. Гришина. – СПб. : Питер, 2002. – 464 с.

4. Давидюк Н. Типові причини формування конфліктних взаємин у подружній діаді // Український соціум. – 2004. – № 2 (4). – С. 29-30.

5. Шнейдер Л. Б. Сімейна психологія: Навчальний посібник для ВУЗів. / Л. Б. Шнейдер – Вид. 4-е. – М. : Академічний проект: Трікста, 2008. – 736 с.

Перепелиця А. В.

аспірант Інституту психології
імені Г. С. Костюка, АПНП України (м. Київ),
Науковий керівник – к. психол. н.,
доцент ***Зливков В. Л.***

ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ НА ПОЧАТКУ НАВЧАННЯ В МЕДИЧНОМУ КОЛЕДЖІ, ЯК ОСНОВА МАЙБУТНІХ ПРОФЕСІЙНИХ ПЛАНІВ

У статті розглядаються особливості професійного самовизначення у студентів медичного коледжу на етапі вибору навчального закладу та початку навчальної діяльності. Аналізуються результати експериментального дослідження складових професійного самовизначення, з метою подальшої профілактичної роботи з їх змін на етапі навчання.

Ключові слова: *психологія, професійне самовизначення, професійні плани, особистість, студент, медичний коледж.*

Відповідно до нашої моделі, у процесі професійного самовизначення студента медичного коледжу, велике значення відіграє мотивація, професійні плани, які спонукають до роботи в медичній сфері, та одна з форм активності вибору майбутньої професії і навчального закладу (активна, пасивна, нав'язана). Знання вказаних критеріїв дозволять психологічно обґрунтовано вирішувати завдання підвищення ефективності професійної підготовки: правильно здійснювати відбір, навчання, розстановку кадрів, планувати професійну кар'єру, що обумовлює успішність професійного становлення особистості. Тобто, як результат, правильне виявлення професійних мотивів, інтересів і схильностей є важливим прогностичним фактором задоволеності професією в майбутньому.

З метою дослідження мотивів професійного вибору, сформованості професійного самовизначення та професійних планів майбутніх медичних сестер було проведено дослідження серед 110 студентів двох медичних коледжів на другому (МН відділення, 60 студентів) і першому курсах (МС

відділення, 55 студентів) та використані методики, підібрані відповідно до запропонованої нами прогностичної моделі, а саме: «Вивчення мотивів навчальної діяльності» (А. О. Реан та В. О. Якунін) [3], «Мотивація вибору медичної професії» (Хеннінг, модифікація А. П. Васильковой) [2], «Визначення статусу професійної ідентичності» (ДЖ. Марсіа) [1], авторська анкета.

В результаті отриманих даних були сформовані показники з професійного самовизначення на початку навчання в медичному коледжі. Якість професійної підготовки фахівця визначається рівнем активності самого студента, його інтелектом, компетенцією, професійною орієнтацією, мотивацією майбутньої професійної діяльності. Одним з факторів є ступінь адекватності мотиваційних установок надходження та усвідомлення значення одержуваної професії. Мотивація вибору професії, її динаміка і стійкість спрямовує і регулює різні стратегії поведінки, визначає ступінь його активності або пасивності, а також рівень суб'єктивно - особистісної зацікавленості в навчанні, тобто є першим рівнем мотиваційно - цільової основи професійного навчання.

Виявлення мотивів та оцінка рівня мотивації видів учбової діяльності за методикою А. О. Реана та В. О. Якуніна показав наступні результати. Комунікативні мотиви, з метою покращення навичок спілкування та отримання задоволення від спілкування, спонукали 8 студентів (7,3%) (5 студентів з МН відділення і 3 студента з МС) до обрання навчання в медичному коледжі. Кількість студентів, які вбачають себе майбутніми медичними сестрами і орієнтовані на отримання професійних знань та виділили пріоритетними професійні мотиви, склала – 53 (48,2%) студента, тобто 22 студента на базі 9 класів і 31 студент на базі МС. Орієнтація на навчальний процес і позитивний його результат, як основний під час професійної підготовки визначили навчально – пізнавальні мотиви і були обрані 31 (28,2%) студентом, з них 20 студентів з МН відділення та 11 – з МС.

Мотиви уникнення, які свідчать про низьку зацікавленість в навчальному процесі і можливий нав'язувальний характер з зовні був обраний 18 студентами (16,4%), з яких 13 студентів на базі 9 класів та 5 студентів на базі 11 класів. Якщо розглядати присвоєні бали по відділенням, то відмічається різниця в двох мотивах. Студенти МН відділення на перше місце віднесли навчально-пізнавальні мотиви,

на друге – професійні. На відміну від МС відділення, студенти якого пріоритетним мотивом обрали професійні і лише потім навчально-пізнавальні, що свідчить про орієнтацію на професійні знання, ніж загальний навчальний процес. Також відмічено, що серед студентів на базі 9 класів великий відсоток з мотивами уникнення, що може свідчити про низький рівень професійного самовизначення.

З навчальними мотивами тісно пов'язані професійні мотиви, на які можуть впливати багато чинників: сім'я, приклад батьків, друзів, знайомих, їхні поради та настанови, пропаганда через художні образи та кінофільми. Особливе місце в мотивації займає атмосфера сім'ї, яка як би програмує людину на вступ до медичного вузу, що особливо характерно для медичних сімей, де вже з самого народження дитини автоматично передбачається, що він стане лікарем або медичною сестрою. Ніхто цього навмисно не обговорює, батьки можуть навіть вимовляти такі фрази: «Нехай дитина вибирає сама свою дорогу, як вона хоче!». Але при цьому захопленість батьків професією не залишає сумнівів, що це найцікавіша і благородна справа. Відповідно до отриманих даних за методикою Хенінга і Василькової «Мотивація вибору медичної професії» серед досліджуваних пріоритетним мотивом через престиж професії та сімейні традиції спостерігався серед 8 студентів (7,3%).

Дійсно, продовження сімейної професійної традиції – явище не рідкісне. Якщо ця традиція пов'язана зі справжньою захопленістю справою, а не з більш полегшеним шляхом працевлаштування або вступу до навчального закладу, то може оцінюватися позитивно. Однак далеко не у всіх сім'ях характер впливу на дітей йде в напрямку, що відповідає інтересам, можливостям молодої людини і вимогам обраної професії.

В результаті проведеного анкетування серед студентів, тенденція сімейного продовження професійної діяльності була виявлена серед 50% від загальної кількості студентів (110). В основному це наслідування батьків та бабусь, які працюють (або працювали) в якості лікарів або медичних сестер. Іноді мотивація стати медичним працівником виникає після тривалого лікування, яке було вдалим, і вибір професії лікаря або медичної сестри перетворюється на своєрідну плату суспільству за одужання. При цьому вибирається та медична професія, якій була

зобов'язана ця людина своїм одужанням. Також одним з факторів, що впливають на вибір професії медичного працівника, є хвороба близьких і рідних, прагнення здобути освіту, щоб допомогти собі і близьким. Відповідно до отриманих даних за анкетою, свідками критичних станів виявилися 85% студентів, які висловлювалися з яскравими проявами негативних переживань з приводу отриманого досвіду, у більшості випадків це стосувалося смерті і вмирання близьких людей. А результати за методикою «Мотивація вибору медичної професії» (Хеннінг, модифікація А. П. Василькової) вказують, що пріоритетними мотивами вибору професії медичної сестри є: бажання лікувати людей (33 студенти (30%)); можливість піклуватися про здоров'я своїх близьких (21 студент (19,1%)) та можливість піклуватися про своє здоров'я (5 студентів (4,5%)); бажання полегшити страждання важкохворих, старих і дітей (43 студента (39,1%)).

Вибір професії медичного працівника поєднаний ще з одною мотивацією – підвищення самоповаги: «рятувати життя інших людей – найблагородніша професія». Лікар (медична сестра) – людина, гідна поваги і насамперед самоповаги. Тому вираз «хороший лікар подібний до Бога» можна вважати майже буквальним відображенням цієї мотивації: людина хоче бути подібною до Бога не для того, щоб панувати, щоб відчувати себе всесильним і могутнім, а для того, щоб бути милосердним як Бог. Відповідно до методики «Мотивація вибору медичної професії» мотивом вибору було престиж професії серед 8 студентів (7,2%).

Більшість авторів вважають, що мотиви, які визначає сучасна молодь, у своїй більшості, недостатньо обґрунтовані, а мотиви, як сімейна традиція, порада родичів, знайомих, авторитетних осіб, добре знання профілюючих предметів не можуть гарантувати студентам-медикам успішне засвоєння навчальної програми, якісну роботу за спеціальністю в майбутньому.

На етапі вивчення профпредметів, перший з яких, це «Основи медсестринства», велике значення відводиться професійній ідентичності, її чіткій сформованості і уявленням, що має прямий вплив на результати впровадження теоретичних даних в практичну діяльність. Дослідження статусу професійної ідентичності за методикою Дж. Марсіа показав наступні тенденції. Невизначена професійна ідентичність, при якій вибір життєвого шляху ще не зроблений, чіткі уявлення про кар'єру відсутні, але людина

навіть і не ставить перед собою таку проблему, характерна для 18 студентів (16,4%) серед обох відділень, з них отримали показники вище середнього 17 чоловік і 1 з сильно вираженим проявом статусу. Якщо провести оцінку по відділенням, то з 18 вказаних студентів – 14 чоловік з МН відділення і 4 студента з МС відділення).

Нав'язана професійна ідентичність характерна для людини, яка має сформовані уявлення про своє професійне майбутнє, але вони нав'язані ззовні (наприклад, батьками) і не є результатом самостійного вибору, і була виявлена серед 16 студентів (14,5%) серед обох відділень, з них отримали показники вище середнього 8 чоловік і 8 з сильно вираженим проявом статусу. Оцінка по відділенням показала, що з них 12 чоловік з МН відділення і 4 студента з МС відділення.

Сформована професійна ідентичність виявляється у людей з визначеними професійними планами і осмисленим прийняттям самостійного рішення стосовно обраної професії і була характерна для 76 студентів (69,1%) серед обох відділень, з яких отримали показники вище середнього 39 чоловік і 37 з сильно вираженим проявом статусу. Оцінка по відділенням показала, що з них 34 чоловік з МН відділення і 42 студента з МС відділення. В результаті отриманих даних, можна відзначити, що серед студентів на базі 9 класів лише 56,7% мають сформовану професійну ідентичність, на відміну від груп на базі 11 класів, де вона склала 84%. Але при цьому має великий відсоток невизначеної професійної ідентичності (23,3%) та нав'язаної – 20%, при тому, що серед студентів МС відділення ці показники по 8%.

Одним з критеріїв професійного самовизначення виступають професійні плани молодої людини: чим чіткіше вони сформовані, тим повніше сформоване професійне самовизначення. В результаті проведеного анкетування, були отримані наступні дані. Кількість студентів, які планують після отамання диплому працювати в якості медичної сестри складає 61 студент (55,5%), з них 22 студенти на базі 9 класів і 39 студентів на базі 11 класів. Після отримання диплому поступати до медичного університету планують – 23 студента (20,9%), з них 17 студентів на базі 9 класів і 6 студентів на базі 11 класів. Ще не визначилися в подальших професійних планах 28 студентів, з них 21 студент з МН відділення і

5 студентів з МС відділення.

Отримані дані свідчать, що професійні плани серед студентів на базі 9 класів сформовані лише у 39 студентів (65%) від загальної кількості 60 чоловік, з яких 17 (28,3%) планують після отримання диплому, поступати до медичного інституту. А 35% взагалі не мають чітких професійних планів. На відміну від студентів на базі 11 класів (50 чоловік), серед яких 45 студентів (90%) мають сформовані професійні плани і лише 6 студентів (12%) в майбутньому бачать себе лікарями. І лише 5 студентів (10%) ще не виражають чіткість в планах.

Отримані відповіді за анкетою свідчать, що 80% вважають невідповідними свої особистісні якості з професійними вимогами до професії медичної сестри і виражають страх перед практичними заняттями в лікувально-профілактичних установах відзначаючи переживаннями нанесення шкоди пацієнту і невмінням з ним спілкуватися. І лише 20% (16 студентів з МН відділення і 6 чоловік з МС) не мають подібних страхів і сумнівів.

Отже, підводячи підсумки за трьома методиками і однією анкетою, можна відмітити наступні тенденції. Група студентів, з сформованою професійною ідентичністю, мають чіткі професійні плани, за мотивацію вибору професії визначали бажання лікувати людей і полегшити їхні страждання, а з навчальної мотивації виділяють в пріоритети професійні та навчально – пізнавальні мотиви. З вказаної групи мають відмінність ті студенти, у яких професійна ідентичність має нав’язливий характер, в результаті чого, навчальною мотивацією проявляються мотиви уникнення. Серед студентів з несформованими професійними планами і невизначеною професійною ідентичністю, виражена мотивація вибору професії медичної сестри можливістю піклуватися про близьких, себе та престижем професії. Навчальною мотивацією виступають комунікативні та навчально-пізнавальні мотиви. У випадках нав’язаної професійної ідентичності виражена навчальна мотивація через мотиви уникнення.

В результаті отриманих даних з проведеного дослідження, виникає необхідність по формуванню адекватного рівня професійного самовизначення для подальшого попередження розчарувань в обраній професії і психологічних травмувань особистості студента

медичного коледжу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грецов А. Г. Узнай себя. Психологические тесты для подростков / А. Г. Грецов, А. А. Азбель. – СПб. : Питер, 2006. – С. 143-155.

2. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2002 –512 с.

3. Реан А. А. Психология изучения личности: учеб. пособие /А. А. Реан – СПб. : Изд-во В. А .Михайлова,1999. – 288 с.

Петрова Л. В.

студентка Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми),
Науковий керівник – к. психол. н.,
доцент ***Єрмакова Н. О.***

ОСОБЛИВОСТІ ПРОКРАСТИНАЦІЇ У СТУДЕНТІВ

Статтю присвячено проблемі прокрастинації у студентів. Визначено сутність поняття «прокрастинація». Висвітлено результати проведеного експериментального вивчення особливостей прокрастинації у студентів.

Ключові слова*: прокрастинація, академічна прокрастинація, студенти.*

Постановка проблеми. Значна частина психологічних досліджень присвячена вивченню людської діяльності, яка реалізується у навчанні, праці і т. п. Разом з тим не менш важливо вивчати явища протилежного плану, такі як бездіяльність, пасивність, найбільш яскравим проявом яких є прокрастинація. Актуальність досліджень прокрастинації зумовлена, з одного боку, недостатнім рівнем розробки даної проблеми, особливо в Україні, де перші кроки в цьому напрямку були здійснені лише на початку 90-х років XX ст., з іншого боку – інтерес до феномену викликаний невипадково, адже шкоду прокрастинація може нанести як окремій людині, так і соціуму в цілому – недаремно це захворювання іноді називають «чумою XXI століття». До того ж, на теперішній час відомо, що прокрастинація украй погано піддається коригуванню, не існує якогось стандартного методу чи засобу позбавлення від неї, ні психологічного ні медичного.

Аналіз актуальних досліджень. У процесі досліджень феномену прокрастинації сформувалися різні теорії, кожна з яких розглядала його під особливим кутом зору, відповідно пояснюючи його походження, сутнісні особливості, вплив на особистість в цілому. Фундаментальними

працями зарубіжних науковців, присвяченими темі прокрастинації, є роботи А. К. Бланта, Дж. Бурки, Дж. Баторі, Дж. Джонсона, А. Елліса, В. Кнауса, К. Лея, М. Мілграма, Д. Моурера, Т. Пачула, Т. Пічіла, П. Рінгенбаха, П. Стіла, У. Сімпсона, Р. Тенне, Д. Уейтлі, Н. Фьоре, Л. Юена. Серед робіт вітчизняних авторів з проблеми прокрастинаці слід відзначити праці Є. Л. Базики, Я. І. Варварічевої, Н. Г. Гаранян, А. А. Горбунової, Н. Н. Карлівської, Е. Л. Михайлової, А. А. Шиліної, Н. Шухової, О О. Шем'якіної.

Мета статті – дослідити особливості прокрастинації у студентів-психологів та студентів-економістів.

Виклад основного матеріалу. Як зазначають дослідники, у науковий обіг термін «прокрастинація» ввів у 1977 році П. Рінгенбах в книзі «Прокрастинація в житті людини» [1; 2; 3; 4]. В цьому ж році була опублікована книга А. Елліса та В. Кнауса «Подолання прокрастинації», в основу якої лягли клінічні спостереження дослідників, які пояснювали феномен відкладання різних справ «на потім» з погляду когнітивної психології [5].

Прокрастинація походить від англ. procrastination – психологічного терміну, який означає схильність людини відкладати на потім, на завтра, на майбутнє неприємні рішення та справи. Як зазначають М. Мілграм, Дж. Баторі і М. Моурер, прокрастинатори – особи, схильні до затягування виконання завдань, перекладання своєї відповідальності на інших, вони працюють хаотично, без плану, або лише за натхнення чи невідкладності – через це вони є неприємними співпрацівниками у команді [5]. Простіше кажучи, прокрастинатор розуміє необхідність виконання тієї або іншої дії, знає терміни здачі роботи, але, з якихось причин, все одно відкладає виконання цих завдань на потім. Самий «класичний» випадок, коли прокрастинатор під різними причинами відкладає виконання будь-яких справ доти, поки не наступить так званий «deadline» – термін, після якого уже запізно намагатися нагнати втрачений час.

Згідно класифікації, запропонованої М. Мілграмом, Дж. Баторі і М. Моурером [5], можна виділити п'ять основних видів прокрастинації: щоденна (побутова), тобто відкладання виконання справ, які повинні здійснюватися регулярно, наприклад хатня робота, закупівля продуктів;

прокрастинація в прийнятті рішень (в тому числі і незначних); невротична прокрастинація, тобто відкладання прийняття життєво важливих рішень (таких як вибір професії чи створення сім'ї); компульсивна, при якій в одному суб'єкті поєднуються поведінкова прокрастинація і прокрастинація в прийнятті рішень; академічна, тобто відкладання виконання учбових завдань, підготовки до екзаменів, написання дипломної роботи і т. д. Дана класифікація має перш за все прикладне значення, тому що запропоновані авторами види прокрастинації не тільки взаємопов'язані і можуть існувати в одній людині, але й концептуально перетинаються.

О. О. Шем'якіна [4] та С. Б. Мохова [3] основними причинами академічної прокрастинації у студентів вважають наступні: 1) нав'язаність завдань ззовні; 2) відстрочені наслідки; 3) тривалий термін, даний на виконання завдань; 4) великі часові вкладення в завдання; 5) нудні, рутинні, неприємні завдання; 6) висока зайнятість іншими справами; 7) відстроченість в отриманні задоволення або нагород; 8) будь-які письмові завдання.

Методики та організація дослідження. Емпіричне вивчення особливостей прокрастинації було проведене нами за методикою Є. Л. Базики «Анкета щодо виявлення наявності стану прокрастинації» у студентів першого та четвертого курсів Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка та Української академії банківської справи Національного Банку України. Додатково до основної методики були проведені методика К. Лей «Шкала загальної прокрастинації» та психологічне інтерв'ю.

У дослідженні взяло участь 120 респондентів, з яких 60 – студентів І та ІV курсу Інституту педагогіки та психології Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка та 60 респондентів – студентів І та ІV курсу факультету банківських технологій Української академії банківської справи Національного Банку України, по 30 досліджуваних з кожного курсу кожного з зазначених ВНЗ.

Результати дослідження. При проведенні основної методики Є. Л. Базики «Анкета щодо виявлення наявності стану прокрастинації» [1] нами були отримані наступні результати (див. рис. 1).

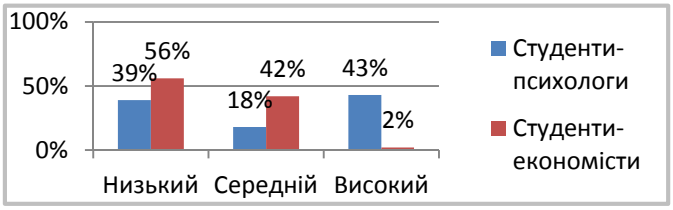

Рис.1 Показники рівнів прокрастинації за методикою Є. Л. Базики

Аналіз отриманих даних показав, що високий (хронічний) рівень прокрастинації наявний у 43% студентів СумДПУ, і лише у 2% студентів УАБС НБУ. Середній рівень прокрастинації притаманний 18% студентів-психологів і 42% студентів-економістів. Респонденти-психологи з низьким рівнем прокрастинації складають 39%, а досліджувані – економісти – 56%. Отримані результати за основною методикою дають нам підстави стверджувати, що у студентів-психологів значно переважає високий рівень прокрастинації. Натомість у студентів-економістів – низький її рівень.

Результати, отримані за додатковою до основної методикою К. Лея, узгоджуються з результатами, отриманими за методикою Є. Л. Базики. Так, високий рівень прокрастинації наявний у 40% студентів-психологів і у 8% студентів-економістів. Середній рівень прокрастинації характерний для 25% студентів-психологів і для 47% студентів-економістів. Низький рівень прокрастинації виявлений у 35% студентів-психологів і у 45% студентів-економістів. Наочно виявлені рівні прокрастинації у студентів I курсу за методикою К. Лея представлені у діаграмі (див. рис. 2).

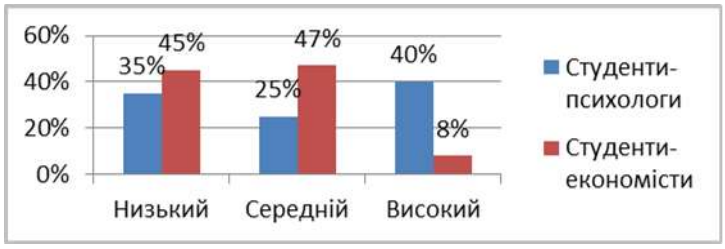

Рис.2. Показники рівнів прокрастинації за методикою К. Лея

Нами також була здійснена спроба дослідити, які саме справи змушують студентів-психологів та студентів-економістів відкладати їх. Проаналізуємо результати контент-аналізу справ, які змушують студентів відкладати їх «на потім». Так, взагалі було виявлено, що 17% студентів - психологів частіше за все відкладають «на потім» нецікаві справи; 13% – навчання; 13% – важкі, трудомісткі справи, які не приносять задоволення;

13% – нав'язані завдання ззовні; 13% – курсові, дипломні роботи; 10% – неважливі справи; 9% – хатні справи; 7% – справи, які потрібно планувати; 3% – легкі справи, які не займають багато часу на виконання; 2% – нетермінові справи.

Студенти-економісти також, як і студенти–психологи, найчастіше відкладають виконання нецікавих завдань (19% респондентів), несуттєві справи (17% досліджуваних); справи, які потрібно планувати (13% студентів); справи, які потребують багато часу (13% опитаних); нав'язані завдання ззовні (10% респондентів); справи, які не були передбачені заздалегідь (8% досліджуваних); важкі, трудомісткі справи, які не приносять задоволення (8% опитаних); навчання (7% студентів); курсові, дипломні роботи (5% опитаних респондентів).

В результаті проведення психологічного інтерв'ю з досліджуваними, нами було виявлено, що 82% студентів-психологів частіше відкладають виконання справ, які пов'язаних з розумовою активністю і 10% – з фізичною. Таких, хто відкладають і ті, і інші справи (50/50), серед студентів-психологів лише 8%. У вибірці студентів-економістів виявлено, що справи, пов'язані з розумовою активністю, відкладають 73% студентів; з фізичною активністю – 17%; тих, хто відкладають і ті, і інші справи (50/50) – 10%.

За допомогою психологічного інтерв'ю нами також було зафіксовано, як саме студенти прокрастинують. Виявилося, що в ситуаціях прокрастинації 22% студентів-психологів, в основному, прогулюються та спілкуються з друзями; займаються спортом – 13%, прибирають – 10%, займаються хобі – 10%, прослуховують музику – 10%, переглядають фільми та серіали – 8%, відпочивають – 7%, займаються хатніми справами – 7%, користуються соціальними мережами – 3%, спілкуються з родиною – 3%, займаються собою – 3%, займаються поточними проблемами – 2%, займаються рибалкою – 2%.

У ситуаціях прокрастинації студенти-економісти також переважно прогулюються та спілкуються з друзями (20% опитаних), користуються соціальними мережами (15% досліджуваних), переглядають фільми та серіали (13% респондентів), займаються спортом (10% студентів), читають книги (7% респондентів), прибирають (5% опитаних), готують

їжу (5% досліджуваних), переглядають телепередачі (5% досліджуваних), прослуховують музику (3% респондентів), сплять (3% опитаних), грають в комп'ютерні ігри (2% респондентів), спілкуються з родиною (2% досліджуваних).

Висновки. Аналіз отриманих нами даних показав, що високий рівень прокрастинації, який заважає праці, успіху, планам на майбутнє, наявний у 43% досліджуваних студентів-психологів і лише у 2% студентів-економістів.

Респондентів з середнім рівнем прокрастинації серед студентів-психологів – 18%, а серед студентів-економістів – 42%. Для осіб з даним рівнем характерна тимчасова прокрастинація, тобто вони відкладають «на потім» ті справи, які не приносять їм задоволення і не мають точного строку виконання. Низький рівень прокрастинації, який є свідченням успішності, виявлений у 39% студентів-психологів і у 56% студентів-економістів. Респонденти з таким рівнем не бояться проблем і труднощів, їм цікаво жити, усвідомивши свої справжні бажання, вони здатні зважитися на кардинальні зміни як в особистому, так і в професійному житті.

В результаті контент-аналізу відповідей студентів ми дослідили, що спільним у виборах справ, які і студенти-психологи і студенти-економісти найчастіше відкладають «на потім», є справи, в яких потрібна розумова активність. Також нами було виявлено, що і студенти-психологи, і студенти-економісти частіше за все відкладають «на потім» нецікаві справи (17% і 19% респондентів відповідно).

Як свідчить проведений контент-аналіз, інші важливі справи, що переважно відкладаються студентами-психологами і студентами-економістами, відрізняються. Наступними після нецікавих справ, які за кількістю виборів відкладаються «на потім» студентами-психологами, виявились: 1) навчання; 2) важкі, трудомісткі справи, які не приносять задоволення; 3) нав'язані завдання ззовні; 4) виконання курсових, дипломних робіт (по 13 % виборів респондентів кожний з вказаних видів діяльності). У студентів-економістів друге місце по відкладанню їх «на потім» займають несуттєві справи (17% опитаних); третє – справи, які потрібно планувати і справи, які потребують багато часу (по 13% виборів кожного з вказаних видів діяльності респондентами-економістами),

четверте – нав'язані ззовні завдання (10% досліджуваних).

В ході якісного аналізу результатів психологічного інтерв'ю нами також було встановлено, що в ситуаціях прокрастинації як студенти-психологи, так і студенти-економісти частіше за все прогулюються та спілкуються з друзями (22% і 20% респондентів відповідно). Серед інших видів діяльності, які виступають в якості справ – «заміщувачів», у студентів-психологів виявилися наступні: спорт (13%); прибирання, хобі, прослуховування музики (по 10% виборів респондентів кожний з вказаних видів діяльності). Що ж до студентів - економістів, то у них домінуючими «заміщувачами» невідкладних справ виявилися наступні: користування соціальними мережами (у 15% респондентів), перегляд фільмів та серіалів (у 13%), спорт (у 10%), читання книг (у 7%).

Таким чином, отримані нами емпіричні результати вивчення особливостей прокрастинації у студентів мають практичне значення. Проведене дослідження також відкриває перспективи вивчення чинників, що впливають на рівень прокрастинації. З'ясування цих факторів дозволить розробити науково обґрунтовані практичні рекомендації для студентів щодо зниження прокрастинації і більш оптимального управління своїм особистим та навчальним часом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базика Є. Л. Стан прокрастинації як чинник, який пригнічує формування успішної особистості студента: результати дослідження / Є. Л. Базика // Практична психологія та соціальна робота. – 2014. – № 5. – С. 24-35.

2. Ковылин В. С. Теоретические основы изучения феномена прокрастинации / В. С. Ковылин // Электронный научный журнал «Личность в меняющемся мире: здоровья, адаптация, развитие». – 2013. – № 2 (2). – С. 22-41.

3. Мохова С. Б. Психологические корреляты общей и академической прокрастинации у студентов [Текст] / С. Б. Мохова, А. Н. Неврюев // Вопросы психологии : научный журнал. – 2013. – № 1. – С. 24-35.

4. Шемякина О. О. Влияние прокрастинации на уровень стресса у студентов [Электронный ресурс] : магистерская диссертация / О. О. Шемякіна – М.:, 2013. – 98 с. – Реж. доступа : http://www.psychlib.ru/inc/ absid.php?absid=164332

5. Milgram N. A. Correlates of academic procrastination / N. A Milgram, G Batory, D Mowrer // J. of School Psyhol. – 1993. V. 31. – P. 487 – 500.

Пудайло Ю. В.

студентка Кременчуцького
національного університету
імені Михайла Остроградського
(м. Кременчук),
Науковий керівник – к. психол. н.,
доцент ***Кущ О. С.***

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ЕМПАТІЇ У ПРОЦЕСІ МІЖОСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ СТУДЕНТІВ

Стаття присвячена аналізу особливостей прояву емпатії у процесі міжособистісного спілкування студентів. Проаналізовано теоретичні і емпіричні дослідження емпатії у психології, дане психічне явище розглядається і як процес, і як стан, і як психічна властивість. Вказано, що за допомогою механізму емпатії, формування міжособистісних відносин сприяє їхньому розвитку і стабілізації.

Ключові слова: *емпатія, міжособистісне спілкування, студенти, симпатія, антипатія, співпереживання.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства склалися деякі протиріччя у підготовці студентів, в майбутньому фахівців різних областей. Часто основна увага вищих навчальних закладів направлена на реалізацію теоретичної частини навчання, вміння реалізовувати знання на практиці, але про особистісну підготовку майбутнього професіонала – мова йде тільки через дисципліни, що не є достатнім. Разом з тим підготовка людини до діяльності передбачає розвиток професійно значущих показників особистісної компетентності з проявами емпатії у міжособистісному спілкуванні. Різкі зміни в політичній та соціально-економічній структурі нашої держави висувають все нові вимоги в системі освіти й виховання молодого покоління. Зміни в системах цінностей і відносин людей позначаються на зміні соціально-психологічного клімату в сім'ї, що не рідко призводить до дисгармонії. Все частіше ми бачимо приклади байдужості, аморальності та душевної сліпоти. Проблеми емпатії в даний час розробляються для вирішення таких практичних завдань: як полегшення взаємодії людей в групі, ефективність управління різними соціальними групами, адаптація дитини до світу дорослих тощо.

Аналіз актуальних досліджень. Існуючі дослідження емпатії таких авторів, як А. А. Бодалев, Л. П. Виговська, О. В. Дашкевич, С. А. Єршов,

Г. Ф. Михальченко, В. А. Мікаелян, А. А. Рояк, Л. П. Стрєлкова, О. П. Саннікова, І. М. Юсупов, К. Роджерс, Н. А. Щербакова та інших показують, що одним з найбільш важливих факторів розвитку і зміни характеристик емпатії є система відносин особистості до іншого.

Особливо на етапі студентства міжособистісні відносини постають у центрі уваги, визначаючи багато в чому становлення особистості та її соціальні установки, співвідношення себе з суспільством, поряд з особистісним і професійним самовизначенням. В юнацькому віці важливо зайняти значуще місце серед однолітків, бути визнаним за різними особистісними параметрами в групі. Тут труднощі пов'язані, насамперед, з формуванням стилю міжособистісних відносин, з пошуком стійкого набору соціальних ролей, а також умінням емпатично сприймати і адекватно відображати їх. Через розбіжність сприйняття й оцінок різних подій, небажання розуміти іншу людину, низького рівня здатності співчувати, співпереживати іншим людям виникають проблеми в міжособистісних взаєминах. Тому вивчення емпатії як базисної складової у міжособистісному спілкуванні зі здатністю осягати емоційний стан іншої людини, співпереживати, співчувати, бути готовим до допомоги є на сьогоднішній момент особливо актуальним.

Мета статті. Метою нашого дослідження є розгляд особливостей прояву емпатії у процесі міжособистісного спілкування студентів. Наше завдання полягає в з'ясуванні особливостей прояву емпатії через міжособистісне спілкування, що реалізується в різних видах навчальної діяльності в ВНЗ.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняні психологи неоднозначно трактують зміст поняття емпатії, визначаючи її або як здатність, або як процес, або як стан, пов'язуючи її з різними психічними процесами і психологічними особливостями особистості. Емпатія – не має раціонального пояснення розуміння, осягнення внутрішнього світу або емоційного стану іншої людини. Вона потрібна для підвищення продуктивності діяльності, для розвитку компетентності в спілкуванні, для створення більш глибоких і особистих відносин. Емпатія також може розумітися як емоційна чуйність людини до переживаннь іншої людини, відгук на почуття іншого, а також як співпереживання -

переживання людиною тих же емоційних станів, які відчуває інший, на основі повного ототожнення. У зв'язку з цим в роботах багатьох дослідників емпатія розглядається під термінами соціальна сензитивність, доброзичливість, чуйність, емоційна ідентифікація, гуманні відносини, співпереживання, співчуття.

Існують різні класифікації видів емпатії. Наприклад, класифікація А. В. Петровського і М. Г. Ярошевського, в якій емпатія представлена наступними її видами:

- емоційна емпатія, заснована на механізмах проекції і наслідування;

- когнітивна емпатія, що базується на інтелектуальних процесах, наприклад, порівняння, аналогії;

- предикативна емпатія, що виявляється як здатність людини передбачати афективні реакції іншого в конкретних ситуаціях.

До механізмів емпатії відносять:

- співпереживання – це переживання чогось разом з іншою людиною, поділ чиїхось переживань;

- співчуття – це чуйне, співчутливе ставлення до переживань, нещастя іншого.

Форма прояву емпатії обумовлена ціннісними орієнтаціями, системою відносин та особливостями світогляду особистості. Наприклад індивід, який характеризується егоцентричною мотивацією, ціннісними орієнтаціями, ядро яких складається з цінностей власного блага за рахунок блага інших, буде схильний відчувати особистісний дистрес при спогляданні нещастя іншої людини. Індивід з просоціальною мотивацією і пріоритетом цінностей благополуччя з великою часткою ймовірності буде відчувати співчуття, опинившись свідком неприємних переживань іншого. Емпатійною людиною можна назвати індивіда, у якого емпатія відрізняється збалансованістю і високим ступенем вираженості її емоційних, когнітивних і поведінкових компонентів. У психологічних дослідженнях традиційно звертаються до аналізу ролі емпатії в соціально-перцептивній стороні спілкування. У них вказується, що емпатія у студентів сприяє більш ефективному пізнанню людьми один одного і, зокрема, їх емоційних станів і переживань. Емпатія у студентів зменшує ефект спотворення сприйняття іншого, народжений атрибутивними

процесами, і супроводжує формування більш точного першого враження.

В інтерактивній стороні спілкування емпатія виступає як регулятор взаємодії, забезпечуючи оцінки і прогноз найбільш адекватних способів поведінки відповідно до емоційних станів учасників. Роль емпатії в організації комунікативної сторони спілкування в студентській групі полягає в наданні особливого, заснованого на відчутті, способу отримання, обробки та перевірки достовірності інформації. Емпатія впливає на збір і аналіз інформації двома способами: 1) мотивуючи індивіда на отримання будь-якої інформації з метою посилення власної залученості в процес спілкування; 2) діючи в якості зворотнього зв'язку на вже зібрану інформацію.

Як свідчать результати експериментальних досліджень в СНГ і за кордоном, симпатія є однією з основних форм прояву емпатії. Вона обумовлена принципом подібності певних біосоціальних особливостей людей, що спілкуються. Принцип подібності представлений в численних роботах І. С Кона, М. М. Обозова, Т. П. Гаврилової, Ф. Хайдера, Т. Ньюкома, Л. Фестингера, Ч. Осгуда і П. Танненбаума. Якщо принцип подібності в спілкуються не проявляється, то це говорить про індиферентність почуттів. Коли ж у них фіксується невідповідність і особливо протиріччя, то це тягне дисгармонію (дисбаланс) в когнітивних структурах і призводить до появи антипатії. Прояв симпатії може інтенсифікувати перехід від однієї стадії міжособистісних відносин до іншої, а також розширювати і поглиблювати інтерперсональні відносини. Симпатія, як і антипатія, може бути односпрямованою (без взаємності) і різноспрямованою (з взаємністю). У ході розвитку емпатійності як властивості особистості формується емоційна чуйність і здатність прогнозувати емоційний стан людей.

В житті студентів емпатія також виконує функцію коригування обраних способів взаємодії на основі зворотнього зв'язку. Коригування здійснюється в бік найбільш комфортних і найменш дистресуючих способів поведінки. Емпатія, сприйнята об'єктом емпатії, несе в собі функцію підтвердження його особи, що виражається у визнанні, прийнятті та схваленні неповторності і самоцінності його «Я». Вона дає можливість для саморозкриття особистості студента та отримання підтримки.

Висновки. Таким чином, емпатія в сучасній психологічній науці є

об'єктом пильного вивчення науковців. Дане психічне явище розглядається і як процес, і як стан, і як психічна властивість. При цьому емпатія з одного боку виступає як умова продуктивної професійної діяльності, де об'єктом діяльності виступає інша людина, а з іншого боку, вона постає як об'єкт формування. Емпатія як механізм формування міжособистісних відносин сприяє їхньому розвитку і стабілізації, дозволяє надавати підтримку партнерові не тільки у звичайних, але й у важких, екстремальних умовах, коли він особливо її потребує. На основі механізму емпатії стає можливим емоційне і ділове імпонування. Особливостями прояву емпатії у міжособистісному спілкуванні є співпереживання, симпатія (принцип подібності) та антипатія.

Слід зазначити важливість подальшого дослідження особливостей прояву емпатії в ході навчальної діяльності студентів, що дозволить згуртувати колектив для подальшої плідної співпраці та підтримки один одного.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаврилова Т. П. Понятие эмпатии в зарубежной психологии / Т. П. Гаврилова // Вопросы психологии. – 1975. – № 2. – С. 147-157.

2. Сутурина Ю. В. Эмпатия как профессионально значимое свойство личности / Ю. В. Стурина // Вестник Бурятского государственного университета. – 2008. – № 5. – С. 108-113.

3. Бодалёв А. А. Восприятие и понимание человека человеком. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 200 с.

4. Кротенко В. І. Проблема емпатії в психологічній літературі // Психологія. Зб. наукових праць. Випуск 12. (НПУ імені М. П. Драгоманова). – Київ, 2001. – С. 89-96.

Резнік О. В.

магістрант Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми),
Науковий керівник – к. психол. н.,
старший викладач ***Черенщикова Д. В.***

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ САМОРОЗВИТКУ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

У статті наведено основні теоретичні положення щодо психологічних особливостей саморозвитку особистості в юнацькому віці. Подано основні результати емпіричного дослідження особливостей саморозвитку, здійсненого серед студентів перших та п'ятих курсів практичної психології та фізико-математичного факультету. Основними складовими саморозвитку було виділено: рефлексію; самосвідомість; рівень

актуалізації психологічних ресурсів; самоактуалізацію.

Ключові слова: *саморозвиток, суб'єктність, самоактуалізація, рефлексія, самосвідомість.*

Постановка проблеми. Всесвітній процес глобалізації всіх сфер життя людини відбувається завдяки взаємодії суб'єктів економічних, політичних, соціальних та культурних взаємин. Розвиток суспільства на всіх його рівнях вимагає від особистості загальної мобільності, що в свою чергу ставить перед суспільно-політичними науками завдання допомогти людині у формуванні та розвитку соціальної активної позиції, яка б відповідала запиту сьогоденності. Отже, перед психологією як самостійною наукою постає завдання дослідити особливості закономірності психологічного розвитку людини як суб'єкта власної активності. У психології поняття суб'єктність постає засобом реалізації людиною свого духовного потенціалу, що репрезентує її вроджену здатність до саморозвитку і самовизначення в просторі її життя, тобто бажання людини саморозвиватися.

Дослідивши існуючі концептуальні і термінологічні розбіжності у вивчені процесу саморозвитку особистості, а також її значення для психології особистості та психологічної науки в цілому, можна зазначити, що дослідження вказаного явища є актуальними для сучасної наукової думки. Теоретичне дослідження особливостей саморозвитку відбувалося впродовж історії існування людства у рамках філософії, педагогіки, психології, акмеології та синергетики.

Поняття саморозвиток досліджували такі філософи: Г. Гегель, І. Кант, І. Фіхте, Ф. Шеллінг і т. д.; педагоги: Я. Коменський, Ж. Ж. Руссо, А. Дістервег, К. Ушинський С. Русова, П. Каптєрєв та інші; психологи: Л. С. Виготський, О. М. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн, А. Маслоу, К. Роджерс, В. І. Слободчикова, Г. А. Цукерман, Б. М. Мастеров, П. Ф. Каптєрєва, Л. М. Кулікової, В. Г. Маралова, Т. В. Тихонова, Л. І. Зязюн, Г. К. Селевко, В. І. Андрєєва, Б. Г. Ананьєв, С. Б. Кузікова, Г. О. Балл, М. Й. Боришевський, Г. С. Костюк, Е. Фромм, М. Хайдеггер, К. Ясперс, З. С. Карпенко і т. п. [1; 2]. Проте, не зважаючи, на низку наукових досліджень, поняття саморозвитку, все ж не набуло чіткого визначення своєї структури та закономірностей. Тож завданням пропонованого дослідження було розкрити сутність поняття «саморозвиток особистості»; здійснити теоретико-

методологічний аналіз літератури про поняття саморозвитку в юнацькому віці; емпірично визначити психологічні особливості саморозвитку в юнацькому віці.

Теоретичний аналіз досліджуваної тематики дозволив визначити поняття і виокремити суттєві характеристики особистісного саморозвитку, а саме: життєдіяльність як неперервний процес самотворення, самовдосконалення і самореалізації; особистісну активність як джерело саморозвитку; розвиненість самосвідомості особистості. Зазначені суттєві характеристики пояснюють, зумовлюють, та спрямовують процес саморозвитку як актуалізовану, усвідомлену і самокеровану динаміку прогресивних особистісних змін.

Юнацький вік є сенситивним для саморозвитку особистості тому, що формуються наступні якості психологічно і психічно зрілої людини: самосвідомість це цілісне уявлення про себе, емоційне ставлення до себе, самооцінка своєї зовнішності, розумових, моральних, вольових якостей, усвідомлення своїх достоїнств і недоліків, на основі чого виникають можливості цілеспрямованого самовдосконалення, самовиховання; прагнення ново і здатність критично осмислювати дійсність, самоствердувати свою самостійність та оригінальність, створити власні теорії сенсу життя, любові, щастя, політики тощо.

Для дослідження саморозвитку в юнацькому віці було виділено п’ять основних його складових: Я-концепція; рефлексія; самосвідомість; рівень актуалізації психологічних ресурсів і самоактуалізація. В результаті було обрано п’ять методик: Тест смисложиттєвих орієнтацій СЖО Д. О. Леонтьєв; Методика діагностики рефлективності (опитувальник А. В. Карпова); Диспозиційна характеристика саморозвитку особистості (ДХСО С. Б. Кузікова); Інтерперсональна діагностика Т. Лірі; Самоактуалізаційний тест (САТ).

На етапі описової статистики було розраховане середнє значення показників за всіма методиками і в результаті були отримані наступні дані: за методикою тесту смисложиттєвих орієнтацій СЖО Д. О. Леонтьєва найвище середнє значення спостерігається в групі практичних психологів п’ятого курсу (далі П/5), а найнижчі – у фізико-математичного факультету

п’ятого курсу (далі Ф/5). Результати тесту показують, що самосвідомість життя особистості не є внутрішньо однорідною структурою. Отримані фактори можна розглядати як складові сенсу життя особистості. При цьому вони розбиваються на дві групи. У першу входять власне смисложиттєві орієнтації: цілі в житті, насиченість життя і задоволеність самореалізацією. Неважко побачити, що ці три категорії співвідносяться з метою (майбутнім), процесом (справжнім) і результатом (минулим). Як виявляється з наведених даних, людина може черпати сенс свого життя або в одному, або в іншому, або в третьому (або у всіх трьох складових життя). Це зайвий раз підтверджує правоту В. Франкла, який зазначав, що сенс завжди може бути знайдений, і закладає основу для теоретичної та емпіричної типології смислів життя. Два інших чинника характеризують внутрішній локус контролю, з яким, згідно з наведеними вище даними, осмисленість життя тісно пов’язана, проте один з них характеризує загальне світоглядне переконання в тому, що контроль можливий, а другий відображає віру у власну здатність здійснювати такий контроль (образ «Я»).

За методикою діагностики рефлективності (опитувальник А. В. Карпова): знову найвищі показники середнього значення отримано у П/5, наступна за показниками йде група фізико-математичного факультету першого курсу (далі Ф/1), третє місце – практичні психологи першого курсу (далі П/1), і останнє місце у Ф/5. Рефлексія – це унікальна здатність людської свідомості в процесі сприйняття діяльності сприймати й саму себе, внаслідок чого людська свідомість постає як самосвідомість (знання про знання або думка про думку). Процес самопізнання, при якому усвідомлюються та осмислюються власні думки та психічні переживання називають саморефлексією. Зазначена методика дозволяє не лише виявити рівень рефлексії, а й виявити її якість, тобто рефлексія як психічна якість (високий рівень), рефлексія як процес (середній рівень), і рефлексія як стан (низький рівень). Таким чином рефлексія як одна з найнеобхідніших якостей саморозвитку в найбільшій мірі розвинена у практичних психологів п’ятого курсу.

За диспозиційною характеристикою саморозвитку особистості (ДХСО

С. Б. Кузікової) знову найвищі показники у П/5, далі Ф/1, Ф/5 і П/1. Методика дозволяє визначити рівень актуалізації психологічних ресурсів (структурних складових системи) саморозвитку особистості як прогресивного, усвідомленого і керованого процесу особистісних змін, особистісного зростання. Психологічними умовами, що забезпечують успішність саморозвитку, є: зріле Я особистості (що має такі характеристики, як автономність, самоідентичність, інтернальність), наявність усвідомленої мети самоздійснення як орієнтира саморозвитку та активної життєвої стратегії. Механізмами як функціональними засобами саморозвитку, виступають рефлексія, саморегуляція та зворотний зв'язок. Таким чином за даною методикою найвищі показники знову у П/5.

За інтерперсональною діагностикою Т. Лірі можна було дослідити Я-реальне та Я-ідеальне студентів. За шкалою Я-реальне результати були отримані такі: Авторитарний і Домінування – найвищі показники у Ф/5, а за шкалами: Егоїстичний, Агресивний, Підозрілий, Залежний – найвищі показники у Ф/1, а шкали Підкоряючийся, Альтруїстичний, Дружелюбний у П/5 найвищі показники, П/1 середні показники за всіма шкалами. За шкалою Я-ідеальне спостерігається тенденція до зменшення рівня за такими показниками: Егоїстичний, Агресивний, Підозрілий, Підкоряючийся, Залежний – у всіх груп, а за шкалами: Дружелюбний, Альтруїстичний, Домінуваючий - всі групи прагнуть збільшити свої показники. Чим менше у тестованого різниця між «Я актуальним» і «Я ідеальним» – тим більш реалістичні цілі він ставить перед собою, приймає себе таким який він є, а отже знаходиться в бадьорому, працездатному стані. Чим більше різниця між «Я актуальним» і «Я ідеальним» – тим менше людина задоволена собою і йому проблематично буде досягти намічених цілей у саморозвитку. Збіг «Я актуального» та «Я ідеального», що зустрічається не часто, говорить про зупинку саморозвитку. За визначеною методикою чим менше у тестованого різниця між «Я актуальним» і «Я ідеальним» - тим більш реалістичні цілі він ставить перед самою, приймає себе таким який він є, а отже знаходиться в бадьорому, працездатному стані. Чим більше різниця між «Я актуальним» і «Я

ідеальним» – тим менше людина задоволена собою і йому проблематично буде досягти намічених цілей у саморозвитку. Збіг «Я актуального» та «Я ідеального», говорить про зупинку саморозвитку, у нашому дослідженні є один такий випадок, у студентки П/1, що вимагає додаткових досліджень.

За тестом Самоактуалізації найвищі показники у П/5, далі П/1, потім Ф/5 і Ф/1, за такими шкалами – Шкала орієнтації в часі (що свідчить про здатність особистості жити теперішнім); Шкала підтримки (вимірює ступінь незалежності цінностей і поведінки суб'єкта від впливу ззовні); Шкала ціннісних орієнтацій (вимірює, якою мірою людина поділяє цінності, властиві самоактуалізованій особистості); Шкала гнучкості поведінки (діагностує ступінь гнучкості в реалізації цінностей в поведінці, взаємодії з оточуючими, здатність швидко і адекватно реагувати на мінливу ситуацію); Шкала сенситивності (визначає, якою мірою людина віддає собі звіт у своїх потребах і почуттях, наскільки добре відчуває і розуміє їх); Шкала спонтанності (вимірює здатність висловлювати свої почуття спонтанно і безпосередньо); Шкала самоповаги (діагностує здатність цінувати свої достоїнства, позитивні властивості характеру, поважати себе за них); Шкала самоприйняття (показує ступінь прийняття себе таким, як є, незалежно від оцінки своїх достоїнств і недоліків, можливо, всупереч останнім); Шкала уявлень про природу людини і Шкала синергії (вони складають блок концепції людини); Шкала прийняття агресії і Шкала контактності (складають блок міжособистісної чутливості); Шкала пізнавальних можливостей (визначає вираженість прагнення до набуття знань про навколишній світ); Шкала креативності (характеризує вираженість творчої спрямованості особистості) [3].

На першому етапі статистичного аналізу, отриманих під час діагностичного дослідження емпіричних даних, було перевірено розподіл показників відносно загального середнього значення за допомогою одновибіркового критерію Колмогорова-Смирнова, та з'ясовано, що розподіл показників за всіма досліджуваними параметрами відповідає закону нормального розподілення, що дозволило використовувати параметричні методи для обробки статистичних даних.

Кореляційний аналіз, за коефіцієнтом кореляції Пірсона, дозволив встановити наступний взаємозв'язок на високому рівні статистичної

значущості: чим вище показник Дружелюбності та Домінування (Інтерперсональна діагностика Т. Лірі) тим віщі показники по всім шкалам Тесту смисложиттєвих орієнтацій (р від 0,000 до 0,006), тобто чим більше людина доброзичлива і люб'язна з усіма, орієнтована на прийняття і соціальне схвалення, прагне задовольнити вимоги всіх, «бути хорошим» для всіх без урахування ситуації, прагне до цілей мікрогруп має розвинуті механізми витіснення і придушення, емоційно лабільна (істероїдний тип характеру) та включається в загальний контекст особистісного розвитку і виконує складні психологічні функції, пов'язані з адаптацією до зовнішнього і внутрішнього середовища, тим вищі показники за наявністю в житті випробуваного цілей у майбутньому, сприйняття процесу свого життя як цікавого, емоційно-насиченого і наповненого змістом; оцінкою пройденого відрізку життя, відчуття того, наскільки продуктивна і осмислена була прожита її частина; уявлення про себе як про сильну особистість, яка має достатню свободу вибору, щоб побудувати своє життя у відповідності зі своїми цілями і уявленнями про його сенс; переконання в тому, що людині дано контролювати своє життя, вільно приймати рішення і втілювати їх у життя.

Виявлено оберненопропорційну кореляцію: чим вищі показники за шкалою Підозрілості, тим нижчі показники за наступними шкалами: Процес, Результат, Я-контроль, Життя-контроль, Загальний показник, Потреба в саморозвитку, Орієнтація в часі, Підтримка, Гнучкість поведінки, Самоповага, Самоприйняття (р від - 0,1 до - 0,01), тобто чим сильніше людина відчужена по відношенню до ворожого і злого світу, підозріла, образлива, схильна до сумніву в усьому, злопам'ятна, постійно на всіх скаржиться, всім незадоволена, критична, нетовариська, відчуває труднощі в інтерперсональних контактах через невпевненість в собі, підозрілості і страху поганого ставлення, замкнута, скептична, розчарована в людях, потайна, то тим більше вона: незадоволена своїм життям у сьогоденні, при цьому, однак, їй можуть надавати повноцінний сенс спогади про минуле або націленість в майбутнє; незадоволена прожитою частиною життя; не вірить в свої сили контролювати події власного життя; переконана в тому, що життя людини непідвладне свідомому контролю, що свобода вибору ілюзорна і безглуздо що-небудь

загадувати на майбутнє; особистість схильна жити в минулому, чи майбутньому, низький ступінь гнучкості в реалізації цінностей в поведінці, взаємодії з оточуючими, здатності швидко і адекватно реагувати на мінливу ситуацію; низька здатність цінувати свої достоїнства, позитивні властивості характеру, поважати себе за них; низький ступінь прийняття себе таким, як є.

Також з'ясовано взаємозв'язок на статистично достовірному рівні отриманих результатів за методикою С. Б. Кузікової Диспозиційна характеристика саморозвитку особистості – ДХСО. Всі три показника: Потреба в саморозвитку, Умови саморозвитку, Механізми саморозвитку корелюють з такими шкалами: Авторитарний, Егоїстичний, Агресивний, Підозрілий, Залежний, Дружелюбний, Домінування, Рефлексія, Цілі, Процес, Результат, Я-контроль, Життя-контроль, Загальний показник по СЖО (р від 0,000 до 0,04) тобто залежність рівня актуалізації психологічних ресурсів (структурних складових системи) саморозвитку особистості як прогресивного, усвідомленого і керованого процесу особистісних змін, особистісного зростання простежується з усіма шкалами по всім чотирьом методикам.

Можна зробити висновок, що психологічними умовами, що забезпечують успішність саморозвитку, є: зріле Я особистості (що має такі характеристики, як автономність, самоідентичність, інтернальність), наявність усвідомленої мети самоздійснення як орієнтира саморозвитку та активної життєвої стратегії, високий рівень рефлексії, саморегуляції та зворотного зв'язку. Отже, в ході дослідження поняття саморозвитку на базі Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка було з'ясовано: саморозвиток людини це її власна спрямована дія на самозміну, шляхом усвідомлення власних якостей, тобто рівня сформованості рефлексії; сформованість цілісної Я-концепції; чітке усвідомлення власних потреб і цілей життя; високий рівень сформованості саморозвитку можливий лише через формування людини як суб'єкта саморозвитку.

При обробці результатів було з'ясовано, що за більшістю методик найвищі показники спостерігаються у студентів практичної психології

п’ятого курсу, що можливо пояснити їх навчанням на спеціальності практична психологія впродовж п’яти років. Адже під час навчання студенти цієї спеціальності мають можливість аналізувати всі психічні явища. Здійснювати діагностику і отримувати результати відносно особливостей прояву своїх психологічних якостей. Проходити психодіагностичну та психокорекційну практики, що також зумовлює їх всебічний психічний і психологічний розвиток. Знайомитися з методами самодіагностики, саморозвитку, самоаналізу та самоусвідомлення. Також у практичних психологів є можливість використовувати свої знання в області психології в повсякденному житті; пізнавати себе і як наслідок змінювати себе, своє ставлення до подій і явищ навколишнього світу; вони розвивають безоціночне ставлення до людей; вміють бути чуйним до емоційного стану людини, що знаходиться поруч; відкриті власному досвіду; у них більш розвинена толерантність до невизначеності; вони вміють ставити реалістичні цілі і досягати їх; вони відчувають необхідність постійного професійного вдосконалення і росту, а отже – можливість особистісного зростання.

Таким чином, повноцінне, ефективне та цілеспрямоване становлення саморозвитку в юнацькому віці визначається високим показником наступних параметрів: самооцінка; рефлексія; відповідальність за власне життя, тобто становлення суб’єкта саморозвитку; сформованість цілісної Я-концепції; чітке усвідомлення власних потреб і цілей життя; самосвідомість. Саморозвиток кожної особистості являє собою здатність «виходити за межі самої себе», знаходити нові змісти у конкретній справі й у всьому своєму житті, що сприяє удосконаленню і самоствердженню власної суб’єктності у професійній та повсякденній активності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кузікова С. Б. Психологічні основи становлення суб’єкта саморозвитку в юнацькому віці: монографія / С. Б. Кузікова; Сум. держ. пед. ун-т імені А. С. Макаренка – Суми : МакДен, 2012. – 410 с.

2. Карпенко З. С. Акмеологічна психологія особистості. / З. С. Карпенко – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. – 512 с.

3. Маслоу А. Т. Дальние пределы человеческой психики. / А. Т. Маслоу – СПб. : Евразия, 1997. – 430 с.

Рempель Ж. О.

аспірант кафедри практичної психології
Запорізького національного університету
(м. Запоріжжя),
Науковий керівник – д. психол. н.,
Горбань Г. О.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ НЕДЕРЖАВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

В статті поставлене завдання розкрити основні соціально-психологічні характеристики недержавної організації (НДО). Особлива увага приділяється особливостям її функціонування через розкриття таких ознак як: чисельність членів та склад учасників НДО, структура та лідерство, управління в НДО та її організаційна культура, специфіка професійної діяльності,динамічні характеристики, місце проектних команд в НДО та їх ознаки. Автор виділяє чотири узагальнені ознаки ефективності НДО як малої групи.

Ключові слова: *недержавна організація, НДО, проектна команда, благодійні організації, мала група, управління, лідерство, організаційна культура, поліпрофесійні команди, мобільність ролей.*

Постановка проблеми. З кожним роком діяльність недержавних організацій (далі – НДО) торкається все більшої кількості громадян України. Задля вирішення питань ефективного управління НДО треба розуміти її специфіку, що впливає на організаційну культуру, структуру та персонал. Таким чином одним із важливих завдань психологічної науки є вивчення соціально-психологічних характеристик недержавних організацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Внесок у теоретико-методологічні та емпіричні дослідження діяльності громадських організацій зробили такі вчені: С. Левченко, В. Балабін, О. Михайловська В. Новохацький, О. Стегній, О. Тарасов, О. Клименко, В. Нанівська, С. Круглик, Є. Пожидаєв.

Різноманітні соціально-психологічні аспекти діяльності громадських об’єднань розглянуто у працях сучасних зарубіжних та вітчизняних дослідників: Г. О. Горбань (управління місцевими громадами); О. Л. Музика (лідерство в НДО); М. Елісон та Дж. Кайє (структура та специфіка діяльності НДО); Е. Джонсон, Стів Маккарлі та Рік Лінч (волонтерство в НДО); В. Сринівасан, К. Голден-Бідл, Гарі А. Ліндаф (управління людськими

ресурсами в НДО); М. Едвардс, Л. Хоскінс (управління в НДО) та ін. Отже треба визначити, що дослідження соціально-психологічних особливостей НДО лишаються поза увагою вітчизняних науковців.

Мета статті полягає у визначенні соціально-психологічних характеристик недержавних організацій.

Виклад основного матеріалу. Багатоаспектність діяльності недержавних організацій призвела до того, що в науковій літературі немає єдиного визначення недержавної організації. Так, британський дослідник П. Рідінг пропонує такі визначення: 1) самокероване об'єднання людей, які прагнуть досягти спільної вигоди шляхом спільних дій; 2) організація, заснована на добровільних засадах; 3) соціальна сила, яка забезпечує інтеграцію окремих індивідів у суспільство, сприяє єдності і згуртованості суспільства; 4) спосіб зняття напруги між потребами громади, соціальною політикою і соціальним забезпеченням [1, с. 20]. Благодійні організації – недержавні організації, головною метою діяльності яких є здійснення благодійної діяльності в інтересах суспільства або окремих категорій осіб згідно закону «Про благодійництво та благодійні організації» [1, с. 122].

Огляд недержавних організацій міста Запоріжжя, що надають соціальні послуги вказує на те, що вони охоплюють широкий спектр розмірів, масштабів та складності. Переважна більшість з них маленька, з менш ніж двадцять співробітників, а їх місія зосереджена на допомогу певним верствам населення.

Всі ознаки малої групи, виділені сучасною психологією вслід за Е. Мейо, Ч. Кулі та Дж. Морено притаманні НДО. Отже НДО як мала група (2-10 осіб) є соціально-психологічною спільністю зі своїми характеристиками: невелика за складом, члени групи поєднані спільною соціальною діяльністю і діють у безпосередньому спілкуванні, виступає основою і умовою для появи емоційних стосунків, групових норм, формування групових процесів і чуття колективної відповідальності за результати діяльності кожного її члена. Саме невелика чисельність членів НДО, що утворюють малу групу має робити її дієздатною та цілеспрямованою, націленою на результат, здатною діяти погоджено завдяки низької вірогідності появи «free-rider» серед її членів [2; 7] та відсутності «зайвих людей». Взаємодія у НДО як малої групи відбувається

на тлі вирішення спільних завдань та проектів відповідно місії організації, до чого додається спільний особистий досвід групи, а також інтелектуальний скарб кожного учасника групи у вигляді його думок, поглядів, ідей, пропозицій, результатів аналізу та оцінки ситуації тощо.

Досліджуючи недержавні організації, зокрема благодійні фонди, ми визначили наступні ознаки їх як малої групи:

Чисельність членів НДО. Чисельність членів НДО залежить від декількох факторів і може складати від 3 до 20 чоловік, але забезпечує безпосередній контакт одного з одним, в тому числі безпосередність у ділових зв'язках. Таким чином НДО може складатися з декількох малих груп. Розмір НДО як малої групи залежить від ряду чинників, зокрема від особливостей її діяльності та місії, установлених правлінням фонду, від умов отриманих грантів.

Склад учасників. Замість того, щоб самостійно вирішувати якісь питання або лобіювати їх, люди об'єднуються з тими, хто поділяє їх думку, утворюють НДО. До НДО входять люди з певним світоглядом, ціннісними установками, мотивами, з активною життєвою позицією. Контакт членів НДО один з одним здійснюється на особистісному рівні. Як правило до гендерного складу НДО переважно входять жінки. Мотивами вступу людей до НДО як правило є бажання приєднатися до цілей організації. Членам ефективної команди НДО, що надає соціально-психологічні послуги, властива висока ступінь володіння рядом важливих прикладних умінь, а саме: 1) технічні або функціональні вміння; 2) вміння приймати рішення і вирішувати проблеми; 3) інтерперсональні вміння.

Структура і лідерство. Виходячи з визначення Марвіна Шоу [2], можна вважати, що організація будь-якого розміру складається з кількох груп. Це стосується й НДО, яке в залежності від складу та завдань також може містити в собі декілька груп. Чинники «утворення угрупувань» в НДО дуже різноманітні: це професія; участь у спільному проекті, або у схожих проектах; спільність позиції в системі стосунків у групі та спільність поглядів. Особливістю НДО як малої групи є входження до неї мобільних членів, наприклад, залучення до неї волонтерів, які стають членами малої групи на певний час. Робота з волонтерами є окремим самостійним проектом і у той же час вони є складовою колективу НДО. Таким чином, в

НДО крім одного лідера (керівника НДО), можуть бути декілька лідерів (керівник НДО, лідер волонтерів, лідер проектної групи тощо). До складу НДО можуть входити як формальні групи, призначені лідером НДО, такі як група лідера НДО та проектні цільові групи, так і неформальні групи. Їх виникнення визвано як потребами НДО, так і існуючими емоційними перевагами. Специфіка діяльності НДО надає можливість її членам встановлювати багато соціальних контактів як в середині організації, так і за її межами. Виходячи з цього, ми визначаємо таку структуру НДО: ядро - група членів, які організовують діяльність групи і грають провідну роль в її житті, працюючи активно і безперервно (робітники НДО та волонтери); прихильники - контингент, який регулярно приймає участь у засіданнях (зустрічах) клубу або якихось програм, але не бере участь в конкретній його діяльності; співчуваючі - сукупність людей, які відвідують масові заходи, що допомагають у конкретній діяльності організації, але не є її членами.

Управління. Незважаючи на те, що НДО є формальною групою, умовою її ефективності є партисіпативний стиль управління лідером НДО та відсутність жорсткої ієрархії, які сприяють утворенню особливого психологічного клімату. Стратегії впливу лідера НДО в значній мірі залежать від тієї нормативної системи, що транслюється лідером та командою. Дослідники [5] виділяють два типи нормативних засад: етико - нормативну, коли лідер займає позицію «вихователя» або «пастора» з метою передання моральних цінностей та креативно-проектну, коли лідер транслює менеджеріальний дискурс. В останньому випадку діяльність будується як соціальний проект, формулюється в категоріях проблема-завдання, робота націлена на вирішення проблем чітких соціальних клієнтських груп. В основі діяльності лежить розуміння сутності проблеми та набор технологій її вирішення, частіше інноваційного характеру.

Організаційна культура. Ефективна НДО має партиціпативну організаційну культуру, для якої є характерними наступні ознаки:

1) переважна більшість працівників готові напружено трудитися заради досягнення цілей, що знаходяться за межами їхніх особистих інтересів;

2) кожен індивідуум унікальний, тому управлінські підходи повинні

бути сформульовані стосовно конкретної людини і даній ситуації;

3) індивідууми досить гнучкі для того, щоб органічно поєднувати свої особисті цілі з цілями команди;

4) взаємодоповнюваність здібностей членів команди і спільність основних ціннісних установок забезпечує повноцінне використання індивідуальних навичок і вмінь при досягненні загальнокомандних цілей;

5) для координації зусиль багатьох людей необхідні наявність осмисленої комунікації між членами групи, потрібні новий тип керівництва та освоєння нових умінь і навичок всіма членами команди;

6) процес командоутворення припускає активну участь всіх членів команди в аналізі проблем і перспектив, плануванні спільних дій, оцінці (і самооцінці) отриманих результатів і індивідуальних вкладів у загальну роботу [6].

Проектні команди та мобільність ролей. НДО, що створюється для надання соціальних послуг, може мати різні мотиви свого виникнення, що впливає в подальшому на її структуру. Причини створення НДО можуть лежати всередині групи якщо її виникнення, наприклад, ініційовано групою батьків дітей-інвалідів, які мають різну фахову підготовку, але їх об’єднує спільне бажання допомогти як власним дітям, так і дітям зі схожими проблемами. Також створення НДО може визначатися зовнішніми по відношенню до групи факторами, наприклад, коли якась інституція або спонсор надає гранти для створення організації, яка буде надавати певні соціальні послуги громаді. У всіх цих випадках по різному буде створюватися структура групи, розподілятися ролі та статуси, нарешті цілі групової діяльності.

Таким чином, професійність діяльності НДО буде залежати від багатьох факторів, а саме від складу її членів, наявності або відсутності матеріальних ресурсів для залучення професійних фахівців, цілей організації тощо. Виходячи з цього, ми можемо поділити все НДО, що надають соціальні послуги на непрофесійні або напівпрофесійні та професійні. Непрофесійні та напівпрофесійні – до складу яких входять різні люди, об’єднані загальною метою та які поділяють схожі цінності, досвіду та кваліфікації яких достатньо для виконування завдань

організації. Професійні - в яких чисельність обмежена тільки професійним ознакою: член цього суспільства повинен уміти кваліфіковано виконувати взяті на себе зобов'язання.

Для НДО характерним є створення декількох крос-функціональних команд, для реалізації проектів у певний термін. При цьому члени НДО можуть бути одночасно у складі декількох крос-функціональних команд. Член команди може виконувати те завдання, яке йому делегує команда і воно може не співпадати з його постійними формальними завданнями. Завдяки мобільності виконуваних ролей члени НДО можуть охоплювати більше завдань та вирішувати більше питань в умовах обмеження ресурсів.

Також ознакою НДО є поліпрофесійність команд, до складу яких входять різні фахівці (психологи, соціальні педагоги, юристи, історики тощо). Ці команди можуть як мати досвід соціальної роботи в НДО, так і не мати його.

Динамічна характеристика НДО як малої групи характеризується такими ж стадіями як і інша мала група. Перша початкова стадія характеризується орієнтаційними тенденціями в поведінці членів НДО. Відбувається формування їх уявлень один про одного, а структура стосунків на цьому етапі складається переважно з діад; як основного лідера сприймають керівника НДО, його особистість грає важливу роль на етапі утворення групи.

На другому етапі формуються групові норми, образ НДО як групи в цілому; відбувається формування емоційної характеристики групи, формування відчуття «Ми», інтеріоризація місії організації.

Третій етап характеризується появою міжособистісних конфліктів, що виникають через прагнення деяких членів НДО самостійно вирішувати питання та проблеми, що стосуються життєдіяльності групи.

На четвертому етапі відбувається перехід від стану конфлікту, до стану збалансованості у стосунках між членами групи, підвищується згуртованість групи.

П'ятий етап характеризується тим, що виникає сформована група з чітко вираженим відчуттям «Ми», оформлюються структури взаємостосунків; визначаються ознаки групи, з'являється інтерес до

спільних проблем та турбота членів групи про групу.

На шостому етапі розвитку групи домінує емоційна активність, неформальні взаємостосунки переважають над формальними, завершується оформлення системи групових норм, група розвивається за своїми внутрішніми законами.

Основна характеристика сьомого етапу – відкритість групи для появи і розв'язання конфліктів. На цьому етапі досить високий рівень групової згуртованості, що дозволяє її членам задовольняти в процесі міжособистісної взаємодії актуальні потреби, високо оцінювати свою належність до групи і дорожити нею.

На основі результатів досліджень Р. Л. Кричевського і Р. С. Нємова ми виділили чотири узагальнені ознаки ефективності НДО як малої групи (табл. 1).

Таблиця 1

Ознаки працездатної групи НДО в її функціонуванні

Критерії ефективності групи	Ознаки працездатної групи НДО
1. Ефективність спільної діяльності	Інтенсивна взаємодія членів та висока продуктивність діяльності. Група має виражену цільову спрямованість, націленість на отримання результату сумісної діяльності, який можна як правило оцінити. Тобто результат має пріоритет над процесом. Командна робота дозволяє членам малої групи НДО досягати намічених цілей та отримувати необхідний результат.
2. Характеристика соціально-психологічного клімату в групі	Благополучний емоційний фон стосунків в групі. Збалансованість групової структури. Згуртованість.
3.Мотивація спільної діяльності	Переважання «позитивних» мотивів у структурі шаблону професійної діяльності групи. В основі мотивації – схожі ціннісні установки. Високий ранг професіоналізму та бажання надання допомоги клієнту в ієрархії групових цінностей.

4. Характеристики групової ідентичності	Група ідентифікує власні інтереси як суспільні. Орієнтація на інтереси суспільства. Високий рівень толерантності як до клієнтів так і один до одного. Дотримання етичних правил поведінки з клієнтами та іншими споживачами послуг. Відкритість групових меж для доступу нових ідей та обміну ними. В груповій самосвідомості є сприйняття себе як «Ми – професіонали що допомагають». Корпоративна соціальна відповідальність кожного члена НДО.

Висновки. У статті розкрито соціально-психологічні характеристики недержавних неприбуткових організацій як малих груп, а саме: чисельність членів НДО та її залежність від існуючих чинників; склад учасників НДО та їх вміння; структура НДО та особливості лідерства; специфіка управління НДО; партиціпативна культура НДО та її ознаки; місце проектних команд та мобільність ролей в НДО; динамічна характеристика НДО та її етапи. Виділено чотири узагальнені ознаки ефективності НДО та критерії її ефективності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галабурда Ю. Молодіжний недержавний сектор у контексті становлення громадянського суспільства в Україні / Ю. Галабурда // Соціальна політика і соціальна робота. Український науковий і громадсько-політичний часопис. – 2001. – № 2 (18). – С. 19-33.

2. Олсон М. Логика коллективных действий : общественные блага и теория групп / М. Олсон ; пер. Е. Окороченко ; ред. Ю. Парамонов. – М. : ФЭИ, 1995. – 174 с.

3. Основы менеджмента : [Учебник]: Пер. с англ. / М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури ; Общ. ред. и вступ. ст. Л. И. Евенко. – 3-е изд. – М. : Дело, 2000. – 704 с.

4. Кричевский Р. Л. Социальная психология малой группы : Учебное пособие для вузов / Р. Л. Кричевский, Е. М. Дубовская – М. : Аспект Пресс, 2001. – 318 с.

5. Стратегии общественного участия лидеров формальных и неформальных объединений / И. А. Скалабан, С. Б. Спенсер // Вестник Томского государственного университета (Философия. Социология. Политология). – 2012. – № 1. – 230 с.

6. Управление персоналом: Учебник для вузов / Под ред. Т. Ю. Базарова, Б. Л. Еремина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М: ЮНИТИ, 2002. – 560 с.

7. Börjesson P. O. Free-riding in group work – Mechanisms and countermeasures [Электронний ресурс] / Per Ola Börjesson, Ali Hamidian, Eligijus Kubilinskas, Ulrike Richter, Kim Weyns, Per Ödling. – 4:e pedagogiska inspirationskonferens, 2006. – Режим доступа: http://www.lth.se/fileadmin/lth/genombrottet/konferens2006/p_o_b_rjesson_mfl.pdf

Рокотянська А. С.

студентка Миколаївського
національного університету
імені В. О. Сухомлинського (м. Миколаїв),
Науковий керівник – к. психол. н.,

доцент ***Кучманич І. М.***

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ МОТИВАЦІЇ ВСТУПУ ДО ШЛЮБУ З ПСИХОЛОГІЧНОЮ ГОТОВНІСТЮ ДО СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ

У статті емпірично досліджено взаємозалежність рівня психологічної готовності до сімейного життя з конструктивними мотивами вступу до шлюбу чоловіків та жінок.

Ключові слова: *шлюб, мотивація, конструктивні і деструктивні мотиви, психологічна готовність.*

Постановка проблеми. Шлюб – це складний соціальний інститут, що є сукупним результатом взаємодії факторів соціального, природного, індивідуального і суспільного характеру. Стабільність як самого шлюбу, так і заснованої на ньому родини значною мірою залежить від змісту і характеру мотивів укладення шлюбу. Дослідження цих мотивів дозволяє з'ясувати механізм формування майбутніх шлюбно-сімейних стосунків і спрогнозувати їх позитивний чи негативний соціальний потенціал.

Аналіз наукової літератури і життєва практика свідчать про те, що молодята часто зазнають труднощів, обумовлених їх психологічною непідготовленістю: низьким рівнем психологічних знань, не сформованістю якостей сім'янина, невмінням вирішувати міжособистісні проблеми, нездатністю проявляти емпатію, взаємоповагу, турботу. Все це викликає у них незадоволення, розчарування, невпевненість у собі, небажання разом з партнером налагоджувати сімейні взаємини, зниження мотивації шлюбу.

Отже, **мета** нашого емпіричного дослідження полягає у встановленні та аналізі взаємозв'язку мотивації вступу до шлюбу з психологічною готовністю партнерів до сімейного життя.

Необхідність подібного дослідження зумовлено тим, що, з одного боку, у психолого-педагогічній науці накопичено незначний обсяг теоретико-емпіричних досліджень про сучасну сім'ю (Ю. Е. Алешина, А. Я. Варга, С. І. Голод, Е. Т. Соколова, А. С. Спиваковская, В. А. Петровский, А. В.Черников, Е. М. Ейдеміллер, В. В. Юстицкис, M. Bowen, S. Mimuchin, V. Satir, C. Whitaker і ін), а з іншого боку, відсутні дослідження про те, як представлені наукові знання у повсякденній свідомості людей. Наскільки такі знання, наприклад, здатні готовити молодь до шлюбу.

Психологи поділяють мотиви вступу до шлюбу майбутнього подружжя на конструктивні та деструктивні. Конструктивні мотивів вступу в шлюб це мотиви, які сприяють створенню гармонійних сімейних стосунків, взаєморозумінню, захисту та підтримці один одного.

Деструктивні мотиви – це мотиви, які можуть привести до дисгармонії у сімейних стосунках. Серед таких мотивів можна визначити наступні: втеча від батьків, прагнення позбавитися самотності, пошук матеріальних благ, престиж, бажання узаконити сексуальні відносини, небажана вагітність [6].

Згідно з дослідженнями вітчизняних психологів та соціологів (А. М. Швець, Е. А. Могільовкіна, Е. Ю. Каргаполовой), було виявлено наступні результати мотивації вступу до шлюбу: провідним мотивом вступу до шлюбу виступає любов і секс (чоловіки – 27,7%, жінки – 33,3%). Результати свідчать про те, що для жінок на першому місці стоїть емоційна сфера, любов (задоволення потреби в душевній близькості, взаєморозуміння та взаємній довірі), у чоловіків провідним є фізичний аспект стосунків («бажання мати регулярний секс на законних підставах») [5].

За результатами досліджень В. Бойко, Є. Ільїнової, М. Стельмаховича, такий мотив як спільність поглядів та інтересів обирають 21,1% чоловіків. Під ним розуміють взаємність почуттів, сумісність характерів, темпераментів, спільність поглядів та звичок. Жінки (24,4%) надають більш широке значення даному мотиву та відносять до нього сумісність світоглядних, політичних, моральних, правових та художньо-естетичних ціннісних орієнтацій один одного [5].

У наш час досить часто зустрічається мотивація вступу до шлюбу пов’язана з почуттям обов’язку. Такий мотив спонукає молодят зареєструвати свої відносини у зв’язку з вагітністю. Вітчизняними психологами та соціологами (В. Васютинський, Т. Говорун, І. Кон, Л. Мороз) було виявлено кількість респондентів, що обрали даний мотив: чоловіків – 11,1%, жінок – 8,9%. Результати свідчать про те, що молодята часто зазнають труднощів, обумовлених їх психологічною непідготовленістю та низьким рівнем знань сексуальної поведінки.

Останнім, менш численним, мотивом вступу до шлюбу є втеча від

батьків. За результатами досліджень (по 7,8% серед чоловіків та жінок) вибір даного мотиву є не чим іншим, як пасивним протестом проти влади батьків, невмінням вибудовувати паритетні стосунки у сім'ї та надмірною владою з боку батьків [5].

На наш погляд, мотивація вступу до шлюбу взаємозалежна з рівнем психологічної готовності до сімейного життя. Загалом, психологами зроблено висновок про те, що з одного боку, психологічна готовність до шлюбу – це інтегроване психологічне утворення, яке включає стійку позитивну мотивацію шлюбу, актуалізацію знань, умінь і навичок, особистісні якості сім'янина, здатність до емпатійного розуміння партнера, конструктивну поведінку в сім'ї; з іншого – це процес та результат діяльності.

У межах дослідження проведено діагностику психологічної готовності респондентів до сімейного життя за допомогою Тест-карти оцінки готовності до сімейного життя І. Ф. Юнда, діагностику мотивів вступу до шлюбу за допомогою анкети-інтерв'ю «Ви вступаєте до шлюбу» В. А. Сисенко та авторської анкети для вивчення мотивів вступу до шлюбу на базі методики С. І. Голод.

Результати діагностики психологічної готовності до сімейного життя за методикою Юнда наочно продемонстровані на рис 1.

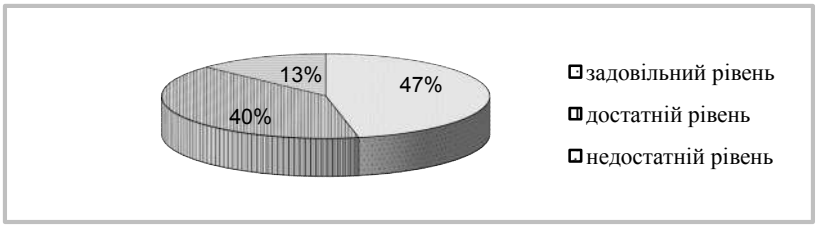

Рис.1. Результати діагностики молоді за методикою Юнда (n= 30, %)

Як видно з рис 1., достатній рівень підготовленості до сімейного життя мають 40% респондентів. Це говорить про те, що досліджувані володіють певними знаннями і уявленнями, що позитивно впливає на гарні взаємовідносини у сім'ї, а саме: прояви співпереживання, ніжності, підтримки в складних ситуаціях. Мають розуміння як виховувати дітей, обговорювати сімейний бюджет та турбуватися про затишок оселі, з урахуванням різних смаків.

Натомість, 46,6% осіб мають задовільний рівень підготовки до

сімейного життя. Такі особистості характеризуються певними знаннями про те, як повинна існувати сім'я, прагнуть збудувати спокійні і дружні стосунки, але не завжди розуміють як потрібно виховувати дитину, бояться брати на себе відповідальність, не вміють раціонально розподіляти бюджет сім'ї. 13% осіб з вибірки мають недостатній рівень психологічної готовності до сімейного життя, що означає невміння будувати гармонійні внутрішньосімейні стосунки, байдуже ставлення до майбутнього, егоїстичні наміри, панування думок: «Поживемо для себе», «Подумати про дитину не пізно і через кілька років», «Дитина в сім'ї потрібна, але хочу не більше одного».

Для більш детального аналізу мотивів вступу до шлюбу ми розподілити їх на групи, які відповідають певним факторам. У класифікації факторів ми спиралися на розробки З. І. Файнбурга, який розглядав мотивацію за трьома групами:

I група – емоційні та біологічні мотиви – взаємне кохання, прагнення проявити свою турботу і любов до близької людини, потреба у взаєморозумінні, потреба в психологічній підтримці та захисті;

II група – економічні мотиви – матеріальний розрахунок, перспективна робота майбутніх чоловіка (дружини);

III група – соціально - культурні мотиви – бажання мати дітей та сім'ю, спільні інтереси та духовна близькість, бажання відчувати впевненість у завтрашньому дні, досягти положення сімейної людини, бажання позбутися самотності, прагнення вирватися з дому, стати незалежним від батьків [6].

Співвідношення мотивів вступу у шлюб чоловіків то жінок наочно продемонстровано на рис. 2.

Згідно з результатами дослідження було виявлено, що конструктивні мотиви вступу до шлюбу чоловіків та жінок тісно взаємопов'язані з психологічною готовністю до сімейного життя. Таким чином, у респондентів, які мають достатній рівень підготовленості до сімейного життя (40%) переважають емоціональні та біологічні мотиви, що відносяться саме до конструктивного рішення наречених вступу до шлюбу. Такі особи замотивовані жити разом у любові і вірності, допомагати один одному, робити один одного щасливими.

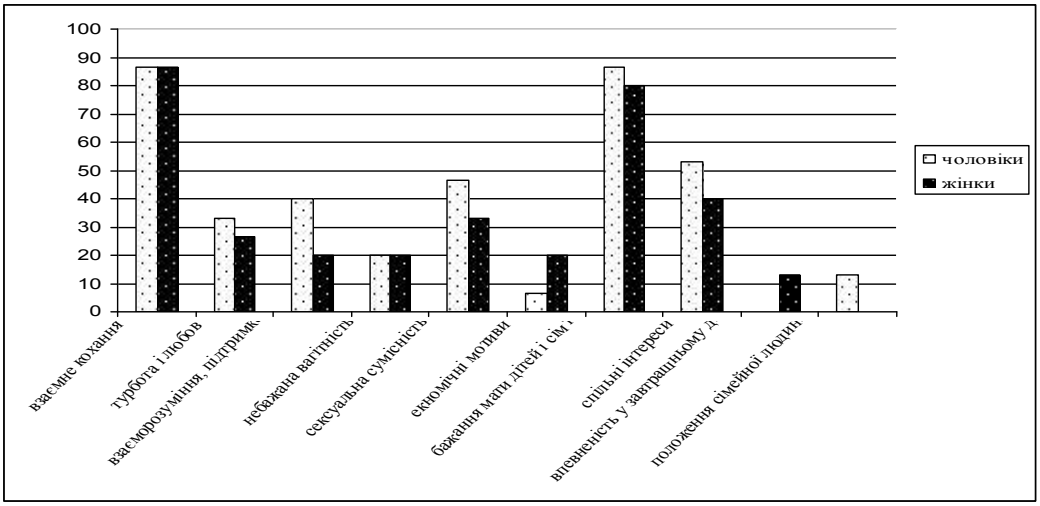

Рис. 2. Результати діагностики мотивів вступу до шлюбу серед чоловіків та жінок

Вони розуміють, що спільне життя вимагає від подружжя готовності до компромісу, вміння рахуватися з потребами партнера, поступатися один одному, розвивати в собі такі якості, як взаємна повага, довіра, взаєморозуміння. Тому дуже велике значення відіграє конструктивне рішення наречених бути разом саме з вибраним партнером.

У респондентів, які мають задовільний рівень підготовки до сімейного життя (46,6% опитаних), переважають соціокультурні мотиви, що також можна віднести до конструктивних мотивів вступу до шлюбу. Втім такі мотиви, як: прагнення позбавитися самотності (6,6%), втеча від батьків (6,6%), бажання узаконити сексуальні відносини (13%) є деструктивними, але їх кількісний показник значно менший, що свідчить про те, що конструктивні мотиви переважають.

У наречених, які мають незадовільний рівень підготовленості до сімейного життя (13%), переважають деструктивні мотиви вступу до шлюбу, до яких відносять економічний фактор, часто юні особи таким способом прагнуть вирішити свої фінансові проблеми (8%) та деякі соціокультурні мотиви, наприклад бажання швидше піти від батьків, або позбутися самотності (6,6%). Такі мотиви перешкоджають нормальному розвитку сімейної системи. Якщо такий "неправильний" мотив стає провідним, то по досягненню своєї мети, партнер, швидше за все, розірве шлюб, так як в ньому вже не буде сенсу.

Таким чином, можемо зазначити, що у респондентів, які мають достатній рівень готовності до сімейного життя переважають

конструктивні мотиви вступу до шлюбу, а саме: взаємне кохання та прагнення проявити свою турботу і любов до близької людини. У осіб, які мають задовільний рівень підготовки до сімейного життя також переважають конструктивні мотиви вступу до шлюбу такі як: спільні інтереси та духовна близькість, але на жаль, в деяких випадках, присутні і деструктивні мотиви, а саме: прагнення позбавитися самотності або бажання узаконити сексуальні відносини. Та якщо говорити про осіб, які мають недостатній рівень психологічної готовності до сімейного життя, у них переважають деструктивні мотиви вступу до шлюбу, такі як: прагнення вирішити свої фінансові проблеми за допомогою шлюбного партнера та швидше піти від батьків, тим самим почувати себе самостійною людиною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева Т. В. Семейная психология: Учеб. пособие. / Т. В. Андреева. – СПб. : Речь, 2004. – 244 с.

2. Голод С. И. Семья и брак: историко-социологический анализ / С. И. Голод. – М. : Мысль, 1998. – 48 с.

3. Сысенко В. А. Молодежь вступает в брак / В. А. Сысенко. – М. : Мысль, 1986. – 125 с.

4. Чхаідзе А. О. Взаємозв'язок особистісної зрілості з мотивацією створення шлюбу / Чхаідзе А. О., Шевченко О. В. // Теоретичні і прикладні проблеми психології. – 2013. – № 3 (32) – 25 с.

5. Швец А. М. Мотивация вступления в брак и её влияние на кризис будущей семьи / Швец А. М., Могилёвкин Е. А., Каргаполова Е. Ю. // Вопросы психологии. – 2006. – № 2 – С. 61-69.

6. Шнейдер Л. Б. Семейная психология / Л. Б. Шнейдер. – М. : Академия, 2000. – 320 с.

7. Юнда И. Ф. Как стать счастливым в браке / И. Ф. Юнда, Л. И. Юнда – К. : Украинский центр психотерапии, 1991. – 97 с.

Сивокозова І. В.

студентка Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми),
Науковий керівник: д. психол. н.,
професор ***Кузікова С. Б.***

ВПЛИВ ПОЗИТИВНОГО АТРИБУТИВНОГО СТИЛЮ НА КОПІНГ-СТРАТЕГІЇ ПОВЕДІНКИ У СТУДЕНТІВ

У статті проаналізовано сучасні вітчизняні та зарубіжні наукові підходи та дослідження позитивного атрибутивного стилю і копінг-стратегій поведінки. Визначено ряд особистісних особливостей, суміжних із оптимізмом. Проведено емпіричне дослідження щодо встановлення впливу позитивного атрибутивного стилю на копінг-

стратегії поведінки у студентів.

Ключові слова: *атрибутивний стиль, оптимізм, песимізм, копінг-стратегії.*

Постановка проблеми. Сучасна ситуація нестабільності в усіх сферах життя суспільства, негативні тенденції суспільного розвитку, постійне нав'язування великої кількості інформації засобами масової інформації, яка не завжди відповідає дійсності, зумовлює актуальність психологічних досліджень особливостей сприйняття людиною навколишньої інформації та особливостей стратегій поведінки особистості у різних життєвих ситуаціях. Особливо актуальною ця проблема є для молоді, оскільки саме перед ними постають питання життєвого вибору. Дуже важливо, щоб молоді люди змогли напрацювати у собі конструктивні стратегії поведінки для ефективності життєдіяльної і власного благополуччя.

Аналіз актуальних досліджень. Аналіз наукової літератури показав, що вперше поняття «каузальна атрибуція» було введено Ф. Хайдером, який визначив її як проблему сприйняття людини людиною в міжособистісних відносинах. Одним із дослідників теорії атрибуції був Х. Хекхаузен [3]. Предметом теорії атрибуції він вважав те, як людина робить висновки, яку інформацію використовує, як її обробляє, тобто як саме здійснюється когнітивне приписування причин тим чи іншим переживанням і поведінці. Величезний внесок у розвиток теорії атрибуції вніс Дж. Роттер, розробивши концепцію, так званого, внутрішнього і зовнішнього контролю підкріплення (локусу контролю), тобто уявлення людини про те, що є причиною подій її життя і хто несе за них відповідальність. Для опису індивідуальних особливостей атрибуції М. Селігман та його колеги ввели термін «стиль атрибуції» (стиль пояснень) [1].

На сьогодні у психологічній науці не існує єдиної атрибутивної теорії та єдиних методичних прийомів її дослідження. Численні емпіричні та теоретичні дані щодо вивчення атрибуції також знаходимо в працях відомих зарубіжних психологів М. Батуріна, Б. Вайнера, Т. Гордеєвої, Е. Джоунза, К. Дейвіса, Д. Гезалса, Г. Келлі, М. Микулінсера, М. Рудіної, Дж. Роттера, Р. де Чармса, Л. Фестінгера, Р. Нісбетта й С. Валінса, С. Шехтера, Д. Цирінга та

ін. Вперше стратегії поведінки в стресових ситуаціях розглянув Л. Мерфі у 1962 році, і запропонував термін, яким користуються дотепер – копінг (від англ. соре – переборювати, опановувати). Дослідники А. Біллінгс та Р. Моос визначають копінг як властивість особистості, що дозволяє використовувати різні варіанти реакцій на стресові ситуації. А. Маслоу визначає копінг як готовність індивіда вирішувати життєві проблеми шляхом пристосування до обставин, що передбачає сформованість уміння використовувати певні засоби для подолання стресу [2].

Мета статті – дослідити вплив позитивного атрибутивного стилю на копінг-стратегії поведінки у студентів.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до мети дослідження була сформована вибірка студентів різних факультетів III-IV курсів Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка. Всього у дослідженні взяли участь 60 студентів, з них 40 дівчат та 20 юнаків у віці 19-21 рік.

Для дослідження позитивного атрибутивного стилю, копінг-стратегій поведінки та їх зв'язку використовувалися такі методики: методика «Тест на оптимізм» Л. Рудіної, копінг-тест Р. Лазаруса і С. Фолкмана, адаптований М. С. Замишляєвою, Т. Л. Крюковою та О. Ф. Куфтяк.

Сума за шкалами «час невдач», «широта невдач» та «Я-невдача» «Тест на оптимізм» Л. Рудіної показує результат ставлення до негативних подій. За цим показником виявлено такі результати: виключно оптимістичними є 10% респондентів, помірно оптимістичними – 5%, 35% осіб мають середній результат, для 30% характерний помірний песимізм, а для 20% – глибокий песимізм, який потребує негайної корекції. Сума за трьома протилежними шкалами – «час успіху», «широта успіху» та «Я-успішність» – результат ставлення до позитивних подій. За цим показником оптимістично налаштованими є лише 5% осіб, 5% мають проміжне значення, 35% опитуваних є достатньо песимістичними та для 55% – характерний глибокий песимізм.

Різниця результату негативного ставлення до подій та результату ставлення до позитивних подій діагностувала вираженість оптимізму-песимізму особистості. Лише 10% осіб є помірно оптимістичними,

5% мають середній показник, тоді як 30% є помірно песимістичними та 55% – достатньо песимістичні.

Отже, за результатами даної методики більшість студентів характеризуються помірним і достатнім песимізмом, тоді як показник оптимістично налаштованих студентів дуже малий.

Після проведення копінг-тесту Р. Лазаруса і С. Фолкмана зі студентами саме з найвищими показниками оптимізму ми виявили, що у них переважають такі копінг-стратегії: 30% студентів властива позитивна переоцінка у стресовій ситуації, 20% керуються стратегією конфронтації, 15% найчастіше застосовують копінг самоконтролю, стратегія пошуку властива 15% досліджуваних, 10% властивий копінг вирішення проблеми, 10% застосовують прийняття відповідальності, копінг-стратегію уникнення не застосовують дані опитувані (рис. 1).

Рис. 1. Показники копінг-стратегій у осіб з позитивним атрибутивним стилем

Отримані дані говорять про те, що студентам із оптимістичною установкою властива позитивна переоцінка, тобто в стресовій ситуації такі люди здатні фокусуватися на позитивних аспектах події.

Студенти з позитивним атрибутивним стилем застосовують стратегію конфронтації, що означає вирішення проблеми за рахунок не завжди цілеспрямованої поведінкової активності, здійснення конкретних дій. Достатньо високий відсоток використання стратегії самоконтролю свідчить про те, що ці стратегії є ефективними при досягненні важливих життєвих цілей, в умовах конкурентної боротьби.

Зв’язок між позитивним атрибутивним стилем та стратегією пошуку соціальної підтримки говорить про те, що в складних і напружених ситуаціях оптимісти опираються на підтримку друзів, вони запитують поради, обговорюють, за потреби просять про допомогу. Відсутність

досліджуваних з переважаючою стратегією уникання свідчить про те, що в складних ситуаціях оптимістам не властиве уникання проблеми.

Висновки. Таким чином, після отриманих результатів можна зробити наступні висновки. Зв'язок між позитивним атрибутивним стилем та копінг-стратегіями поведінки у студентів доведено.

Молоді люди з позитивним атрибутивним стилем використовують продуктивні копінг-стратегії, а саме: пошук соціальної підтримки, позитивна переоцінка, конфронтація та самоконтроль. Можна припустити, що саме оптимістичні життєві очікування студентів впливають на поведінку в стресових ситуаціях, яка дозволяє краще протистояти щоденним життєвим труднощам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Селигман М. Новая позитивная психология. Научный взгляд на счастье и смысл жизни [Текст] / М. Селигман. – М.: София, 2006. – 368 с.
2. Терещенко А. М. Дослідження зв'язку між диспозиційним оптимізмом і копінг-стратегіями поведінки у студентів / А. М. Терещенко // Проблеми сучасної психології. – 2014 – № 25. – С. 494-505.
3. Хекхаузен Х. Мотивы и мотивация / Х. Хекхаузен. – 2-е изд. – СПб. : Питер; М. : Смысл, 2003. – 860 с.

Соболєва К. В.

аспірантка Інституту психології
імені Г. С. Костюка НАПНУ (м. Київ),
Науковий керівник – д. психол. н.,
старший науковий співробітник
Завгородня О. В.

ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕЦЕНТРАЦІЇ У РАННЬОМУ ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Розглянуто децентрацію та проаналізовано особливості її розвитку у ранньому юнацькому віці. Проведено емпіричне дослідження під час якого виокремлено і охарактеризовано п'ять рівнів децентрації. З'ясовано, що ранньому юнацькому віку властивий нижче середнього рівень децентрації.

Ключові слова: *децентрація, ранній юнацький вік.*

Постановка проблеми. У сучасному світі суспільство стрімко змінюється, розвивається, і вимагає від нового покоління інших типів взаємин між людьми, стосунків, які побудовані на взаємоповазі, умінні дивитися на світ «очима» іншої людини. Вимагає вміння узгоджувати власні дії з партнерами по спільній діяльності, відчувати психологічну дистанцію у взаєминах, здатність самостійно встановлювати ділові та особисті контакти з іншими, враховувати точку зору та позицію Іншого, поважати чужий вибір, уміти розв'язувати конфліктні ситуації, реально оцінювати ставлення оточуючих до себе. Усе це є важливими моментами взаємодії людей у соціумі і важливим механізмом сприяння цьому є децентрація як інтегральна властивість особистості.

Аналіз актуальних досліджень. Досі проблема децентрації залишається недостатньо дослідженою. Більшість досліджень зроблені в рамках вивчення егоцентризму, в яких децентрація розглядається як феномен протилежний егоцентрації (Є. В. Гейко, Т. Є. Гура, Г. В. Дьяконов, Л. Ф. Обухова, Т. І. Пашукова, Ж. Піаже, Дж. Флейвел), крім того,

зауважують, що перехід від егоцентризму до децентрації є процесом загальним і неминучим.

Децентрація як механізм подолання егоцентризму особистості у когнітивній (Ж. Піаже) та психодинамічній (З. Фрейд, Х. Кохут, Х. Хартманн та Е. Еріксон) психологічних парадигмах розглядається на всіх стадіях онтогенезу особистості та на різних вікових етапах життєвого шляху має свої особливості. На етапі раннього дитинства потреба у спілкуванні є першою соціальною потребою, новонароджений з'являється на світ з вродженою потребою в іншій людині, готовністю до взаємодії з нею. Мати для дитини є уособленням всього людства, будь-якого іншого дорослого. На думку Л. П. Журавльової, свідомість дитини з самого початку діалогічна і в ній завжди присутній інший [1]. На межі першого і другого років життя інша особа стає об'єктом пізнання і розуміння. На другому році життя у дитини розвивається егоцентризм у зв'язку з відсутністю автономності. Дошкільнята 3-4 років, на думку О. О. Сергієнко, не відрізняють свого психічного від психічного Іншого, і не здатні зіставити свій спосіб розуміння із способом розуміння інших [2, с. 74]. Після трьох років, за оригінальним висловом Д. Б. Ельконіна, дитина починає помічати «скло», через яке вона дивиться на дорослого. Відбувається «подвоєння свідомості» або поділ свідомості на «Я і не-Я» [3]. Близько досягнення чотирьох років відбуваються зміни: своє психічне відділяється від психічного Іншого, стає можливий прогноз поведінки інших людей на основі уявлень про наслідки власної поведінки [2, с. 74]. В старшому дошкільному віці (5-6 років) відбувається істотне зрушення у розвитку розуміння Іншого. Зростає здатність дитини зіставляти різні аспекти ситуацій, розуміти їх значення для себе та для інших [2, с. 74]. Ослаблюється егоцентризм, процес співпереживання з мимовільної реакції перетворюється на процес опосередкований ідентифікацією. Дитина, освоюючи простір, пізнаючи реальні предмети, маніпулюючи ними, проходить шлях від уявного до реального бачення, усвідомлюючи наявність стабільного навколишнього предметного світу і «вписуючи» себе в цей світ. Зрозуміти відчуття інших допомагає гра, яка розвиває здатність стати на місце іншої людини, зрозуміти її, відчути її. У процесі спільної діяльності, внаслідок необхідності врахування позиції іншої людини, в молодшому шкільному віці

егоцентризм поступається децентрації (Л. С. Виготський, Д. Х'юз), але цілком не зникає. В підлітковому віці починають інтенсивно розвиватися групоцентричні емпатійні відносини (Л. П. Журавльова). Молодший підліток дивиться на себе очима оточуючих (Л. І. Божович), і в першу чергу членів референтної групи. У старшому підлітковому віці посилюються процеси індивідуалізації особистості. Дестабілізація структури его-системи (Т. І. Пашукова) вимагає від особистості мобілізації психічної активності, як наслідок – вона центрується на собі, що у свою чергу, може провокувати зменшення здатності до сприйняття індивідуальних особливостей, потреб, думок оточуючих. Егоцентризм виступає захисним механізмом цілісності внутрішнього світу, він є необхідним щаблем розвитку, тому що центруючись на внутрішніх почуттях і відчуттях, усвідомити себе як цілісну особистість, не відволікаючись на урахування позицій, думок і поглядів інших осіб. На думку Е. Еріксона, егоцентризм виступає в якості власного Я-образу. По закінченню підліткового віку і досягненню Его-ідентичності відбувається подолання егоцентризму. У процесі інтелектуальної діяльності розвивається рефлексія, децентрація сприяє розумінню не лише дійсності, а і себе та інших. Завершується пубертат. Наступний етап онтогенезу – рання юність.

Мета статті полягає у дослідженні децентрації на етапі ранньої юності.

Виклад основного матеріалу. Ранній юнацький вік є етапом становлення особистості, коли посилюється бажання пізнати свій внутрішній світ та отримувати інформацію про те, як сприймають власне «Я» оточуючі. Фундаментальність і значимість проблеми децентрації у ранньому юнацькому віці полягає у розвитку особистості, яка здатна, співпрацюючи з іншими, змінювати власну позицію та координувати різні точки зору.

Формування децентрації у ранній юності починається шляхом трансформації егоцентризму за рахунок розвитку інтелекту, який дозволяє відійти від власного «Я» та наблизитись до «Я» Іншого. Особа раннього юнацького віку знаходиться у пошуку тих ідей та людей, яким би могла вірити. Відхід від власного «Я» починається тоді, коли особи раннього юнацького віку активно наслідують лідерів своїх груп, персонажів фільмів

або героїв комп'ютерних ігор. Дружба, юнацька любов («закоханість») – це спроби прийти до визначення власної ідентичності через проекцію свого дифузного «Я» на Іншого, і можливість таким чином побачити цей образ відображеним та поступово проясненим [4]. Децентрація відбувається у процесі міжособистісної взаємодії. Саме взаємодія з іншими сприяє «розхитуванню» уявлень про абсолютність свого «Я» у світі речей та ідей, створюючи умови для координації різних точок зору. Децентрація допомагає зрозуміти та набути досвіду взаємодії з навколишнім світом, а досвід взаємодії з оточуючими у свою чергу сприяє розвитку децентрації.

Механізм децентрації ми розглядаємо через поняття «позиція» і «спрямованість» особистості. Під поняттям «позиція» розуміємо погляди і ставлення людини до світу, її норми, установки і мотиви. Зміст децентрації визначаємо можливістю зворотності у фіксації на певних думках, уявленнях, переживаннях, станах, точці зору. Обсяг децентрації включає кілька сфер, які охоплюють одночасно як свій статус і емоційний стан, так і Іншого. Зворотність розвивається у спільній діяльності, спілкуванні, сюжетно-рольових та ділових іграх. Децентрація є складовою соціальної спрямованості особистості.

Кількісні та якісні зміни у всіх сферах особистості та соціально-психологічні трансформації на етапі ранньої юності грають важливу роль у становленні децентрації. Розвиток теоретичного та гіпотетико-дедуктивного мислення дозволяє встановлювати взаємозв'язки між об'єктами дійсності. Міжособистісне спілкування з ровесниками є значимою сферою активної особистості раннього юнацького віку. Спілкування виконує функцію соціального самоствердження. Крім того, особи раннього юнацького віку починають пізнавати світ через цінності, до яких приєднується любов. Саме в любові людина може проявити найвищу емпатійність. Такі відносини вказують на високу моральну та особистісну зрілість (Л. П. Журавльова).

На нашу думку, сприйняття та розуміння іншого – дуже складний процес взаємодії. Спроможність поставити себе на місце іншого повинна сприяти вирішенню конфліктної ситуації, у якій зіштовхуються протилежні позиції, а не здатність до децентрації навпаки – ускладнювати процес взаємодії. У свою чергу, Т. І. Пашукова у дослідженнях [5] стверджує, що

саме тип взаємодії впливає на рівень когнітивної децентрації (а не децентрація на тип взаємодії), і саме конкуренція (змагання) більше впливає на рівень децентрації ніж кооперативні відносини (співпраця).

У емпіричній частині дослідження ми виходили з того, що децентрація у процесі міжособистісного пізнання включає в себе три компоненти: когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий і забезпечує взаємопорозуміння партнерів. Когнітивна складова децентрації вивчалася за допомогою здатності уявити себе на місці іншого, емоційна складова – вивчення емпатійності, ціннісна складова – за допомогою визначення суб'єктивних цінностей взаємин і/або досягнень та відповідних поведінкових моделей та поведінкова складова – шляхом визначення преференції в ситуації конфлікту.

Нами були обрані такі методики: для дослідження здатності людини уявити себе на місці іншого – модифікація методики Т. І. Пашукової; для дослідження емпатійності – опитувальник А. Мехрабіена та Н. Епштейна; для визначення поведінкових преференцій у ситуаціях конфлікту – методика К. Томаса (адаптований варіант Н. І. Грішиної); для визначення суб'єктивних цінностей взаємин і/або досягнень та відповідних поведінкових моделей – методика «Розуміння приказок» А. Л. Агєєвої та Є. В. Заіки. Дослідженням було охоплено 164 особи раннього юнацького віку.

В результаті обробки отриманих даних за чотирма методиками було визначено п'ять рівнів децентрації: На низькому рівні децентрації власна позиція ще не сформована, а думка Іншого ігнорується або сприймається без прагнення до розуміння. На нижче середньому рівні усвідомлюється наявність у Іншого позиції, відмінної від власної, але спостерігаються труднощі у пошуку аргументів на користь своєї точки зору. Характерне вибіркове прийняття осіб на емоційному рівні, що зумовлює таке ставлення до позиції цих осіб: або готовність поступитися позицією на користь іншого, або недостатньо аргументоване відстоювання власної позиції. На середньому рівні децентрації особам раннього юнацького віку властиве прагнення зрозуміти позицію Іншого, яка є відмінною від власної, але поки що складно скоординувати власну позицію з позицією іншого та проаналізувати причини відмінностей позицій. На основі інтересу до

особистості Іншого та співпереживанню йому забезпечується готовність пожертвувати другорядним у власній позиції заради досягнення згоди у головному. На вище середньому рівні децентрація відбувається за рахунок включення у свій внутрішній світ мотивів та особистісних настановлень інших, на основі чого відбувається поступова диференціація та спроби координації своєї позиції з позицією іншого, що спонукає до компромісу або співпраці. На високому рівні ідентифікація, рефлексія та емпатія грають важливу роль у формуванні здатності глибоко зрозуміти Іншого і подивитися на ситуацію «очима Іншого». За рахунок розуміння відбувається прийняття та аналіз позиції Іншого з подальшою координацією позицій та прогнозуванням динаміки змін, що налаштовує на активну творчу взаємодію, генерацію ідей.

У осіб раннього юнацького віку переважає нижче середнього рівень децентрації (47,5%). На нашу думку, саме цей рівень відображує особливості раннього юнацького віку, періоду трансформації егоцентризму в децентрацію: усвідомленість наявності відмінної позиції у іншого, труднощі у пошуку аргументів на користь власної; вибірковість у сприйнятті інших на емоційному рівні.

У ґендерному аспекті значні відмінності спостерігаємо у показниках середнього рівня децентрації, який переважає у дівчат (31,3%) порівняно з хлопцями (10,7%). Припускаємо, що це пов’язано з притаманною дівчатам схильністю до співчуття, що забезпечує інтерес до іншої людини та готовність пожертвувати другорядним заради досягнення згоди у головному. У той час, коли хлопці більш зацікавлені у суперництві з партнером. Це може пояснювати і результати по низькому рівню, де хлопці (19,0%) переважають над дівчатами (7,5%), але незважаючи на це, незначна перевага у хлопців і по високому рівню (3,6% проти 1,2%), що свідчить про перевагу юнаків над дівчатами у досягненні здатності глибоко зрозуміти Іншого і подивитися на ситуацію «його очима».

Загалом отримані дані свідчать про нерівномірність розвитку децентрації у ранньому юнацькому віці.

На етапі ранньої юності досягнути високого рівня особистісної децентрації досить складно. Адже це період спроб у виборі стратегій поведінки при взаємодії з іншими, коли децентрація одночасно стає умовою

для співпраці, а взаємодія сприяє формуванню децентрації особистості. Високий рівень децентрації спостерігаємо у 2,5% досліджуваних. Незважаючи на те, що дівчата у цьому віці намагаються зменшити соціальну відстань і встановити психологічну близькість з іншими, лише для 1,2% притаманний високий рівень децентрації. Юнакам, порівняно з дівчатами, більш притаманна підтримка свого статусу, прагнення приховати свої слабкості та підкреслити свої досягнення, показник 3,6% високого рівня децентрації характеризує саме хлопців більш спроможними децентруватися у ранньому юнацькому віці. Така вагома різниця з показниками дівчат може бути обумовлена полюсами емоційності та раціональності у їх поведінці.

Показник децентрації вище середнього характерний для 15,2% досліджуваних: 16,7% хлопців та 15,0% дівчат. Даний результат є досить хорошим, так як передбачає поступову диференціацію та спроби координації своєї позиції з позицією іншого.

Висновки.

1. Процес децентрації у ранньому юнацькому віці відбувається за рахунок розвитку трьох її складових: когнітивної, емоційно-ціннісної та поведінкової. Нерівномірний розвиток компонентів децентрації обумовлений віковими особливостями становлення особистості раннього юнацького віку.

2. Лише 2,5% досліджуваним осіб раннього юнацького віку притаманний високий рівень децентрації, який передбачає високий когнітивний розвиток, високий рівень емпатії, спрямованість задовольнити власні цілі, узгоджуючи їх з цілями інших, преференція у взаєминах – співпраця.

3. Переважній більшості осіб раннього юнацького віку (47,5% досліджуваних) властивий показник нижче середнього рівня децентрації. Можна говорити про те, що особа раннього юнацького віку усвідомлює наявність у Іншого протилежної позиції, але на даному віковому етапі поки що складно знайти аргументи на користь власної позиції. Особам раннього юнацького віку характерне вибіркове сприйняття інших, у зв'язку з цим вони можуть поступитися позицією на користь іншого, або з браком аргументів намагаються відстояти власну точку зору.

4. У ґендерному аспекті спостерігаємо наступні відмінності: у дівчат переважає середній рівень децентрації, а у хлопців – низький. Розуміння Іншого у хлопців раннього юнацького віку відбувається за рахунок так званої інтелектуальної подібності, у цьому віці вони прагнуть до лідерства, малоемоційні, і у поведінці обирають змагання. У дівчат розуміння відбувається через емоційні співчуття та переживання, що і забезпечує вищі показники схильності до компромісу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Журавльова Л. П. Психологія емпатії : [монограф.]. / Л. П. Журавльова. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 328 с.

2. Інтегративно-особистісний підхід у психологічній науці та практиці: [монограф.] / Г. О. Балл, О. В. Губенко, О. В. Завгородня та ін.; [за наук. ред. Г. О. Балла Інтегративно-особистісний підхід у психологічній науці та практиці: [монограф.]]. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – 206 с.

3. Карандашев Ю. Н. Развитие представлений у детей / Ю. Н. Карандашев. – Минск : МГПИ им. М. Горокого, 1887. – С. 44-60.

4. Психология личности: [словарь-справочник] / под ред. П. П. Горностая и Т. М. Титаренко. – К. : Рута, 2001. – 319 с.

5. Пашукова Т. И. Децентрация в условиях кооперативного и конкурентного взаимодействия: автореф. дис. … канд. психол. наук : 19.00.05 / Татьяна Ивановна Пашукова. – М., 1985. – 22 с.

Солонар А. С.

студентка Сумського державного
педагогічного університету
імені А. С. Макаренка (м. Суми),
Науковий керівник – к. психол. н.,
ст. викладач ***Черенщикова Д. В.***

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ У МУЗИКАНТІВ

У статті розглянуто основні психологічні особливості творчого процесу у музикантів, значення та специфіку інтуїції та натхнення у музичній творчості.

Ключові слова: *музикант, творчість, інтуїція, здібності, творчий акт, натхнення.*

Постановка проблеми. Музикант – професія дійсно творча, при цьому вимагає постійного професійного вдосконалення і наполегливої роботи. Тому багато музикантів буквально «хворіють» своєю професією, в хорошому сенсі цього слова. При цьому, музикою можна займатися професійно, а можна для себе. Дуже складним і багатогранним є творчий

процес музиканта, і особливо важливим для нас питанням є, що взагалі є найбільшим поштовхом до творчого акту, джерелом натхнення?

Мета статті – дослідження психологічних особливостей творчого процесу у музикантів.

Виклад основного матеріалу. Творчий процес музиканта, особливо у композиторському аспекті, як і будь-яка творча діяльність неможлива без «генерального інтелекту», який дозволяє вирішувати творчі завдання лише в уяві. «Генеральний інтелект» – це «здатність діяти «в умі», обумовлена високим рівнем розвитку внутрішнього плану дії». Дія «генерального інтелекту» у творчому процесі композитора має особливу специфіку, вона нерозривно пов'язана з функціонуванням слухового аналізатора. Це – один з найбільш психічно напружених видів творчості. Невипадково композитори не належать до довгожителів [5]. З «генеральним інтелектом» тісно пов'язана композиторська рефлексія. Композиторська рефлексія – це особливий вид самоспостереження, роздумів, який з'являється в результаті створення музичного твору і пов'язаний з різними аспектами його виникнення і з осмисленням закінченого музичного тексту [5].

Процес композиторської творчості включає кілька аспектів, які дослідник цього феномена А. І. Муха, класифікує таким чином: особистісний аспект як головний, соціологічний, соціально-психологічний, педагогічний, музично-теоретичний, ідеологічний, культурологічний. Важливі передумови творчого процесу композитора, які можуть бути психологічними, художньо-естетичними [5].

Творчий акт має певну психологічну структуру. Представимо її у вигляді етапів (за А. Н. Луном): 1) накопичення знань і навичок, необхідних для чіткого з'ясування і формулювання завдання; 2) зосередження зусиль і пошуки додаткової інформації; 3) відхід від проблеми, переключення на інші заняття. Цей період називають періодом інкубації; 4) осяяння, або інсайт. Інсайт – це не завжди геніальна ідея. Часом це досить скромних масштабів здогад; 5) верифікація, або перевірка [6].

Одним з основних психологічних феноменів несвідомого у творчому процесі виступає інтуїція. Термін «інтуїція» походить від латинського intuito rapido e pronto – «швидко побачений», від латинського дієслова

intueri, що означає «бачити всередині», «пильно, уважно дивитися». Інтуїтивній здатності людини властиві 1) несподіванка рішення задачі, 2) неусвідомленість шляхів і засобів її рішення і 3) безпосередність збагнення істини на сутнісному рівні об'єктів [7].

Твердженн, що інтуїція є центральною ланкою творчого процесу, на початку XX ст. у вітчизняних вчених мало повну одностайність (Д. Н. Овсянико-Куликовський, Б. А. Лезин, М. А. Блох та ін.) [3].

Процес композиторської творчості умовно поділяють на два основних типи: «моцартівський» і «бетховенський», за термінологією російського музикознавця Н. Л. Фишмана. У зарубіжній психології цим термінам відповідають аналоги, що належать німецькому філологу і музикознавцю Р. Вестфалію: «інтуїтивний» («моцартівський») і «раціональний» («бетховенський») типи творчості.

При «моцартівському» типі творчості вся робота протікає, в основному, в уяві і записується тільки готове або майже готовий твір. «Еталоном» такого типу вважається творчий процес Моцарта. «Бетховенський» тип творчості є антиподом «моцартівского». Тут обов'язково вводяться додаткові записи. Часом включається розгорнутий етап ескізної роботи. Вперше найбільш рельєфно цей тип творчої роботи композитора був відзначений у Бетховена, точніше він їм був розроблений і обґрунтований. Надалі так працювали Танєєв, Прокоф'єв та ін. [5, с. 143].

Творчий задум народжується в зоні «трьох І» – Inspiration, Intuition, Imagination, там мешкають натхнення, інтуїція і уява. Виникнення творчого задуму – найбільш таємнича частина творчого процесу. З першу народжується музично-творча потреба, що перетворює враження в музичний імпульс, в поштовх для музичної фантазії; потім архітектонічний слух створює проект майбутньої споруди. Так формується «музичне замовлення» –композитор усвідомлює, чого він хоче, і що він очікує отримати в результаті роботи. Цей «замовлення» завдяки своїй квазіпросторовій і одномоментній психологічній природі розташовується в правій півкулі мозку. Ось чому художня обдарованість традиційно приписується правій півкулі – у ній народжується і формується творчий задум, без якого ніяке творення неможливе, і туди ж, в праву півкулю, для «звірки» з початковим задумом згодом направляється готовий твір. Після

того як план майбутнього твору готовий, центр творчої діяльності переміщається в ліву комбінаційну півкулю, яка займається власне «будівництвом» музичного твору, маючи для цього всі необхідні можливості [4].

По А. Вайз, «осяяння» і «натхнення» пов'язані з гіперактивацією дельта-хвиль мозку разом з більш високими частотами мозку. Саме наявністю дельта- і тета-хвиль мозку, як можна зробити висновок, аналізуючи її схеми, ці стани в різних комбінаціях відрізняються від звичайного стану [2, с. 17-18].

Багато сучасних західних дослідників, як і вітчизняних вчених дореволюційного часу, всупереч численним емпіричним даним, надають вирішальне значення несвідомим моментам у творчості. Для творчості, згідно з поглядами Б. Гізеліна і його прихильників, необхідно переживання «внутрішнього хаосу», небуття, невизначеності, спонтанності, безладу. Творчий акт уподібнюється до абнормального автоматизму недосконалим чином працюючої свідомості, станом трансу з галюцинаціями, схожого на гіпноз [1].

У ході експериментального дослідження за допомогою авторської анкети, спрямованої на вивчення особливостей творчого процесу у музикантів, було з'ясовано, що ресурсами для творчості музикантів є уява, наявність вільного часу, яскравих емоцій, задоволення від роботи з музичним колективом та, власне, сама любов до музики. Щодо джерел натхнення, то вони досить різні: відвідування концертів, гарний настрій, очікування результату від роботи, власне емоційне задоволення від роботи у колективі, яскраві емоційні переживання. Деякі досліджувані визначали як джерело натхнення стан алкогольного сп'яніння. Проте, загалом, дане питання викликало труднощі у досліджуваних, адже натхнення вони описували як щось раптове, несподіване, і звідки воно з'явилося найчастіше важко усвідомити.

Щодо емоційних станів, які найбільш сприяють творчості, то вони є дуже індивідуальними та суперечливими. Це і радість, і меланхолія, і спокій, і, навпаки, збудженість. Можна сказати, що тут суттєвим є не те, які це власне емоції, а їх сила, головним для натхнення є саме яскравість даних емоційних переживань. Найменш сприятливими факторами для творчої

діяльності музиканти назвали апатію, пригнічення, лінь, байдужість, сонливість, розчарування, емоційну перевтому, відсутність емоцій.

Висновки. Таким чином, з'ясовано, що у кожного музиканта творчий процес своєрідний та унікальний. Проте, загальними ключовими моментами творчого процесу музиканта можна вважати: накопичення знань і навичок, необхідних для чіткого з'ясування і формулювання завдання; зосередження зусиль і пошуки додаткової інформації; період інкубації; осяяння, або інсайт; верифікація, або перевірка.

Значну роль у творчій діяльності музиканта відіграють несвідомі процеси, для творчої діяльності необхідна така якість як інтуїтивність, яка є важливою складовою таких психологічних феноменів у творчому процесі як натхнення та інсайт, які і є головним поштовхом для створення та реалізації творчого задуму. У ході експериментального дослідження було з'ясовано, що чим яскравіше виражений емоційний стан, не важливо який, тим більше це стимулює творчий процес, і, навпаки, не негативні емоції, а взагалі відсутність емоцій є найбільшою загрозою для творчості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бочкарев Л. Л. Психология музыкальной деятельности / Л. Л. Бочкарев. – «Классика-XXI», 2008 – 352 с.

2. Гераимчук И. М. Теория творческого процесса: Структура разума (интеллекта): монография / И. М. Гераимчук. – К. : Издательское предприятие «Эдельвейс», 2012 – 269 с.

3. Ильин Е. П. Психология творчества, креативности, одарённости / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2009. – 448 с.

4. Кирнарская Д. К. Психология специальных способностей. Музыкальные способности / Д. К. Кирнарская. – М.: Таланты - XXI век. 2004 – 496 с.

5. Овсянкина Г. П. Музыкальная психология / Г. П. Овсянкина. – «Союз художников», 2007 – 240 с.

6. Краско Е. Ю. Структура творчества: психологический аспект / Е. Ю. Красько // Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. Серия Педагогика. Психология. 2007. – № 12. – С. 9-4.

7. Основи філософських знань : [Електрон.ресурс] : [Режим доступу] : http://subject.com.ua/philosophy/osnovi/135.html

Сорокіна К. О.

студентка Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми),
Науковий керівник – к. психол. н.,
доцент ***Єрмакова Н. О.***

ЗАЛЕЖНІСТЬ В МІЖОСОБИСТІСНИХ ПАРТНЕРСЬКИХ ВІДНОСИНАХ У РІЗНИХ ВІКОВИХ ГРУПАХ

У статті розкриваються погляди вітчизняних та зарубіжних вчених щодо сутності залежності у міжособистісних відносинах партнерів як соціально-психологічного феномену. Висвітлено результати власного дослідження рівнів прояву залежності у міжособистісних партнерських відносинах у різних вікових групах.

Ключові слова: *залежність, міжособистісні відносини, партнерські відносини, юнацький вік.*

Постановка проблеми. Сучасне суспільство характеризується кризовими явищами в багатьох сферах життєдіяльності людини. Родинні і партнерські стосунки теж переживають період змін суспільних устоїв, тому постає питання психологічної допомоги міжособистісним партнерам і сім'ям, стосунки в яких є дисгармонійними. Саме вони переживають найбільші труднощі, оскільки в несприятливій атмосфері міжособистісних взаємостосунків у кожного з партнерів може сформуватися співзалежність – елемент структури особистості, який не так давно вивчається в психології. Отже, дослідження залежності в міжособистісних партнерських відносинах у різних вікових групах є надзвичайно актуальним для психологічної науки і практики.

Мета: теоретично та емпірично дослідити залежність у міжособистісних стосунках партнерів різних вікових категорій, здійснивши кількісний та якісний аналіз отриманих результатів.

Аналіз актуальних досліджень. Феномен залежності у міжособистісних відносинах партнерів активно розглядається сучасними та зарубіжними авторами (К. Бассіюні, М. Бітті, С. Даулінг, Ш. Маршал, Е. Нойман, Б. Уайнхолд, Дж. Уайнхолд та ін.). Великий внесок у розуміння природи залежної поведінки особистості, її обумовленості характером взаємодії батьків і дітей внесли А. Адлер, В. Одайник, Е. Семюелс, К. Хорні, А. Фрейд, Е. Фромм, К. Юнг та ін. Цими вченими встановлено, що залежна

особистість формується в деструктивній міжособистісній взаємодії: партнерські стосунки, сім'я є джерелом адиктивної поведінки міжособистісних партнерів. Ці автори також переконливо свідчать, що наявність адиктів в родині незмінно веде до деструкції сімейної системи.

Серед сучасних вітчизняних та російських фахівців, які досліджують специфіку деструктивних партнерських відносин, зокрема, відносини залежності, слід назвати В. С. Битенського, Б. С. Братуся, А. І. Боголюбську, Ю. В. Валентіка, М. В. Власова, А. В. Гоголеву, І. А. Горькова, С. А. Кулакова, В. Д. Мєнделевіча, В.Д. Москаленко, О. М. Проценко, К. В. Сельченка, Є. Т. Саликова, О. Б. Симатову, Н. А. Сироту, А.В. Терентьєву та ін. Авторами доведено, що деструктивні відносини між партнерами, які відзначаються високою відданістю, залежністю членів подружжя, є детермінантою адиктивних особистісних розладів як у самих членів подружжя, так і усієї спільності людей, яка тісно взаємодіє з ними (їх дітей, батьків). Дослідниками доведено, що залежні відносини, як правило, перешкоджають особистісному саморозвитку, самовдосконаленню і самоактуалізації партнерів та членів їх сім'ї в житті та праці. Автори переконані, що проблема психологічної допомоги міжособистісним партнерам, сучасній сім'ї та окремим її членам, є надзвичайно актуальною в умовах сьогодення, підкреслюють необхідність корекції негативних, небажаних тенденцій особистісного розвитку і поведінкових відхилень, зумовлених залежністю у стосунках.

Виклад основного матеріалу. За своєю природою людина завжди перебуває у певних відносинах з соціумом. Це і ділові відносини, і дружні, і побудовані на коханні. За будь-яких обставин, останні відіграють найважливішу роль, бо слугують підґрунтям для створення сім'ї. А рівень залежності у таких стосунках свідчить про рівень психічного здоров'я обох партнерів

Уперше у вітчизняній літературі міжособистісні відносини були проаналізовані у 1975 році А. М. Леонтьєвим у книзі «Соціальна психологія». З цього моменту кількість наукових публікацій зростала, і проблему міжособистісних відносин у вітчизняній та зарубіжній психологічній науці можна вважати у значній мірі дослідженою. Що ж до поняття «залежність», то дослідники визначають її як певний стан, який

характеризується сильною соціальною, матеріальною, емоційною складовою відносин партнерів. Сильна залежність стає патологічною і впливає на стосунки з оточуючими, навіть за межами даних міжособистісних відносин. Переважна більшість дослідників вказує, що залежні, віддані стосунки міжособистісних партнерів характеризуються відсутністю психологічної самостійності партнерів; низькою самооцінкою, постійним стресом, який може викликати хронічні захворювання; нестабільним емоційним станом.

Присутність залежності є обов'язковим елементом як гармонійних, так і деструктивних міжособистісних стосунків. «Залежність може бути прямою та опосередкованою» – стверджує психолог Максим Власов. «Пряма залежність – це коли ви напряму залежите від будь-кого, наприклад – коханого, коханої, батьків, керівника. І є залежність опосередкована… – це коли ми залежимо від обставин, не підвладних нам, таких як погода, ситуація в країні, соціальний устрій і т. п.» [2]. На думку дослідника, залежність наша відрізняється лише своїм рівнем: повністю незалежних людей не існує.

Дослідники переконані, що кожна людина, створюючи відносини, обирає відповідну модель поведінки, від якої залежить тип взаємодії між партнерами та їх успіх. Партнерські стосунки з високим рівнем залежності у відносинах – це вибір, частіше всього взаємний, який влаштовує обох партнерів. Проте, як «лідер» абсолютно однаково залежний від «підлеглого», так і «підлеглий» – від «лідера». Причинами цього різновиду взаємодії партнерів можуть бути як свідомими (психологічні відмінності у потребі в домінуванні / покірності або як результат боротьби двох осіб, які претендували на роль лідера), так і несвідомими (коли керують емоції).

Як стверджують Б. Уайнхолд та Дж. Уайнхолд, кохання або ж любов – це дуже потужна емоційна залежність, тому своєрідною платою за це життєво необхідне почуття іноді виступає саме покірність [5]. Така покірність може призвести до тенденції витіснення бажання людини самоствердуватися у житті.

Емпіричне вивчення залежності у міжособистісних стосунках партнерів здійснювалося нами на базі університету імені А. С. Макаренка. У експериментальному дослідженні взяли участь 117 респондентів –

студентів денної і заочної форм навчання трьох вікових категорій (17-47 років). Результати кількісного аналізу проявів залежності у міжособистісних взаєминах респондентів різних вікових категорій за методикою «ІСЬ» (Т. Лірі, Р. Лафоржа, Р. Сакзека) представлені у таблиці 1 та на гістограмі (рис. 1).

Результати емпіричного вивчення залежності у міжособистісних стосунках партнерів за методикою «ІСЬ» Т. Лірі, Р. Лафоржа, Р. Сакзека свідчать про те, що в середньому залежними є близько 15% респондентів різних вікових категорій. Прояви залежності у формі покірності притаманні досліджуваним у меншій мірі (в середньому по вибірці – 4,3%), проте, тривожною є тенденція до її збільшення у респондентів юнацького віку (з 3,1% у 17-18-річних респондентів до 6,6% у 19-21 річних).

Таблиця 1

Особливості проявів залежності партнерів у міжособистісних взаєминах (N = 117)

Типи ставлення	Вибірка респондентів						Загальна вибірка	
	17 – 18 років		19 – 21 рік		22 – 47			
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
Залежний	5	15,6	5	8,3	5	16	15	12,8
Покірний	1	3,1	4	6,6	0	0	5	4,3
Інші	26	81,3	51	85,1	20	84	97	82,9
Всього	32	100	60	100	25	100	117	100

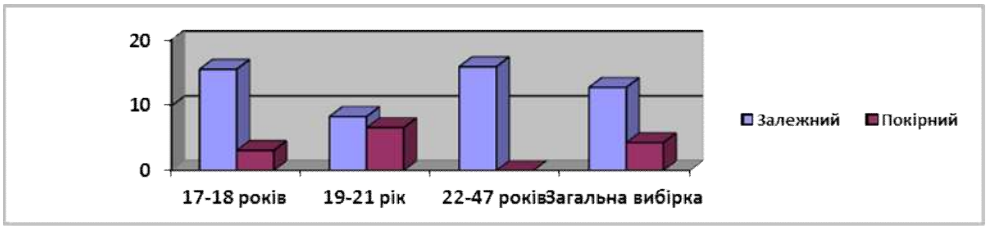

Рис. 1 Прояви залежності партнерів різних вікових категорій у міжособистісних взаєминах

Проаналізуємо окремо особливості проявів залежності і, зокрема, такої її форми, як покірність, у досліджуваних різних вікових груп. Особливостями прояву залежності у групи респондентів 17-18 років виявилося те, що 15,6% вважають себе залежними у міжособистісних відносинах, тоді як покірних лише 3,1%. Рівень залежності та покірності у обох випадках не перевищує 5 балів, що свідчить про те, що залежність проявляється у конформності, м'якості, довірливості, очікуванні допомоги

від інших, ввічливості, а покірність – у скромності, емоційній стриманості, відсутності власної думки і орієнтації на думку партнера у почуттях, думках та поведінці.

Що ж до респондентів 19-21 років, то залежними виявилися 8,3%, а покірними – 6,6% студентів. Залежність цих досліджуваних має тенденцію до зменшення порівняно з вибіркою 17-18-річних респондентів і в основному проявляється у формі адаптивної поведінки, переважно – як покірність. У взаєминах цих молодих людей зі своїми партнерами також домінують конформність, м'якість, довірливість, очікування допомоги від партнера, ввічливість. Виявлена нами певна негативна тенденція до збільшення покірності у міжособистісних партнерських стосунках 19-21 річних респондентів до 6,6%, порівняно з 3,1% у 17-18-річних, вказує на те, що скромність, емоційна стриманість, відсутність власної думки і переважна орієнтація на почуття, думки і поведінку партнера у респондентів юнацького віку зростає із віком. Саме 19-21-річні респонденти найбільше потребують коригування власного типу взаємодії із партнерами, оскільки збільшення серед цієї вікової категорії установки на покірність може призвести до тенденції витіснення бажання самоствердуватися у житті і до різних особистісних дисгармоній у них, їх партнерів і рідних.

У партнерських стосунках опитаних 22-47 років покірність не виявлена (0%), залежними виявилися 16% респондентів. Отримані показники свідчать про збільшення кількості дорослих респондентів, партнерські стосунки яких характеризуються конформністю, м'якістю, довірливістю, очікуванням допомоги від партнера, ввічливістю. Відсутність респондентів, у яких залежність проявляється як покірність, на нашу думку, виступає позитивним показником і свідчить про більшу зрілість партнерських стосунків.

Висновки. Проведений нами теоретичний аналіз виявив, що більшість авторів під залежністю розуміє порушення особистісних кордонів в області інтимних і духовних взаємин; злиття всіх інтересів людини з партнером. Отримані різними дослідниками результати далеко не однозначні і переважна більшість авторів вказує на те, що доцільно більш ретельно вивчати предмет залежності у партнерських стосунках.

Результати проведеного нами експериментального дослідження виявили, що із віком схильність до залежності у партнерських стосунках коливається у межах 8-16% (близько шостої частини опитаних); покірність більше притаманна 19-21-річним респондентам юнацького віку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боголюбська А. Залежності та шляхи їх подолання / А. Боголюбська // Психолог. – 2007. – № 41. – С. 25-28.

2. Власов М. Зависимость / М. Власов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://psichel.ru/zavisimost/

3. Москаленко В. Д. Зависимость: семейная болезнь / В. Д. Москаленко. – М.: ПЕР СЭ, 2008. – 325 с.

4. Симатова О. Б. Психология зависимости / О. Б. Симатова. – Чита: Изд-во ЗабГГПУ, 2006. – 308 с.

5. Уайнхолд Б. Освобождение от созависимости / Б. Уайнхолд, Дж. Уайнхолд // Пер. с англ. А. Г.Чеславской – М.: Независ. фирма «Класс», 2002. – 224 с.

Степаненко В. В.

студентка Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми),
Науковий керівник – к. філос. н.,
доцент ***Пасько К. М.***

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТРЕСОСТІЙКОСТІ СТУДЕНТІВ

У статті визначено основні характеристики стресостійкості особистості. Наведено результати емпіричного дослідження рівня стресостійкості особистості студентів-психологів та студентів-фінансистів.

Ключові слова*: стрес, психологічна стійкість до стресу, стресостійкість особистості, студентський вік.*

Постановка проблеми. Учбова діяльність студента не позбавлена стресових ситуацій, долаючи які, він зростає у особистісному та професійному аспектах. Однак, невміння майбутнього фахівця протистояти труднощам, вирішувати складні ситуації, віднаходити ресурси для боротьби із сильним або помірним, але тривалим стресом негативно позначаються як на його учбовій діяльності, так і на здатності ефективно виконувати свої функціональні професійні обов'язки у майбутньому. Тому очевидно, що даному аспектові має приділятися значна увага у процесі професійної підготовки майбутнього фахівця.

Аналіз актуальних досліджень та публікацій. У науковій літературі проблема проявів стресу, розвитку стресу та формування стресостійкості особистості висвітлюється у працях таких зарубіжних учених, як К. Вільямс, Є. Геллгорн, Дж. Кеннон, Л. Орбелі, Р. Лазарус, Г. Сельє та вітчизняних авторів: А. Вейна, К. Верищагіна-Яценко, М. Генсона, П. Горізонтова, О. Марковець, А. Маклакова, М. Каплі, О. Кононенко, Р. Нємова, І. Павлова, П. Сімонова, В. Суворова, К. Судакова та ін.

Специфіка розвитку стресостійкості студентів розкривається в роботах А. Глушко, О. Лозгачева, А. Маленової, А. Прохорова, А. Реана, Т. Середи, Ю. Сосновікова, М. Тишковой та ін. При цьому слід зазначити, що проблема формування стресостійкості студентів у навчальній діяльності на сьогодні є недостатньо глибоко вивченою, не обрані концепції освітнього процесу, що сприяють формуванню стресостійкості студентів.

Метою даної статті є виявлення соціально-психологічних особливостей розвитку стресостійкості особистості студента.

Викладення основного матеріалу. Стрес – є розповсюдженим явищем у сучасному світі, що характеризується шкідливим впливом на загальний стан здоров'я людини. Основою виникнення стресу в сучасних умовах життя є синдром розумово-емоційного напруження. Короткочасні емоції переважно не є шкідливими, лише тривалі впливи мають суттєве значення для виникнення нервового напруження [5].

Людина постійно стикається з різного плану труднощами. Зберігати рівний настрій і внутрішню гармонію дозволяє психологічна стійкість особистості. Вона є більш високою при позитивному образі «Я», при відповідності особистісних домагань і досягнень; при збереженні сенсу життя й віри в досяжність поставлених цілей, при свідомій діяльності й поводженню; міцному фізичному здоров'ї, фізичній витривалості. Підтримують психологічну стійкість також заняття улюбленою справою, вдача, економія грошей, відпочинок, симпатія співробітників. Особливо важливим є доброзичливе спілкування з людьми, яких ми любимо й котрим довіряємо [1].

Психологічну стійкість підтримують внутрішні (особистісні) ресурси й зовнішні (міжособистісна, соціальна підтримка). Внутрішні ресурси – це погодженість реального і бажаного образу «Я» особистості, самоповага,

відповідність досягнень домаганням, відчуття сенсу життя, свідома діяльність; віра в досяжність поставлених цілей; упевненість у тім, що все, що відбувається з тобою, є наслідком твоїх зусиль і вчинків.

Основними зовнішніми ресурсами є міжособистісна й соціальна підтримка – емоційна підтримка близьких, друзів, їх конкретна допомога у справах. Це дає можливість людині здійснювати емоційне розкриття, переживати почуття згуртованості. Важливим також виступає збереження або бажана зміна статусу – сімейного, соціального [4].

До індивідуальних особливостей, що призводять до зниження стресостійкості, відносяться: підвищена тривожність; гнівливість, ворожість, агресія, спрямована на себе; емоційна збудливість, нестабільність; песимістичне відношення до життєвої ситуації; замкнутість, закритість. Знижують психологічну стійкість: утруднення самореалізації, сприйняття себе невдахою; внутрішньо-особистісні конфлікти; тілесні розлади [3].

Студентське життя повне надзвичайних і стресогенних ситуацій, тому студенти часто відчувають стрес і нервово-психічне напруження. В основному у студентів стрес розвивається через великий потік інформації, через відсутність системної роботи в семестрі і, як правило, стрес в період сесії.

Нами було проведене дослідження стресостійкості як фактора професійного становлення студентів. Ми вважаємо, що стресостійкість є умовою успішного професійного становлення студентів на даному етапі професійного навчання у ВНЗ.

Дослідження навчального стресу було проведено зі студентами четвертого курсу, що навчаються за різними спеціальностями. Одна група студентів навчається за спеціальністю «практична психологія», а інша група – «фінанси та кредит». Вибірку склали 40 студентів. У процесі дослідження були використані наступні методики: методика діагностики самооцінки психічних станів Г. Айзенка; методика оцінки рівня стресостійкості, тест на визначення схильності до стресу Фрідмана і Розенмана.

Результати дослідження за методикою оцінки рівня стресостійкості показали, що студенти-психологи та студенти-фінансисти мають

нормальний рівень стресу, який відповідає стандартам напруженого студентського життя. Високий рівень стійкості до стресових ситуацій мають лише 7,5% студентів-психологів та 2,5% студентів-фінансистів. Стресові ситуації значно впливають на життя 5% студентів-психологів та 12,5% студентів-фінансистів. Такі студенти погано контролюють свої емоції і можуть втратити самоконтроль у стресових ситуаціях.

Схильність до стресу вивчалася за допомогою методики модифікації Фрідмана і Розенмана. Результати дослідження показали, що 7,5% студентів-психологів та 5% студентів-фінансистів мають низьку схильність до стресу, такі студенти не зважають на конфлікти, негаразди, завжди досягають своїх цілей. 32,5% студентів-психологів та 30% студентів-фінансистів вміють протистояти стресам, є позитивними, комунікативними, рідко переживають стресові ситуації. У 30% студентів-психологів і 32,5% студентів-фінансистів бувають стресові ситуації, але вони намагаються їх уникати. 25% студентів-психологів та 22,5% студентів-фінансистів часто потрапляють до стресових ситуацій. 5% студентів-психологів та 7,5% студентів-фінансистів мають високу схильність до стресів, вони часто ризикують, переживають стан внутрішнього хвилювання.

Здійснюючи аналіз результатів, отриманих за методикою «Самооцінки психічних станів» Айзенка, ми виявили стан нетривожності у 57,5% студентів-психологів та 52,5% студентів-фінансистів, яким притаманний стан спокою, врівноваженість, доведення справи до кінця. Середній або допустимий рівень тривожності спостерігався у 27,5% студентів-психологів та 35% студентів-фінансистів, яким притаманна залежність від обставин і ситуацій. Високий рівень тривожності спостерігався у 15% студентів-психологів та 12,5% студентів-фінансистів, що характеризується напруженістю, почуттям неспокою.

За шкалою фрустрації ми отримали такі дані:

– низький рівень фрустрації наявний у 25% студентів-психологів та 20% студентів-фінансистів; студенти, що потрапили до даного рівня, не мають високої самооцінки, є стійкими до невдач, не зупиняються на досягнутому;

– середній рівень фрустрації визначено у 60% студентів-психологів та 55% студентів-фінансистів; в житті таких студентів певне місце займає фрустрація, зазвичай такі особи діють під впливом обставин та емоцій;

– високий рівень фрустрації наявний у 15% студентів-психологів та 20% студентів-фінансистів; таким студентам характерна низька самооцінка, втеча від труднощів.

Згідно даних, отриманих за шкалою агресивності, 77,5% студентів-психологів та 72,5% студентів-фінансистів стримані, спокійні і не агресивні. 22,5% студентів-психологів та 27,5% студентів-фінансистів притаманний середній рівень агресивності, що характеризується зміною настрою, такі люди намагаються стримувати свою агресію. Аналізуючи дані за шкалою ригідності, ми отримали наступні результати: у 50% студентів-психологів та 47,5% студентів-фінансистів ригідності не було виявлено, що свідчить про те, що ці особи легко переключаються з однієї справи на іншу, змінюють щось у житті. Середній рівень ригідності було виявлено у 45% студентів-психологів та 40% студентів-фінансистів, що свідчить про вплив настрою та бажань цих осіб на їх поведінкову діяльність. Сильно виражена ригідність у 5% студентів-психологів та 12,5% студентів-фінансистів, такі люди складно і довго пристосовуються до нових умов.

Висновки. Отже, підсумовуючи вище сказане можемо зробити висновок, що стресостійкість студентів в умовах навчання у ВНЗ представляє собою інтегративне психологічне утворення, що включає в себе особистісний компонент, який визначає розвиток когнітивної, мотиваційної і емоційно-регулятивної функцій і поведінковий компонент, що включає актуалізацію і застосування антистресових стратегій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дубовик С. Г. Антистресова підготовка персоналу // Психологічні проблеми адаптації особистості до змінюваних умов життєдіяльності 2008 р. / С. Г. Дубовик, О. Г. Щербак. – Дніпропетровськ, Друкарня ДНУ, 2008. – С. 106-107.

2. Катунин А. П. Стрессоустойчивость как психологический феномен [Текст] / А. П. Катунин // Молодой ученый. – 2012. – № 9. – С. 243-246.

3. Корольчук В. М. Обґрунтування організаційної моделі дослідження стресостійкості особистості / В. М. Корольчук // Проблеми екстремальної та кризової психології. – 2010. – Вип. 7. – С. 210-218.

4. Хуторная М. Л. Особенности проявления стрессоустойчивости студентов различных специальностей / М. Л. Хуторная // Вестник Тамбовского университета Серия Гуманитарные науки – 2007. – Вып. 11 (55) – С. 223-228.

5. Щербатых Ю. В. Психология стресса и методы коррекции / Ю. В. Щербатых. –

СПб. : Питер, 2006. – 256 с.

Стець В. І.

к. психол. н., доцент кафедри практичної психології Дрогобицького державного педагогічного університету імені І. Франка (м. Дрогобич)

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ У СТУДЕНТСЬКОМУ ВІЦІ

У статті аналізується сутність, структура та специфіка етнічної толерантності а також особливості студентського віку та їх значення для міжкультурної комунікації. Стверджується, що вивчення психологічних особливостей прояву толерантності студентами дозволить сформувати певні уявлення про цей конструкт, виявити можливості формування етнічної толерантності на етапі професійної підготовки.

Ключові слова: *етнічна толерантність, етнопсихологічна компетентність, міжкультурна взаємодія, толерантна поведінка*.

Постановка проблеми. У сучасній соціально-політичній ситуації ряд політичних діячів заявили про крах ідеї мультикультурної політичної рівноправності (А. Меркель: «Установка на те, що ми будуємо мультикультурне суспільство, живемо поруч і радіємо один одному, ця установка повністю провалилася», Н. Саркозі: «Ми занадто багато уваги звертали на ідентичність тих, хто в'їжджає в країну, і недостатньо уваги приділяли ідентичності країни, яка приїжджих приймає») [8; 9]. Однак, незважаючи на розчарування останніх років ідея толерантності не має ні соціальної, ні політичної альтернативи.

Як показують події сьогодення, в контексті означеної проблематики, необхідно формувати у свідомості кожної людини світоглядну установку на етнічну толерантність. Для полікультурного соціуму актуальна тільки взаємна етнічна толерантність між представниками всіх національностей. Процес формування взаємної етнічної толерантності передбачає участь у ньому різних інститутів соціалізації. Будучи значущим інститутом соціалізації, вищий навчальний заклад покликаний не тільки розвивати систему знань про професійні навички, загальнокультурних та загально-професійних компетенціях, але і надавати безпосередній вплив на особистість студентів, підвищуючи рівень їх соціально-психологічної компетентності та психологічної культури, тому розвиток толерантності

має перебувати тут на одній з пріоритетних позицій.

Усвідомлення психологічних особливостей прояву толерантності студентами, дозволить сформувати певні уявлення про цей конструкт, виявити можливості формування етнічної толерантності на етапі професійної підготовки.

Аналіз останніх публікацій. Аналіз витоків поняття толерантності дозволив виявити первинні його інтерпретації, які мають раціональні підстави в якості віротерпимості – визнання переконань, віри «іншого» та розмаїття способів життя в суспільстві. Проблема толерантності описувалася з точки зору різних підходів до розуміння її сутності, критеріїв, механізмів, видів, класифікацій в роботах П. Гречко [4], С. Бондирєвої [3], Г. Кожухаря [7] та ін. Помітний внесок у розуміння поняття та сутності толерантності внесли П. Гречко, який розмежував поняття «терпимість» (толерантність) і «терпіння», а також визначив межі толерантності, С. Бондирєва, запропонувала ряд можливих способів розуміння толерантності [3]. З. Ахундзаде провела комплексне дослідження проблеми толерантності, запропонувавши аналіз і класифікацію форм толерантності, механізми формування толерантної та інтолерантної свідомості [1]. В. Гуров відрізняє поняття «терпимість» від понять «терпіння» і «терплячість» більш чітко вираженою активною соціальною позицією особистості – не покірне терпіння і терплячість як морально-психологічний стан, а терпимість заради досягнення соціальної злагоди, громадського компромісу, взаєморозуміння між націями, етносами, різними соціальними групами [5]. Головним підсумком цих досліджень у науковому плані стало зближення дослідження питань толерантності та ідентичності, що відповідало початку процесу формування нових ідентичностей під впливом глобалізації.

Мета статті – вивчити особливості прояву етнічної толерантності у студентському колективі.

Виклад основного матеріалу. Поняття «толерантність» – одне з найпопулярніших понять у сучасній вітчизняній і зарубіжній літературі. «Толерантність» (від лат. tolerantia) походить до латинського дієслова tolero – «нести, тримати», а також «переносити, зберігати, залишатися». Початкове значення tolero – «нести, тримати» в руках яку-небудь річ. Отже,

все те, що ми тримаємо в руках або несемо за життя, вимагає від нас зусиль і вміння «виносити», страждати, терпіти. Все це – наша «витривалість» по відношенню до несприятливого зовнішнього впливу, терплячість. Похідні (від лат. tole-rantia) – tolerance і toleration, зустрічаються вже в античності, також несуть сенс «страждання».

Етнічна толерантність характеризує здатність людини проявляти терпіння до малознайомого способу життя представників інших етнічних спільнот, їх поведінки, національних традицій, звичаїв, почуттів, думок, ідей, вірувань тощо. Зовні етнічна толерантність відображається у витримці, самовладанні, здатності індивіда тривало виносити незвичні впливи чужої культури без зниження його адаптивних можливостей. Етнічна толерантність проявляється в різних критичних ситуаціях міжособистісного та внутрішньоособистісного вибору, супроводжується психологічною напруженістю. Вона має ступінь вираженості в залежності від наявності у людини досвіду спілкування з представниками тієї чи іншої етнічної спільності [2, с. 302-303].

Етнічна толерантність проявляється у вчинках, але формується в сфері свідомості й тісно пов’язана з такими соціально-психологічним чинником, як етнічна ідентичність. Остання, як і ідентичність в цілому, формується в процесі соціалізації. Можна виділити кілька рівнів особистісної ідентичності. Перший рівень – особистісно-психологічний – усвідомлення людиною, хто є «Я». Воно складається по мірі участі в різних соціальних групах. Цей рівень ідентичності пов’язаний з уявленням про себе як про члена якоїсь групи, а також з тими емоціями, які виникають від оцінки цієї приналежності. Другий рівень – соціально-психологічний, коли формуються уявлення про себе як похідні від усвідомлення людиною своєї причетності до певної соціальної групи [6, с. 132].

Аналіз понять «толерантність» і «етнічна толерантність» дозволяє зробити висновок про те, що дані поняття мають низку загальних і відмінних характеристик. Специфіка поняття «етнічна толерантність» полягає в тому, що, по-перше, вона розуміється як вид толерантності, в основі якого – прийняття «іншого», обумовленого приналежністю до іншої етнічної групи. По-друге, толерантність може розглядатися як риса особистості, що характеризує спектр особистісних проявів, тоді як етнічна

толерантність розуміється як комплекс установок по відношенню до іншої (інших) етнічних груп.

Формування етнічної толерантності студента пов'язане з усвідомленням себе як представника певного народу з його характерними рисами (етнічна ідентичність) [1, с. 248]. Етнічна толерантність проявляється у здатності не переносити недоліки і негативні дії деяких представників національності на конкретних людей. Формуванню цієї якості необхідно приділити особливу увагу в процесі професійної підготовки психологів, в результаті якої повинно сформуватися уявлення про толерантність в цілому, етнічної толерантності як однієї з її складових, при цьому в основі знань повинна знаходитися ідея рівності культур і релігій, традицій та звичаїв різних етнічних груп.

На наш погляд, особливу увагу, слід приділити проблемі формування психологічної готовності студентів як майбутніх фахівців до толерантного спілкування, яке виступає як цілісний прояв усіх сторін особистості. Психологічна готовність до міжетнічного толерантного спілкування, крім усього іншого, також є істотним критерієм професійної діяльності і важливою якістю фахівця у сфері «людина-людина».

Емпіричне дослідження етнічної толерантності студентів здійснювалося в кілька етапів. На першому етапі ми провели пілотажне дослідження загального рівня толерантності студентів, майбутніх психологів. В результаті діагностики було виявлено, що 57,8% респондентів отримали перші знання про толерантність в школі, а 42,2 % – при самостійному вивченні. 71,7% студентів відзначили такі прояви інтолерантності як стереотипізація, тобто установки і еталони, сформовані на негативних прикладах, у ставленні до людей інших культур і соціальних груп. Відповіді на питання про виявлення умов для формування толерантності розподілилися наступним чином: 32,3% опитаних висловили впевненість у необхідності доброзичливої, відкритої атмосфери в групі, колективі, суспільстві та 67,7% студентів вважають, що необхідне знайомство з самобутньою культурою різних народів, націй, рас.

Для основної частини досліджуваних (57,8%) виявився характерним середній рівень розвитку емпатійних якостей. З числа респондентів у 19,4% студентів виявили високий рівень емпатії. Їм притаманні такі

якості, як терпимість, доброзичливість по відношенню до інших людей. На жаль, серед студентів, майбутніх психологів, у 22,8% вибірки виявлено низький рівень емпатійних здібностей. Таким чином, отримані результати переконують, що формування етнічної толерантності має стати одним із пріоритетних завдань підготовки психологів.

Аналіз результатів дослідження етнічної толерантності студентів (Тест для вимірювання міжнаціональної толерантності (В. С Собкін, Д. В. Адамчук)) дозволяє говорити про те, що дані результати представляють біполярний фактор толерантність/інтолерантність, який фіксує кореляції між питаннями, що визначають різні аспекти інтолерантних та толерантних проявів до представників інших національностей. Середньогруповий індекс толерантності значно перевищує індекс інтолерантності. Тим не менш, у 17,7% досліджуваних в обох групах виявлено індекс інтолерантності, що дорівнює 0,3. Таким чином, результати тесту потребують аналізу варіантів відповідей на різні питання, які характеризують власне толерантну/інтолерантну позиції в міжнаціональних відносинах.

Відповідаючи на питання «Яке Ваше ставлення до власної національності?» 58,7% досліджуваних студентів відповіли, що відчувають гордість від приналежності до своєї національності, 23,6% відповіли, що для них власна національність не має особливого значення, 17,7% студентів часто відчувають сором через свою національну приналежність.

Не вважають для себе можливим вступ у шлюб з представником іншої національності 88,3 % опитаних в (у тому числі через небажання зіткнення дітей з проблемою вибору національності). Не можуть порушити сімейні традиції 5,9% досліджуваних. 41,2% студентів зазначили, що для них національність чоловіка/дружини не буде мати значення. Необхідно зауважити, що вибір варіантів відповідей фіксує значимість сімейних відносин як обмежувача міжнаціональних контактів.

Відповідаючи на питання «Що Ви відчуваєте при знайомстві з людиною іншої національності?» – 53,1% опитаних відповіли, що відчувають інтерес, 11% – повагу. 41,2% відповіли, що це залежить від національності – це може бути пов’язано з досвідом спілкування

з окремими представниками різних етнічних груп, або ж зі стереотипами, що склалися у суспільстві стосовно різних національностей. Дане питання тесту виявляє як емоційне переживання так і ставлення до іншої національності на поведінковому рівні як готовність вступити в контакт з іншим.

Більшість студентів (53,1%) демонструють відсторонену позицію по відношенню до того, що представники інших національностей, що проживають в Україні, відзначають свої національні свята. З числа досліджуваних – 53,1% вважають, що всі народи повинні мати можливість відзначати свої національні свята, проживаючи в Україні, що свідчить про повагу прав особистості та виявлення етнічної толерантності.

Питання «Чи схильні Ви пояснювати виникнення конфліктів при спілкуванні національністю співрозмовника?» фіксує загострену чутливість респондентів до національної проблематики в практиці повсякденного спілкування. Домінуюча більшість вибірки не схильна пояснювати виникнення конфліктів при спілкуванні національністю співрозмовника (94,4%), і лише 5,9% сприймає такий спосіб пояснення причин конфлікту, тобто фіксує «приховану» інтолерантну установку щодо представників інших національностей.

При відповіді на питання «Як Ви вважаєте, в чому причини негативного ставлення до людей, які приїжджають жити в Україну?» виявлено три змістовні позиції досліджуваних. Так, 53,1% досліджуваних вважають, що реальних причин немає, і пояснюють таке ставлення існуючими забобонами. Найбільша кількість досліджуваних пояснюють таке ставлення до приїжджих поведінковим аспектом їх проживання в Україні (погіршують криміногенну ситуацію в місті (41,2%), не платять податки (35,4%), погано ставляться до українців (17,7%), займають робочі місця (5,9%). І, нарешті, ряд досліджуваних бачать причини негативного ставлення до мігрантів в їх національній та релігійній приналежності (29,5%) і в тому, що мігранти виявляють агресивний характер (11,8%).

Питання «Чи вважаєте Ви, що в Україні необхідно ввести обмеження за національною ознакою» стосується правової проблематики міжнаціональних відносин. Особливого значення набуває відповідь на попереднє питання – «Ні, я вважаю, що обмеження за національною

ознакою неприпустимі», яка фіксує толерантну позицію. Прихильників толерантної позиції є виявилося лише 29,5%. Тоді як 53,1% вважають обмеження за національною ознакою в різних ситуаціях необхідні, наприклад, у професійній діяльності. 17,7% досліджуваних хотіли б ввести обмеження на отримання громадянства, що може свідчити про певну закритість. І лише 17,7% досліджуваних дотримуються нейтральної позиції.

Результати методики для вимірювання типів етнічної ідентичності (Г. У. Солдатової, С. В. Рижова) говорять про те, що домінуючої більшості студентів (53,1%) виявлений тип етнічної ідентичності, що відповідає нормі, тобто позитивна етнічна ідентичність. У 29,5% виявлений такий тип етнічної ідентичності як етнонігелізм, тобто відхід від власної етнічної групи і пошуки стійких соціально-психологічних ніш не за етнічним критерієм, у зв'язку з чим ми можемо говорити, що для даної категорії студентів етнічна приналежність немає вирішального значення. Етноегоїзм виявлений у 11,8%, що може бути проявом, наприклад, напруженості і роздратування в спілкуванні з представниками інших етнічних груп або визнання своїм народом права вирішувати проблеми за чужий рахунок, тобто є інтолерантність. У деякої кількості студентів (5,9%) виявлена етнічна індиферентність, тобто розмивання етнічної ідентичності, виражене у невизначеності етнічної приналежності, неактуальність етнічності, і ми можемо припустити, що ці досліджувані схильні проявляти толерантне ставлення по відношенню до іноетнічного оточення. Такі типи етнічної ідентичності як етноізоляціонізм та етнофанатизм не виявлено, що свідчить про відсутність у групах досліджуваних переконаності у перевазі свого народу, про відсутність ксенофобії, відмову від визнання пріоритету етнічних прав народу над правами людини і виправдання будь-яких жертв у боротьбі за добробут свого народу.

Таким чином, ми можемо говорити, що в цілому в групах низько виражений рівень «негативізму» стосовно власної нації, в той же час немає і яскравого виділення своєї етнічної групи перед іншими.

Висновки. У ході експериментальної роботи було виявлено, що індекс толерантності значно перевищує індекс інтолерантності. Тим не

менш, у 17,7% досліджуваних зафіксований індекс інтолерантності, дорівнює 0,3. Враховуючи ці та інші дані наведені у статті, а також той факт, що студенти в майбутньому будуть працювати у різних освітніх установах, вважаємо за необхідне в умовах навчально-виховного процесу ВНЗ виховувати мистецтво жити в світі несхожих людей та ідей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахундзаде З. Ф. Толерантность как отношение к окружающей действительности. / З. Ф. Ахундзаде // Проблемы молодежи глазами студентов: Материалы X Международной студенческой научно-практической конференции. В 2-х т. Т. 2. – Тула: изд-во Тул. Гос. Пед. ун-та им. Л. Н. Толстого, 2007. – С. 43-46.

2. Бойко В. В. Энергия эмоций в общении: вигляд на себя и на других / В. В. Бойко. – М. : Информационно-издательский дом «Филинъ», 1996 – 472 с.

3. Бондырева С. К. Толерантность (введение в проблему) / С. К. Бондырева, Д. В. Колосов. – М., 2003. – 240 с.

4. Гречко П. К. О границах толерантности // Свободная мысль. – М., 2005. – № 10. – С. 173-182.

5. Гуров В. Н. Формирование толерантной личности в полиэтнической образовательной среде: Учебное пособие / В. Н. Гуров, Б. З. Вульфов, В. Н. Галяпина – М., 2004 – 240 с.

6. Емельянов, Ю. Н. Теоретические и методологические основы социально-психологического тренинга / Ю. Н. Емельянов, Е. С. Кузьмин. – Л. : изд-во ЛГУ, 1983. – 200 с.

7. Кожухарь Г. С. Проблема толерантности в межличностном общении / Г. С.Кожухарь // Вопр. психол. 2006 – №2. – С. 3-12

8. http://www.ves.lv/article/164941

9. http://www.newsland.ru/news/detail/id/573884/cat/42/

Тарасенко О. В.

студентка Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми),
Науковий керівник – к. психол. н.,
доцент ***Єрмакова Н. О.***

ПРОГРАМУВАННЯ ЯК ОДИН З ПОКАЗНИКІВ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ПІДЛІТКА

Статтю присвячено проблемі саморегуляції підлітків. Визначено складові та чинники саморегуляції. Надані результати емпіричного вивчення програмування як показника саморегуляції підлітків.

Ключові слова: *саморегуляція, програмування, підлітковий вік*.

Постановка проблеми. Підлітковий вік – це шлях від дитинства до дорослого життя, успішність якого великою мірою залежить від того, з якими результатами молода людина його пройде. Невід'ємною характеристикою підліткового віку є швидка анатомо-фізіологічна перебудова організму та прискорення психічного темпу розвитку. Підлітки

змінюють свій зовнішній вигляд майже одночасно з внутрішнім сприйняттям оточуючого світу, намагаються знайти себе і скоріше отримати статус дорослої людини. Підлітковий період також важливий для свідомого засвоєння моральних принципів, уявлень, переконань, якими особистість починає користуватися у власному житті.

У період дорослішання вкрай важливим є формування у підлітків свідомої саморегуляції як вміння керувати своїм життям. Оскільки саме програмування як складова індивідуального стилю саморегуляції відповідає за ефективність продумування способів власних дій та поведінки для досягнення намічених цілей, вивчення особливостей розвитку цього психологічного феномену у підлітковому віці є надзвичайно актуальним для психологічної науки і практики.

Аналіз актуальних досліджень. Проблемами саморегуляції особистості займалися такі вітчизняні вчені, як Б. Г. Ананьєв [1], І. Д. Бех [2], О. Л. Кононко [5], В. У. Кузьменко [6], Д. О. Леонтьєв [7], В. І Моросанова [8]. Розуміння особистісної саморегуляції людини значною мірою спирається на концепцію самоактуалізації особистості як вищого мотиву людського життя і особистості як суб'єкта активності життєдіяльності (К. О. Абульханова-Славська, І. Д. Бех, М. Й. Боришевський, О. В. Брушлінський, О. Л. Кононко).

Відомий сучасний російський вчений Д. О. Леонтьєв [7] вважає провідним механізмом саморегуляції вольові якості особистості. У цьому його погляди узгоджуються з ідеями Б. Г. Ананьєва [1], який відправним пунктом у психологічній концепції життєвого шляху визначав активну роль самої людини в перетворенні життєвих обставин, а не тільки зовнішні фактори та впливи. На наш погляд, найбільшу увагу дослідженню зазначеного феномену приділила В. І. Моросанова, доктор психологічних наук Психологічного інституту РАО, керівник секції РПО «Психологія саморегуляції» та член міжнародного товариства дослідження індивідуальних розбіжностей (ISSID). До кола наукових інтересів російської вченої в руслі окресленої проблематики входить індивідуальний стиль і характер саморегуляції особистості, диференційні особливості саморегуляції. Одне з найголовніших досягнень дослідниці – це розробка методів діагностики та розвитку саморегуляції, які успішно

використовуються задля оптимізації учбово-виховного процесу. Зокрема, у нашому дослідженні використано опитувальник дослідниці.

В. І. Моросанова вперше описала феномен саморегуляції, його складові, функції у довільній активності людини [8]. Програмування – сформована у людини здібність продумувати способи своїх дій та поведінки задля досягнення намічених цілей. Виходячи з поглядів дослідниці, рівень сформованості цього показника у сфері усвідомленої саморегуляції підлітка свідчитиме про успішність його діяльності. Індивідуальний стиль саморегуляції, згідно поглядів вченої, включає показники планування, моделювання, програмування, оцінки результатів, а також – показники розвитку регуляторно-особистісних властивостей: гнучкості і самостійності.

Відома сучасна українська вчена В. У. Кузьменко також розглядає саморегуляцію як складний психологічний феномен, який має полікомпонентну структуру [6]. Так, згідно поглядів дослідниці, показниками саморегуляції є: послідовні дії, необхідних для досягнення результату (поведінковий компонент); здатність особистості створювати програму діяльності і на цій основі керувати своїми діями і станом (когнітивно-оцінний компонент); вміння людини бачити кінцеву мету діяльності, самостійно знаходити оптимальні шляхи її досягнення і добиватися втілення (прогностично-евристичний компонент). Результатом ефективної саморегуляції особистості, на думку В. У. Кузьменко, є виховання волі, цілеспрямованості, організованості, вміння володіти собою.

Отже, солідаризуючись з українською дослідницею Л. В. Іщенко [4], вважаємо, що питання формування індивідуальності як одне з найактуальніших проблем сучасної психології, безпосередньо пов’язане з розвитком саморегуляції особистості. Погоджуємося з авторами, які рекомендують здійснювати психолого-педагогічний супровід розвитку навичок до особистісної саморегуляції, починаючи з дошкільників, особливу увагу приділивши її формуванню саме у підліткової вікової категорії.

Мета статті – визначити рівень прояву навичок програмування діяльності та активності у підлітковому віці як одного з важливих

показників саморегуляції особистості.

Дослідження рівня розвитку програмування у підлітків проводилося на базі Сумської загальноосвітньої школи I-III ступенів №23. Були задіяні 30 школярів (13 дівчат і 17 хлопців) 9 класів цієї школи.

Наше дослідження проводилося за опитувальником «Стиль саморегуляції поведінки» (ССП-98 В. І. Моросанової), який дозволяє визначити загальний рівень саморегуляції. Кількісний аналіз результатів за цією методикою представлений на рис. 1.

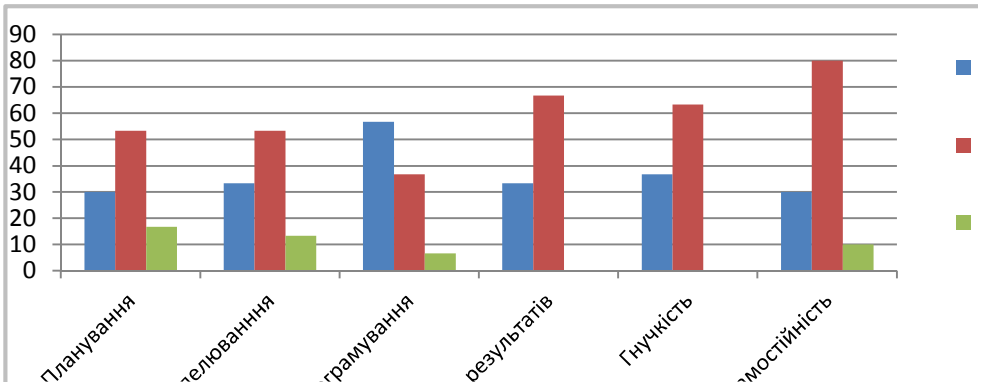

Рис. 1. Стиль саморегуляції поведінки у підлітків

Методика «Стиль саморегуляції поведінки» (ССП-98 В. І. Моросанової) дозволяє діагностувати рівень розвитку свідомої саморегуляції та її індивідуальні профілі, компонентами яких є приватні регуляторні процеси. Рівень сформованості індивідуальної саморегуляції є значним предиктором продуктивності виконання різних видів професійної діяльності, у тому числі управлінської, політичної, спортивної, а також учбової діяльності у середній школі та у вищих учбових закладах. Шкільні психологи та вчителя за допомогою методики ССП можуть отримати цінну інформацію про можливості адаптації учнів до мінливості обставин навчання, про вияви темпераменту і характеру в картині поведінки підлітка.

Шкала «Програмування» методики ССП В. І. Моросанової діагностує індивідуальну розвиненість усвідомленого програмування людиною своїх дій. Високі показники за цією шкалою показують сформовану у підлітка необхідність продумувати способи своїх дій та поведінки задля досягнення намічених цілей, свідчать про детальність розроблених програм. Програми створюються самостійно, вони досить гнучкі під час виникнення нових умов та стійкі у ситуації з перешкодами. Якщо отримані

результати не співпадають з цілями, відбувається корекція програми дій задля отримання результату, який влаштує людину. Низькі ж результати за шкалою «Програмування» свідчать про небажання людиною продумувати послідовність своїх дій. Такі люди діють імпульсивно, при цьому не здатні сформувати програму дій. Дуже часто зустрічаються з неадекватністтю отриманих результатів відносно мети діяльності, не вносячи змін в програму дій, діючи методом спроб та помилок.

Отже, виходячи з результатів нашого дослідження за методикою ССП В. І. Моросанової, представлених на рис. 1, за шкалою «Програмування» підлітки показали такі результати: низькі – у 17 опитуваних, що складає 56,7%; середні – у 11 респодентів, що становить 36,7%; високі – у 2 досліджуваних, що складає лише 6,6% від всієї вибірки.

Таким чином, більша половина підлітків, за результатами нашого дослідження фактично не мають навичок створення програми дій, що призводить до дезорієнтації у власному житті, до постійних змін бажань та мрій і, як наслідок – втрати орієнтирів руху у бік вдосконалення себе як особистості.

Висновки. Вміння програмувати свої дії та послідовно втілювати свої ідеї у життя, коригуючи при цьому програму в залежності від зовнішніх та внутрішніх обставин – ознака успішної людини. Розвиток та вдосконалення саморегуляції у підлітків – це запорука здорової нації, яка знає, чого прагне, єдина у своїх намірах і має план досягнення своєї мети. На наш погляд, вивчення цієї сфери психічного розвитку дитини, ефективна діагностична, корекційна, просвітницько-профілактична робота психолога – дуже потужна стратегія, завдяки якій Україна матиме шанс у найближчому майбутньому стати розвиненою державою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды: в 2 т. / Б. Г. Ананьев – М.: Просвещение, 1980. – 232 с.

2. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2-х кн. Кн. 1: Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади / І. Д. Бех // Наук. видання. – К.: Либідь, 2003. – 280 с.

3. Боришевський М. Й. Розвиток саморегуляції поведінки школярів: Автореф. дис. ... доктора психол. наук: 19.00.07 / М. Й. Боришевський. – К.,1992. – 57 с.

4. Іщенко Л. В. Педагогічний супровід розвитку здатності до особистісної саморегуляції в старших дошкільників [Електронний ресурс] / Л. В. Іщенко. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.

5. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника

(системний підхід) / О. Л. Кононко. – К.: Стилос, 2000. – 336 с.

6. Кузьменко В. У. Сутність технології розвитку індивідуальності дитини 3-7 років / В. У. Кузьменко // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – Т. VII. – Вип. 4. – К.: ГНОЗІС, 2005. – С. 181–190.

7. Леонтьев Д. А. Личностный смысл и трансформации психического образа / Д. А. Леонтьев // Вестник МГУ. – № 2. – 1988. – С. 3-14.

8. Моросанова В. И. Индивидуальный стиль саморегуляции: феномен, структура и функции в произвольной активности человека /В. И. Моросанова // Психологический журнал. – Том 23. – № 6. – 2002. – С. 181–190.

Турчак Є. С.

студентка Дрогобицького державного
педагогічного університету
імені І. Франка (м. Дрогобич),
Науковий керівник – к. психол. н.,
доцент ***Спринська З. В.***

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЕПАРАЦІЇ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

У статті представлений аналіз стосунків юнаків з батьками крізь призму психологічної сепарації. Здійснено порівняльну характеристику особливостей проходження сепарації юнаками та юнками. Висвітлено детермінанти внутрісімейних відносин, які заважають сепаруватись юнакам.

Ключові слова: *психологічна сепарація, автономність, директивність, психологічне прийняття, залежність.*

На сьогоднішній день існує декілька підходів, які торкаються вивчення феномену психологічної сепарації. Зокрема, це психоаналітичний підхід та міжособистісний підхід. Сучасними психоаналітиками, які приділяли увагу процесу сепарації є Р. Найт, Д. Міллер, Д. Суррей та інші. Усі вони стверджували, що сепарація – це процес, який починається в дитинстві і триває усе життя. Але, не дивлячись на всі їх напрацювання, в психодинамічній теорії, існує безліч недоліків, котрі піддають критиці їхні положення [1, с. 179].

Представники міжособистісного підходу до розуміння процесу сепарації (Л. Штейнберг (1987), Г. Холм Бек та Д. Хілл (1988), Б. Ларсон та В. Коллінз (1994)) дослідили, що фізіологічні та гормональні зміни впливають на сепарацію лише через реакцію важливих оточуючих на них. Проте, не зважаючи на попередню критику, вони будували свій емпіричний аналіз на постулатах класичної психоаналітичної теорії.

Скоріш за все, це зумовлено тим, що на сьогоднішній день не існує іншого пояснення для явища психологічного відокремлення.

Аналітично та міжособистісно спрямовані дослідники визначають сепарацію дещо відмінно, роблячи основний акцент або на внутрішньопсихічній, або на міжособистісній природі даного явища.

Автори сучасних англомовних наукових оглядів, що розглядають підходи до розуміння періоду дорослішання Г. Холм Бек з колегами (1995), Р. Реннер та Л. Стейнберг (2004) [2], Е. Маккобі та Дж. Мартін (1983) [3], Д. Сметана з колегами (2006), широко послуговуються термінами та поняттями теорії сепарації-індивідуації, що також вказують на її актуальність, теоретичну потужність та практичну значимість.

На сучасному етапі теорія сепарації теоретично поєднується з теоріями, які використовують також у вітчизняній психології. Загалом, це теорія розвитку ідентичності Е. Еріксона, теорія становлення системи саморегуляції Е. Десі та Р. Райана, теорія диференціації в сімейній системі М. Боуена. Також ідеї особистісної автономії без виокремлення поняття сепарації зустрічаються в працях О. М. Леонтьєва, А.Г. Асмолова, І. С. Кона. Більшість дослідників погоджуються, що під час дорослішання дитина потребує збереження позитивних стосунків з батьками, а не лише боротьби за власну незалежність. Проте, на сьогоднішній день більшу увагу науковців привертає сепарація від батьків як інтрапсихічний процес, або вивчення стосунків батьків та дітей, без врахування аспектів сепарації.

Актуальність та недостатня розробленість означеної проблеми і зумовили **мету нашої** роботи – вивчення особливостей психологічної сепарації в юнацькому віці. Нами було проведене емпіричне дослідження. яке носило психодіагностичний характер. Вибірку склали учні 11-их класів у кількості 40 чоловік. Діагностичний інструментарій: методика «Незакінчені речення» Сакса-Леві, «Q-сортування» В. Стефансона, опитувальник «Поведінка батьків і ставлення дітей до них» (ADOR).

Аналізуючи отримані результати за методикою «Незакінчені речення», ми прийшли до висновку, що ставлення до матері діаметрально протилежне ставленню до батька. У 77% юнаків спостерігається позитивне ставлення до матері. 35% досліджуваних вказали, що мати є

для них взірцем. Продовження речення «Я люблю свою матір, але…» не отримало підтримки у 80% досліджуваних, лише 20% дали відповідь на це питання, вказуючи, що часом сваряться з нею та також люблять батька. 80% дівчат та 75% хлопців відзначили дружні стосунки з матір'ю. Негативне ставлення до матері спостерігається у 25% синів. У продовженнях речення «Моя мати…» вони вказували на схожість з вчителями, ворожість у ставленні.

Ставлення до батька у досліджуваних неоднозначне: у 43% негативне; 37% позитивне; 20% нейтральне. Більше половини юнаків (53%) вважають, що батько приділяє їм мало уваги. Вони відзначили, що батько приділяє мало зусиль для облаштування власного життя, рідко відпочиває та проводить час з сім'єю. Позитивне ставлення батька до них відмітили половина дівчат та четверть хлопців. Дівчата та хлопці вказали, що хотіли б краще пізнати власного батька, зосередили увагу на його нереалізованих мріях, не вниканні у домашні турботи. Батькове негативне ставлення відчувають 40% юнок та 45% юнаків.

У 77% юнаків ставлення до сім'ї позитивне. Вони вважають, що їхня сім'я найкраща і що в ній панують дружні відносини та радість. Проте, слід зазначити, що у продовженні речення «Моя сім'я ставиться до мене як…» 41% юнаків відповіли «…до малої дитини». 49% дівчат та хлопців відчувають себе у стосунках з батьками дорослими людьми; 5% вважають, що батьки ставляться до них частково як до дорослих; двоє осіб зазначили, що до них ставляться мов до рабів. Особливо це стосується хлопців, у яких негативна тенденція у ставленні до сім'ї перевищує відсоткове співвідношення дівчат (25%).

На початку дослідження, ми не планували детально вивчати категорію «почуття провини». Проте, під час інтерпретації були помічені такі закономірності: почуття провини зустрічається у 70% досліджуваних (у 75% дівчат та 65% хлопців). У 80% юнаків почуття провини проявляється по відношенню до батьків. Речення «Моєю найбільшою помилкою було…» 65% дівчат та хлопців завершили словами «…те, що я не виправдав(ла) сподівання батьків», «…те, що засмутив(ла) своїх батьків», «…не послухав(ла) маму», «…брехати своїм батькам». Методика

«Незакінчені речення», перш за все, характеризує якісний, а не кількісний підхід до дослідження особистості, тому для детальнішого дослідження процесу сепарації, ми співвідносимо дані з іншими методиками.

За результатами методики «Q-сортування» ми з'ясували, що внутрішнє і зовнішнє прагнення дівчат і хлопців до прийняття групових (в даному випадку сімейних) стандартів і цінностей спостерігається у 70% юнаків. Тенденція залежності чітко прослідковується у 54% дівчат та у 46% хлопців. Тобто, досліджуваним характерна підпорядкованість лідерам, якими в даній референтній групі виступають батьки.

Прагнення до самостійного вибору групових стандартів (соціальних, морально-етичних) спостерігається у 22% юнаків. Незалежність (відсепарованість) в даному випадку характеризується непокірністю волі лідерам, самостійністю у виборі та вчинках досліджуваних. У поведінці сепарованих, автономних юнаків проявляється самостійність, рішучість, наполегливість у відстоюванні поглядів для задоволення власних потреб. Внутрішній конфлікт юнаків між прагненням до прийняття групових стандартів, цінностей та одночасне заперечення їх ми спостерігали у 8% юнаків. У поведінці дівчат та хлопців цей конфлікт проявляється суперечливими рисами: нерішучість у спілкуванні з проявом самостійності в деяких випадках. Цей конфлікт, скоріш за все, свідчить про вдале проходження фази вторинної сепарації. 15% юнаків готові прийняти «боротьбу» для досягнення своєї мети та відстоювання власних поглядів. Такі юнаки характеризуються вимогливістю до оточуючих, цілеспрямованістю.

Неприйняття боротьби зустрічається у 80% досліджуваних. Такий високий показник свідчить про намагання юнаків зберегти нейтралітет у групових суперечках та конфліктах, схильність до компромісних рішень. Дівчата та хлопці прагнуть піти від взаємодії, через нерішучість, підпорядкованість чужій волі та залежність у стосунках з батьками. У 13% юнаків ми спостерігали внутрішній конфлікт між прагненням до створення емоційних зв'язків та незацікавленістю у спілкуванні. Проте, 87% юнаків прагнуть до товариськості, створення міцних емоційних зв'язків у своїй сім'ї та за її межами.

Емоційне прийняття (за методикою «ADOR») слід трактувати як

безумовне позитивне ставлення до дитини незалежно від очікувань батьків. Емоційне ж відкидання розглядається як негативне ставлення до дитини, відсутність до неї любові і поваги, а часом, навіть, ворожість. Поняття психологічного контролю відображає як певний тиск і навмисне керівництво дітьми, так і міру послідовності у здійсненні виховних принципів.

У матерів показник позитивного інтересу до дітей є вищим ніж у татусів. Дівчата в більшій мірі відчувають цікавість до власного життя з боку матері, аніж хлопці. Позитивне ставлення до доньки з боку матері, засноване на психологічному прийнятті. Проте, описується юнками як відношення до маленької дитини, що завжди вимагає уваги, турботи, допомоги, мало на що здатна сама.

Директивність батьків у більшій мірі відчувають дівчата, тобто можна говорити про те, що ця форма контролю батьками до дівчат є відкритою. Описуючи директивність своїх матерів, дівчата (45%) відзначали жорсткий контроль з їхнього боку, тенденцію до застосування своєї влади, заснованої на амбіціях, заборону висловлення власної думки. Половина досліджуваних дівчат представляють директивність батька в якості образу «твердої чоловічої руки», готової то стиснутись в кулак, то вказати на місце доньки у суспільстві та сім'ї.

Повна автономність від батьків спостерігається у 21% юнаків. У 31% дівчат і хлопців низький рівень автономності, це свідчить про прив'язаність до батьків. Автономність матерів виключає будь-яку залежність від дитини, її стану та вимог. Особливо це стосується дівчат, для котрих при повній автономності від матері відсутня турбота та опіка.

Непослідовність у застосуванні батьками виховних заходів охарактеризували 72,5% досліджуваних. Особливо це відзначили хлопці (65%) у виховних впливах своїх татів. Непослідовність стосовно синів, юнаки описують неможливістю передбачити, як їхній батько відреагує на ту чи іншу ситуацію. Непослідовність у ставленні батька до доньки відзначили 40% юнок. Тобто, при позитивному інтересі, у батька по-відношенню до доньки домінує впевненість у собі і відсутність жорсткості, що в даному випадку виключає виховання за допомогою силового тиску.

При порівнянні виховної практики матерів і татів до синів були

виявленні такі характері відмінності. Психологічне прийняття батьками сина зустрічається у 82% досліджуваних. Проте, батько для досягнення шани, авторитету у дітей вдається до сили (85%). Матері, в свою чергу, відкрито претендують на роль лідера у відносинах з дітьми. Проте, вони дозволяють собі авторитаризм в міжособистісних відносинах «заради блага» дитини (80%). В якості позитивного інтересу сини в своїх матерях відзначають критичний підхід до них і гіперопіку, тоді як у татусів більш виражена незалежність і твердість позиції.

За шкалою директивності, у матерів, порівняно з батьками, на основний план виступає тенденція до заступництва, оскільки матері більш схильні впливати на дітей індуктивною технікою. Матері готові піти на компроміс з сином для досягнення своєї мети, тоді як тати воліють отримати авторитет силою. Ворожість матерів відрізняється від аналогічної характеристики татів тим, що у матерів вона проявляється в результаті боротьби за свою незалежність, а у батьків – це скоріше тенденція до комформності по відношенню до оточуючих (18% орієнтація батьків на себе).

Автономність матерів (12,5%) і татів (30%) заснована на деспотії «сліпої» влади, що не терпить потурання. Непослідовність у проведенні лінії виховання в обох батьків однаково оцінюється юнаками як тенденція до суперечливих форм прояву з яскравим вираженням. Причому в матерів протилежністю силі та недовірі є поступливість і гіперпроективність, а у татів – довірливість і конформізм.

Характерними відмінностями в оцінках юнаками виховання матерів і татів є: при позитивному інтересі (50%) і психологічному прийнятті (34%) у матерів, на відмінну від татів, виступає довіра і підлеглість. У татусів домінує впевненість у собі і відсутність жорсткості, авторитарності у відносинах з дочкою, що виключає виховання за допомогою силового тиску.

Директивність матерів заснована виключно на амбітних претензіях до влади і жорсткому контролі за поведінкою доньки (45%), а директивність татів, поряд з цим, виражається ще й у залежності від думки оточуючих і самозакоханості (50%). Матері при ворожому ставленні, емоційному відкиданні дітей проявляють певний конформізм і залежність

від думки оточуючих.

Автономність з боку матерів відрізняється відсутністю добрих, людських взаємин і відгородженістю від проблем та інтересів дочки, а у батька – автономність виражається у його лідерстві в сім'ї і недоступності спілкування з ним для дочки. Залежність від матері спостерігається у 37,5% досліджуваних, а від батька – у чверті дівчат та хлопців. При цьому, прихований контроль у вихованні застосовують 34% батьків, а відкриту директивність стосовно дітей ми виявили у 30% батьків.

Таким чином, результати дослідження дають підстави до таких **висновків:** психологічна сепарованість зустрічається у четверті досліджуваних юнаків, причому, більшою мірою вона проявляється у дівчат. Вона характерна для сімей, в котрих має місце материнська поступливість та довіра татів. Сприяє вдалій сепарації відкидання матір'ю конформізму при різних проявах ворожості, а батьком – недоступність спілкування з ним для дітей. Позитивне ставлення до батьків також є однією з детермінант вдалого проходження сепарації. У більшості юнаків позитивне ставлення до власної сім'ї. У них є потреба краще пізнати власного батька, хоча взірцем виступає матір. Не дивлячись на незацікавленість і бажання батька відгородитись від справ сім'ї, половина дівчат представляють батька в якості «образу» твердої чоловічої руки. Також однією зі сприятливих умов для психологічної сепарації виступає збережений авторитет батьків в очах юнаків.

Вдалому відділенню досліджуваних від батьків заважає почуття провини, яке зустрічається у більшої половини юнаків та направлене на батьків. Несприятливою умовою для юнацької сепарації також виступає непослідовність у застосуванні виховних заходів батьками. Від батька – невідомість того як він відреагує створює прив'язаність до його особи, вдавання до сили для досягнення мети, незалежність, твердість позиції та відкрита форма контролю. Для матері – директивність, що проявляється у забороні на власну думку, критичний підхід та гіперопіка. Шкідливість залежності від батьків проявляється в неприйнятті «боротьби», що свідчить про намагання юнаків зберегти нейтралітет, схильність до компромісів, підпорядкованість лідерам, нерішучість, що в свою чергу позбавляє їх почуття відповідальності.

Дане дослідження не вичерпує усіх аспектів психологічної сепарації юнаків, що і буде перспективою подальших наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Knight R. The Process of Attachment and Autonomy in Latency and Adolescence. Longitudinal study of Ten Children [Електронний ресурс] / R. Knight // Psychoanalytic Study of the Child. – 2005. – p. 178-210. – Режим доступу : http://www.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=AcQBEM2WIyIC&oi=fnd&pg=PA178&dq=Knight+R.+The+Process+of+Attachment+and+Autonomy+in+Latency

2. Lerner R. Handbook of adolescence psychology [Електронний ресурс] / R.Lerner, L.Steinerg. – New Jersey : John Wiley and Sons inc., 2004. – 852 p. – Режим доступу: http://www3.nd.edu/~dlapsle1/Lab/Articles_&_Chapters_files /Lapsley%20Edge%202002%20J%20couns%20Dev.pdf

3. Maccoby E. Socialization in the context of the family: Parentchild interaction [Електронний ресурс] / E. Maccoby, J. Martin. – New York: Wiley, 1983. – p. 5-101. – Режим доступу : http://www.researchgate.net/publication/ 233821914_Socialization_in_the_context_of_the_family_parent-child_interaction

Чігрін В. В.

студентка Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми),
Науковий керівник – к. психол. н.,
доцент ***Усик Д. Б.***

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК САМООЦІНКИ І СТАТУСНОГО ПОЛОЖЕННЯ В СИСТЕМІ МІЖОСОБИСТІСНОГО ВІДНОШЕННЯ У ГРУПІ УЧНІВ МОЛОДШОГО ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

У статті наводяться та проаналізовані результати емпіричного дослідження взаємозв'язку самооцінки та статусного положення у групі учнів молодшого підліткового віку.

Ключові слова: *колектив, міжособистісні стосунки, самооцінка, статусне положення*.

Постановка проблеми. Міжособистісні стосунки є одним з основних факторів соціального розвитку підлітка. Вони відіграють одну з основних ролей у становленні його самооцінки і формуванні Я-концепції. У системі міжособистісних відносин підліток реалізує себе та одночасно стає об'єктом суспільних відносин. Соціалізація у групі однолітків є вирішальним фактором при передачі моделей поведінки, способу життя, норм, принципів суспільства. Місце, яке займає дитина в групі у підлітковому віці, може стати прототипом її соціальних відносин з іншими суспільними групами у подальшому житті. Тому проблема взаємозв'язку самооцінки та статусного

положення учнів набуває особливої актуальності.

Аналіз актуальних досліджень. Дослідження проблеми взаємозв'язку самооцінки та соціального статусу особистості розглядалися багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими (У. Джеймс, Р. Бернс, Л. І. Божович, М. І. Лисіна, Л. В. Бороздіна, Я. Л. Коломінський, І. В. Дубровіна, Б. Г. Ананьєв, В. Лозовцева, В. В. Столін, І. І. Чеснокова).

Мета статті: аналіз експериментально дослідження проблеми взаємозв'язку самооцінки і статусного положення в системі міжособистісного відношення у групі учнів молодшого підліткового віку.

Виклад основного матеріалу. Найважливіший період становлення особистості кожної людини припадає на його шкільні роки. У сучасних школах можна помітити тенденцію на посилення розвитку інтелекту дитини і зниження уваги до розвитку емоційної та особистісної сфер. А між тим, це може привести до несформованості комунікативних навичок, неорганізованості, несамостійності, і, як наслідок, до емоційної незрілості. Але з віком потреба у спілкуванні розширюється і поглиблюється як за формою, так і за змістом. Діти починають її усвідомлювати. При цьому, особливо гостро проявляється потреба в спілкуванні з однолітками, потреба в дитячому колективі. Значна частина часу школяра, його навчальної, трудової та творчої діяльності, його спілкування і відносин складаються і протікають в умовах класного колективу. Він є основним соціальним середовищем, в якій виховуються потреби, розкриваються задатки, формуються здібності особистості.

Як визначає А. В. Петровський, колектив – це організована група, в якій члени об'єднані спільними цінностями, цілями і завданнями діяльності, значущими для групи в цілому і для кожного її члена окремо, де міжособистісні відносини опосередковуються суспільно цінним і особистісно значущим змістом спільної діяльності [4]. У колективі міжособистісні відносини засновані на взаємній довірі людей, відкритості, чесності, порядності, взаємній повазі.

Я. Л. Коломенський визначає, що міжособистісні стосунки – це взаємозв'язки між людьми, які об'єктивно проявляються в характері і способах взаємних впливів, що здійснюються людьми один на одного в процесі спільної діяльності і спілкування. Вони опосередковуються

системою умов і факторів, за допомогою яких люди сприймають і оцінюють один одного. Ці умови та чинники визначаються змістом, цілями, цінностями й організацією спільної діяльності та виступають основою формування психологічного клімату в колективі [3, с. 78].

Також, класному колективу, як малій групі, притаманна структура емоційних переваг – соціометрична. До основних характеристик соціометричної структури класу відносять: наявність соціометричних статусів членів групи, що становлять своєрідну внутрішньогрупову ієрархію; взаємність емоційних переваг членів групи; наявність стійких груп міжособистісної переваги; система знехтувань деяких членів групи.

Центральним елементом соціометричної структури групи є соціометричний статус, що позначає положення індивіда в системі міжособистісних відносин і міру його психологічного впливу на інших членів групи, до якої він належить. Кожен член групи може мати низький або високий статус, що залежить від ряду факторів. У цілісному становленні особистості невід'ємною складовою є самооцінка. Самооцінка визначена як оцінка особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей, – цінність, приписувана нею собі або своїм окремим якостям. Від неї залежать взаємовідносини людини з оточуючими, її критичність, вимогливість до себе, ставлення до успіхів і невдач [4, с. 654].

Під час емпіричного дослідження ми перевірили наступну гіпотезу: діти з низьким статусним становищем у групі матимуть більш низьку самооцінку, ніж діти, що мають високий статус. У дослідженні приймали участь 30 підлітків Роменської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 4, 17 – дівчат, 13 – хлопців. Середній вік досліджуваних 11,5 років. Використали методики: дослідження самооцінки, автор С. Будассі та «Соціометрію», автор Дж. Морено.

Рис. 1. Результати діагностики за методикою «Знаходження кількісного виразу рівня самооцінки» С. Будассі.

В результаті тестування підлітків за допомогою методики «Знаходження кількісного виразу рівня самооцінки» С. Будассі і статистичного аналізу виявлено, що 6,7% підлітків має результат, який свідчить про неприйняття себе, про занижену самооцінку по невротичному типу; 23,3% підлітків мають занижену самооцінку; 43,3% підлітків мають результати, що свідчать про адекватну самооцінку; 23,3% підлітків мають завищену по невротичному типу самооцінку; 3,4% підлітків мають показники, що свідчать про неадекватно завищену самооцінку. Це дозволяє зробити висновок, що для підлітків властива як тенденція до завищеної, так і до заниженої самооцінки. В даному випадку самооцінку підлітків можна охарактеризувати як конфліктну. Невротичний тип самооцінки свідчить про нестабільність оцінок в різних ситуаціях. Це пояснюється як об'єктивними причинами – соціальним оточенням, так і суб'єктивними – особистісними особливостями. Отже, самооцінка підлітків часто зазнає змін.

В результаті дослідження стосунків учнів з приводу спільної діяльності ми отримали такі результати представлені в таблиці 1. Як бачимо з таблиці 1, 2 підлітка (6,7%) є «зірками» в групі, їх позитивні вибори становили п'ять. Ми можемо констатувати, що у цих підлітків продіагностований високий рівень самооцінки. Статус «бажані» мають 6 підлітків (20%) серед них: у чотирьох (66,6%) підлітків висока самооцінка, у двох (33,4%) – середня. Статус «прийняті» у 18 підлітків (60%), серед них у 40% низький рівень самооцінки, у 46,6% середній та у 13,4% високий. Статус «ізольований» притаманний 4 підліткам (13, 3%) серед них: рівень самооцінки низький (50%) та середній (50%).

Таблиця 1

Загальна характеристика статусного положення в групі молодших підлітків за методикою «Соціометрія» за критерієм емоційно-особистісних взаємин

Статус	№ за списком	Загальна кількість	Відсоток від загальної вибірки
Зірки	16, 21	2	6,7%
Бажані	1, 6,11,3,17,25	6	20%
Прийняті	2,7,10,14,24,26,29,4,5,13, 15,18,19,20,22,23,28,30	18	60%

Ізольовані	8,9, 12, 27	4	13,3%

Аналізуючи данні соціометричного опитування ми можемо виявити такі закономірності: у групі виявлено більше емоційних лідерів; чим вище статус тим більше учнів із високим та середнім рівнем самооцінки; чим нижче статус, тим більше учнів із середнім та низьким рівнем самооцінки.

Висновок: Дослідження взаємозв'язку самооцінки та соціометричного статусу особистості, дозволило визначити ряд особливостей. Існує тенденція до утворення мікрогруп учнями з кількісно близькими показниками соціометричного індексу, при цьому чим нижчі показники соціометричного індексу, тим більша за кількістю учасників мікрогрупа. Існує прямий зв'язок між рівнем самооцінки та соціометричним статусом особистості. Чим вищий рівень самооцінки учня, тим вищий його соціометричний статус і навпаки. Однак, самооцінка не є головним фактором у процесі формування соціометричного статусу.

Отже, з огляду на результати дослідження ми бачимо, що гіпотеза дослідження підтверджена. У підлітковому віці особи з низькою самооцінкою більш за все будуть мати низький соціометричний статус, особи з високою самооцінкою більш за все будуть мати високий соціометричний статус.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева Г. М. Социальная психология: Учебник для высших учебных заведений / Г. М. Андреева. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 196 с.
2. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс. – М.: «Прогресс», 1986. – 66 с.
3. Коломинский Я. Л. Психология взаимоотношений в малых группах / Я. Л. Коломинский. – Минск: ТетраСистемс, 2000. – 231 с.
4. Соціальна психологія / під ред. А. М. Столяренко. – К. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 453 с.

Черенщикова Д. В.

к. психол. н, ст. викладач кафедри
практичної психології Сумського
державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка (м. Суми)

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ПОКАЗНИКИ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ КОРЕЛЯЦІЙНОГО АНАЛІЗУ)

У багатьох наукових джерелах спілкування розглядається як єдність двох взаємодоповнювальних, але якісно відмінних рівнів зовнішнього –

поведінкового, операційно-дієвого та внутрішнього – глибинного, який містить у собі мотиваційно-смислові, ціннісні характеристики особистості й відіграє визначальну роль у детермінації першого (К. О. Абульханова-Славська, О. О. Бодальов, В. М. Мясищев, С. Л. Рубінштейн, Л. А. Петровська, О. Т. Соколова, Г. Мюррей, Г. Олпорт та ін.). Потреба у вивченні суб'єкта спілкування викликана ідеєю про спілкування як зовнішнього прояву глибинних диспозицій особистості та засобу її самовиявлення.

Метою кореляційного аналізу є дослідження існуючих зв'язків між параметрами педагогічного спілкування, які визначаються особистісними індивідуально-типологічними особливостями викладача та соціально-рольовими детермінантами педагогічного спілкування.

Таким чином, концепція емпіричного дослідження виходить із припущення про залежність ефективності педагогічного спілкування від збалансованості його особистісних і рольових компонентів, первинних і вторинних здібностей, ціннісно-смислових та інструментально-суб'єктних аспектів. В якості параметрів, що відповідають особистісним рисам викладача виступили шкали опитувальника рівнів особистості педагога, Вісбаденського опитувальника до методу позитивної та сімейної психотерапії (WIPPF) (Н. Пезешкіан) та п'ятифакторного опитувальника особистості («Велика п'ятірка»).

Кореляційний аналіз всередині групи особистісних детермінант педагогічного спілкування виявив існування статистично достовірних зв'язків передособистісного рівня особистості викладача, симбіотична позиція якого вимагає емоційного зрощення з іншою персоною і споживацького ставлення до неї, з такими вторинними актуальними здібностями, як: «ввічливість» (r=0,17), «обов'язковість» (r=0,21), «слухняність» (r=0,18), а також із первинними здібностями «контакти» (r=0,16) та «ніжність» (r=0,19). Виконання вимог, стримування емоцій заради можливості перебувати в контакті та отримувати психологічні «поглажування» характеризують людину, що перебуває на передособистісному рівні професійної самореалізації. В цілому спостерігається достовірна позитивна кореляція смислових диспозицій відносного суб'єкта з первинними актуальними здібностями (r=0,252), що говорить про потребу особистості наївно-первинного типу перебувати

психологічно зливатися з партнерами по спілкуванню (табл. 1). Потреба такої людини у симбіотичному єднанні підкріплюється також прямопропорційним зв'язком зі сферою відображення дійсності «контакти» (r=0,27). Тобто, відреагування конфліктних ситуацій за допомогою використання мережі різноманітних взаємин підвищує стійкість диспозиційної структури суб'єкта передособистісного рівня розвитку.

Таблиця 1

Взаємозв'язок особистісних рівнів педагога із вторинними і первинними актуальними здібностями (N=150)

Здібності	Статистичні показники	Рівні особистості педагога				
		ПО	Е	Гр	Гум	Дух
Вторинні здібності	Коефіцієнт кореляції	,150	,296**	,007	-,115	-,216**
	Значущість (2-стороння)	,067	,000	,937	,162	,008
Первинні здібності	Коефіцієнт кореляції	,252**	,003	-,041	,002	-,014
	Значущість (2-стороння)	,002	,973	,616	,978	,868

Примітка. Рівні: ПО – передособистісний, Е – езопів, Гр – групоцентричний, Гум – гуманістичний, Дух – духовний.

**. Кореляція значуща на рівні 0.01 (2-стороння).

*. Кореляція значуща на рівні 0.05 (2-стороння).

Надалі у всіх таблицях показники значущості позначатимуться ідентично.

Викладач, педагогічна позиція якого відповідає моносуб'єктному рівню, здатен самоствердж уватися шляхом маніпулятивного творення зі студента бажаного і зручного об'єкта, що виконує його накази і доручення. Така (езопова) позиція у навчально-виховному процесі діагностується за методикою вивчення рівнів особистості педагога. За даними кореляційного аналізу існують статистичні зв'язки високого рівня значущості езопової позиції із вторинними актуальними здібностями: акуратністю (r=0,23), пунктуальністю (r=0,25), обов'язковістю (r=0,28), ощадливістю (r=0,17), слухняністю (r=0,25) і вірністю (r=0,27).Серед первинних здібностей кореляційний зв'язок езопового рівня виявлений лише за здатністю розподіляти час (r=0,21). Загалом достовірна взаємозалежність прагнення до користі, престижу, успіху спостерігається із вторинними здібностями (r=0,296). Отже, чим вища представленість у системі взаємовідносин «викладач-студент» смислових диспозицій моносуб'єктного рівня, тим більший дисбаланс цілісності «любити-знати» на користь вторинної здатності («знати»).

Суцільної кореляції групоцентричного рівня особистості педагога з первинними та вторинними здібностями не спостерігається. Проте, існує достовірний зв'язок корпоративної спрямованості полісуб'єкта з такою рисою, як ввічливість (r=0,21), яка сприяє задоволенню потреби у самоприйнятті за рахунок належності до професійної групи. Також спостерігається тенденція, за якої вищим значенням групоцентричного рівня відповідають нижчі значення таких якостей, як обов'язковість (r=-0,18) і терпіння (r=-0,17). Відповідно, полісуб'єктна репродуктивно-професійна позиція викладача передбачає перерозподіл колективної (взаємної) відповідальності у бік посилення вимогливості до студента щодо засвоєння програмового змісту навчальної дисципліни за шаблонним, нормативним зразком.

За ознаками гуманістичного рівня не спостерігається взаємозв'язків ні з первинними, ні вторинними актуальними здібностями. Існує лише оберненопропорційна кореляція з рисами «ввічливість» (r=-0,24) та «час» (r=-0,17). Якщо під здібністю «ввічливість» розуміти стримування агресивних імпульсів відносно соціальних догм, зобов'язань і зовнішнього тиску, то її обернено пропорційні зв'язки з гуманістичним рівнем можуть свідчити про здатність бути конгруентним. Смислові диспозиції педагога метасуб'єктного рівня, визначені спроможністю приймати іншого як рівноцінного і рівновеликого партнера, опосередковують можливість здійснення автентичного вибору і несення особистісної відповідальності, що позначається на партнерській взаємодії зі студентами.

Так само як за гуманістичним рівнем, негативну спрямованість зв'язку зі здібністю впорядковано розподіляти час, виявлено і за духовним рівнем особистості педагога (r=-0,19). Можна припустити, що категорія часу на найвищих рівнях розгортання професійної суб'єктності педагога набуває якісно іншого розуміння, оскільки передбачає тотальну відданість своїй професії та необмеженого часом служіння улюбленій справі. Загалом, спостерігається достовірна оберненопропорційна кореляція смислових диспозицій абсолютного суб'єкта із вторинними актуальними здібностями (r=-0,22), серед яких виокремлюються ощадливість (r=-0,21) і слухняність (r=-0,18). Тобто, духовний розвивально-продуктивний рівень особистості педагога потребує більше мудрості і

прийняття як засобів координації внутрішніх спонук та зовнішніх обставин, ніж раціонального інтелекту.

За п'ятифакторним опитувальником особистості взаємозв'язки високого рівня статистичної значущості виявлені за параметрами «екстраверсія-інтроверсія» та «прив'язаність – відділення» з первинними актуальними здібностями, «контроль – природність» – із вторинними актуальними здібностями, а також оберненопропорційні зв'язки фактору «емоційність – емоційна стриманість» із первинними та «грайливість-практичність» – із вторинними актуальними здібностями (табл. 2). Позитивний кореляційний зв'язок фактору «екстраверсія – інтроверсія» з первинними актуальними здібностями підкріплюється достовірними взаємозв'язками шкали із показниками «контакти» (r=0,26), «надія» (r=0,24) і «ніжність» (r=0,16). Також показано, що вищим значенням за шкалою «екстраверсія» відповідають вищі значення сфери відображення дійсності «контакти» (r=0,22), що свідчить про її ресурсні можливості при вирішенні конфліктних ситуацій для просоціально спрямованих особистостей.

Таблиця 2

Взаємозв'язок особистісних факторів із вторинними і первинними актуальними здібностями (N=150)

Здібності	Статистичні показники	Фактори				
		Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Фактор 4	Фактор 5
Вторинні здібності	Коефіцієнт кореляції	,002	,146	,351**	-,013	-,177*
	Значущість (2-стор.)	,985	,074	,000	,870	,031
Первинні здібності	Коефіцієнт кореляції	,217**	,218**	-,037	-,245**	,058
	Значущість (2-стор.)	,008	,007	,649	,003	,477

Примітка. Фактори: 1 – екстраверсія-інтроверсія, 2 – прив'язаність-відділення, 3 – контролювання-природність, 4 – емоційність-емоційна стриманість, 5 – грайливість-практичність.

Фактор, основою якого є спрямованість до людей чи від них «прив'язаність – відділення» демонструє статистично достовірні взаємозв'язки зі здібностями «щирість» (r=0,27), «справедливість» (r=0,22) і «довіра» (r=0,31), а також із емоційними установками «Пра-Ми» (r=0,25).

Зміст фактору «контроль – природність» конкретизується позитивною спрямованістю кореляційних зв'язків за показниками «акуратність» (r=0,32), «пунктуальність» (r=0,18), «ретельність» (r=0,25), «обов'язковість» (r=0,31), «ощадливість» (r=0,17), «слухняність» (r=0,31) та

«вірність» (r=0,18), а також оберненопропорційним зв'язком із первинною здібністю «контакти» (r=-0,18).

Шкала «емоційність – емоційна стриманість» отримала кореляційні зв'язки негативної спрямованості із здібностями «щирість» (r=-0,3), «терпіння» (r=-0,39), «час» (r=-0,25), «любов» (прийняття) (r=-0,18) та сферами для наслідування «Я» (r=-0,21) і «Ми». Прямопропорційний взаємозв'язок спостерігається за сферою відображення дійсності «Тіло» (r=0,32). Тобто, менші показники зазначених цінностей і здібностей відповідають більшій неспроможності людини контролювати свої емоції. Низька самооцінка емоційно нестриманих людей може змушувати їх шукати задоволення потреби у прийнятті, якого їм бракує (як відносно себе, так і відносно інших), у підтримці соціального середовища, тому зменшення здатності бути щирим для таких людей слугує механізмом психологічного захисту. Викладачі, що мають високі показники за фактором «емоційність-стриманість», схильні до емоційного вигорання через труднощі адаптації у стресових ситуаціях. Достовірність кореляційних зв'язків цієї шкали з категорією «Тіло» вказує на схильність таких педагогів залучати сферу відчуттів при вирішенні проблемних ситуацій, що часто може призводити до появи психосоматичних симптомів.

Кореляційний аналіз з визначенням коефіцієнта r-Спірмена виявив відповідність полюсу «практичність» високим показникам таких рис, як акуратність (r=0,17), ощадливість (r=0,18), слухняність (r=0,22) і терпіння (r=0,18) і полюсу «грайливість» – високим показникам контактності (r=0,16), надії (r=0,18) і віри (r=0,19). Загалом спостерігається існування оберненопропорційних зв'язків фактору «грайливість – практичність» із актуальними здібностями, похідними від здатності «Знати», що може вказувати на прогнозовану вторинну організацію психіки «практичного», «раціонального», «реалістичного» викладача. Отже, дослідження функціональних показників педагогічного спілкування у ВНЗ виявило чітку диференціацію актуальних здібностей за передособистісним і езоповим особистісними рівнями викладачів: першому (смислові диспозиції відносного суб'єкта) відповідає надмірний розвиток первинних актуальних здібностей (потреби у контактах, ніжності), другому (моносуб'єктні диспозиції) – вторинних (акуратності, пунктуальності, обов'язковості,

ощадливості, слухняності, вірності).

Викладачам групоцентричної (полісуб'єктної) спрямованості властиві надмірна ввічливість, низький рівень суб'єктивного контролю, гіперрефлексивний стиль педагогічного спілкування, схильність до асоціальної поведінки, емоційного виснаження і редукції особистісних досягнень. Смислові диспозиції педагога гуманістичного (метасуб'єктного) рівня виражаються в готовності сприймати іншого як рівноцінного партнера, бути діалогічно відкритим і конгруентним. На духовному (абсолютно суб'єктному) рівні педагога спостерігається самовіддане служіння своїй професії, альтруїзм у стосунках зі студентами. Цей рівень представлений мудрістю і прийняттям як засобами координації різновекторних психологічних механізмів педагогічного спілкування.

Шимко К. В.

студентка Сумського державного педагогічного університет імені А. С. Макаренка (м. Суми),
Науковий керівник – к. філос. н,
доцент ***Дворніченко Л. Л.***

МОТИВАЦІЯ ВИБОРУ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТАМИ ВНЗ

У статті аналізується поняття мотивації, розкриваються особливості мотиваційної сфери особистості, з'ясовуються фактори, що впливають на вибір професії.

Ключові слова: *потреба, мотив, мотивація, мотиваційна сфера особистості, мотиваційні компоненти професійної самосвідомості особистості.*

Актуальність. Реалізація особистості в професійній діяльності у всі часи була і залишається вагомою складовою людського життя. Саме тому, проблема мотивації вибору професії знаходиться у центрі уваги психологів. Адже усвідомлення мотивів обрання справи життя, є надзвичайно важливим чинником, що зумовлює успішність цього вибору.

Постановка проблеми. Вибір професії – досить складний і часом довгий процес, так як професійна діяльність в житті людини є основною у забезпеченні її соціальних домагань, самоствердження і самореалізації, і до її вибору треба поставитися дуже серйозно. Тому, правильне виявлення професійних мотивів, інтересів і схильностей особистості, є важливим прогностичним фактором задоволеності професією в майбутньому.

Мета статті – розкрити особливості мотиваційного компоненту вибору професії та його впливу на успішність навчання сучасних студентів.

Виклад основного матеріалу. З давніх часів успішність оволодіння професійними знаннями, вміннями та навичками виявлялась в якості навчання. Тож, одним зі шляхів покращення професійної підготовки майбутніх спеціалістів є посилення мотивації навчання.

Мотиваційно-потребові компоненти навчальної та навчально-професійної діяльності розглядалися багатьма вітчизняними і зарубіжними вченими (В. Апельт, Л. І. Божович, Р. С. Вайсман, Є. П. Ільїн, В. Я. Кікоть, О. М. Леонтьев, В. С. Мухіна, Н. В. Нестерова, Г. І. Щукіна, П. М. Якобсон, В. О. Якунін та ін.). В даний час в науковій теорії і практиці не існує єдиного підходу до проблеми розуміння мотивації поведінки та діяльності людини, не сформульовані чітко основні поняття.

Для розкриття проблематики даної статті слід зупинитися на основних поняттях – потреба, мотив, мотивація. Найбільш поширеним є визначення, що надається в психологічному словнику А. В. Петровського [4]. Він зазначає, що потреба – це стан індивіда, який викликаний відчуттям нужди для його існування і розвитку, і виступає джерелом його активності [4, с. 287]. Щодо поняття мотиву, він говорить, що це спонукання до діяльності, пов’язаної із задоволенням потреб суб’єкта [4, с. 219]. А поняття мотивації визначає, як спонукання, що викликає активність організму і визначає його направленість [4, с. 220].

Мотивація формується, змінюється, перебудовується в процесі діяльності. Розвиток і формування мотивації відбувається через відповідну організацію і зміст діяльності. Для студента це навчальна діяльність. Реальна діяльність завжди полімотивована, а тому і в учінні студента потрібно розуміти ієрархію мотивів, їхню підпорядкованість. У мотивації, звичайно, можливі зміни, а тому важливо враховувати, які мотиви студентів є провідними. Важливе значення має формування позитивних мотивів та дійсних цілей, оскільки мотиви та цілі є важливими детермінантами навчальної діяльності, яка визначає професійну мотивацію особистості.

Під професійною мотивацією розуміється сукупність чинників і процесів, які, відбиваючись у свідомості, спонукають і скеровують особистість до вивчення майбутньої професійної діяльності. Професійне

самовизначення, професійний розвиток особистості на всіх етапах навчання здійснюється за допомогою процедур самоаналізу поведінки, психологічних властивостей особистості, свідомої постановки питань професійного розвитку, кар'єрного зростання у майбутній професійній діяльності [1; 2].

У зв'язку з цим, має вирішальне значення розвиток різних взаємопов'язаних умінь мотиваційного компонента професійної самосвідомості особистості, таких як: аналіз внутрішнього зв'язку системи «потреба – мотив – мета»; переформулювання суб'єктної системи потреб і мотивів відповідно до соціального замовлення; усвідомлення нової суб'єктної системи потреб і мотивів як особистісно значущих; незалежність від референтної групи в суб'єктному плані; досягнення в процесі самоактуалізації, самототожності і високого рівня професійної майстерності [3].

Слід зазначити, що дослідження мотивації навчання є однією з найпоширеніших і найактуальніших у віковій та педагогічній психології проблем (К. В. Шорохова, Л. І. Божович, Б. І. Додонов та ін.). Багаторічні напрацювання дозволяють з'ясувати, що успішність тих, хто навчається залежить в основному від розвитку учбової мотивації, а не тільки від природних здібностей. Між цими двома факторами існує складна система взаємозв'язків. За певних умов (зокрема, при високому інтересі особистості до конкретної діяльності) може включатися так званий компенсаторний механізм. Недолік здібностей при цьому заповнюється розвитком мотиваційної сфери (інтерес до предмету, усвідомленість вибору професії та ін.), і студент добивається великих успіхів [1; 5].

За таких умов особливо важливим є розуміння факторів, що впливають на вибір професії. До них відносять:

1. Наявність схильностей (інтересів). Людина більш успішна в тій діяльності, яка їй цікава. Тому, обираючи професію, потрібно звернути увагу на те, чим подобається займатися, що приносить задоволення.

2. Наявність здібностей. Одного інтересу до якої-небудь справи мало, потрібно ще, щоб вона виходила. А для цього потрібні певні здібності. Так, щоб грати на скрипці, мало любити музику, потрібні ще й музичні здібності.

3. Домагання (переваги). На вибір багато в чому впливають актуальні установки і цінності людини. В одному випадку людина вибирає професію,

в іншому – місце роботи, в третьому – вирішальне значення має місце проживання, в четвертому – кліматичні й погодні умови і т.д.

4. Думка батьків, родини. Найчастіше близькі люди прагнуть взяти активну участь у виборі професії старшокласником. Наприклад, в сім'ї, де кілька поколінь присвятили своє життя медицині, природно бажання батьків бачити свого сина чи дочку в білому халаті [1].

5. Думка однолітків. Наприклад, юнак обрав для себе дуже важливу і «вічну» професію – вирішив стати кравцем, але соромиться говорити про це в класі: «немодна» професія. Цілком можливо, що оточуючі не знають про цю професію всього того, що знає той, хто вибирає.

6. Особистий професійний план – основна карта лабіринту під назвою «професійний вибір». Для його успішного проходження повинна бути головна мета, тобто те, що людина планує робити в майбутньому, яким хоче бути, ким бути, з ким бути, що хоче досягти, які його ідеали життя і діяльності на даний момент розвитку.

7. Знання про професії. Перш ніж зробити вибір типу професій, треба ґрунтовно познайомитися з багатьма із них. На жаль, незнання сучасних професій найчастіше стає каменем спотикання в проблемі професійного самовизначення [1].

Звичайно, що ми перелічили далеко не всі фактори, що впливають на вибір професії, але саме ті, які необхідно враховувати при виборі справи життя.

Висновки. Аналіз наукових джерел дозволяє говорити, що мотивація займає провідне місце в структурі особистості і являється одним з основних понять, які використовуються для пояснення поведінки та діяльності людини. Мотиваційна сфера особистості є не тільки відображенням її власних індивідуальних потреб, інтересів, здібностей. Часто на мотивацію впливає зовнішнє середовище (думка родини, друзів та ін.). Тому, важливо щоб особистість була незалежною від думки референтної групи, усвідомлювала особистісно значущі потреби і мотиви.

Якщо студент чітко усвідомлює те, яку професію він обрав і вважає її гідною і значущою для суспільства, для реалізації власних здібностей та амбіцій то це, безумовно, впливає і на те, якою буде його успішність у навчанні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бакшаева Н. А. Психология мотивации студентов / Н. А. Бакшаева, А. М. Вербицкий. – М., Логос, 2006. – 184 с.

2. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы: / Е. П. Ильин / Учебник. СПб.: Питер, 2011. – 512 с.

3. Климов Е А. Психология профессионального самоопределения / Е. А. Климов. – М.: Академия, 2004. – 304 с.

4. Психологический словарь / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат. – 494 с.

5. Хекхаузен Х. Психология мотивации достижения / Х. Хекхаузен. – СПб.: Речь, 2001. – 256 с.

Шпот О. В.

студент Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми),
науковий керівник – к. психол. н.,
доцент ***Мотрук Т. О.***

ВПЛИВ РЕЛІГІЙНОСТІ НА РОЗВИТОК ДУХОВНОСТІ

У статті розкрито сутність поняття «релігійності» та «духовності» представлена спроба зрозуміти чи залежить розвиток духовності від релігійності.

Ключові слова: *релігійність, духовні цінності, духовність, атеїзм.*

«В своїх Молитвах ми просимо змінити
обставини, і майже ніколи - себе»
Народна мудрість

Постановка проблеми. Пошук та аналіз шляхів розвитку духовності особистості на сьогоднішній день є досить актуальним. Це зумовлено ростом популярності матеріальних цінностей серед молоді та зменшенням авторитету духовності.

Аналіз актуальних досліджень. Цінність речі визначається як її властивостями, так і її відношенням до потреб та інтересів людини. На думку багатьох дослідників, що працювали в даній сфері (М. Й. Боришевський, Е. О. Помиткін, В. В. Рибалка), цінністю є те, що здатне задовольняти людські потреби. Речі, явища стають цінностями, оскільки вони втягуються у сферу людського існування й діяльності. Цінності поділяються на матеріальні й духовні – так само, як і діяльність, культура, бо культура – це і є сукупність цінностей, створених самою людиною, людським співтовариством.

Психологічні аспекти духовних цінностей і культури розглядались в роботах В. В. Анненкова, І. Д. Беха, М. Й. Боришевського, І. А. Зязюна, Г. С. Костюка, О. М. Леонтьєва, С. Д. Максименко, Н. Г. Ничкало, Е. О. Помиткіна, В. В. Рибалки, О. В. Сухомлинської та ін.

Мета статті. Розглянути спорідненість понять релігійність та духовність, з'ясувати, чи залежить розвиток духовності від релігійності.

Виклад основного матеріалу. У систематизації загальнолюдських цінностей сучасні науковці розставляють власні акценти. Так, Є. І. Головаха запропонував класифікацію цінностей, в основі якої професійна діяльність – це і цінності, які можуть бути реалізовані безпосередньо у професійній діяльності, цінності, які реалізуються за рахунок професійної діяльності, та цінності, що реалізуються поза професійною діяльністю.

Досліджуючи особливості української ціннісної системи, Г. Ситник до основних українських національних цінностей відносить: державний суверенітет, територіальну цілісність, демократичні основи розвитку, працелюбство, духовність, сім'ю, рівноправність народів, які населяють Україну, самовідданість під час захисту Батьківщини, соціальну справедливість, колективізм, матеріальне та духовне надбання народу України, миролюбність, толерантність, доброзичливість.

У тлумаченні духовних цінностей ми спираємося на формулювання Е. О. Помиткіна, який до духовних цінностей відносить цінності гуманістичні, естетичні, екологічні, цінності пізнання, самовдосконалення та самореалізації особистості. Всесвітня історія релігієзнавчих наук накопичила в собі достатньо матеріалу для обґрунтування такого складного і актуального феномена, як релігійність. Попри це, досі існують певні питання довкола її теоретичної та емпіричної інтерпретації, обумовлене динамічним і стрімким розвитком різних течій та вірувань, що за масштаби свої прихильників не можуть ховатися за спинами ортодоксальних і догматичних конфесій та релігій. Проте обґрунтування важливості визначення релігійності визначається в першу чергу тим, що від того, що вважати критерієм релігійності, залежить підрахунок чисельності віруючих різних релігій.

Вивченням феномену релігійності займалися такі вітчизняні дослідники як С. Д. Лєбєдєв, С. В. Рязанова, Ж. Т. Тощенко, Д. М. Угринович,

И. В. Яблоков. Наприклад, Д. М. Угринович говорить про вплив релігії на свідомість і поведінку як окремих індивідів, так і соціальних і демографічних груп. В процесі вибору тематики для досліджень нас зацікавила тема духовних цінностей саме у світлі релігійності людини на контрасті з людьми що не вважають себе причетними до будь-яких релігійних конфесій та вірувань.

До нашого дослідження долучилося 50 студентів СумДПУ імені А. С. Макаренка, 17-18р., 42 дівчини, 11 хлопців та 7 прихожан різних церков міста Суми, всі юнаки 18-19 р.

В нашій роботі були використані методики «Здійснення бажань» та «Духовний потенціал особистості». В методиці «Здійснення бажань» [1], наведено 16 тверджень і об'єднано в 4 ціннісних групи (індивідуалістичні, сімейні, соціальні, духовні). Методика спирається на еталонну ціннісну шкалу, відносно якої розглядаються результати дослідження. Кожному з означених рівнів притаманні свої цінності, і вибір цінностей певного рівня є показником спрямованості ціннісної орієнтації особистості. Обираючи ранг для кожного твердження, досліджуваний тим самим визначає пріоритетну для себе цінність. Отримані данні проілюстровано на рис.1.

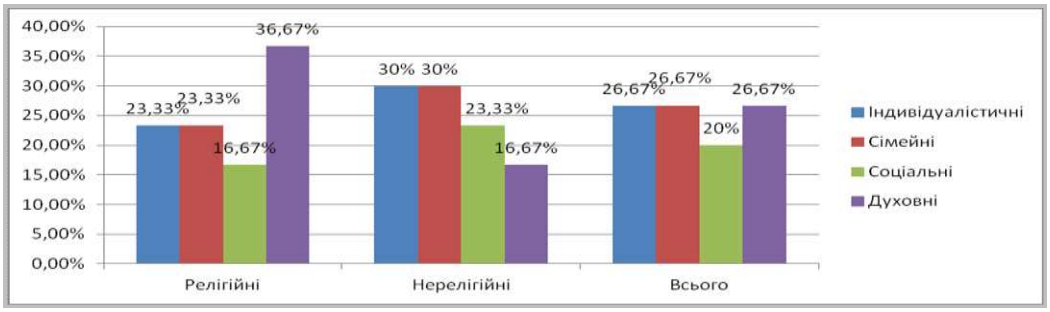

Рис. 1. Рейтинг цінностей у релігійних та не релігійних респондентів

Загальний рейтинг всіх цінностей у всіх респондентів досить рівномірно розподілився між всіма групами цінностей. Варто відмітити, досить високий показник надання переваги духовним цінностям у релігійних людей. Але, на нашу думку, також і не релігійні люди мають відносно високий показник шкали духовних цінностей.

Представленні дані наводять нас на таку думку, що факт релігійності або ж не релігійності особливим чином не впливає на вибір особистістю пріоритетних для неї цінностей. І можемо припустити, що все-таки

суспільство в цілому, а не його елементи, формують у особистості духовно-ціннісну сфери і світогляд.

Дослідження основних показників духовного розвитку відбувалося за допомогою інтегративної тестової методики «Духовний потенціал особистості» [1]. Методика «Духовний потенціал особистості» призначена для виявлення 3-х найважливіших характеристик духовного розвитку особистості: духовного потенціалу, який інтегрує вольові риси характеру та духовну спрямованість особистості; розподілу духовного потенціалу в структурі особистості (у підструктурах: спілкування, спрямованості, характеру, самосвідомості, досвіду, інтелекту й психофізіології); орієнтації особистості на духовні цінності: гуманістичні, естетичні, екологічні, цінності пізнання, самовдосконалення та самореалізації. Ми зосередили увагу на дослідженні рівня дух потенціалу особистості. Результати даного дослідження представлені на рис.2.

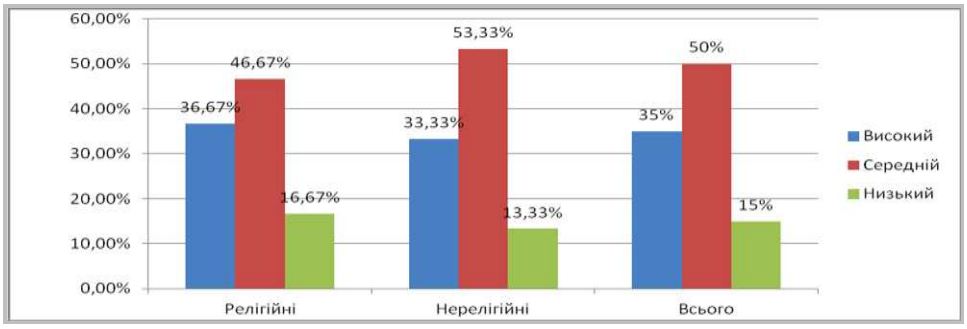

Рис. 2. Рівень духовного потенціалу досліджуваних.

Дані свідчать про домінування середнього рівня духовного потенціалу серед досліджуваних, що становить 30 осіб (50%). Як релігійні, так і не релігійні респонденти мають досить однакові показники високого рівня духовного потенціалу, в загальній кількості це 35% (релігійні – 46,7%, не релігійні – 53,3%) У найменшої кількості респондентів виявився низький рівень духовного потенціалу (у релігійних 16,7%, у не релігійних – 13,3%). Результати дослідження демонструють той факт що релігійність або ж навпаки не приналежність до будь-якої конфесії не впливає на рівень духовного потенціалу особистості.

Висновки. Таким чином, можемо свідчити, що феномен духовності не має прямої залежності з рівнем релігійності особистості. Найнижчим рівнем релігійності, тобто її відсутності, є атеїзм. Але ні атеїзм, ні висока

релігійність не мають безпосереднього впливу на розвиток духовності особистості, або ж цей вплив відбувається однаково і призводить до однакових результатів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Помиткін Е. О. Психологія духовного розвитку особистості: Монографія. / Е. О. Помиткін – К. : Внутрішній світ, 2007. – 280 с.
2. Угринович Д. М. Психология религии. / Д. М. Угринович. – М.: Политиздат, 1986. – 352 с.
3. Яблоков И. Н. Социология религии [Текст]: общественно-политическая литература / И. Н. Яблоков. – М. : Мысль, 1979. – 182 с.

Щербакова І. М.

к. філос. н., доцент кафедри практичної психології Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми),

Іваненко Ю. О.

студент Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми)

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ УЧНІВ 7-8 КЛАСІВ

У статті розглянуто чинники соціалізації учнів 7-8 класів. З'ясовано роль механізмів соціалізації, визначено їх залежить від різних об'єктивних і суб'єктивних факторів Висвітлено результати проведеного емпіричного дослідження соціалізації учнів 7-8 класів.

Ключові слова: *соціалізація, особистість, інтерактивна спрямованість, маргінальність, спілкування, діяльність.*

Постановка проблеми. Загальновідомо, що формування особистості та її розвиток у соціумі може бути успішним лише тоді, коли враховуються всі зовнішні та внутрішні фактори, які на неї впливають, їх складні взаємозв'язки. На сучасному етапі розвитку країни, кризові явища спричиняють у людей когнітивні, комунікативні, емоційні перевантаження, ускладнюючи процес самовизначення і соціалізації особистості. Саме тому сьогодні актуальною є проблема пристосування людини до нових умов суспільного буття, особливо старшокласників, як однієї із найбільш не захищених в умовах сьогодення ланки суспільства.

Аналіз актуальних досліджень. На увагу заслуговують психологічні теорії соціалізації, розвитку свідомості та самосвідомості особистості (Г. Андреєва, Е. Бернс, І. Кон, В. Москаленко, Л. Орбан-Лембрик,

Т. Титаренко, В. Столін, В. Сухомлинський, С. Рубіштейн); положення про закономірності функціонування і розвитку ціннісно-орієнтаційної та мотиваційної сфери особистості (Л. Виготський, І. Бех, М. Боришевський, Г. Костюк, Т. Кравченко, В. Москалець, І. Страцинська); загально-психологічні принципи формування особистості в підлітковому віці (Г. Костюк, І. Мартинюк, С. Моїсеєв, Л. Обухова, С. Назаренко, Д. Фельдштейн, В. Чупрасова, І. Шустова); моделі соціалізації (Е. Гіденс, Г. Тард, Е. Дюркгейм, Ч. Кулі, Дж. Г. Мід, З.Фройд, Т. Парсонс, Б. Скіннер, Ж. Піаже, А. Маслоу, А. Бандура, Е. Еріксон).

Мета статті – визначити особливості соціалізації учнів 7-8 класів.

Виклад основного матеріалу. Соціалізація – процес, який, передбачає як засвоєння індивідом соціального досвіду, адаптацію до соціального середовища, шляхом засвоєння його традицій, норм і цінностей, так і процес активної діяльності, включення в соціальне середовище.

Соціалізація особистості нерозривно пов’язана з індивідуалізацією особистості, оскільки її зміст полягає у формуванні індивідуальності. Соціалізація є різнобічним і поступовим входженням індивіда в об’єктивний світ суспільства чи окрему його ланку. Тому, на нашу думку, її потрібно розглядати як систему різних стадій. Так Л. Мудрик визначає первинну (підготовчу) і вторинну (активну) соціалізацію. Загалом третина життєвого шляху людини припадає на підготовчий і дві треті на активний період соціалізації [1]. Кожне суспільство виробляє свої механізми соціалізації. Умовно науковці їх розділили на: психологічний (копіювання, екзистенціальний натиск, ідентифікація, рефлексія); традиційний (засвоєння людиною норм, поглядів, стереотипів, які характерні для її сім’ї та найближчого оточення); інституційний (функціонує в процесі взаємодії людини з інститутами суспільства і організаціями); стилізований (діє в рамках субкультури); міжособистісний (функціонує в процесі взаємодії особистості із значущими для неї людьми). Роль механізмів соціалізації залежить від різних об’єктивних і суб’єктивних факторів (соціалізація відбувається у взаємодії людини з величезною кількістю умов, які називають факторами соціалізації).

Емпіричне дослідження особливостей соціалізації учнів проводилося серед респондентів (учнів) 7-8 класів ЗОШ І-ІІ ступенів Роменського району, Сумської області. У дослідженні взяли участь 23 учнів 7-8 класів. Вибіркову сукупність склали 23 чоловіка, а саме: 12 учнів 7 класу, серед яких 3 дівчаток та 9 хлопців, та 11 учнів 8 класу, серед яких 4 дівчини та 8 хлопців.

Ми використали наступні методики: Діагностика інтерактивної спрямованості особистості Н. Є. Щуркова в модифікації М. П. Фетіскіна. для визначення вектору інтерактивної спрямованості й особистісної соціалізації школярів; Орієнтаційна анкета Б. Басса для визначення спрямованості особистості. Методика дослідження соціалізованості особистості (М. І. Рожкова) для з'ясування соціальної адаптованості, активності, автономності і моральної вихованості особистості.

Аналізуючи результати отримані за методикою діагностики інтерактивної спрямованості особистості Н. Є. Щуркова в модифікації М. П. Фетіскіна ми визначили переважаючий тип інтерактивної спрямованості респондентів. З'ясовано, що респонденти мають загальний високий показник спрямованості на соціалізацію, адже саме орієнтація на взаємодію є критерієм соціалізованості особистості (за модифікаційним варіантом М. П. Фетіскіна методики Н. Є. Щуркова). Див. рисунок 1.

Рис.1. Показники типів інтерактивної спрямованості учнів 7-8 класів (у %)

Порівняльний аналіз отриманих даних (за загальним показником у вибірці хлопців 7-8 класів) свідчить про збільшення показника по шкалі соціалізації за рахунок зменшення у хлопів старшого віку (учнів 8 класу) маргінальної орієнтації, що є віковою нормою. Необхідно враховувати, що серед респондентів 7 класу домінують хлопці (9 чоловік).

Дівчата 7 класу (3 чоловіка) мають егоїстичну (1 учениця, 33%) та маргінальну орієнтацію (2 учениці, 67%). Припускаємо, що подібна орієнтація є свідченням непропорційності формування класу, де домінування хлопців створює більш сприятливі умови для їх соціалізації.

Серед дівчат 8 класу (5 чоловік) спостерігаємо фактично пропорційний розподіл по двом шкалам: 2 учениці (40%) орієнтовані на особисті інтереси та 3 учениці (60%) мають орієнтацію на взаємодію. Домінування маргінальної орієнтації серед дівчат 8 класу відсутнє. Загальні показники дівчат (7-8 класів) свідчать про пропорційність домінуючої орієнтації на особисті інтереси та орієнтації на взаємодію і співпрацю (по 37,5%).

Отже, аналіз кожного типу спрямованості, окремо у загальній вибірці, дозволяє стверджувати, що серед респондентів домінуючою є тенденція орієнтації на взаємодію, при цьому ми спостерігаємо у учнів 8 класу зниження тенденції до підкорення обставинам і поведінкової імпульсивності. Див. рисунок 2.

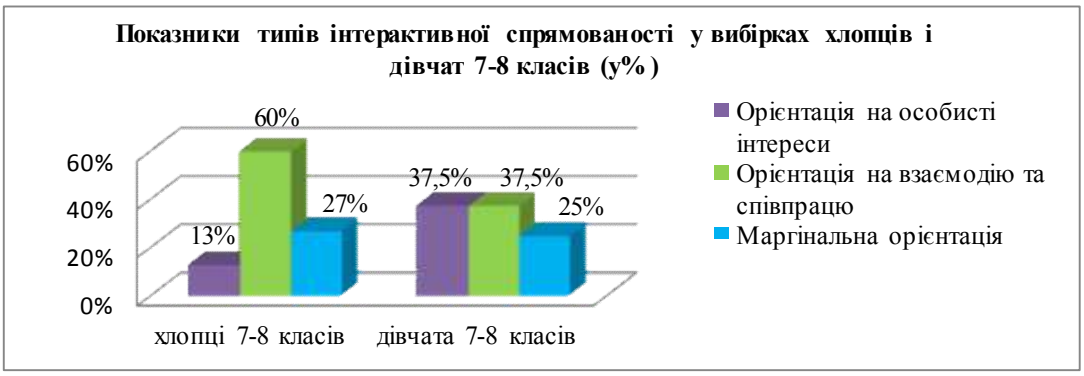

Рис. 2. Показники типів інтерактивної спрямованості у вибірках хлопців і дівчат 7-8 класів (у %)

Змістовний аспект (особливості) соціалізації ми проаналізуємо у за допомогою методики Рожкова. Так, ми з'ясували, що високий рівень прояву має лише один тип інтерактивної спрямованості, це – орієнтація на взаємодію та співпрацю – 30% (що є позитивним, адже цей критерій ототожнюється з соціалізацією особистості).

Серед загальної вибірки респондентів показник на рівні – 30% високий і 22% середній є сукупно для 55% респондентів показником

належної соціалізації. Якщо врахувати, що 48% респондентів мають низький рівень орієнтації на взаємодію і співпрацю, можна стверджувати, що 100% респондентів загальної вибірки соціалізовані, але різною мірою. Рівень їх соціалізації є або високим (7 учнів), середнім (5 учнів), низьким (11 учнів). Можна сказати, що високий рівень соціалізації визначається домінуванням орієнтації на взаємодію та співпрацю, і обумовлюється низьким рівнем схильності і спрямованості до егоїстичної орієнтації і маргінальної поведінки. Див. рисунок 3.

Рис.3. Особливості рівнів прояву типів інтерактивної спрямованості учнів 7-8 класів (у%)

Такі результати, на нашу думку, вказують на загальну готовність респондентів до ефективної соціалізації. За результатами визначення спрямованості особистості за орієнтаційною анкетою Б. Басса, з'ясовано, що серед респондентів загальної вибірки переважає спрямованість на діяльність (12 учнів, 52%). Це свідчить про їх соціалізованість, адже саме цей критерій її визначає. Тобто половина респондентів соціалізована. Для іншої половини (48% респондентів загальної вибірки) притаманні спрямованість егоїстична (22%) та на спілкування (непродуктивне) (26%). Див. рисунок 4.

Рис. 4.Показники спрямованості у загальній вибірці учнів 7-8 класів (у %)

Можна зробити висновок, що найбільша кількість респондентів (52%) має спрямованість на діяльність, що свідчить про здатність працювати в інтересах справи, мати власну думку, яка корисна для вирішення того чи іншого питання.

Критерієм соціалізованості особистості є також показник її соціальної адаптованості. 7 учнів (30%) загальної вибірки є соціалізованими. Для 16 учнів процес соціалізації характеризується динамічністю розвитку. При цьому для 2 учнів (9%) його орієнтиром є тенденція до автономності. Для 3 учнів (13%) переважаючою є соціалізація через соціальну активність. Соціалізованість 11 респондентів (48%) визначається дотриманням морально-етичних норм спілкування і взаємодії. Див. рисунок 5.

Рис. 5. Показники соціалізованості учнів 7-8 класів (у %)

Якщо врахувати, що 52% респондентів спрямовані на взаємодію і співпрацю (за результатами методики Щуркова), і 52% респондентів (за результатами методики Басса) мають особистісну спрямованість на діяльність, то можна зробити висновок, що у них процес соціалізації відбувається ефективно (вони є соціалізованими). Отримані результати свідчать, що соціальна адаптованість 30% респондентів, сукупно із автономністю 9% опитаних і соціальною активністю 13 % учнів, – сукупно дорівнюють 52% опитаних із загальної вибірки респондентів. Тобто 52% респондентів за результатами трьох методик є соціалізованими. Але при збереженні високого рівня вихованості і моральності як показника соціалізованості (45,5%), на увагу заслуговує відсутність у учнів 8 класу показника соціальної активності як домінуючого (0%).

Соціальна активність учнів 8 класу (за її якісною характеристикою) є середнього і вище середнього рівня. Що ще раз доводить, що особливістю

соціалізації учнівської молоді підліткового віку є самореалізація в ході соціальної взаємодії, на відміну від учнів 7 класу (перехідного періоду до підліткового віку), соціалізація яких визначається здобуттям культурно-соціального досвіду через засвоєння соціокультурних цінностей. Отже, показники (фактори) соціалізованості учнів 7 і 8 класу мають суттєву різницю. Серед респондентів 7 класу домінує ціннісний аспект засвоєння базових цінностей (про що свідчить відсутність низького рівня такого показника соціалізованості, як вихованість моральність). Для 75% учнів рівень показника вихованості (моральності) є середнім. 25% визнають його головним фактором своєї соціалізації. При цьому, лише 4 респонденти 7 класу мають середній і високий рівень основного показника соціалізованості, а саме соціальної адаптованості. Це пояснюється тим, що соціалізація учнів 7 класу порівняно з учнями 8 класу характеризується низьким рівнем соціальної компетентності (яка визначається рівнем соціальної активності). Рівень соціальної активності учнів 7 класу у переважаючої більшості респондентів є середнім. Специфікою соціалізації респондентів 8 класу є домінування середнього (27%) і високого (46%) рівнів таких факторів соціалізованості як соціальна адаптованість автономність, що сукупно становить 73%. Низький рівень соціальної адаптованості (основного показника соціалізованості) мають 27% учнів 8 класу. Особливості рівнів прояву показників соціалізованості респондентів загальної вибірки представлені на рисунку 6.

Рис. 6. Рівні прояву показників соціалізованості учнів 7-8 класів.

Отже, 52% учнів 7-8 класів мають середній і високий рівень соціалізованості (соціальної адаптованості). Основним фактором соціалізації для респондентів є вихованість (моральність, соціокультурні цінності).

Отримані результати дозволяють зробити висновок, що узгодженість між типом інтерактивної і особистісної спрямованості та домінуючим показником соціалізованості є особливістю соціалізації як учнів 7 класу (перехідного періоду до підліткового віку) так і 8 класу (підлітків).

Висновки. Для сприяння процесу соціалізації дітей, які зазнають труднощів у перехідному віці необхідно впроваджувати корекційні програми, спрямовані на формуватиме у них впевненість у собі; здатні навчити їх різним способам реагування на кризові і критичні життєві ситуації; спрямовані на активізацію процесу самопізнання і саморозкриття неповнолітніх.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мудрик А. В. Социализация человека : учеб. пособ. / А. В. Мудрик. – М.: Академия, 2006. – 304 с.

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Збірник наукових праць

Том 1

Редакційна колегія публікує статті в авторській редакції з оригінал-макетів, наданих авторами публікацій, залишаючи за ними право відстоювати власну наукову позицію.
Відповідальність за зміст матеріалів та достовірність викладених фактів несуть автори публікацій.

Відповідальна за випуск **С. Б. Кузікова**
Комп'ютерна верстка **Ю. С. Ліхачова**

Здано в набір 20.01.14. Підписано до друку 23.02.15.
Формат 60х84/16. Гарн. Cambria. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 18,6. Обл.-вид. арк. 16,4.
Тираж 100 прим. Вид. №16.

Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка
40002, м. Суми, вул. Роменська, 87

Виготовлено у видавництві СумДПУ імені А. С. Макаренка